

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

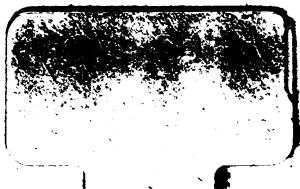
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

SECRET
CONFIDENTIAL
CONFIDENTIAL
CONFIDENTIAL

Նորար, Բարբէտի

ՂԱԶԱՐԱՅ ԲԱՐԲԵՏԻՐԱՆ

Բ.

189

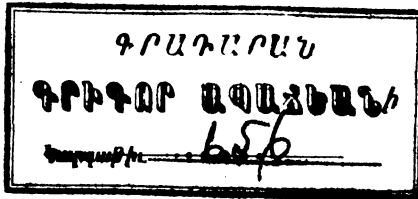
Բարբէտի Բարբէտի

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԵԻ

ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎԱՅԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

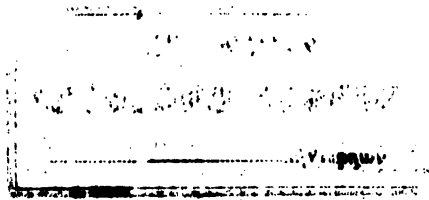
440 p.

Բ Ի Յ Լ Ի Ս

ԵՆԵՐՈՒՄԻ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆՅԱՆԻ, ՊՈԼԻՑ. 7
1907 (99)

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Grad
Eren
947
Bohr

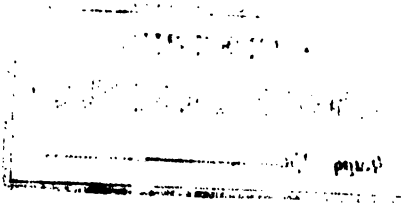
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՈՂՈՍԻ
Կարգաթիվ.....

Ի ՅԱԽԵՐԺԱԿԱՆ ԵԻՇԱՏԱԿ

Ա Ի Ե Տ Ի Բ Ա Յ Բ Ա Լ Ա Յ Ե Ա Ն

Ղ Ո Ի Կ Ա Ս Ե Ա Ն Ց

Հ ու 2 6 9 Լ ո ի

Ղազար Փարպեցու այս տպագրութիւնն արտատպած է Գ. Տէր-Մկրտչեանի և Ս. Մալխասեանի 1904 թուին Թիֆլիսում հրատարակած օրինակից:

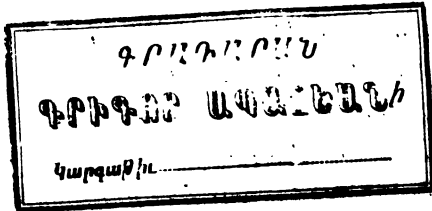

GR-3

EEEN

947

11-01-92

ՀԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Սկիզբն առաջին գրոց պատմութեանն Հայոց, որում սկիզբն արարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն երանելի Ազաթանգեղոս, սկսեալ ի մահուն Արտեանայ յԱրտաշէէ յորդւոյ Սասանայ բռնաւոր Ստահրացւոյն. և զդարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտութենէ կուսպաշտութեան յատուածգիտութեան ճշմարտութիւն ի ձեռն սրբոյ նահատակին Գրիգորիսի. յորոյ անուն և զգիրսն անուանեալ կոչեն Գրիգորիսի: Երկրորդ գրոց սկիզբն արարեալ պատմելոյ ի կարգէ առաջին գրոցն՝ զիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հայոց, զբարեաց և զչարեաց, զվարս և զգործս զարանց սրբոց և զպղծոց, զժամանակի պատերազմաց և զխաղաղութեան: Պատմեալ զայս ամենայն Փոստոս ոմն Բուզանդացի, մինչև ցթագաւորութիւնն Արշակայ (որդւոյ Պապայ, որդւոյ

Արշակայ) որդույ Տիրանայ. առ որով թագաւորութեամբ բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատանեցաւ յերկուս ծուէնս, ըստ օրինակի հնայեալ ձորձոյ: Եւ աւարտեալ աստանօր զբան պատմութեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգույց. զոր անուանեալ կոչեն զանուն գրբցն Հայոց պատմութիւն:

Երրորդ Պատմութիւնս այս ի կարգէն օրին գրոց շարագրեալ տկարութեանս մերում. յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց և բանիւսուրբ վարդապետաց՝ տուաք զանձինս յայսպիսի գործ կարևոր, չիշխեցեալ ընդդիմանայ. յիշելով ի սուրբ Գրոց զսպառնալիսն անհնազանդից որդուցն և զորս զրէ ներողութիւն հնազանդից և հաւանելոց. կարգել մի ըստ միոջէ զիրս և զգործս, զբաղմայեղանակ գիպմունս Հայաստան աշխարհիս, բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս. և ի վիճակէ բաժնոյ անօրինացն արանց քաջաց, ի տոհմէ նախարարացն Հայոց, տալ զանձինս անհամարս ի նահատակութիւնս ի վերայ ուխտին սրբոյ եկեղեցույ, և կիսոց համբերել կապանաց և բանդից վասն երկնաւոր լուսոյն բազմաժամանակ տևողութեամբ. հեղուլ և քահանայից ընտրելոց Աստուծոյ և ճշմարտապէս հովուաց զարիւն ի պարանոցաց իւրեանց ի վերայ ընտրեալ բանաւոր հօտին Քրիստոսի. և ոմանց լրնկերակցաց նախարարացն և յալլ ազատ մարդկանէ՝

դասնայ յետոյ յուխակ սրբաբնեանն . և անջէջ յար
 ւիտենից հրոյն . լինել լուցկիք, պատարաստելոյն
 սատանայի . և նորին սրբաւնեկացն : Եւ գրել զպս
 ամենայն մինչև ցոր սկզբան՝ մարդպանութեանն
 հայոց Վահանայ Մամբկոնէից տեսան . և մեծի
 դորավարին հայոց . և մարդպանի . և դադարեալ
 հանդուցից յայնմ տեղւոյ զբան փոստակոց պատ
 մութեանցս այսոցիկ :

Բ. Ընդ բազում ճառս մատենից ատաջոցն
 պատմագրացն հայոց անցի . յորոց ըստ յերկար
 ընթերցողութեան գտի ի նոցանէ գժամանակաց
 և զդարուց աշխարհիս հայոց բազմագիւծի յեզար
 փոխութիւնս, յստոյգ և յանսխալ կարգաւորու
 թենէ Առաջին գրոցն, զոր յարմարապէս պատ
 մեալ ծանոյց մեզ երանելին Արաբականգեղաս, այլ
 բանիբուն գիտութեամբ և լի ամենայն հրահան
 գիւ, ստուգարան ի կարգադրութիւն հառից և
 յարմարագիր ի պատմութիւնս առացուածի իւ
 բոյ : Սա զնուագումն Թագաւորութեան Արշա
 կունւոյն Արտաւանայ և զգօրանալն Ստաճաց
 ւոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ ստուգապէս
 յօրինուածով կարգեալ դրոշմեաց . զքինախնդրու
 թիւնն Ասորովոս և գտարակուսանս գոռոզացեալ
 Ստահրացւայն . զխորհուրդն և զխոստմունսն գտո
 զի հնարս յադագս մահուն Ասարովու . զխորտ
 մանկութեանն գժուածութիւնն Անակայ և գպար

նուժն ի նմանէ զնորուն Սոսրովու՝ նենգաւոր խաբէութեամբ. զմատնումն յայնմհետէ զաշխարհիս Հայոց ի ձեռս թագաւորութեան օտարի. զփախուցանել դայեկացն զորդին Սոսրովու յօտարութիւն առ ի յապրումն. զհսկայաբար միւսանգամ զդարձն Տրդատայ և զյաղթող մարտիւ ունելն զիւրոյին զնախնեացն քաջաբար զթաղաւորութիւնն. զդիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի՝ զհեշտ պաշտաման տենչիւ, զնահատակութիւն նորին սրբոյն, և թէ որպէս տարաւ անպատումն և անբաւ բազում չարչարանացն. զառաւելապէս օգնականութիւնն Քրիստոսի, որ ցուցաւ ի վերայ սրբոյն, ի հիացումն դեռևս մոլորեալ մարդկան: զհամբերութիւն տեղութեանն այնչափ ամս ի վիրապին, ըստ կանխագէտ տնտեսութեանն վերնոյն, որ պահէր զնահատակն ի գործն Հայոց. զեկս սուրբ կուսանացն ի հռովմայեցւոց քաղաքէն, և զհեղումն մարտիրոսական արեանն ի Վաղարշապատ քաղաքի, յոռոգումն դալարութեան գօսացելոց դիոց մարդկան. զելն սրբոյն Գրիգորի ի խոր վիրապէն, և զհանումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անգիտութեանն յատուածային արքայութեանն լոյս. զյորդորումն յայնմհետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս Հայոց. զկտակս մկրտութեան լուսոյ, զոր Փրկիչն Քրիստոս ի ձեռն մեծի նահատակին Գրի-

գորի, բարեխօսութեամբ և սուրբ կուսանացն, ծաւալեցոյց յաշխարհիս մերում. գշինութիւն եկեղեցեաց, գալստութիւն քահանայից, գխումբս բազմամբոխ ժողովրդոց ի տօնս Փրկչին և ի ժողովմունս չիշատակաց սրբոց: Զայս ամենայն, ևս առաւել քան զսոյն գիտութիւն, յիւրում հաստատուն և անսխալ կարգադրութիւնսն պատմեաց մեզ երանելի այրն Աստուծոյ սուրբն Ագաթանգեղոս:

Գ. Իսկ զհետ սորա, ըստ այլայլման իրաց և ժամանակաց և դիպելոյ աշխարհիս հայոց բազմամբոխ դարուց, երբեմն խաղաղութեան և երբեմն սաստիկ և անբաւ շփոթմանց, միաբանութեան առ միմեանս և երկպառակութեամբ ճեղքելոյ ի միմեանց՝ կալ ոմանց ըստ աստուածային հրամանատուութեան ի հնազանդութիւն բնիկ իւրեանց Արշակունի թագաւորացն, և այլոց ծառայել կամաւ օտար թագաւորացն՝ ի կորուստ անձանց և աշխարհիս. որք ի միաբանելն տեսանէին զԱստուծոյ օգնականութիւնն յանձինս և յաշխարհս, և ի քակտելն և ի պառակտելն՝ գլխաս և զկորուստ յանձինս և յաշխարհս:

Որում երկրորդ գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր, կոչեցեալ Փաւստոս Բուզանդացի. և վասն զի կարգելոցն առ ի նմանէ ի տեղիս ուրեք կարճեցին ոմանք բանք ինչ ոչ յարմարք և դիպողք:

որպէս առաջնոյն ճշգրտաբանութիւն, Ազաթանգեղոսն կոչեցելոյ՝ յերկուացեալ հարկաւորին չասել զայնպիսի անպատշաճ կարգումն բիւզանդացւոյ ուսելոյ: Քանզի Բիւզանդիոսս այս փոքրիկ քաղաքիկ էր, յառաջագոյն շինեալ յառնէ ումեմ'նէ Բիւզաս անուն կոչեցելոյ, մերձակայ Թրակացւոց սահմանակցութեանն. զոր և ի գաշն աստուածակամ հրամանով սրբոյն Կոստանդիանոսի ի վերայ անթիւ բազմութեանն Գթաց ի պատերազմ, և առ եզերքն Ղեկովր զետոյ արարեալ զիւր զօրու բանակատեղս, որ և աստուածային տեսչութեանն լինէր արժանի, օրինակեալ նմա յայտնապէս յերկնից աստեղեայ լուսատեսիկ նշան կենսատու թաշին, բերելով շուրջ զինքեամբ ճառագայթից նշանագիրս, թէ «այսու յաղթեսցես»: և նորա զարթուցեալ՝ յուսով երևեցելոյ նմա սուրբ նշանին օգնականութեան յաղթեալ վանէր զթշնամեացն բանակսն, և խընդիր փութապէս զիւտիս այսմ հողացեալ՝ ձեպով զիւր մայրն գերանելին Հեղինէ յԵրուսաղէմ առաքէր: Եւ թէ որպէս անդ ի ձեռն ջերմ խնդրոյ սրբոյ մարդոյն յայտնեցաւ կենաց փայտն՝ զիտէ ամենայն անձն, ի նորին գրոց տեղեկացեալ զգիւտ փրկութեան մերոյ:

Եւ ինքն թագաւորն եկեալ ի յառաջագրեալ քաղաքիկն, որ անուանեալ կոչէր Բիւզանդիոս.

և տեսեալ զաքանչելատեսիլ զամբուլթիւն տեղ-
 ւոյն, թէպէտ և ծանրագոյն և բազում աշխա-
 տութիւն ի տեղւոջն ցաւցանիւր՝ ոչ ինչ վեհերէր
 վասն օգտաւարութեան կղզւոյն. վասն զի շրջա-
 փակեալ յամենայն կողմանց՝ ծովածիր էր տե-
 դին, բայց խոռն ինչ ցամաքայտտակ ճանապարհ,
 առանց շրջագալութեանց շրոցն, որ ելանէր յա-
 քմուտս կոյս քաղաքին: Վաղվազակի զձեռն ի
 գործ արկեալ՝ տայր հրաման հարթել զբարձրա-
 բերձ գլուխսն, որ ի ներքս ի կղզւոջն էին, և
 շինեալ քաղաք մեծապայծառ, զոր ըստ իւրում
 առաւանակոչութեանն կոստանդնուպօլիս անուա-
 նէր, որ թարգմանի հայերէն՝ կոստանդիանոսի
 քաղաք. զոր ոմանք ըստ հռովմայեցի բարբառոյն
 Պաղատն ասեն, որ թարգմանի արքունի: Իսկ
 որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր՝ է թաղ
 մի յեզեր նորին քաղաքի, որ մինչև ցայսօր նո-
 րին անուամբ կոչի Բիւզանդիոս: Եւ յայնմհետէ
 վտակք զիտութեան, որպէս ի թագաւորանիստ
 վայրի, յորդեալ բղիսն ի քաղաքէն. որպէս և յա-
 մենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ու-
 սեալքն անդ փութան հանդիսանալ, և մինչև
 ցայսօր առաւելեալ տարածին յամենայն կող-
 մանս նորա իմաստութեան վտակք:

Արդ յայնպիսումն քաղաքի և ի մէջ այն-
 չափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այլն Փաւս-

տոս անպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէր ի պատմութեան իւրում: Քաւ և մի լիցի: Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն՝ ասեմ, թէ գուցէ այլ ոք յանդուզն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ չիւրն՝ գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ զի ուրուք անկարեալ գիպողս՝ այլաբանեալ ֆլասեաց, և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել. և այն յայտնի ցուցանի ամենայն հայեցողաց. քանզի են ոմանք ի Յոյնս, այլ մոնաւանդ առաւել յԱսորիս, բազումք սարգեցին գալ յայսպիսի յայրատութիւնս. արք տգէտք և յանդգունք գրեցին ինքեանց ճառս ընդունայնս և անպիտանաբանս և խառնեալ եղին ի գիրս գիտուն լսողաց. այլ ընտրող մտաց ճանաչի յայտնապէս գիտնոցն բանք և անմտացն շողփաղփութիւնք:

Դ. Որում արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադրեալ այսմ ամենայնի մտաւոր և քաջ այլն Վահան տէրն Մամիկոնէից, զօրավարն Հայոց և մարզպանն, որ բազում և անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղև արարող, անձամբ և զայլս յորդորելով զբազումս: Սա որպէս և այլ ամենայն բարւոյ իրօք հոգացեալ զՀայաստան աշխարհի իրս՝

առաւել ևս զայս ի դէպ և պատշաճ համարեցաւ ի մնացեալ տեղւոյ պատմութեան Երկրորդ գրոցն ամեցուցանել յառաջ և գրել յայնմհետէ զեղեալս յաշխարհիս Հայոց: Բազում զգուշութեամբ գրել և կարգել մի ըստ միոյն զամենայն զհոգևորացն զառաքինութիւնս և զարանց քաջաց զլաւութիւնն: Որպէս զի զհոգևորացն զբարիվարսն լուեալ բազմութեան ժողովրդոցն՝ նմանողք լինել ցանկացին մարգիկ ճգնութեանց նոցա, և քաջքն լսելով զայլոց զգործսն յառաջագոյն քաջացելոցն՝ յաւելեալ յանձանց քաջութիւն՝ անուանի յիշատակ թողցեն զկնի իւրեանց՝ անձանց և ազգի: Իսկ ծոյլքն և վատքն հայելով յանձինս և լսելով զայլոց զպարսաւանս՝ ի բարի նախանձն կրթեալք ջանաոցին լաւանալ:

Ըստ այսմ օրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Մամիկոնէից Վահան, զօրաւարն Հայոց և մարզպան. որոյ հասեալ հրամանս առ իս Լազար Փարպեցի. որ և սնեալ և ուսեալ առ ոտս առաքինակրօն երանելւոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հօշակապ և յակնաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որդի Վասակայ, եղբօր Տաճատայ և Գառորդի: Որ մինչդեռ էր ի տիս մանկութեանն, և այն ինչ դեռ տէգ մուրուացն ի վերայ զեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնօտիցն բուսանէր՝ ի բաց ընկեցեալ արհամարհէր զամենայն:

*

Աղան
Արծրունի

↓

վայելոս անցաւոր կենցաղոյս, և զերկնաթոխ զճանապարհէն յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւիւր, կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս ի ճգնութիւնս մեծամեծաւ Զորոյ և ոչ բաւական որ է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն նահատակութիւնն. այլ այսքան միայն ասացեալ մնացուցուք զբանս, որպէս թէ պատճառաւնօք զսլով ի մարմնի՝ տքնութեամբ և պահօք և անգաղար աղօթիւք զցայդ և զցերեկ միշտ հոգևոր անսպառ վաստակօք զանմարմնոցն զվերին զօրացն բերէր յանձին զբաղաքավարութիւն. որ ոչ երբէք ի կեանս իւրում ընտրեաց ժամ աղօթից. այլ զտիւ և զգիշեր անհանգիստ նմա ժամ աղօթից էր: Եւ կեցեալ այսպէս, մինչև առաւելեալ ծաղկէր հեր գլխոյն սպիտակն քան զխարտէշն, և կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ՝ հանգչէր: Եւ եղեալ ի մատրանն ի Հաղամակերտի. որոյ չիշատակարանն ընդ անուանս վկայիցն սրբոց պատմեալ քարոզի մինչև ցայսօր և յաւիտեան. անուն սրբոյն՝ յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց և Աղուանից:

Եւ արդ՝ այսպէս հարկաւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս մեր տէրն Մամիկոնէից Վահան, սպարապետն Հայոց և մարզպան, զձեռն արկանել ի գործ, որ ի վեր քան զկար գիտու-

Թեան մերոյ էր, քարոյի էր քան զքան...

...և պարտեալ եւանգելիանն չարութիւնն՝ անդէն և թող զազարեալ ցածնուն։ Այսպէս և բան հօգորին Ասաուծոյ վնարէ զամենայն զոր կամի ցտառցեալ ըստ չորի մեր գործոց՝ խրատէ ողորեալ, զբարի դարձ, տեղանելոյ, ողորմի փութալ։

Ծ. Եւ արդ՝ յանազին աշապիտի մահուա զերծեալ անմինք շահածողոյ՝ ընչասիրացն և հասեալք յանթի՝ ինկրոյն տինչիցն, որուն ուշ արարեալ բարձրան, մեռացեալ զվիշտան՝ բերկրեալ օգարքն քուպրմանան։ Իսկ հրչափ ևս առաւել գտանելցին գանձուն բախտենից ժառանգաւորք՝ որք և գցորինուածս բանից ստուգատաւում կարգեալ պատճառքիցին, չգտնել ժարդահանութեան բանից յաւելուածս, ի ցրունն ասկերաց, ըստ առացածի ապրմտեղին. այլ զգուշական երկիւղին ընդ բարձրաց լսեածաւալս գիտնախան բանի նաւեցին անմիտոյ, ի սալք հոգւոյն շնորհան յուտով ապաւինեալք, ունելով փոխանակ փայտածած արխտոսեացն՝ գհինն գւղղափառ հաւատոյ, և փոխանակ ի նմաբարձալարմար կաղնութեանն հնարիցն զերրեակ ինքնութեանն միտքիւն, զանբաժան սուրբ Երրորդութեանն։ Եւ զի նաւացն տախտակք առանց բազմաց սատարելոյ չհնարին լինել յանօթ պիտանացու, քանի ևս առաւել

այսպիսի մեծ և հոգևոր գործոյ ձեռնարկութիւն, ուր բազում կարևոր պէտք էին առաջինի արանց օգնականութեան: Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներկիւղ այսպէս ումեք տալ զանձն յայսպիսի վաստակս, ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգադրութիւնք ըստ հրամանի կանոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով սատուագրութիւն անպարսաւ յականջս իմաստասէր լսողաց. չյաւելուլ զանեղեայն՝ լընդունայն ամսունս բանից. չնուազեցուցանել գեղեայն և կարճակտուր պատմել բանիւք անփութութեամբ. այլ զընաւն ողջախոհ զգուշութեամբ բերել ի յայտնութիւն: Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիւղագին պատրաստութեան՝ արդնպանտեալ իմում տկար խորհրդոյս՝ աղաչեմ, սատարեցէք ամենայն աղօթասէր անձինք, ձերովք առ Աստուած խնդրուածովք օգնականութեամբք: Որովք արդարապատումն ճշգրտաբանեալ զեղեալ ի վեր քան զիս գործոյս՝ հարկաւորութիւն՝ ընդ յորձանս մեծապատումն ծաւալացաւ նաւեալ մտաւոր ստուգաբանութեամբ՝ հասից բարեխօսութեամբ սրբոց յանալէկոծ և յապահով նաւահանգիստն:

Օրհնեալ է Աստուած:

ԳՐՈՒԱԳ Ա.

Զ. Եւ ի բաժանեին զթագաւորութիւն Արշակունւոյն յերկուս, առ ի հնազանդեցուցանել զկողմն արեւմտից աշխարհիս Հայոց՝ թագաւորին Յունաց ընդ իշխանութեամբ իւրոյ տէրութեանն, և զկողմն արեւելից խոնարհեցուցանելով դառն և բռնաւոր ծառայութեամբ՝ արքային Պարսից՝ երթեալ այնուհետև նախարարքն Հայոց ի վիճակէ մասին արքային Պարսից՝ խնդրէին իւրեանց թագաւոր ըստ բնիկ նախնի կարգին յազգէն Արշակունեաց: Եւ արքային Պարսից Շապուր կատարեալ զհայցուածսնոցա՝ շնորհէր նոցա թագաւոր Խոսրով անուն յազգէն Արշակունեաց:

Քանզի նախգոյն թագաւորն Հայոց Արշակունէր միահեծան զթագաւորութիւնն ի վերայ ամենայն աշխարհիս Հայոց: Իբրև ետես, թէ խախտեալ քայքայեալ մատնեցաւ ի բաժանումն մեծ իշխանութիւն թագաւորութեան ազգին իւրեանց՝ մեծաւ արտմութեամբ խռովեալ տարակուսէր

յանձն իւր. տեսանէր նախ զանկաններն ընդ լծով
 ծառայութեան երկուց թագաւորաց զաշխարհս
 Հայոց. և դարձեալ՝ զմեծ մասն, զլաւն և զպի-
 տանին և զարգաւանդն աշխարհիս Հայոց ունել
 ի բաժին արքային Պարսից. քանզի թէպէտև հա-
 սեալ բազում գաւառք այլ ի ժառանգութիւն
 մասին թագաւորին Յունաց՝ սակայն համեմա-
 տէին այն միայն Այրարատեան գաւառին: Խոր-
 հուրդ բազմածովի հանդերձ իւրովք սիրելեօք ի
 մէջ առեալ թագաւորն Արշակ՝ մտայոյզ լինէր ի
 սիրտ իւր ասելով. «Թէպէտ երբէք մինչև ցայժմ
 կամ հակառակութեամբ կամ սիրով եղեալք մեք
 ընդ միմեանս՝ զգացուցեալ էր մեր նոցա գործով
 պատերազմի, որպէս և պարտ էր ճանաչել առն
 զիորձ միւսոյ ևս լաւագունի քան զինքն. և թէ
 խոնարհեալ դիպէաք ի սէր առ միմեանս՝ սա-
 կայն եղբայր լինէաք հաշուեալ նոցա, պատուով
 և գահակցութեամբ ըստ կրտսերագոյն մասին, և
 ոչ բնաւ անկեալք ի բաժին՝ զանուն ծառայու-
 թեան ստացեալ կրէաք յանձինս: Իսկ այժմ,
 յաղագս ցատուցանելոյ մեր և մերոց առաջնոցն
 զերկայնամիտ և զքաղցր Աստուած՝ մատնեալ
 անկաք ի ստրկութիւն, և խոնարհեալք յանար-
 գութիւն՝ անողորմութեամբ գտեալք ի բաժա-
 նումն. այլ և զգեղեցիկ տեղիս հանգստի մերոյ
 և բնակութեան տեսաք ժառանգեալ ամբարհա-

ւած և անաստուած աղգին Պարսկաց: Վասն որոյ ընտրելագոյն լիցի ինձ թողուլ զանձկալի և զամենատենչ վայրս երկրիս Այրարատոյ, զբնիկ և զսեպհական տեղիս նախնեաց իմոց, և գնալ զկնի աղքատութեան և կեալ բաղձալի կարօտանօք՝ քան թէ սիրել զկենցադս աշխարհիս, զոր իբրև թողոց եմք ակամայ. և ընտրել զբնակութիւն մասին այսորիկ՝ քան բնակել անարզանօք ի մէջ անօրինաց և կեալ միշտ ցաւօք մտաց գյերկար և կամ զկարճ կեանս անյայտ կենցաղոյս, և վախճանել անարգութեամբ, ըստ որում ոչ արժանի թագաւորական պատուոյ և շքեղութեան»:

Է. Եւ խորհելով զայս ամենայն Արշակ թագաւորն ի միտս իւր՝ լքեալ մերժեալ թողոյր զբարի և զբնիկ ժառանգութիւն նախնեաց իւրոց, զգաւառն Այրարատու, զհոյակապն և ըզհռչակաւորն և զականաւորն. զամենաբոյսն, զամենաբուղին, զամենալին, զամենագիւտն ի շահս և ի դարմանս մարդկային պիտոյիցս կենաց և վայելչութեան և սթափութեան. զդաշտս մեծատարածս և որսալիցս. զլերինս շուրջանակի գեղեցկանիստս և պարարտարօտս, զհոծեալս էրէովքն կճղակաբաժնիւք և որոճայնովքն, և այլովք ևս բազմօք ընդ նոսին: Յորոց ի վերուստ ի կատարացն ջրոց հոսմունք, անկարօտ

ունեւորման արբուցանելով գղաշտս՝ մատակարարէ
 անբաւ բազմութեամբ յոստանն, կանամբք, ա-
 րամբք և ընտանեօք, զանպակասութիւն հացի և
 գինւոյ, զանուշահոտ զմեղրածամ քաղցրութիւն
 բանջարացն և զզանազանուհի իւղաբուղիս սեր-
 մանցն: Իսկ ի լանջակողմանն կամ ի սարա-
 հարթ տեղիս սփռեալ, յոր դիպեցուցեալ գհայե-
 ցած նորոգատեալ մարդոց՝ հանդերձս ինչ և ոչ
 ծաղկաբոյս գոյնս կարծեցուցանեն սփռեալքս պա-
 րարտաբոյսք և պարարտ արօտք պարարտահամբ-
 որոց թանձրախիտ աճմունք խոտոցն զանթիւ
 արօտականս ընդանի իշանց և զանհամբոյր բոյլս
 վայրենի էրէնցն յագեցուցեալ՝ թանձրաթաղանթս,
 առգագաւակս, սոնքացեալս գիրութեամբ զընաւ-
 մարմինն ցուցանեն: Իսկ ոսաստկաբուրուհի
 անուշահոտ ծաղկանցն, որ զարանցն քաջաց-
 որսասէր նետողացն և զհօտարած բացօթեացն,
 ընձեռելով առողջութիւն՝ զօրացուցանեն զզգա-
 յութիւն խելացն և նորոգեն: Անդ գտանին և
 ազգի ազգի արմատք բուսոց ի պէտս օգտա-
 կարութեան դեղոց, ըստ ճարտարագէտ ճանաչո-
 դութեան ստուգահմուտ բժշկացն յօրինուածոցն,
 երագահաս ախտահալած սպեղանիք, և կամ արբ-
 մամբ՝ յերկարելոցն ի ցաւս պատահացուցանեն
 առողջութիւն:

Իսկ դաշտացն ամենալրութիւն զկամս ւոշ-

խատասիրացն կորզելով յինքեանց իբրև բանիւ, և աուցեալ որ զինչ և է բարով՝ ևս առաւել փութանակի զդարձն առ ինքեանս հրաւիրեն միանգամայն: Որք ոչ միայն երևելութեամբն ցուցանեն, վերաբերեալ զշահաւորութիւն օգտից մարդկան, այլ առաւել յորդորախոյզ աշխատողացքն՝ զառ ընդ երկրաւ ծածկեալ օգուտս ուսուցանեն, գանձել անձանց շահօ և զվայելս այսր աշխարհիս ի մեծութիւն թագաւորաց և ի հաստատութիւն հարկահանաց, զոսկի և զպղինձ և զերկաթ և զպատուական քարինս. զոր ընկալեալ արուեստող ձեռաց՝ զարգարեն զթագաւորս մեծատեսիլ զարգեօքն յօրինուածովքն, զոր ի խոյրսն և ի թագսն և ի հանգերձսն յոսկէհուռս պաճուճեալս ընդելուզանեն: Այլ և մածմամբ ջրոց՝ համածին անուշութիւնս մատուցանեն կերողացն զխորտկացն սրոշութիւնս: Նաև զարմատս եղէգնասեր բուսոցն ոչ ընդունայն սնուցանէ յինքեան ամենաբաղձ գաշտն Այրարատոյ, այլ և ի նմանէ ծնեալ որդունս, ի զարդ կարմրատեսիլ գունոց, ընծայէ օգտասիրացն շահօ և շքեղութիւնս: Եւս և գետոցն գնացք բազմակերպ ձկամբք մեծամեծօք և փոքումբք, զանազանեալ համովք և այլ և այլ տեսովք՝ ուրախացուցեալ լցուցանէ զշնորհս ընչից և յագուրդ որովայնից ժրացելոցն և անվեհեր ջանացողացն:

Մնուցանէ յինքեան երկիրն ջրովք արուեստիւք և զառաւելութիւն հաւուցն յուրախութիւն և ի սթափումն որսատենչ ազատացն. զկրկջածայն քաղցրածայն առապարասէր վիմասոյզ սորամուտ երամս կաքաւացն և սալամբացն, և կամ գեղէզնաբնակ թփամուտ մացառաղօղ պարարտամարմին զանուշահամ ազգ քքարացն վայրենեաց. այլ և զջրասուզակ մամուսինդիր խօզակեր մեծանձոնք և յաղթամարմինք հաւքն, փորն և թանձրն և սազն, և կամ այլ բազում և անհամար ցամաքայնոցն և ջրայնոցն ջոկք թոչնոցն: Իսկ թակարդացն շրջափակութեամբք, երագազիւքն և գահողովքն, ելեալ ի յորս գունդք նախարարացն որդւովքն ազատացն. ուր ոմանք զհետ ցուցն և այծեմանցն արշաւելով՝ զխիզախական զաղեղնաձայնն և եթ բարբառիցին. և այլք զհետ բուլից եղջերուացն և եղանց ձիարձակ եղեալ՝ զգործ կորովածիզ արանցն ցուցանեն. և կէսք սուսերօք իբրև զմենամարտիկս՝ զաստկանգամ երամս վարագացն գլորեցուցեալ սպանանեն: Եւ շատք ի մանր մանկանց նախարարաց որդւոցն դաստիարակօք և ծառայիւք զայլ և այլ սեռս ի թոչնոցն որսացեալ բազայիւք՝ դարձեալ բերիցեն ի յաճումն ընթրեացն ուրախութեան. և այսպէս առլցեալք իւրաքանչիւր որսով՝ գնան ուրախացեալք:

Որոց դէտ ակն կալեալ ըստ հանապազօրեայ սովորութեան՝ ջրայոյզ ջրածուփ ձկնորսացն մանկունք, ընթացեալք ի յառաջն նախարարագունդ որերոյն՝ ձկունս ի յորսոյ և բազմազան վայրենի հաւուց ձագս և կամ ձուս ի կղզեաց գետոյն բերեալ մատուցանեն ընծայս իշխանացն: Յորոց ընկալեալ մասն ինչ նախարարացն ըստ կամի՝ պարգևեն և նոքա ի յիւրեանց բերոցն ըստ առաւելապէս բաւականի ընծայաւորացն. և հասեալք լի ամենայն բարութեամբ յիւրաքանչիւր յապարանս՝ շնորհեն և անպարապիցն մնացելոցն ի տան՝ զամբիծան, առաւելապէս և առ օտարսն: Եւ տեսանել է յամենեցուն ընթրիս, որպէս և շեղջակոյսս ինչ ի վերայ միմեանց, գէրէոցն բազմութիւն և գնոցուն զլիսոց կարգմանց զառաջադրութիւն. յորոց ուրախացեալ բերկրին ձկնակերացն և մսակերացն անձինք. առաւել քան զխորտկաց անուշութեամբ՝ հոգևոր ճաշակօք, սաղմոսիւք և մարգարէական երգօք օրհնելով զպարգևատուն Քրիստոս և զառուիչ և զլցուցիչ ամենայն բարութեանց:

Ը. Եւ արդ՝ զայսպիսի զրդձակերտ գաւառ, զչնաշխարհիկ և զամենալի ըստ տուչութեան ամենախնամ արարչին Աստուծոյ, զԱյրարատեան գաւառ, որ է գլուխ աշխարհիս Հայոց, զգաւառն համբաւատենչ, զգաւառն ամենալի, որ բերէ

յինքեան զօրինակ լիութեան, ըստ բանի Գրոյն, զերկրին Եգիպտացւոց և զգրախտին Աստուծոյ, և զբնիկ սեպհական կալուածի ազգին Արշակունեաց զքաղաքն Վաղարշապատ, զբնակութիւն ոստանի Արշակունի թագաւորացն, զբարձրաբերձ շինուածս անթիւ փառաբանացն, զանյազ զամենալի դաշտացն զբերկրունն, զհրեշտակացոյց հիմնարկութիւնն սրբոյ տանն Աստուծոյ, մեծի եկեղեցւոյն կաթողիկէի, և զայնց վկայարանաց ճգնազգեցիկ երանելի կուսանացն. որոց գտեալք անարժան՝ ազգն Արշակունեաց յաղագս անարժան գործոց իւրեանց, ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ներսէսի՝ գտան եղեալք ընկեցիկք յերեսաց Աստուծոյ. մատնեցան ի բաժանումըն թագաւորին Պարսից և Յունաց, որոց վիճակեալ երկոցունց զմեծ զաշխարհս Հայոց՝ բաժանեալ ծառայեցուցին:

Յաղագս որոյ յուղի անկեալ գնայր յԱյրարատեան գաւառէն որպէս ի գերութիւն Արշակ թագաւորն Հայոց. լաւ համարեցաւ երթալ զհետ սուղ սակաւ բաժնի յերկիրն հաւատացեալ, և կալ ի հնազանդութիւն Յունաց թագաւորին, քան թէ կալ ի փափուկ գաւառի այսպիսի վայելչութեանց, և տեսանել հանապազօր զայսպանութիւն հաւատոց, զթշնամանս սուրբ եկեղեցւոյ, զնախատինս, զոր կրելոց էին պաշտօնեայք

աստուածային օւխտին յանօրինաց մոզուցն, զթեթևութիւն իւրոյ ազգին և զթագաւորութեան՝ յամբարնաւաճ իշխանացն Պարսից տէրութեանն. ընտրելագոյն հաշուեալ անցուցանել զնուազ և զթուով ժամանակ կենցաղոյս այսորիկ քրիստոնէութեամբ ի խաղաղութեան, քան թէ սուտ փառք որպէս զարհամարհոտ կեցեալ աստ և վրիպեալ յաւիտենից կենացս՝ մասնիւ յայրուսն անշէջ հրոյն յաւիտենից: Եւ խորհելով զայս ամենայն՝ յանկարծակի ի միտս իւր լքեալ տարակուսեալ զբարի ժառանգութենէ զնախնեացն իւրոց՝ զնայր ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց:

Թ. Իսկ յետ ժամանակի ինչ անցելոյ՝ բերեալ ատելութիւն նախարարացն Հայոց, որ ընդ Պարսից իշխանութեամբն էին, ընդ թագաւորին իւրեանց Խոսրովու, — վասն երթալոյ տակաւին ի նուագումն թագաւորութեան յազգէն Արշակունեաց, յաղագս առաւելեալ ի նոսա գործոց իւրեանց չարաց, ըստ բանից սուրբ քահանայապետիցն առաջնոց և այլոց ևս բազում առաքինի արանց, որք անյուռ բերանով բողոք բարձեալ յանդիմանէին զանարժան գործս նոցա և զմատնումն ընդ լծով խիստ և անօրէն ծառայութեանն Պարսից, և նախագոյն բարբառէին, — երթեալ այնուհետև առնէին բանասարկութիւնս

առ Շապուհ արքայն Պարսից, եթէ ձեռնարով
 գինքն կարծեցուցանէ քեզ սիրելի և հնազանդ,
 և այս ամենայն ցուցականութիւն նորա առ քեզ՝
 ստուգեամք և ոչ ստուգութեամք. վասն զի
 գաղտ ուխտ իւր և խորհուրդ ընդ թագաւորին
 Յունաց է, և միշտ հրովարտակօք և երթևեկ
 պատգամաւորօք խօսի ընդ նմա ի խաղաղութիւն:
 Բայց դուք որպէս իմանայք հատուցանել նմա
 ըստ նորա խարէութեանն՝ զայն դուք ոչ իշխէք»:
 Եւ կարծէին բանսարկուքն ըստ իւրեանց ան-
 միտ խորհրդոցն՝ կորուսանել զնա, և անձանց և
 աշխարհի բարւոյ իմիք շինութեան լինել պատ-
 ճառ. և ոչ զհտէին, եթէ տակաւին ի մաշուֆն
 և ի չար ծառայութիւն վասն մեղաց իւրեանց
 մատնեալ լինին յԱստուծոյ:

Իսկ զայն լուեալ խնդութեամք և ախորժակ
 ունկնդրութեամք Շապուհ արքային Պարսից՝ հրա-
 ման տայր վաղվաղակի հրովարտակաւ զձեռնարով
 ի դուռն կոչել. և նորա չգգացեալ զբանսարկու-
 թիւն իշխանացն Հայոց՝ վաղվաղակի որպէս առ
 իւր իշխան և բարեկամ ի դուռն հասանէր: Եւ
 Շապուհ թշնամանեալ զնա պատուհասէր, այլ թե-
 րևս և վասն յօժարութեամք մերժելոյ զնա ի
 թագաւորութենէն, և ոչ յանդիման կամեցեալ
 առնել զնա չարախօսացն՝ վաղվաղակի մերժեալ
 ընկենոյր զձեռնարով յիշխանութենէ իւրոյ թագա-

ւորութեանն, և ուխտէր՝ այլ ևս ոչ տեսանել զաշխարհն Հայոց, անդէն կալեալ յաշխարհին Պարսից պահէր: Իսկ իբրև մերժեալ լինէր Սոսրով ի թագաւորութենէն՝ ինդրէին Հայք ընդ Շապուհ՝ այլ թագաւոր իւրեանց. և նա հաւանեալ թագաւորեցուցանէր նոցա զՎռամշապուհ զեղբայր նորին Սոսրովու, յազգէն Արշակունեաց. և թագաւորեցուցեալ զՎռամշապուհ՝ արձակէր ի Հայս.

Ժ. Ի ժամանակս սորա թագաւորութեանն տուաւ շնորհ հոգողութեան յամենախնամէն Աստուծոյ առն միում ճշմարտի՝ Մաշտոց անուն կոչեցելոյ, որ էր ի գաւառէն Տարունոյ, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի առն, որում անուն էր Վարդան. ի տիս մանկութեան իւրոյ ուսեալ դպրութիւն գյոյն, զինուորեալ ի դունն Հայոց արքային Խոսրովայ, կարգեալ յերամ մատենագիր արքունի դպրացն. վասն զի ասորի և յոյն գրով վճարէին յայնժամ զգործ թագաւորացն Հայոց՝ արքունի դպիրքն, զվճուցն և զհրովարտակացն: Եւ սուպաւորեալ անդ ամս կարգաւորապէս առանց եպերանաց, յետ այնորիկ տենչացեալ կարգի վանականութեան՝ երթայ ի վանս բազմութեան եղբարց, և ընկալեալ զկերպարանս վանականութեան՝ լինէր ընտիր յամենայնի և երևելի. հրաժարէր յամենայն աշխարհագրօս երկրաւոր

զբաղմանց: Ազգայնականության հրօնս փոխեալ՝
զարմանալի երևէր և հռչակաւոր. և կայր յանա-
պատս ի բազում տեղիս բարանձաւաց, մեծաւ
առաքինութեամբ և խստամբեր վարիւք, բազում
և այլ սուրբ վարուք կրօնաւորօք և աղօթասէր
եղբարքք, մինչև յամս հինգերորդ՝ արքային Հա-
յոց Վառամշապիոյ եղբօր Խոսրովու: Եւ զայս թէ
կամիցի որ զիտել հաւաստեալ՝ ի պատմութե-
նէ զրոց առն ցանկալի Կորեան, աշակերտի նա-
րին երանելոյն Մաշտոցի, կարգացեալ տեղա-
կացի զվարս կենաց նորա և զիւր հայերէն նշա-
նագրացն, թէ երբ կամ ուր և կամ յոյր ուրուք
ձեռն գտանէ, թագաւորին Հայոց Վառամշապիոյ
Չերմեռանդն խնդրելով. զոր կարգեաց գրելով
ճշմարտապէս յառաջագրեալ այրն հոգևոր Կո-
րիւն. ուստի և մեր բազում անգամ կարդալով
տեղեկացեալ հաւաստեալ:

Եւ այսպէս բազմաժամանակեայ մտածու-
թիւնն երանելոյ առն Մաշտոցի ընկալեալ
յամենախնամ մարդասիրէն Աստուծոյ՝ զօրացոյց
զնա հոգևով ողորմութեան իւրոյ: Քանզի հոգա-
ցեալ յարժամ տրտմէր երանելի այրն Մաշ-
տոց, տեսանելով զմեծ ջանն և զառաւելապէս
ծախս մանկանցն Հայաստան աշխարհիս. որք
բազում թոշակօք և հեռագնաց ճանապարհօք և
բազմաժամանակեայ դեզերմամբք մաշէին զա-

ւուրս իւրեանց ի դպրոցս ասորի դիտութեան: Բանգի պաշտօն եկեղեցւոյ և կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և յեկեղեցիս հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի, և ինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն և ժողովրդոցն անշահութիւն յանլրութենէ լեզուին ասորւոյ: Չայս ի բազում ժամանակս գմտաւ ածեալ երանելի առն Մաշտոցի, և փղձկացեալ յառձն իւր, մանաւանդ թէ գոն նշանագիրք հայերէն լեզուոյս, որով հնար է՝ ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս արանց և կանանց առ հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեանն: Զօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն յորդորմամբ և եկեալ առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ՝ զեկուցանէր նմա զիւրոյ բազմաժամանակեայ մտածութեամբ զինդիրն, և ընկալեալ ի նմանէ քաջալերութեան աւետիս, թէ «Զօրացեալ պինդ կաց, առեալ ընդ քեզ և այլ արս օգնականս ի քահանայից՝ զոր ես պատուիրեմ. և ուր տկարանայք ի կարգել գինգենայսն՝ բերեալ առ իս ուղղեմ զայն. քանզի յոյժ դիւբին է զիւտ իրացդ զոր հայցես: Բայց նախ արժան է մեզ գգապուցանել թագաւորին զպէտս այսպիսի մեծ և կարևոր խնդրոյ. վասն որոյ և քան զաւուրս ինչ յառաջ ոչ բազումս, առեալ բանք յեկեղեցւոյ յա-

դագա կարօտութեան այդպիսի պիտոյից՝ ասացեալ է ուրումն ցարքայ, թէ տեսի՝ նշանագիրս հայերէն առ ումեմն եպիսկոպոսի ի գեօղ միում. և թագաւորն յիշէր զասացեալսն, քանզի և ինձ նա պատմեաց»:

Եւ մտեալ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Սահակայ հանդերձ երանելեալն Մաշտոցիւ առ թագաւորն Վռամշապուհ և իմացուցեալ նմա զպետըս իրացն՝ յիշեաց և ինքն թագաւորն զխօսեցեալսն վանականին վասն նորին իրացն ընդ նմա, զոր և նորա պատմեալ ուրախացոյց: Եւ նոցա լուեալ զայս ի թագաւորէն՝ փութացուցանէին զնա ասելով, թէ «Ճեպեան յաղագս մեծ և օգտաբեր աշխարհիս Հայոց գիւտիս այսորիկ՝ ի ժամանակս քո, որ շատ աւելի առ յապայսն բերէ քեզ շահ, յիշատակ անմոռաց և օգուտ երկնաւոր վայելից, քան զիշխանութիւն թագաւորութեանդ քո, և կամ որպէս յառաջ քան զքեզ նախնիքն քո էին յազգէն Արշակունեաց»: Եւ թագաւորին լուեալ զայս և խնդալից եղեալ՝ ետ փառս Սասունծոյ, որ ի ժամանակս թագաւորութեան նորա զայսպիսի հոգևոր կենաց փափաք ժառանգեաց յաշխարհիս Հայոց:

Վահվաղակի ստիպով առաքեալ դեսպան գՎահրիճ ոմն անուն կոչեցեալ ի ծնողաց իւրոց հանգերձ հրովարտակաւ առ այր մի երէց Հարէլ

անուն, որոյ ասացեալ էր յառաջագոյն ցարքայ, որ և մերձաւոր էր առն բարեպաշտի Դանիէլի եպիսկոպոսի, առ որում նշանագիրքն հայերէն կային: Եւ երանելոյն Հարելի ընկալեալ զհրովարտակն ի Վահրիճէ և լուեալ զիրան՝ փութանակի հասանէր առ սքանչելի եպիսկոպոսն Դանիէլ: Եւ նախ անդէն ի նմին Դանիէլէ ինքն տեղեկանայր զկարգ նշանագրացն, և առեալ ի նմանէ առ թագաւորն և առ սուրբ հայրապետն Հայոց Սահակ և առ երանելին Մաշտոց հասուցանէր: Իսկ արքային Հայոց սուրբ կաթողիկոսաւն Սահակաւ և երանելեաւն Մաշտոցիւ ընկալեալ զնշանագիրան ի Հարէլէ՝ ուրախ լինէին: →

Եւ այսպէս զիպեալ զիւտի նշանագրացն՝ ձեռն ի գործ արկանէր երանելին Մաշտոց, յերիւրելով զնա սուրբ հայրապետին Հայոց Սահակայ, զիւրահնար ճանապարհ ցուցանելով կարգադրութեան զրեւոյս և հեգենային ուղղաձայնութեան. տալով նմա օգնականս և այլ արս բանիբունս և մտացիս ի քահանայից Հայոց, որք էին սակաւ մի և նոքա, որպէս երանելին Մաշտոց, մերձաւորեալք ի յունարէն հեգենայինան. որում առաջնոյն անուն էր Յոհան՝ ի գաւառէն Եկեղեաց, և երկրորդին Յովսէփ՝ ի Պաղանական տանէն, և երրորդին Տէր՝ ի Խորձենոյ, և չորրորդին Մուշէ՝ ի Տարօնոյ: Որոց օգնելով

զօրէր երանելին Մաշտոց, հանգիստացուցանէր զհայերէն աթութայսն ըստ կարգման սիրովբայիցն Յունաց, սաէպ հարցմամբ և ուսանելով ի սուրբ կաթողիկոսէն Սահակայ զաթութայիցն զազափար, ըստ անսայթաքութեան յունին: Վասն զի ոչ լինէին բաւական թ վճարել անսխալ ուղգահի, առանց առաջնորդելոյ նոցա սրբոյ հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ աւելցեալ անցուցածէր վարժիւք զբազում գիտնովքն Յունաց, եղեալկատարելապէս հմուտ երզողական տաւիցն և հետտրական յորդասաց յայտնարանութեան, ևս առաւել տեղեկացեալ փիլիսոփայական արուեստիցն ցուցանիւր:

Կարգեալ այնուհետեւ, Փրկչին առաջնորդութեամբ, զգիր գրենոյն հայերէնի և հելլենացին ուղղեալ յօրինուածս՝ ցանկային կարգել զպրոցս և ուսուցանել բազմութիւն մանկաւոյ: Զանգի ամենայն անձն յորդորեալ փափագէր յուսումն հայերէն գիտութեան, որպէս ի խաւարէն, յասորի տան Գանացն, գերծեալք ի լոյս՝ խնդային: Բայց ստարակուսեալք կուէին յանչքութենէ Գրոց սրբոց. քանզի ոչ գոյին գեռ ևս հայերէն լսողութեամբ սուրբ կտակարանք եկեղեցւոյ: Եւ երանելին Մաշտոց և որ ընդ նմա պատուական քահանայքն էին՝ ոչ զօրէին համարձակել յայսպիսի սաստիկ և կարեւոր գործ, թարգմանել գիրս

ի յոյն լեզուոյն ի հայ բարբառս. վասն զի ոչ ինչ էին այնպէս տեղեակ գիտնապէս հրահանգի յունարէն ուսմանն:

ՓԱ. Ապա ժողովեալ ամենայն աւագ քահանայք աշխարհին Հայոց հանդերձ երանելեալն Մաշտոցիւ և ամենայն նախարարօք աշխարհիս Հայոց և մեծամեծ տանուաբօրօք առ թագաւորն Հայոց Վաւաշապուհ, և հանդերձ թագաւորաւս սկսան աղաչել զսուրբ կաթողիկոսն Սահակ, արկանել զանձն յաշխատութիւն հոգևօր և թարգմանել զաստուածաշունչ կտակարանս ի յոյն լեզուոյ ի հայ բարբառս: Եւ դապ աւագ քահանայիցն ասէին ցսուրբ քահանայապետն, թէ «Մեք որ կամքս առաջի քո, հանդերձ երանելեալն Մաշտոցիւ, զոր վարթոյց աստուածայինն շնորհ ի ցանկութիւնս այս՝ կարգել զվաղընջուցն գրեալ շարագիրս տառիցն, զորս ոչ ուրուք էր հոգացեալ արկանել ի կեր, այլ ասորի մեծաջան և անօգուտ ուսմամբքն աշխատեալք յօխորտ. յորոց բազմութիւնք ժողովրդոց ունայնք և թափուրք հրաժարեալք զնային յեկեղեցւոյն. և ուսուցիչքն հանելով յոգւոց և հառաչելով զղձանային զանօտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զօք յուսուցնասէր ժողովելոցն տեսանէին օգտեալ ի վարդապետութենէ հոգևօր խրատուցն, որ է կերակուր և պարարումն իմաստնախնդիր անձանց.

մինչև գտաւ զիր և աջողելով Քրիստոսի եկեալ յաճուճն տակաւին զօրանայ: Համայն և զայս վաստակոյս կարգումն քոյին առաքինութեանդ գիտութեամբ եղիցի և կատարեան: Արդ՝ որպէս և սուրբ նահատակն Քրիստոսի Գրիգորիոս պահեալ ի խոշտանգանսն անմնաս աջով հզօրին՝ ի լուսաւորութիւն գիտութեան աշխարհիս Հայոց տուաւ՝ պահեալ շնորհեցաւ և քեզ, նորին շառաւելի, վիճակ ժառանգութեան պայծառութեան պաշտամանս այսորիկ, սկիզբն աննել գործոյ մշակութեանս այսմիկ և լինել նմանող սուրբ նախնւոյն քում, որ յանգիտութենէ ի ճշմարիտ աստուածդիտութիւն առաջնորդեաց աշխարհիս Հայոց: Արդ՝ և դու յանօգուտ մուրողաբանութենէն ի ստոյգ հոգէշահ և եկեղեցազարդ բանաւորութիւնս առաջնորդեա բազում ժողովրդոց աշխարհիս մեծի, ըսուլ զպակասութիւնս զայս, մնացեալ ի սուրբ նախնեացն քոց. զոր պահեաց քեզ Աստուած, զոր ոչ ումեք այլում ի Հայաստան աշխարհիս մարդկան դոյ հնար ձեռն արկանել յայդպիսի գործ մեծ: Վասն զի և ոչ կարացաք հմուտ լինել և տեղեկանալ այդչափ արուեստաւոր ուսմանցդ, որպէս և քեզ տուաւ զօրութիւն ճարտարութեան ի վերին օգնականութենէն յաղագս քո առաքինասէր և պարկեշտ հոգւոյդ, որ նմանեալ ճշգրտապէս օրինակեցեր

ի քեզ զվարս երանելոյ հօր քո Ներսէսի»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բարեպաշտ կաթողիկոսն Հայոց սուրբն Սահակ ի Թագաւորէն Հայոց Վռամշապիոյ և յերանելոյն Մաշտոցէ և յամենայն ուխտէ քահանայիցն, ևս առաւել յաւագ տանուտերացն և յամենայն նախարարացն Հայոց՝ զուարճացաւ յոգի իւր, փառաւորելով զՓրկիչն ամենեցուն զտէր Յիսուս Քրիստոս: Եւ կամաւոր յօժարութեամբ ետ զանձն ի գործ, պանծացեալ յԱստուծոյ գործակցութիւնն, որ ետ նմա զայնպիսի շնորհս առաւելապէս գիտութեան. և անվեհեր ջանալով զցայգ և զցերեկ՝ Թարգմանեաց զկտակարանս ամենայն, զխօսեցեալս ճշմարիտ մարգարէիւք սուրբ Հոգւոյն, և հաստատեալ կնքեաց երջանիկ առաքելովքն գնորոց կտակարանացն զլուսաւոր և զկենսատուր քարոզութիւնս նովին Հոգւով:

Եւ տարեալ ի գլուխ սրբոյ հայրապետին Հայոց Սահակայ զգործ մեծ հոգևոր վաստակոյն՝ կարգեցան վաղվադակի յայնմհետէ զպրոցք հօտին ուսմանց. բազմացան դասք զըջաց, ելևելս առնելով զմիմեամբք. զարդարեցան պաշտամունք սուրբ եկեղեցւոյ. յորգորեցան բազմութիւնք արանց և կանանց ժողովրդոց ի տօնս Փրկչին և ի ժողովս մարտիրոսաց: Որք շահեալք լի հոգևոր օգտիւ՝ ընթանային

խնդալիցք ի հաղորդմանէ մեծի խորհրդոյն, արձակեալք յիւրաքանչիւր ի տունս, մեծամեծք և տղայք, սաղմոսելով և կցորդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս, ի հրապարակս և ի փողոցս և առտնին: Պայծառացան եկեղեցիք. շուք առին վկայարանք սրբոց, միշտ ծաղկելով ի նոսա ուխտ կտակարանաց ընծայիւք. հանապազարուղիս հոսէին վտակք յասողացն մեկնութեանց, որք զծածուկս մարգարէից բերելով ի յայտնութիւն՝ սեղանս ամենալիցս հոգևոր խորուհօք դնէին առաջի ամենայն ժողովրդեանն. յորոց ճաշակեալ իմաստախնդիրն մարդոց՝ քաղցրանայ ի բիմս նոցա, ըստ բանի սաղմոսերգին, բանք վարդապետութեան բան զխորիսխ մեղու: Եւ զի միանգամայն իսկ ասացից ըստ բանի սուրբ մարգարէին Յսայեայ, թէ լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց զիտութեամբ Տեառն ի հոգևոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ, իբրև զՉուրս բազումս որ ծածկեն զծօվս: Եւ շնորհիւ ամենախնամ Փրկչին Քրիստոսի կատարեալ այս ամենայն ի ժամանակս Վռամշապհոյ, ըստ յառաջագոյն գրելոց, և լուսաւորեալ աշխարհս Հայոց՝ եկաց յետ այսորիկ թագաւորն Վռամշապուհ ամս բազումս, և հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ յանկողնի իւրում խաղաղական հանգստիւ յաշխարհիս Հայոց:

ԺԲ. Յետ այսորիկ մեռաւ և Շապուհ արքայն Պարսից, և թագաւորեաց Վռամ որդի նորա, որ էր կրման արքայ. յորմէ խնդրեցին իւրեանց Հայք թագաւոր գնոյն միւսանգամ զՊոսրով գեղըայր Վռամշապիոյ, զոր յառաջնուամբ բանսարկութեամբ ետուն մերժել գնա Հայք՝ Շապիոյ արքային Պարսից ի թագաւորութենէ Հայոց: Եւ նորա կատարեալ զխնդիրս նոցա՝ թագաւորեցուցանէր դարձեալ զՊոսրով, զայր յոյժ ծեր: Եւ եկեալ Պոսրով յաշխարհս Հայոց և կեցեալ ամիսս ութ՝ վախճանէր, առ հարսն յաւելեալ:

Եւ յետ մահուան Վռամայ արքային Պարսից թագաւորէր Յազկերտ եղբայր Վռամայ որդի Շապիոյ ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ ոչ կամեցեալ Յազկերտի թագաւորեցուցանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց յազգէն Արշակունեաց՝ թագաւորեցուցանէր ի վերայ սոցա զիւր զորդին, որում անուն էր Շապուհ, ըստ անուան հօր իւրոյ. խորհեալ չարաչար իմացմունս առնն ի միտս իւր. առաջին՝ գայս, եթէ աշխարհն Հայոց մեծ է և օգտակար, սահմանակից և դրակից է Յունաց իշխանութեանն, ընդ որոյ ձեռամբ բազումք են հնազանդեալք յազգէն Արշակունեաց. որոց գուցէ գորովեալ առ միմեանս ազգացն, ըստ օրինի եղբարց, որք ընդ մերով և ընդ Յունաց իշխանութեամբն են, և հաւա-

նեալ երբէք սիրով ընդ միմեանս և եկեալք ի միաբանութիւն՝ խօսեսցին ի խաղաղութիւն ընդ թագաւորին Յունաց, և ընդ նորա հնազանդութեամբ յօժարեալք՝ ապստամբեսցին ի մէնջ: Եւ որպէս կալեալ է զմեզ բազում անգամ յաշխատութեան՝ առաւել ևս յաւելուածով նոցա՝ անհանգիստ առնիցեն զմեզ պատերազմաւ: Եւ երկրորդ՝ զի յօրինացս մեր օտար են և ատեցողք, և միահաւան ունին զպաշտօն նոցա և զօրէնս: Արդ՝ ի թագաւորել յազգէս մերմէ ի վերայ աշխարհին Հայոց՝ յամենայն այդպիսի կասկածանաց անհոգացեալ լինի թագաւորութիւնս մեր. և նոքա ցանկ երկիւղիւ և դողութեամբ ծառայեն մեզ և օտարոտիս ինչ և վնասակարս ինչ ոչ խորհին: Է զի և սովորութիւն առնուն յանկէլ յօրէնս մեր, հանապազ խօսիւք ընդ միմեանս և ընգելական բարեկամութեամբ, ի զբօսմունս որսոց և ի խաղս, որ լինին ի միջի նոցա. այլ և ամուսնութեանց տուրևառիւք հաղորդեալք սու միմեանս՝ զատուցեալք այնուհետև որոշին ի սիրոյ նոցա և յօրինացն:

Եւ սորա խորհելով զայս այսպէս՝ չգիտէր զբան սուրբ Հոգւոյն, որ ասէր, թէ «Տէր ճանաչէ զխորհուրդս մարդկան, զի են ընդունայն»: Որ փութանակի և արդեամբք վճիռ ետուն գրեալքն՝ իրացն եղելոցն. քանզի չև ևս յերկա-

րեալ ի թագաւորութեանն՝ մեռանէր Յազկերտ։ Ի նմին աւուր և զորդի նորին զՇապուհ, զոր ի տեզի Արշակունւոյն թագաւորեցոյց ի վերայ աշխարհիս՝ անդրէն ի դրանն մարդկանէ դաւով յարքունիքն սատակեցին։ Եւ յետ մահուանն Յազկերտի որդւոյ Շապուհոյ թագաւորին Պարսից թագաւորեաց Վռամ որդի նորա ի վերայ աշխարհին Արեաց։ Եւ եկեալ իշխանք աշխարհին Հայոց առաջի Վռամայ արքային Պարսից, խնդրեցին իւրեանց թագաւոր յազգէն Արշակունեաց։ Եւ նա թագաւորեցոյց ի վերայ նոցա զԱրտաշէս որդի Վռամշապուհոյ, յազգէ թագաւորացն Հայոց։

ԺԳ. Եւ էր Արտաշէս այր մանուկ և իգամուլ, և բազում անառակութեամբ վարէր զթագաւորութիւնն։ Եւ չկարացեալ այսպիսի զեղխ և մոլեկան վարուց թագաւորին Արտաշէսի տանել նախարարքն Հայոց՝ ժողովեցան միահամուռ առ մեծ քահանայապետն Հայոց առ սուրբն Սահակ, որ էր յազգէն Պարթևաց, որդի սրբոյն Ներսէսի, և ասեն ցնա. «Ոչ ևս կարեմք այսպիսի անօրէն և պիղծ գործոց թագաւորին համբերել. վասն զի լաւ համարիմք մեռանել՝ քան եթէ զայսպիսի դործ աղտեղութեան հանապազօր տեսանել և լսել։ Սյլ և մեծի պատուական և երկնաւոր խորհրդոյն հաղորդել ոչ կարեմք ի խղճէ մտաց, զօր ամենայն տեսանելով զայսպիսի պղծագոր-

ծուլթիւն, և լռել. քանզի ուռեալ եմք ի քէն և ի քոց նախնեացն վարդապետութենէ, թէ ոչ միայն որ գործենն պարտական են, այլ և որ յանձն առնուն: Արդ՝ քեզ նախ պարտ է այսպիսի անհնարին աղէտից խնդրել հնարս և բառնալ ի միջոյ զայնպիսի ամբարշտեալ թագաւոր, որ այսպէս յայտնի իբրև զանհաւատ արհամարհանօք առ ոտն հարկանէ զսրբութիւնն և աներկիւղ կամակարութեամբ գործէ զաղտեղի գիճութիւնս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս սրբոյ քահանայապետին Հայոց Սահակայ ի նախարարացն Հայոց՝ պատասխանի տուեալ ասէ. «Իբրև ոչ եթէ նոր ինչ լսելով այսօր ի ձէնջ, ճանաչեմ զասացեալդ ձեր. արդ գիտեմ, զի զկծեալ սրտիւք խօսիք զայսպիսի խօսս: Եւ ինձ անհնար է ասել, եթէ այլաբանք ինչ և ոչ ստուգութեամբ պատմին ասացեալքդ ի ձէնջ. բայց արդ՝ որպիսի հնարիւք ըստ արժանի հոգևոր մարգկան պարտ է զելս իրացդ գտանել՝ զայն արժան է խորհել ամենեցուն և առնել»:

Եւ նոցա առ հասարակ պատասխանի տուեալ ասեն ցտուրբ կաթողիկոսն Սահակ, թէ «Մեք և ոչ մի ինչ ելս այլ և հնարս իրացն գտանել կարող եմք, բայց բողոքել թագաւորին Պարսից՝ ի բաց բառնալ ի թագաւորութենէ այտի, որում ինքն իսկ ինքեամբ չեղև արժանի ժառանգելոյ.

այլ մեզ քան զայդ ոչ իմանալ ինչ է և ոչ առնել: Այլ զքեզ աղաչեմք միաբանել այսմ խորհրդոյ մեզ, և չէ պարտ այսպիսի անսրբութեանց այլ և պղծութեանց գործոյ թագաւորին հաղորդ լինել»:

Իսկ սուրբ հոգևոր կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, իբրև լսէր զայս ամենայն ի նախարարացն Հայոց, և ստուգիւ ճանաչէր, եթէ ի նոյն միտս և ի նոյն խորհուրդս հաստատեալ են բովանդակ աւագանի աշխարհին՝ ի մեծ տրտմութիւն և յանմխիթար սուգ ընկղմեալ լինէր. և հեղեալ արտասուաց վտակս առաջի բազմութեան նախարարացն Հայոց՝ հրաժարէր առնել պատասխանի բանիցն մինչև յաւուրս բազումս: Եւ արգելեալ զինքն ի սենեակ՝ ողբոց միայն և արտասուաց լսէին ձայնս, մերձեալ ի դուրս սենեկին. քանզի տեսանող ակամբ ի պօրութենէ սուրբ Հոգւոյն տեսանէր այրն Աստուծոյ ի սպառ ի սպուռ զկործանումն աշխարհիս Հայոց: Իսկ յետ բազում աւուրց համարձակեալ ոմանք յեպիսկոպոսաց, որք հանապազ պարապէին առ դուրս սրբոյն, — չկարացեալք և առ վայր մի տեւել յառատաբուղիս և ի շնորհալից վարդապետութենէ առնն, որ քաղցր էր ի ճաշակելիս խորհրդոց հոգևոր և իմաստուն լսողաց, ըստ բանի մարգարէին Իսաթի, քան զխորիսիս մեղու, — և այլք ի պատուա-

կան երիցանց և ի սարկաւազաց, որք թ նորին ի սուրբ ուխտէ հայրապետին էին, և ոմանք յազատ աւագանւոյն Հայոց՝ համարձակեալ մտանէին ի ներքս և խօսէին ընդ նմա բանիւք ողորջանաց: Ընդ որս սփոփեալ սակաւ մի սուրբ քահանայապետն՝ ըստ հոգևոր գիտութեան և խրատու, զոր միացեալ ունէր ի յինքեան ի մանկութենէ իւրմէ՝ լուեալ դադարէր առ վայր մի:

Իսկ յետ բազում աւուրց դարձեալ ժողովեալ առ նա միաբան ամենայն ազատագունդք աշխարհիս Հայոց, և զնոյն բանս երկրորդեալ առաջի սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց՝ խնդրէին ստիպով ի նմանէ և զնորա միաբանութիւնն ընդ ինքեանս: Իսկ սուրբն իբրև տեսանէր, եթէ ոչ ինչ ամենևիմբ են կասեալք յառաջին կամացն և խորհրդոցն, — վասն զի յաւելուած օր ըստ օրէ աղտեղի գործոց թագաւորին առաւել քան զառաւել անեցուցանէր ի կորուստ անձին իւրոյ զմիաբանութիւն իշխանացն, — ձայն բարձեալ մեծագոյն ողբալով ասէր ցամենեսեան առ հասարակ. «Եթէ ես, ասէր, եթէ զուք իսկ, որպէս ուսեալք յԱստուծոյ խօսիք հոգևորապէս. և տարեալ վայր մի թերութեան առնն՝ արտասուօք և թախանձեցուցանելով զամենողորմ զՓրկիչն մեր զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ յաղագս զիւտի կորուսելոյն խնդրեցէ՛ք հնարս. զի ըստ աւագանի

ծննդեանն, թէպէտ մեղաւոր է, սակայն եղբայր
 և մարմին մեր է. յիշելով զվարդապետութիւն
 սուրբ առաքելոյն Պօղոսի, զոր աւանդեալ ու-
 սոյց ձեզ հոգևոր հայրն ձեր և քահանայապետն
 սուրբն Գրիգոր. «Զի եթէ վշտանայ ինչ մի ան-
 գամն՝ ասէ, վշտանան ամենայն անդամք ընդ
 նմա. և եթէ փառաւորի մի անդամն՝ խնդան ա-
 մենայն անդամք ընդ նմա»: Յիշել պարտ է և
 զմտաւ ածել զվիշտան և զնեղութիւնս, զբանդսն
 և զկապանս զսրբոյն Գրիգորի, զպաղատանս և
 զաղօթս, զոր վասն ամենայն աշխարհիս փրկու-
 թեան խնդրեալ յԱստուծոյ եգիտ և զամենեսեան
 յանհաւատութենէ, շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն, հա-
 ւատացեալս արար. զդիւաց մոլորութիւնս փախս-
 տական արարեալ հալածեաց ի ձէնջ. զճշմարիտ
 հաւատ սերմանեալ աստուածգիտութեան՝ ի մի-
 ջի ձերում ծաղկեցոյց: Եւ ձեզ ըստ նմին օրի-
 նակի պարտ է ի վերայ մեղուցեալ անգամոյն
 խնդրել զողորմութիւն, և ոչ անօրինաց մատնե-
 լով ի ծաղր և յայպանուցն տալ զսուրբ խոր-
 հուրդ հաւատոյս մերոյ: Յիշեցէ՛ք զսուրբ հայրն
 իմ և զձեր և զվարդապետն, որ և զփոխեալն
 յանասնական բնութեանն կերպարանս, հառաչա-
 նօք և անդադար խնդրուածովք զցայգ և զցերեկ
 ածեալ ի գութս զամենեցուն արարիչն Քրիս-
 տոս՝ ի նոյն հաստատեաց ի մարդկային բնու-

Թիւնս: Եւ դուք աշակերտեալք նորին հոգևոր վարդապետիւք միաբանութեամբ առ հասարակ արք և կանայք, ծերք և տղայք զինդրուածս և զարտասուս ի մէջ առեալ հաշտեցուցէք զամենահնարն Աստուած, որում հնարաւորն է ամենայն, և ոչ ինչ տկարանայ առաջի անեղ հրամանաց զօրութեան նորա. և նա վճարէ մարդասիրապէս՝ զոր ի յոյժ դժուարինս կարծեցեալ է մեզ. որ և ետ իսկ վճիռ միամիտ և անթերահաւատ խնդրողացն, ասելով անսուտն Աստուած, թէ «Ուր իցեն երկու և երեք ժողովեալ յանուն իմ՝ ամենայն զոր ինչ և խնդրեսցեն ի չօրէ իմմէ՝ տացի նոցա»: Իսկ արդ՝ եթէ երկուցն և երիցն աներկմիտ խնդրողացն զամենայն հայցուածսն կատարէ Աստուած, սրչափ ևս առաւել զայսչափ բազմութեան խնդիրսն շնորհէ Աստուած փութով, մանաւանդ թէ անձանձրոյթ ևս լինիցին խնդիրքն և ջերմ հառաչանօք և անթերահաւատ յուսով. զիմրդ ոչ առաւել ևս քան զհայցուածսն մեծամեծ իբս վճարիցէ:

«Այլ վասն իմ որ ասէքդ, եթէ միաբանեան ընդ մեզ՝ ինձ քաւ լիցի մատնիչ լինել ճշմարիտ հաւատոյն մերոյ և անհաւատից զիմ հօտի զմուրեալ ոչխարն մատնել յայպանուան: Զի թէպէտ և մեղաւոր է, այլ դրոշմեալ է սուրբ աւագա-

նրն ծննդեամբ, հմուտ է փրկութեան խնդրոյն, լուեալ է զլուր քարոզութեան Աւետարանին կե- նաց: Արդ՝ եթէ էր տանել առ բժիշկ առողջ զվիրաւոր եկեղեցւոյս իմոյ զոչխար՝ փութայի և ոչ յապաղէի. այլ յամենախտալից ատեան մա- տուցանել զիմ հիւանդացեալ հոգւոյ որդի ես ոչ երբէք առնում յանձնս: Զի եթէ էր հաւա- տացեալ թագաւորի առաջի տանել զայսպիսի յանդիմանութիւն՝ թերևս համարձակէի, յուսով զիւտի կորուսելոյն. այլ կշտամբել զհաւատա- ցեալս յաղագս մեղաց առաջի անհաւատիցն՝ ոչ հաւանիմ, որ հանապազ ուսուցիչ լեալ եմ բո- դոքոյն Պօղոսի, որ ասէ. «Իշխէ՛ յոք ի ձէնջ, եթէ իրք ինչ իցեն ընդ ընկերի իւրում՝ դա- տել առաջի անօրինաց, և ոչ առաջի սրբ- բոց. եթէ ոչ զիտէք, եթէ սուրբք զաշխարհս դա- տին. և եթէ ձեօք դատի աշխարհ՝ ապա ոչ էք արժանի անարգ ատենից: Ո՛չ զիտէք, եթէ զհրեշտակս դատիմք, թող թէ զերկրաւորս. զերկ- րաւոր ատեանս եթէ յանձն առնուք, զանարգս՝ եկեղեցւոյ դատաւոր նստուցանեմք. առ ամօթոյ ձերոյ ասեմ: Եւ այնպէս, ասէ, ոչ ոք գոյ իմաս- տուն ի ձեղ, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ եղբօր իւրոյ. այլ եղբայր ընդ եղբօր դատի, և զայն ի մէջ անհաւատից»։ Եւ արդ՝ որ ուսուցի զբազումս, զանձն իմ ընդէր ոչ ուսուցից: Այլ

ինձ լաւ լիցի մեռանել, քան եթէ գոք ի հաւատացելոց վասն անարժան գործոյ մատնել անօրինաց: Զի թէպէտ և իցէ պոռնիկ, այլ զկնիք հօտին Քրիստոսի կրէ յանձին իւրում. գիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ և հեթանոս. զեղիս, այլ ոչ կրակապաշտ. տկարացեալ է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց. միով ախտանայ ցաւով, այլ ոչ վարակեալ ամենայն ախտիւք իբրև զամբարիշտ: Եւ զիւրդ զսակաւամեղն՝ ամենայնիւ ամբարշտելոցն մատնել խորհիցիմք ի սատակումն: Քաւ ձեզ, որդիք, մի խորհիք զխորհուրդդ զայդ, և զքնիկ զձեր զտեարսդ, որպէս և ոմանք ի ձեր նախնեացն, կորուսանել մի ջանայք»:

Զայս և առաւել ևս քան զսոյն բանս և խրատ բազում արտասուօք և աղերսանօք խօսեցեալ անձանձրոյթ սրբոյ կաթողիկոսին ընդ աւագանին Հայոց՝ ոչ ինչ կարաց զնոսա յառաջին միաբանութենէն և ի խորհրդոյն, զոր հաստատեալ էին ի միտս իւրեանց, ի բաց դարձուցանել: Քանզի եկեալ հասեալ էր ի վերայ նոցա նզովք սրբոյ առն Աստուծոյ Ներսէսի՝ անկանել նոցա ընդ լծով չար ծառայութեան հեթանոսաց, և ոչ դադարէր մինչև ի գլուխ զգործն հանէր: Միաբանութեամբ պատասխանի արարեալ ամենեցուն քահանայապետին սրբոյ՝ ասա-

ցին, թէ «Փոխանակ զի ոչ լուար բանից մերոց, և ի միաբանութենէ մերմէ զանձն քո ի բաց մերժեցեր՝ գիտասջիր, զի որպէս եղեալ է ի մտի չթագաւորել սմա և այլ ևս ի վերայ մեր՝ խոստանամք չքահանայանալ և ոչ քեզ առ յերկարս ի վերայ աշխարհիս մերում»։ Եւ զայս այսպէս ասացեալ ամենայն աւագաց տանուտերանց աշխարհիս Հայոց առաջի հայրապետին Սահակայ՝ ելին զայրագնեալք ի խրատուէ սրբոյն, և այլ ոչ ևս կամեցան դառնալ առ երանելի քահանայապետն Սահակ. զի էր զնոսա շրջափակեալ և պաշարեալ անիծից երանելոյ հայրապետին Ներսէսի, ի համօրէն կորստեան խորհուրդս։

ԺԴ. Եւ այնուհետև միաբանեալ զնացին ի գուռնն, և երթեալք անդր յանդիման եղեն արքային Պարսից Վռամայ։ Ընդ որս էր և երէց մի Սուրմակ անուն ի գաւառէն Բզնունեաց, ի գեղջէն որ կոչի Արծկէ, ի տոհմէ քահանայից գաւառին [մեկուսանայր]։ որոյ միաբանեալ ընդ նախարարսն Հայոց, ճեղքեալ ի խրատուէ սրբոյ հայրապետին Սահակայ՝ խօսէր բանս անհանձարս և առաւել աղտեղիս քան զամենայն նախարարսն Հայոց զթագաւորէն Արտաշեսէ առաջի աւագորերոյն Պարսից. շնորհ առնելով նախարարացն Հայոց՝ յազագս խոստանալոյ նմա

ոմանց յաւագանւոյն Հայոց զաթոռ կաթողիկոսութեան աշխարհին Հայոց: Եւ ծանուցեալ նախագոյն զպատճառս տրտնջոյն իւրեանց Սուրենայ և այլ աւագանւոյն Պարսից. քանզի Սուրէնն պահլաւ՝ էր ի ժամանակին յայնմիկ հազարապետ դրանն արքունի. և հանդերձ նովաւ և այլ մեծամեծօք դրանն հասուցին զբանս ամբաստանութեանն առ Վռամ արքայն Պարսից:

Եւ լուեալ արքային Պարսից այնպիսի բողոք յազատանւոյն՝ ոչ թոյլ տայր նոցա խօսել առ վայր մի առանց գալոյ ոսոխին ի դուռնն: Վաղվաղակի դեսպան արարեալ զթագաւորէն Հայոց զԱրտաշեսէ՝ առ ինքն ճեպով գալ հրամայէր. գալ ընդ նմա զրէր և մեծի քահանայապետին Հայոց Սահակայ: Եւ եկեալ նոցա ի դուռն՝ հարցանէր նախ առանձին արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրտաշէս, եթէ «Զինչ են իրքդ, յաղագս որոյ ամբաստանեն զքէն նախարարքդ Հայոց»: Եւ նորա պատասխանի տուեալ ասէր, եթէ «Ամենևին ոչ գիտեմ, զինչ խօսին և շարախօսեն դոքա զինէն. այլ որպէս սովոր են ի բնէ թշնամանել գտեարս իւրեանց՝ ըստ նմին օրինակի և այժմ կամին կատարել զչար կամաց իւրեանց զինդիրս. քանզի միշտ իշխանափոխք լեալ են և տիրատեսցը»: Եւ թագաւորն Արեաց Վռամ հրաման տայր՝ միայն

ընդ միայն կոչել առ ինքն զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՍահակ. քանզի մեծարէր զնա, նախ՝ վասն ազգականութեան առնն, և դարձեալ՝ զի առաջի անհաւատիցն յարգոյ և պատուական ցուցանէր զսուրբ ծառայս իւր Սատուած. և հարցեալ գերանելի կաթողիկոսն՝ կամէր լսել ի նմանէ զամենայն բանիցն զչարախօսացն թագաւորացն Հայոց: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ ասէր, եթէ «Ոչ գիտեմ, զինչ խօսին նոքա զնմանէ. նոքին իսկ ասասցեն, և դուք լուարուք ի նոցանէ. և որպէս ասենն առաջի ձեր՝ յանձինս իւրեանց ընդունին զհատուցումն. զիս ինչ այդպիսի ինդիրս բանից մի հարցանէք. զի ոչ ինչ լսելոց էք յինէն յաղագս չարախօսութեանդ այգորիկ չար ինչ և կամ բարի»:

Ապա կոչէր առ ինքն թագաւորն Վռամ զՍուրէն *պալիաւն, զիւր զհազարապետն, որ ազգակից և տոհմակից էր մեծի քահանայապետին Սահակայ, որպէս զի միաբանեալ և նա ընդ այլ նախարարսն Հայոց՝ վկայեսցէ չարախօսութեան նոցա, և պատուեալ բազում պարգևօք և մեծապէս շքեղութեամբ դարձցի յիշխանութիւն կաթողիկոսութեան իւրոյ և յաշխարհ: Եւ Սուրենայ բերեալ զպատգամն զարքայի առ երանելին Սահակ՝ խոստանայր նմա ըստ ասացածին Վռամայ շքեղութիւն մեծ և օգուտ

գտանել ի թագաւորէն: «Թէ հաւանեալ, ասէ, կամաց նորա, տացես վկայութիւն նախարարացն Հայոց՝ մեծարեալ բազում պատուովք դառնաս յիշխանութիւնդ. ապա եթէ այլազգագոյն ինչ խորհիս յամառեալ՝ և զքո կաթողիկոսական տունն կորուսանես ի քէն և յիշխանութենէդ զոր ունիս՝ մերժեալ լինիս. և ես վասն զի ազգակից քո եմ՝ և զբարին քո կամիմ, և ոչ թեթևութեամբ տամ քեզ այսպիսի սիրոյ խրատ»: Եւ այսպիսի բանիւք ջանայր հաւանեցուցանել զսուրբ հայրապետն զՍահակ. քանզի կամէին բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն Հայոց:

Իսկ սուրբն և բնաւ իսկ յանձն ոչ առնոյր այսպիսի բանից՝ տալ վկայութիւն իշխանացն Հայոց. այլ հաստատեալ ի նոյն միտս՝ ասէր, եթէ «Ես զԱրտաշեսի զայդպիսի ինչ զվատթարութիւն ոչ գիտեմ, որով թէ արժան է ի ձէնջ դատելոյ և անարգանաց. զի թէպէտ և ըստ սրբասէր մերոց օրինաց անարգանաց արժանի է և անգոսնելոյ, այլ ըստ հրամանի ձեր աղտեղասէր օրինացդ՝ գովութեան արժանի է և մեծարանաց»:

Եւ լուեալ զայս պատասխանի Սուրենայ ի մեծ հայրապետէն Հայոց Սահակայ յիւրմէ տոհմակցէն, և պատմեալ թագաւորին Արեաց՝ ի ցասուումն զայրացման զրգոեալ թագաւորն՝ հրա-

ման տայ այնուհետև յանդիման բազմամբոխ ատենին հարցանել զնախարարսն Հայոց և զԱրտաշէս: Եւ կուտեալ իշխանացն Հայոց բազում աղտեղաբանութիւնս և ազգի ազգի խօսս անարժանութեան ի վերայ թագաւորին իւրեանց. քանզի ոչ եթէ ի նմա եղեալ զիրսն խօսէին, այլ ևս յաւելուածովք ըստ օրինի թշնամութեան կուտէին ի վերայ նորա բազում վնաս. որ թէպէտ և յուրաստ եղեալ Արտաշեսի, թէ չէ այդպէս՝ ոչ հաւատացին լսողքն, եղեալ զկամս իւրեանց բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն յԱրշակունեաց ազգէն: Մանաւանդ զի լուաւ թագաւորն Արեաց ամենայն աւագանեօք դրանն ի դատախազացն Արտաշեսի, թէ բնաւ զի՛ իսկ ևս պիտոյ է թագաւոր. այլ իշխան պարսիկ ըստ ժամանակի եկեալ վերակացու լիցի մեզ, որ և զիւրաբանչիւր ուրուք ի մէնջ ծանուցեալ զհպատակութիւն և զանհպատակութիւն՝ ցուցցէ ձեզ:

Եւ լուեալ զայս Վռամայ հանդերձ աւագանուով դրանն՝ յոյժ ուրախանայր. և այնուհետև հրաման տայր վաղվաղակի ի բաց առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշեսէ. ընդ նմին և գտունն կաթողիկոսական ի սրբոյն Սահակայ՝ յարքունիս ունել, փոխանակ զի ոչ միաբանեցաւ տալ վկայութիւն ընդ նախարարսն Հայոց:

Եւ այսպէս վճարեալ՝ հրաման Պարսից թագաւորին ի գլուխ ելանէր: Յայնմհետէ բարձաւ թագաւորութիւն յազգէն Արշակունեաց ի վեցերորդ ամի Արտաշեսի, ըստ բանի երանելոյ առն Աստուծոյ մեծի քահանայապետին Ներսէսի, և անկաւ աշխարհս Հայոց ընդ լծով ծառայութեան անօրէն իշխանութեան Պարսից: Եւ առեալ գինս իշխանացն Հայոց ի թագաւորէն Պարսից, ընդ մատնութեամբ Արտաշեսի, պատիւս և մեծութիւնս, նման արծաթոյն զոր առին ընդ Յովսեփայ եղբարքն, ընդ մատնութեանն իսմայէլացի վաճառականացն, և այսպէս հրաժարեալք ի դրանէ՝ եկին յաշխարհն իւրեանց:

ԺԵ. Եւ տանուտերացն Հայոց, որոց խոստացեալ էր զկաթողիկոսութիւնն Սուրմակայ արծկեցի երիցուն՝ նստուցին զնա յաթոռ կաթողիկոսութեան Հայոց: Որում, յետ սակաւ ինչ ժամանակի անցելոյ, ընդդիմացեալ ոմանց ի զօրավար իշխանացն Հայոց՝ մերժեալ ընկեցին զնա իշխանութենէ կաթողիկոսութեանն: Եւ յայնմհետէ առաքեցաւ նախ ի Վռամայ արքայէն Պարսից յաշխարհս Հայոց մարզպան պարսիկ. և յայնմհետէ եղեն ի սպառ ի սպուռ անկեալք ընդ լծով ծառայութեան անօրէն ազգին Պարսից: Եւ կատարեալ ել ի գլուխ բանն անիծից մեծի քահանայապետին Ներսէսի, զոր յալագս առաւե-

չապէս աճեցեալ օր քան զօր ի թագաւորական տոհմին Արշակունեաց գործք անօրէնութեան շարեացն, զոր կամակար համարձակութեամբ միշտ գործէին անամօթեալք: Մանաւանդ յորժամ ետես սուրբն Ներսէս և զմահն արդար, զոր հասոյցն նենգութեամբ Արշակ ի վերայ Գնեւլայ եղբօրորդւոյն իւրոյ, և չկարացեալ հանդուրժել այնպիսի անօրէն գործոց սուրբ այրն Աստուծոյ Ներսէս՝ զայրագնեալ սրտիւ, ըստ գրելոցն ի պատմութեան երկրորդումն, ի ճառին հնգետասաներորդի, ասաց, թէ «Փոխանակ զի յաճախեցեր ի չարիս մեծամեծս առաւել քան զհայրն քո Տիրան և քան զայլ նմանիսն քո, որք եղեն չարք և ամբարիշտք յազգէդ Արշակունեաց, և ոչ նմանեալ նախանձեցար լաւացն և առաքինի արանց եղելոց ի տոհմին քում, որոց ժառանգեալ զպատիւ թագաւորութեան հարց իւրեանց՝ առաւել ևս փութացան լինել ժառանգաւորք բարի գործոց արքայութեանն. այլ օր քան զօր աճեցուցեալ ի քեզ առանց պատկառանաց զամենայն պղծագործութիւնս լցեալ կատարեցեր. ի վերայ ամենայնի այդորիկ գտար պատճառ հեղման արդար արեան եղբօրորդւոյն քո Գնեւլոյ. արդ եղիցիս դու հեղեալ յերկիր իբրև զՂուր լուալեաց, և ի լարել ազեղան Բարձրելոյն սկարասջիր: Եւ կործանումն, որ բերանով

մարգարէին ասացաւ՝ հասցէ ի վերայ ձեր, — ըմպել ազգիդ Արշակունեաց գլխտին բաժակն. արբջիք, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի հաստատեսջիք»։ Հանդերձ և այլ ևս ծանր և ահագին յաւելուածովք, զոր ասացեալ է սրբոյ քահանայապետին ի վերայ ազգին Արշակունեաց։

Խնդրեցին այնուհետև իւրեանց նախարարքն Հայոց յարքունուստ կաթողիկոս, և թագաւորն Վուամ ետ նոցա զԲրքիչոյ զոմն անուն, այր յազգէ Ասորւոց. որ եկեալ յաշխարհն Հայոց իւրովք գաւառակցօք, որք կէին լոյծ կրօնիւք, եկեալք ընդ նմա յԱսորեստանէ, ըստ սովորութեան իւրեանց աշխարհին՝ տանտլինօք. և ոչ կէին ըստ սուրբ և ամբիծ կրօնիցն, զոր եղեալ էր և կարդեալ յամենայն եկեղեցիս Հայոց՝ սրբոյ նահատակին Գրիգորի։ Եւ տաղտկացեալ մեծամեծ տանուտեարքն Հայոց և աւագ սեպուհքն և ամենայն ժողովրդոցն բազմութիւնք ընդ վարս մարդկան, որք եկեալ էին ընդ կաթողիկոսին Բրքիչոյի, որ ոչ հաւասարեալ հանգոյն էին կանոնի և վարդապետութեան հրեշտակակրօն կարգաւորութեամբ սրբոյ նահատակին Գրիգորի, որով վարժեալ զամենեսեան սնոյց և հաստատեաց ըստ վերին քաղաքավարութեանն։ Առաւել ևս սուգ առեալ հեծէին անմխիթար սքանչելի քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ, որ յառաքելանման

աջոյ սուրբ հայրապետին Սահակայ ձեռնադրեալք էին: Եւ շկարացեալք հանդուրժել առ ի յերկարս այսպիսի զեղխ և անարժան կարգի՝ խոտեալ մերժեցին զԲրքիչոյն ի քահանայապետութենէն Հայոց, ծանուցանելով թագաւորին Վռամայ, եթէ «Ոչ են կարգք սորա և վարք ըստ կարգի մերոյ յաշխարհի ուսման. բայց այլ այր տուր մեզ առաջնորդ ըստ մերումքնիկ կարգիս, որ եղեալ վերակացու՝ կալցի հաստատուն զկարգ սուրբ եկեղեցւոյ»: Եւ Վռամայ արքային հաւանեալ կամաւ խնդրոյն նոցա՝ տայր նոցա դարձեալ կաթողիկոս այլ ասորի, որում անուն էր Շամուէլ: Որ եկեալ յաշխարհս Հայոց՝ կայր և նա նոյնպէս ըստ կրօնիցն Բրքիչոյի, և սակաւ ինչ կացեալ ժամանակ՝ վախճանէր յաշխարհիս Հայոց:

ԺԶ. Եւ ապա ժողովեալ աւագ սեպուհեացն և բովանդակ բազմութեան ուխտին եկեղեցւոյ և ժողովրդոց ի միասին արանց և կանանց՝ ողբային զսուրբ և զանարատ և զառաքելաշնորհ վարդապետութիւնն, զոր և սերմանեալ աճեցոյց ի նոսա սուրբն Գրիգորիոս և նորին զաւակքն, որք ուսուցին զճշմարիտ և զարդար ուսումն ամենայն լսողաց. զոր ինքեանք, նման երանելի առաքելոցն, ընկալան ոչ ի մարդկանէ և ոչ ի ձեռն մարդոյ, այլ յազգեցութիւնէ սուրբ

Հողւոյն շնորհաց: Եւ դարձեալ ժողովեցան միահամուռ, և դիմեալք բուռն հարկանէին զոտից սրբոյ անն Աստուծոյ Սահակայ, աղերս թախանձանաց և բազմագեղ արտասուս արկեալ առաջի ճշմարիտ քահանայապետին և ասեն. «Մեղաք յերկինս և առաջի քո. թող մեզ մեղուցելոցս և ձեացն՝ զքեզ ըստ օրինակի նախնւոյն քո բարեպաշտի սրբոյն Գրիգորի, որ ոչ յիշեաց զայնչափ տանջանս և զքերանս, զոր անցուցին ընդ նա նախնիքն մեր. այլ նմանեալ Արարչին ամենեցուն՝ հատոյց փոխարէնս բարի փոխանակ չարեացն, զոր հասուցին ի վերայ նորա, և ծանուցեալ եցոյց ամենայն բանիւ հաւանելոց նմա՝ վարս երկնաթռիչս և ճանապարհս աստուածագիւտս. և ուսոյց ամենեցունց ասել հանապազ. «Թող մեզ զպարտիս մեր, ըստ մեր թողլոյ մերոց պարտապանաց»: Արդ՝ որ եղեր դու անդադար վարդապետ մեր՝ զնորին փառաւորութիւն տպաւորեա և դու ի քոյին անձնդ, զնոյն համբերութեան օրինակ, և թող մեզ զպարտիս մեր: Եւ մեք ջանամք և խնդրեմք ի դրանէ՝ հաստատել զքեզ ի բնիկ հայրենի աթոռ կաթողիկոսութեան սուրբ եկեղեցւոյ, յորմէ լուսաւորեալ՝ տեսաք զայն անմատոյց արդարութեան արեգակնն: Եւ մի խառնեսցի պղտոր ուսումն ընդ յստակ և ականակիտ վարդապետութիւն սրբոյ

և առաքելանման հայրապետին Գրիգորի. քանզի ահա դեռ թուլացեալ մեղկի ի լոյժ առաջնորդաց կնիք աւանդոց անարատ քարոզութեան սրբոյն, և ահա կորնչիմք մեք և ծնեալք ի մէնջ զյաւիտենական կորուստ»:

Սոյնպէս և առաւել ևս քան զսոյն բանս աղաչանաց խօսեալ միաբանութեամբ ամենայն բազմութեանն ի բազում աւուրս ընդ սրբոյն ի տուէ և ի գիշերի անդադար՝ ամենեկին ոչ կարէին խոնարհեցուցանել զմիտս առնն ճշմարտի ի բանս խանդադատականս պաղատանաց իւրեանց: Այլ խաղաղական պատասխանատուութեամբ ասէր ցամենեսեան, թէ «Ես ոչ ուսայ յերկնաւոր Արարչէն և ի վարդապետէն Քրիստոսէ բարկանալ ումեք, որ և ի խաչին յաղագս խաչահանուացն աղաչէր զՀայր՝ չհամարել նոցա զմեզսն. որ և մեզ ցանկ բողոքէ ասելով, «Օրհնեցէք զհալածիչս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց»:

Այլ քահանայանալ ի վերայ տիրանենք և տիրասպան և մատնիչ ժողովրդոց ոչ կարեմ. քանզի սուրբ Հոգին, որ ծնաւ զմեզ վերստին սուրբ աւագանան, ժառանգակից լինել Քրիստոսի՝ նոյն ասաց երկնաքաղաքացի արամբն Պողոսիւ, թէ «Մի դատիք, զի մի դատապարտեսջիք». և եթէ, «Ի ուք որ կարողդ էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէք»:

և դարձեալ ասէ, թէ «Իմ են

վրէժխնդրութիւնք, և ես հատուցից, ասէ Տէր: Արդ՝ դուք ձեզէն գիտէք. եղէք վրէժխնդիր թագաւորին ձերոյ գործոց, և զայրացեալք նամ՝ զսուրբ հաւատ ուխտին մերոյ մատնեալ՝ ծաղր ետուք առնել անօրինացն: Ի՞նչ զիս արդեօք ջանայցէք մխիթարել, և կամ ճամ թախանձեցուցանէք զիս քահանայանալ, որ զվերաւոր ոչխար հօտին Քրիստոսի տեսանեմ ոչ պատեալ, և ձիթով և գինւով օծեալ զվէրսն և եղեալ ի վերայ գրաստու և տարեալ ի պանդոկի. այլ յօշեալ յանխնայ և առաջի գիշակեր զազանաց ընկեցեալ յօցտուսն: Երթայք յինէն ի բաց, և թոյլ տուք ինձ ողբալ զընդհանուր կորուստ աշխարհիս Հայոց, զոր տեսանեմ աչօք մտացս ի զօրութենէ վերին ցուցակութեանն. մի բռնադատէք մխիթարել զիս ի վերայ բեկման ժողովրդեան իմոյ: Վասն զի զանցս աղէտիս այսորիկ յառաջ քան զձեռնադրելն զիս յեպիսկոպոսութիւն՝ եցոյց ինձ վերին կանխասացութիւն, գիտելութիւն յանուրջս, ըստ օրինակի մարգարէական տեսեանն, որ ցուցաւ սուրբ նահատակին Գրիգորի, գիտելութիւն իրաց առ ի յապայ եղելոցս: Զոր և ձեզ պատմել այսօր բռնադատիմ առ նեղել սրտի իմոյ, և ցուցանիմ անզգամ որպէս և սուրբ առաքեալն Աստուծոյ Պօղոս, որ յաղագս սուտ առաքելոցն և անօրէն մշակացն՝

գրեաց պարծելով առ կորնթացիսն զիւր ճգնութեանցն զհանդէսն: Արդ՝ ունկնդիր լերուք ինձ մտազիւրութեամբ ամենայն բազմութիւնք ժողովրդոց, և պատմեցից ձեզ:

ԺԷ. «Յառաջ քան զամս բազումս խորհուրդք անմխիթարք նեղէին զիս, անդադար զմտաւածելով և ազաչելով զհարձրեալն՝ շնորհել ինձ արու որդի, որպէս և նախնեացն իմոց, որք յառաջ քան զիս էին ամուսնացեալք յադագս որդէծնութեան: Եւ արդ՝ վասն զի մատակարարումն հօրին առ իւրաքանչիւր ոք արդար է և ճանաչող առաւել քան եթէ գոր մեք իմանամք և խորհիմք. և էի ես ի մեծի հինգշաբաթոջն ի զատկի աղուհացիցն ի հսկման, հաղորդեալ ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝ սրբոյ և մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին, ճաշակեալ այլ բնաւ աւելի ինչ ոչ՝ բայց հաց և ջուր և աղ, ըստ կանոնելոյ մեծի և սուրբ ժողովոյն երեք հարիւր ութ և տասանցն, որք ի Նիկիացւոց քաղաքին այսպէս կանոնադրեալ հաստատեցին, գորոց կանոնադրութիւն կնքեալ սուրբ Հոգին սահմանեաց: Եւ կատարեալ կանոն յերկարման առաջին գորոգայիցն, և դասք պաշտօնէիցն ընդ նստելն ծանր նիրհամբ, ի սաստկութենէ բազմօրեայ տքնութեանցն՝ որպէս կիսամեռք եղեն. որոց զաւուրս քառասնորդացն ուժգին պահօք

և անդադար աղօթիւք զցայգ և զցերեկ հանեալ էր. և մանաւանդ ի մեծի շաբաթուն առաւել ևս յաւելուածով գնոյնս աճեցուցանել փութային, ուշադրեալք ուրախալից վաստակով հասանել վարձուցն հատուցման: Եւ լոյս ճրագացն և կանթեղացն բորբոքեալ տոչորէր. և ընթերցողն կամաւ յերկարէր զկարդացմունսն, յաղագս սակաւ մի առնլոյ ոգի և բաւելոյ պաշտօնէիցն առաջարկութեան կանոնին. մնային և ժողովրդոցն բազմութեան ժողովելոյ ըստ սովորութեանն ի պաշտօն գիշերոյն. քանզի յորդոր կամաւորութեամբն փափաքէր իւրաքանչիւր ոք, այր և կին առ հասարակ, ժամանել արթնութեամբ անձին փրկութեան: Եւ ես նստէի մերձ առ սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ եկեղեցւոյն Վաղարշապատ քաղաքի:

Տեսիլ սրբոյն Սահակայ Պարթևի, զոր ետես ի Վաղարշապատ քաղաքի, յորժամ նստէր ի սուրբ եկեղեցւոյն ի վերայ ըմբին մերձ ի սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ կաթողիկէին: Արդ՝ զրեացուք զտեսիլն, որ են քանք չօր եւ Յիսուսի Զրիստոսի Աստուծոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ:

«Եւ ահա յանկարծակի բացաւ հաստատութիւնն երկնից, ընդ որ ծագեաց լոյսն սաստիկ և ելից զամենայն երկիր: Եւ կանգնեալ երևե-

ցաւ ինձ յերկրի բեմբ չորեքկուսի ամպեղէն, որոյ բարձրութիւնն հասանէր մինչև յերկինս, և լայնութիւնն տարածեալ ընոյր զամենայն երկիր: Եւ ի վերայ բեմբին երևէր տետրասկեղ յոսկոյ սրբոյ՝ խորանարդ, ըստ արժանի սպասաւորութեան Տեառն, ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով սպիտակափայլ գունով: Եւ ի վերայ խորանաձև ծածկութեանն՝ յայտնապէս նշան տէրունական խաչին երևէր, որոյ երևելութիւնն ոչ նիւթեղէն, այլ լուսեղէն ցուցանիւր: Եւ յանկարծակի եղև շնչիւն խաղաղասիգ օդոյ, և բացաւ փեղկ մի ծածկութի կտաւոյն. ընդ որ հայեցեալ տեսի, և ահա կայր ի վերայ բեմբին սեղան չորեքկուսի ականակապ, ի բազմագունի ականց պատուականաց ընդելուզեալ: Եւ ի վերայ սեղանոյն կայր հաց մի սուրբ և ողկոյզ մի խաղողոյ, ըստ պատուականութեան խորհրդոյ երկնաւոր փրկութեան: Եւ մերձ ի սուրբ խորհուրդն երևէր ծառ մի ձիթենի վարսաւոր, պտղալից յոյժ, զորոյ ոչ կարէի առնուլ զչափ բարձրութեանն և զլայնութեանն. որոյ բերն էր բազմապտուղ և ատոք, և տեսիլն և գեղեցկութիւն՝ անպատում և սքանչելի: Եւ որոշեալ չորք ոստք ձիթենւոյն՝ ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտեալ մօտէին. որոց երեք ոստք միաչափք և հասարակապտուղք երևէին, և չորրորդն ի նոցանէ որպէս կիսաբաժին և նուազա-

պտուղ ըստ երկայնաչափութեան երիցն երեւէին: Եւ պտուղք չորեցունց ոստոցն ոչինչ բնաւ էին նմանք և կամ հաւասար պտղաբերութեան պաղարոյժ ատքութեանն այլ պտղոյ ձիթենւոյն, այլ նուազք առաւել թուով և վտիտք ատքութեամբ, որպէս թէ ծնկեալք էին:

«Եւ ընդ անեկէ բեմբին տեսի աթոռ մի բարձր չորեքկուսի, ծովագոյն սառնակերպ, և ծածկեալ թանձր կտաւով թխագունիւ: Եւ վերացեալ կտաւն ի շնչմանէ քաղցր օդոյն եկելոյ՝ տեսի, և անա սկուտեղ արծաթի մեծ ի վերայ աթոռոյն: Եւ ի վերայ սկտեղն կայր նափորտ մի բեհեզեայ ծալեալ և եղեալ, և առ նմին գունդ մի ոսկի բոլոր, և մագազաթ հատուածաձև չորեքկուսի, դրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ սակաւ՝ ոսկէտեսիլ գրով սքանչելապէս, իբր թէ ձեռամբ գրչի ճարտարի, և ի միջոյ կողման մագաղաթին, հեռի յոսկէգիր կարգացն, երևէին այլ կարգք ինչ եղծեալք ջնջագիրք, որոց ոչինչ բնաւ երևէր տեսիլ գրոյն և կամ կերպարան: Եւ հուսկ յեզր մագաղաթին, հեռի ի ջնջագիր կարգացն, դարձեալ տեսանէի այլ ևս կարգ մի և կէս կարգի, գրեալ ոսկէգիր գրով առաւել սքանչելապէս, ըստ տեսոյ առաջին կարգացն գրելոց ի սկզբանն մագաղաթին: Եւ կիսագիր կարգին մինչև ցմիջոց գրոյն՝ ևս առաւելագոյն էր ոսկւով, և այլն՝

կարմրադեղով էր: Եւ կային շուրջ զծնօտիւք սկուտեղն անթիւ բազմութիւնք տղայոց արուաց, այլ սակաւ և իզաց. ամենեքեան պայծառացեալք լուսազգեստք էին: Բայց ճառագայթք փայլատակման պատմութեանս նոցա՝ էր որ կարմրագոյն արծակէին նշոյս, և էր որ այլ երփն երփն և գոյնս ազգի ազգիս երևէր: Եւ դէմք ամենեցուն ի սուրբ սեղանն հայէին, չդարձուցեալ բնաւ ուրեք զաչս իւրեանց ի խորհրդոյն փրկութեան:

«Եւ սկսաւ յանկարծակի սաստկապէս զղրղմամբ շարժել աթռն: Եւ զմանկտին, զոր տեսանէի ի տիս տղայութեան՝ առժամայն վաղվադակի փոփոխեալք ի հասակ երիտասարդութեան՝ կատարեալք լինէին, և եղեալք թեազգեցիկք՝ ի վեր ի սուրբ սեղանն, որ էր ընդելուզեալ ի բազմագունի ականց՝ թռուցեալ բնակէին և զՍուրբ Աստուածն երգէին: Եւ համբարձեալ սուրբ սեղանն հանդերձ նօքօք ի վեր քան զբարձրութիւն նաստատութեան երկնից՝ ծածկէր: Եւ այսպէս եղեալ աներևոյթ՝ տեսիլն ամփոփէր, և ես ի մեծ զարհուրումն ընկղմեալ ափշէի:

«Եւ անա յանկարծակի կերպարան մարդոյ երևէր ինձ յերկնից այր լուսեղէն, որոյ տեսութիւն սաստկութեան լուսոյն մռայլեցուցեալ ծածկէր զարեգականն զլոյս: Եւ սլացեալ այլն հասանէր ուր եսն էի: Եւ իմ առաւել ևս հիացմամբ

ափշեալ ի փայլակնացայտ երևմանէ առնն՝ անկայ վաղվաղակի դողալով ի վերայ երեսաց իմոց յերկիր. և նորա բուռն հարեալ կանգնեաց զիս և հաստատեալ կացոյց ի վերայ ոտից իմոց, և ասէ ցիս. «Քաջալերեաց, զօրացիր և մի՛ երկնչիր, այլ հաստատեա՛ս զսիրտ քո յանուն հօրին, որ արար զամենայն և եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատեսարարչութեան իւրոյ»: Եւ իմ ուշաբերեալ զօրացայ ի բանէ նորա և կանգնեալ կացի ի վերայ ոտից իմոց: Եւ ասէ ցիս. «Վասն էր ես տրտում, և կամ ընդէ՛ր զբազմունք նանրութեան պղտորեն զմիտս քո և զյատակ խորհրդոց քոց: Վասն զի անգիտական խորհրդովք յածեցուցեալ զմիտսդ՝ խռովէիր վասն չլինելոյ քեզ արու որդի. որ քաջածանօթ էիր կամաց հօրին, որ զիտելութեամբ բաշխէ զիւրաքանչիւր օգուտ, և ոչ զլացութեամբ խափանեալ արգելու յումեքէ զարժանն: Եւ արդ՝ գթալով ի քեզ Բարձրեալն վասն սիրելոյ զքեզ՝ կամեցաւ հեռացուցանել ի քէն զայդպիսի ընդունայն մտածութիւնս, և մխիթարեաց զքեզ տեսլեամբդ այդուիկ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն մեծ, ոչ միայն յառաջիկայս, այլ և առ յապա ամենայն իրաց, որ լինելոց են մինչ ի վախճան աշխարհիս, ծանոյց քեզ և ամենայն հաւատացելոց ի բան նորա, որպէս ճշմարիտ նախնւոյն քում, առն

Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի. իսկ քեզ մինչ ի կատարած աշխարհի որ ինչ միանգամ լինելոց է՝ եցոյց զամենայն : Եւ արդ՝ լնւր, և պատմեցից քեզ զմեկնութիւն մեծի յայտնութեանդ, որպէս ինձ հրամայեցաւ ի վերին զօրութենէն՝ ծանուցանել քեզ զամենայն. և դու ունկնդիր եղեալ բազում զգուշութեամբ՝ զրեան ի տախտակս սրտի քո անմոռաց. զոր և ի մագաղաթի դրոշմեալ թողցես հաւատացեալ ժողովրդոց զգուշութիւն անսխալ մինչև ի վախճան աշխարհի :

*Մեկնութիւն տեսլեան սրբոյն Սահակայ ի հրեշտակէ Աստուծոյ. զոր եցոյց յայտնի ըստ իւրաքանչիւր գլխոց եւ միոյ միոյ տանց, վասն կենաց մարդկան եւ կատարածի աշխարհի :
Տեսիլ սրբոյն Սահակայ :*

«Զբանալ հաստատութեան երկնից զոր տեսեր և կտարածել լուսոյն սաստիկ ընդ ամենայն երեսս երկրի. քանզի ահա ի գալստենէ կենարարի Որդւոյն Աստուծոյ բացեալ է դուռն շնորհի ողորմութեան նորա յոռ ամենեսեան, որ սիրեն զնա և պահեն զբան հրամանի նորա, յորս ծագեալ լուսաւորէ լոյս փառաց վարդապետութեան նորա : Եւ բեմբն չորեքկուսի կանգնեալ որ երևեցաւ քեզ, բարձր յերկրէ մինչև յերկինս՝ հաւատն ճշմարտութեան է, որով վերանան ար-

դարձն ի ծանրութենէ աշխարհիս կենաց ի թեթևութիւն երկնից բնակութեանն: Եւ զի ամպեղէն գունով երևեցաւ բեմբն՝ վասն զի որ վերացաւ ամպով նոյն դալոց է վերացուցանել ընդ իւր դարդարոս, ուր բազում օթևանք են ի տան արքայութեանն Հօր. զոր և դու տեղեկացեալ ուսար ի սուրբ Հոգւոյն, որ խօսէր ընտիր արամբն Պօղոսիւ, թէ «Ամպովք յափշտակիմք ընդ առաջ Տեսուն յօդոս: Եւ տեարտակեղն ոսկի, որ ի վերայ բեմբին, զորով էր արկեալ մաքուր կտաւն բարակ, որով ծածկեալ էր սուրբ սեղանն և որ ի նմա խորհուրդն՝ գիտեա և ծանիր, զի ծածուկ և անյայտ է խորհուրդ աստուածային գիտութեանն, պատուականութեամբ և մաքրութեամբ՝ ըստ պատուականութեան մաքուր ոսկւոյն և լուսափայլ մաքրութեան կտաւոյն. յորոյ վերայ կանգնեալ նշան կենդանացուցիչ խաչին որ երևէր՝ կենդանացեալ կանգնեցան ամենայն արարածք, զլորեալք մեղօք. և գարձեալ, զինախ խաչն երևի ի գալստեանն Քրիստոսի, և ապա յայտնի խորհուրդ գառաստանին և հատուցման ըստ իւրաքանչիւր գործոց:

«Եւ զի եղեալ օգ քաղցրաշունչ, որ երաց զմասն ինչ կտաւոյն՝ ի միտ առ, զի ցուցաւ քեզ ի սուրբ Հոգւոյն քաղցր խաղացմունք, որ յայտնէ սրբոց իւրոց զխորհուրդ ծածկեալ՝ աստուա-

ծուփեան իւրոյ: Ընդ որով կայր սեղանն ոսկի ի պատուական ականց ընդելուզեալ—սրբոյ Երրորդութեանն ծանուցանի միասնականութիւն. որ զվարս և զճգնութիւն արդարոցն որպէս զպատուական ականց զանազանուամն առ ինքեան տպաւորեալ զուարճացուցանէ, որք զմարմին և զարիւն Փրկչին արժանաւորապէս ճշմարտութեամբ, բազմեալք ընդ նմա, ճաշակեն ի սուրբ սեղանոյն. ըստ երևելոյ քեզ հացն և ողկոյզն ի վերայ սեղանոյն՝ զրինակ մարմնոյ և արեան կենարար չարչարանացն Տեառն ցուցանի:

«Իսկ երևումն քեզ սքանչելատեսիլ ձիթենւոյն, որ էր հուպ առ տէրունեան խորհուրդն, բարձր և վարսաւոր բազմաբեր պտղալից՝ գտուրս և զողորմութիւն և զսէր մարդկան որ առ միմեանս՝ եցոյց քեզ: Բանյի մօտ և առաւել ևս պատուական է աստուածութեանն աղքատսիրութիւն յամենայն բարեգործութիւնս, որով և առաջին արգարքն ընտիրք երևեցան, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ. առանց որոյ և կուսանացն արհամարհեալ վաստակք կուսութեան՝ արտաքոյ հարսանեացն ընկեցան: Սովաւ ճանաչի յանձինս մարդկան կնիք քարոզութեանն Գրիստոսի, որ ասացն, թէ «Յայսմ ծանիցեն ամենեքեան թէ իմ աշակերտք էք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս». և մանաւանդ որ առատա-

պէս զուարթամտութեամբ կամաւ կատարեացէ զսիրոյն պատուիրան, ոչ միայն յաղքատս, այլ և յընկերս և յեզբարս և առ ամենեսեան, որով հաստատի խաղաղութիւն աշխարհիս, և տէրն փառաց բնակէ ի մէջ նոցա, շնորհելով զհանգիստ և զառատաբերութիւն երկրի, որպէս տեսանէիր բարձր զձիթենին լիապտուղ և վարսաւոր:

«Եւ ոստք չորք ձիթենւոյն, որ ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտէին երևելովն, երեք ոստք հասարակատեսք չափով, և այն առաւել միաթիւք պտղովք, և չորրորդն ի նոսա, զոր կիսաչափ ըստ հասարակութեան երիցն և պակասաւոր ըստ պաղաբերութեանն տեսեր, որոց չորեցունց պլտուղքն վտիտք էին և թառամք, և բերքն պակասք և աննմանք քան զայլ ատոքատեսիլ պլտուղս ձիթենւոյն՝—արդ ամփոփեա՛ զունկնդրութիւն մտաց քոց, լուր և ասացից քեզ՝ զոր ինչ սահմանեացն Բարձրեայն. յայսմ հետէ մինչև ի վախճան աշխարհիս՝ երեք տասներեակք ամաց և կէս տասներեկի համառօտեսցի ի վերայ ամենայն աշխարհի, մինչև յերևուսն պղծոյն անապատի, զոր Դանիէլ մարգարէի ասացեալ է օտրք Հոգւոյն. և լինին սոքա յայտնապէս թուով ամք երեք հարիւր յիսուն, ըստ միազոյգ պտղոց երից ոստոցն և կիսոյն: Եւ զի տեսեր զպտուղ ոստոցն թառամս և ծնկեալս և ոչինչ բնաւ նը-

մանս այլ պտղոցն որ ի ձիթենւոջն էին. տես ճշգրտապէս և ծանիր, զի բարձեալ է սէր և արդարութիւն յամենայն մարդոց, որք ստու-
թեամբ և ոչ ստուգութեամբ կարծեցուցանեն
դանձինս սիրունս և պատուիրանապահս. և այն
յայտնի գրեալ կայ և կնքեալ ի դպրութեան ա-
մենագիտին Աստուծոյ, որ ներէ երկայնամտու-
թեամբ և հատուցանէ անաչառութեամբ:

«Եւ ընդ ահեկէ բեմբին որ ցուցաւ քեզ ա-
թոռ չորեքկուսի ծովագոյն սառնակերպ՝ զնրս-
տումն գահու քահանայութեանն և թագաւորու-
թեանն ցուցանէ, զոր արդարև Բանն Աստուած
հաստատէ: Յորոյ վերայ կայր սկուտեղն արծա-
թի՝ քանզի իբրև զարծաթ ընտիր և փորձ լու-
սափայլ՝ յամենայն ազգս ընդունողաց սփռեալ
տարածեցաւ բանն. զոր և սաղմոսերգն վարդա-
պետէ սուրբ Հոգւովն, յասելն, թէ «Բանք Տեառն
որպէս զարծաթ ընտրեալ և փորձեալ յերկրէ».
և զասելն յերկրէ՝ գիտասցես, եթէ զերևումն
Որդւոյն Աստուծոյ մարմնով ի սուրբ կուսէն
յայտ առնէ մարգարէն: Եւ զի երևեցաւ քեզ ծո-
վագոյն սառնանման տեսիլ աթոռոյն՝ նշանա-
կեալ ցուցանէ զժփումն ալեկոծութեան աշխար-
հիս Հայոց: Քանզի և թխագոյն թանձր կտաւոցն
ծածկումն՝ զօրինակ բերէ զթանձրամած սգոյն,
որ ունելոց է զաշխարհս ամենայն. վասն զի տե-

սիւղ ի վախճան է: Եւ նափորտն բենեզեայ, զոր տեսանէիր ծալեալ և եզեալ ի վերայ սկտեզն, և գունդն ոսկի որ կայր մերձ նափորտանն՝ նշանակէ մինն զքահանայութիւնն, և միւսն զթագաւորութիւնն: Եւ զի ոչ ոք էր արկեալ զիւրեաւ զնափորտն, և ոչ այն ոք էր որ զգունդն ունէր ի ձեռին՝ լնւր ստուգապէս, զի լուսցէ մերձ ընդ մերձ թագաւորութիւն յազգէդ Արշակունեաց, և քահանայութիւն ի ցեղէ արժանաւոր քահանայապետին Գրիգորի:

«Եւ մագաղաթն հատուածաձև, որ ցուցաւ քեզ գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ ոսկեղէն գրով՝ զձեռնադրութիւն արանց սրբոց եցոյց քեզ շնորհք Հոգւոյն սրբոյ, որք ի զաւակէ երանելւոյն Գրիգորի յաջորդեսցեն արժանապէս զաթոռ քահանայապետութեան. նոքա են արբ ընտիրք, գրեալք ոսկետեսիլ գրով ի դպրութիւն կենաց: Եւ զի երևեցաւ ի միջոյ կողմն մագաղաթին, հեռի յոսկէզիր կարգացն, կարգք ինչ խանգարեալք և ջնջազիրք՝ գիտեա՛, զի նստելոց են քահանայապետք ոմանք յաթոռ սրբոյն Գրիգորի, որք ոչ ըստ հրամանի սրբոց առաքելոցն և ոչ ըստ կանոնի սուրբ ժողովոյն երեքհարիւր ութուտասանիցն լինին ձեռնադրեալք յերկնաւոր պատիւ, այլ ըստ փառաց աշխարհիս ձգտին ի պատիւն յանդգնութեամբ, որք են արժաթասէրք առա-

և ել քան աստուածասէրք: Եւ վասն զի խոտան է քահանայութիւնն և ոչ ըստ հաճոյից Բարձրելոյն՝ ջնջեալ են նոքա ի դպրութենէ երկնից բարութեանն, աալով դատաստան, գեհենին այբմամբ, զանձանց և զժողովրդոցն կորստեան: Եւ այլ կարգն և միւս ևս կէս կարգին, որ երևեցաւ քեզ գրեալ սքանչելապէս ոսկի գրով ի ստորին եզեր մագաղաթին՝ ծանիր հաւատեալ, զի մերձ յերևումս պղծոյն անապատի դարձեալ յառնէ թագաւոր յազգէզ Արշակունեաց, և նորոգի աթոռ հայրապետութեան ի շառաւեղէ սրբոյն Գրիգորի: Եւ վասն զի ոչ էին արհամարհեալք և ընկեցեալք յերկիր ի կոխումն, այլ յայտական երևմամբ կայր դունդն, և ծալեալ պատուականութեամբ ցուցաւ նափորտն, որ ևս առաւել հաստատապէս ցուցաւ քեզ. և ծանոյց գայս վերին ազդեցութիւն սքանչելատեսիլ ոսկէգիր կարգովն և կարգակիսաւն, որ ի ժամանակս գոռոգացելոյ թշնամւոյն արդարութեան նստի քահանայապետ արդար, ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի. և քահանայացեալ առաջինն կատարէ գաւուրս իւր, կրեալ ճգնութիւնս բազումս ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան, և վախճանի խաղաղական հանգստիւ և ոչ սրով: Եւ միւս զաւակ նորին յաջորդեալ զաթոռ քահանայապետութեանն՝ բազում և ազգի ազգի համբերեալ քերանաց և

զանից, սովոյ և հալածանաց և դառն նեզութեան ժամանակս բազումս՝ յանօրէն իշխանին դահճացն սրով ընկալցի զվճիռ մարտիրոսութեան: Այն զի ցուցաւ քեզ ի կարգին մասն մի ի գրելոցն կարմրադեղով՝ ստուգեալ հաւատարմութեամբ դաւանեաց զկատարումն մարտիրոսութեանն, որ գիպելոց է սրբոցն:

«Եւ որ երևեցաւ քեզ բազմութիւնք տղայոց շուրջ կալով ի վերայ արծաթի սկտեղն, գուարթացիր ցնծալից ուրախութեամբ. զի ահա յարգանդէ զաւակիրդ, որ տուաւ քեզ յԱրարչէն, ելցեն բազում շառաւեղք, արք ընտիրք զօրութեամբ. ընդ որս միաբանեալ և այլ բազմութիւնք լաւ արանց, յաղգէնախարարացդ Հայոց. որք զօրացեալք սուրբ բանիւն Աստուծոյ և գյարուցմունս թագաւորաց և զսպառնալիս իշխանաց առ ոչինչ համարեալ՝ միացուցանեն զանձինս ընդ յոյսն բաղձալի երկնաւոր կոչմանն, չհայելով ի մեծութիւնս սնոտիս և ոչ ի փառս առժամայնս. ընդ որոյ վաճառեալ ոմանց զփառս անեղծին Աստուծոյ, ընդ սնոտի և ապականացու կենաց աշխարհիս՝ ուրացողք լինին. վաճա՛րդի մօտ է առ դուրս վաճառ՝ թուլացելոցն ի կորուստ, և հասեալ կայ հուպ օգնութիւն՝ զօրացելոցն ի փրկութիւն: Յորս և դու հայեցեալ տեսեր շուրջ զաստուածային սեղանովն պարելով զտղայսն, չհայելով բնաւ ի

սայթաքմունս սնոտի հեթանոսական պաշտամանն. յորոց ոմանք կատարելութեան հասեալք՝ մարտիրոսական պսակին լինին արժանիք: Եւ այլք յարանց բազմաց, և ոչ միայն յարանց, այլ գտանին և ի կանանց, որք թէպէտ և ոչ սրով: այլ ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն զօրացեալք՝ բազում բարեգործութեամբք կատարին: Որպէս երեւէին քեզ լուսափայլ նշոյլք արձակեալք ի մանկտւոյն. յորոց ոմանց կարմրագոյն փայլմամբ երփն երփն էր գոյնն՝ զկատարելոցն արեամբ գուշակէ զնահատակութիւն. և զայլոց պէսպէս ճառագայթիւք ցուցանէր զշողումն՝ որպէս զբազմափայլ գոյնս լուսաւորութեան առաքինի մարդոց. վասն զի բազում և անթիւ են ճգնութիւնք և վաստակք արանց արդարոց:

Եւ վասն զի շարժեցաւ սաստիկ դղորդմամբ աթոռն զոր տեսեր, և որ երբեմն տղայք քեզ երևէին, յաճումն կատարելութեան բովանդակեալք, յերկրէ յերկինս թռուցեալ համբարձան՝ բովանդակապէս զերկրիս կենցաղս արգարոցն և ի յերկինս զլինելոց նոցա զհրեշտականման փոխումն եցոյց քեզ պարզևատուն բարեաց: Քանզի իբրև գտղայս կացին յաշխարհիս արդարքն անմեղութեամբ, չդարձուցանելով ուրեք զհայեցուածս մտաց իւրեանց՝ ի զբաղմունս նանբութեան, այլ ուշադրեալք ի հրաւիրումն երկ-

Նաևոր կոչմանն ուրախութեան հային: Քանզի բազում և խիստ դժոխմունք յայսմ հետէ լինելոց են յաշխարհիս. յարուցմունք թագաւորաց ի վերայ միմեանց, սովք և սասանութիւնք և բազում նեղութիւնք, որք զգալուստ որդւոյն կորստեանն շանակեն, որ եկեալն ստիցի ըստ գրեցելու մէ ի տեզւոջն սրբութեան, ցուցանելով զինքն Աստուած. որ հաշի և մաշի ի վերին զօրութենէն. զոր տէր Յիսուս սատակեսցէ հոգւով բերանոյ իւրոյ: Եւ յայնժամ կատարեալ վարուք առաքինութեամբ թռիցեն արդարքն ի յաւիտենից յարկսն և այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցին: Եւ ապա յայտնապէս կատարի առ նոսաբանն Տեառն, որ ասէ, թէ «Ուր ենն եմ՝ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի»: Եւ դու կնքեա՞ գտեսիլդ, որ ցուցաւ քեզ յայանութիւն ի բարձանցքանզի ոչ վրիպեսցի այտի բան մի՝ մինչև կատարեսցի ամենայն:

«Եւ ես որպէս ի քնոյ զարթուցեալ ի տեսլենէն, զոր եցոյց ինձ Բարձրեալն որպէս արթնութեամբ յայտնապէս, և ի զարմացման մեծի եղեալ՝ փառաւորեցի զմարդասէրն Աստուած, որ արժանի արար զանարժանութիւնս իմ այսպիսի ահաւոր տեսլեան: Եւ լուեալ դադարեցի յայտնել զայս ումեք մինչև ցայսօր: Եւ արդ պատմեցի ձեզ ոչ միայն առ նեղել սրտիս, այլ և թաքու-

ցանկը երկուցեալ. զի մի երբէք իբրև զլացող պատուհասեալ դատեցայց ի ցուցողէ յայտնութեանս այսորիկ, որ և գրով իսկ հրամայեաց ինձ զաւանդս զայս թողուլ աշխարհի»:

ԺԸ. Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս բազմութեան աւագացն Հայոց, տանուտէքացն և սեպհացն և միահամուռ ժողովրդացն բազմութեան ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ՝ յարտասուս հարեալ զարհուրեցան: Եւ այնուհետև ոչ ոք ինչ իշխէր յաղագս այսպիսի բանից ասել ինչ ընդ սրբոյն և կամ ճառել:

Եւ յայնմհետէ ամփոփեալ զինքն առաքինւոյն յամենայն աշխարհածուփ զբօսանաց՝ ազօթից միայն պարապէր և վարդապետութեան. վասն զի բազումք յեպիսկոպոսաց և յայլոց պատուական քահանայից ոչ երբէք ժուժէին տեւել և մեկուսանալ ի մշտաբուղիս աղբերէ վարդապետութեան սրբոյն, ուր ուրեք և զիպէր ի տեղիս, ի յոստանի և կամ ի հովս: Եւ կեցեալ ամս բազումս և հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ իսաղաղական հանգստիւ ի գաւառին Բագրևանդայ, ի գիւղն որ անուանեալ կոչի Բլուր, ի սկզբան ամին երկրորդի Յազկերտի որդոյ Վռամայ թագաւորին. Պարսից, յամսեանն նաւասարդի, որ օր երեսուն էր ամսոյն, յերկրորդ ժամու աւուրն. որ և զօր ծննդեան

սրբոյն ի ստոյղ գիտողաց, և ի Պատմութենէ երեանելոյ առն Կորեան՝ հաստատեալ գիտացար լինել նոյն օր և ծննդեան սրբոյն, ի նմին ամսեան:

Եւ վասն զի ոչ գոյր իւր արու որդի, բայց միայն զուստր մի, զոր էր տուեալ կնութեան Համագասպայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետի, որ ծնաւ ի Համագասպայ երիս արու որդիս զսուրբն Վարդան և զսուրբն Հմայեակ և զերանելին Համագասպեան. որոց ետ և կնքեաց սուրբ այրն Աստուծոյ Սահակ զստացուածս զեօզից իւրոց և ազարակաց, և որ ինչ միանգամ էր իւր՝ ետ նոցա ի ժառանգութիւն և զաւակի նոցա մինչև ցյաւիտեան: Եւ ամբարձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ, և պատուիրեաց նոցա պահել զվարդապետութիւն պատուիրանի սրբոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց և աւանդեաց ճշմարտութեամբ ամենայն աշխարհիս Հայոց, ծառայել և երկիր պագանել միումն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի:

Որոց առեալ զտենչալի նշխարս սրբոյն, բազմութեամբ քահանայից և ազատաց, տարան ի գաւառն Տարօնոյ, ի բնիկ գիւղն իւր սեպհական, յանուանեալն Աշտիշատ. և անդ կազմեալ զհանգստարանն սրբոյն՝ պատեցին զպար-

կեշտ մարմինն արդարոյն ըստ արժանի կայանից ճշմարտին: Ուր և շինեալ եկեղեցի մեծապայծառ և վկայարան սրբոց՝ զարդարեցին պատուական և մեծագին սպասուք. հիմնացուցեալ կանգնեցին ի տեղւոջն վանս բազմութեան պաշտօնէից, կարգեալ դարման անպակաս պտղոց ի հանգիստ առաւելեալ եղբայրութեանն. ժողովս տարևորականս աշխարհայորդոր բազմութեամբ հաստատեցին ի տեղւոջն, որ ըստ ժամանակի բազմամբոխ ժողովրդօք կամաւոր յօժարութեամբ ազատք և քահանայք գաւառին, այլ և կարի յոյժ ի հեռաւոր տեղեաց դիմեալք յօր կարգադրութեան նորա կատարեն: Որ ի բազում օգնականութիւնս առողջութեան ըստ իւրաքանչիւր ախտից շահէին ի նշխարաց սրբոյն և ուրախալից սրտիւ դառնային ի բնակութիւն յիւրաքանչիւր:

ԺԹ. Եւ յետ վեց ամսոյ կատարման նորին տարւոյ հանգստեան սրբոյն Սահակայ՝ վախճանեցաւ երանելին Մաշտոց ի Վաղարշապատ քաղաքի, զոր և նոր քաղաք անուանեն, յերեքտասաներորդի աւուր ամսոյն մեհեկանի. զոր առեալ իշխանին Ամատունեաց Վահանայ զմարմին առաքինւոյն՝ տարաւ յիւր ի գեօղն, որ անուանեալ կոչի Օշական: Եւ յոյժ մեծարանօք զդիր երանելւոյն կազմեալ՝ տօն յիշատակի առնենա-

մենափոյթ պատուով ամենայն բազմութիւնք
ժողովրդոցն Յյրարատոյ:

Զորոյ զհետ յաջորդեաց զաթոռ հայրապե-
տութեան աշխարհիս Հայոց, հրամանաւերանել-
ւոյն Մաշտոցի՝ սուրբն Յովսէփ, որ էր ի գաւա-
ռէն Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն որում անունն էր Խո-
ղոցիմք: Եւ ի բարեխօսութենէ սուրբ հանգուցե-
լոցն արանց՝ շնորհեցաւ աշխարհիս Հայոց պաշ-
տօն ուղղափառ հաւատոց, մինչև ցամն երկո-
տասաներորդ Յագկերտի արքային Պարսից որդւոյ
Վռամայ:

Վերջ բանիս այս:

ԳՐՈՒԱԳ Բ.

Դ. Եւ էր Յագիւերտի արքայի հազարապետ մի Միրնեբրսեհ անուն, այր չարահնար և դժնամիտ. որոյ արկեալ ի միտս ի շատ ամաց զխորհուրդս անօրէնութեան, ի կործանումն և ի կորուստ թուլամիտ ոգւոց. որում գտեալ օժանդակ չար և սազրիչ անօրէն թիւնաւոր բազմաժամանակեայ մտածութեան իւրում՝ այր մի ի տոհմէն Սիւնեաց, որոյ անունն էր Վարազվադան. որով ըստ նմանութեան սատանայի, որ ի դրախտին օձիւն խաբեաց զնախաստեղծին հաղորդն՝ նոյնպէս և նա նովաւ գիւրոյ գառն կամացն վճարել ջանայր զհաճոյսն: Եւ էր Վարազվադանս այս փեսայացեալ ի շխանին Սիւնեաց Վասակայ. որ և ըստ համբաւոյ ոմանց՝ ատելութեամբ մեծաւ ասէին զկեալն ընդ միմեանս զՎարազվադանայ և զդստեր ի շխանին Սիւնեաց. յազազս որոյ ծանր քինու հայէր հայր աղջկանն ընդ փեսային իւրում և հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս թշնամանաց դստերն իւ-

րոյ, մինչև հալածեալ հանէր զնա յաշխարհէս Հայոց:

Եւ չարիմացին Վարազվաղանայ գիտացեալ զանհնարին ռիսութիւնն Վասակայ, և զի ոչ կարէր հանդուրժել սաստիկ բռնութեան աներոյն, յաղագս հզօրապէս ճոխութեանն, որով վարէր ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ՝ փախուցեալ յերկիրն Պարսից առ Միհրներսեհ հազարապետն Արեաց անկանէր: Եւ վաղվաղակի խորհուրդ գիւական ի միտս արկեալ՝ առաջնորդ կորստեան աշխարհիս լինէր, ճանաչելով ի նոյն խորհուրդ չարութեան յորդոր և զկաման Միհրներսեհի. մտածութիւն անօրէն ի միաբանութիւն բանսարկուին ի մէջ առեալ՝ ուրանայր զճշմարտութիւնն և տարերց հաստատելոց յԱրարչէն ի սպասաւորութիւն մարդկան, արեգական և լուսնի՝ երկիր պագանէր. և ճեղքեալ ինքնակամ յօժարութեամբ ի սուրբ և յարդար քարոզութենէն կենաց, զոր նահատակն և առաքեալն Հայոց Գրիգորիոս բազում և մեծամեծ վիշտս կրելով՝ անձանձրոյթ աղօթիւք և անզրաւ խնդրուածովք զցայգ և զցերեկ վարդապետեալ սերմանեալ յամենայն ոգի, արհամարհեալ մերժէր յինքենէն անօրէնն Վարազվաղան: Եւ մտեալ ի տուն մոխրանոցին զկրակն առաց գոլ աստուած, և ուրացեալ յանբակ և ի միասնական սուրբ

Նրորորգութենէն՝ եղև դեղագործ մահու և մատուռակ կորստեան ոգւոց, անօրինաւ Միհրնբրահիւ, ամենայն տկարամիտ անձանց: Որում այնուհետև եղեալ վարդապետ՝ ուսուցանէր փութապէս իտուէ և ի գիշերի դառն իշխանն Միհրնբրահիւ զպիղծ սեպուհն Միւնեաց զՎարազվաղան, ասելով այսպէս, թէ «Հայեաց մտաց աչօքդ և տես թագաւորութիւն մի այսպիսի, որ անաւոր է և ի վեր քան զամենայն թագաւորութիւնս, և սաստիկութիւն առնեձիոյ և հրահանգի և կամ կազմութիւն զինու, որ սարսեալ զողացուցանէ զամենայն տեսողս և զլսողս, զհնազանդս և զանհնազանդս. ընդ նմին և զօրինացս յայտնապէս ըստ արժանի մեծ թագաւորութեանս զընտրողութիւն, զստոյգն և զվայելուհն: Քանզի ո՞վ ոք ոչ տեսանէ յամենայն տիեզերս զարեգականն զփառաւորութիւնն, որոյ ճառագայթիւք լուսաւորին ամենայն եղեալք խօսնոց և անասնոց. և կամ զհրոյ օգտակարութիւն, որով կերակրին և վայելեն ամենայն բանաւորքս. և կամ տարերքս և քաղցրախառն օդոց շնչմունք, որով բոյսք և սերմունք ատօքացեալք և հասեալք ի կատարելութիւն՝ մատուցանեն մարդկան զկեանք բարի և զուրախանալն: Արդ՝ թէպէտ և անհնազանդ են մեզ այնոքիկ, տեսանեն զայս ամենայն և ոչ իմանան, վասն զի ոչ ունին իբրև զմեզ մեծ իմաստս և խոհականութեան խրատս: Եւ վասն զի

չկարացեալ ճանաչել այնպիսեացն զաստուածս և ոչ զօգուտսն, որ յիւրաքանչիւր ումեքէ՝ յաստուածոցն բաշխին ի մարդիկ՝ յայտնի է և ստուգապէս, թէ և աստուածոցն ցասուցեալ՝ չկամեցան զիւրեանց բարութիւնսն, որ ի միոյ միոյ որոշողութեամբ պարզելի յաշխարհս՝ ծանուցանել անմտացն: Իսկ որք ընդ մերով մեծ իշխանութեամբս հնազանդեալ են ազգք և ընդ ձեռամբ այսպիսի անեղ և սաստիկ կարգեալք են ընդ թագաւորութեամբ՝ կորնչին զյաւիտենական կորուստն, և մեք մեղադրեալք յաստուածոց՝ պատուհասիցիմք»:

Զորոյ անմիտ վարդապետութիւն զխորամանկ ուսուցչին Միհրնեբսեհի լուեալ խելացնոր աշակերտ նորա Վարազվաղան՝ չկարաց զգալ յապշութենէ սատանայազէն պղտորեալ մտացն, և առնել անդրէն պատասխանի անզգայեալ վարդապետին, թէ «Աստուած, որ ինքն յինքեան պակաս է և թերակատար, զիմորդ կարէ տալ այնպիսին այլում զկատարելութեան խնդիրս: Քանզի զգոյսն իւր ոք կարէ տալ խնդրողին. իսկ որ ինչ իւր ոչ գոյ ուրուք, այլ որպէս մասն ինչ ի բազում մասանց յումեքէ առեալ ունիցի յանձին՝ կարէ տալ յայնմ մասնէ զոր ինչ ունի. իսկ զոր ինքն ոչ ունի՝ յայտնի է թէ և այլում շնորհել զայն ոչ կարէ: Վասն զի թէ տապացեալ ոք կարօտեսցի զովանալոյ, և մատուցեալ զայն խնդրեսցէ դար-

ձեալ ի ջերմութենէ՝ չպատահէ խնդրոյն. այլ և խնդրողն յոյժ անմիտ ճանաչի յամենեցուն և արժանի ծաղու: Քանզի և նոյն ինքն խնդրողն հաւաստեալ գիտէ, թէ որ ինչ ինձս պիտի, յորմէ կամիմն խնդրել՝ նորա չիք, և ոչ տալ կարէ. և բազում թախանձանօք և յերկար դեգերմամբ խնդրեսցէ յայնպիսւոյն՝ անմիտ է և լի է ապաշաւութեամբ. որպէս թէ ի ջրոց ոք խնդրիցէ ցամաքութիւն, և ի հրոյ հայցիցէ ոք գիճութիւն, և կամ զարեգակն աղաչեսցէ ոք յազագս զովացուցանելոյ, և կամ ի գիշերոյ պահանջեսցէ ոք լոյս: Այլ գեղեալն ի նոսա յԱստուծոյ մասունս՝ կան և ունին, սահմանեալ զնոյն և մատակարարեալ ըստ իւրաքանչիւր մասին, հարկաւորին անդադար հատուցանել աշխարհի, ոչ իւրեանց կամաւ, այլ ըստ հրամանի Արարչին իւրեանց, որ էն Աստուած ճշմարիտ, արարիչ ամենայն լինելութեան ժամանակաց և տարերց, ջերմութեան և ցրտութեան, ցամաքութեան և խոնաւութեան, լուսոյ և խաւարի. և ունի յինքեան զամենայն բովանդակապէս. և որք խնդրեն ի նմանէ արժանաւորապէս՝ տայ և լնու զամենայն կատարելապէս ըստ իւրաքանչիւր ուրուք պիտոյից և կամաց»:

Չոր և իւր իսկ ուսեալ զայս ամենայն ի մանկութենէ իւրմէ անօրէնն Վարազվաղան՝ քաջ գիտէր. բայց ի նախանձ անօրէնութեան ընկղմեալ

ընդ աներոյն՝ խորհէր ի միտս իւր այրն աստուածուբաց, սաղրելով նմա դիւին, որ միացեալ ներկեալ էր ի սրտի նորա, թէ Վիմաստս այս իմ և ջանս և արարուած՝ երկուց իրաց առիթ է ինձ բարւոյ. կամ հաւանի աշխարհն Հայոց և ուրանայ՝ մեծաց պարդեաց և պատուոյ արժանի լինիմ յԱրեաց, որպէս հաւատարիմ նախագիւտ և օգտացոյց այսպիսի կարևոր և մեծ իրաց. և կամ չհաւանին յանձն առնուլ և ընդդիմանան, (և) չկարացեալ կալ առաջի այսպիսի մեծի ուժոյ՝ կորնչին ամենեկիմբ տամբք և կարասեաւ. կորնչի թերևս և իմ թշնամին յիրիս յայսմիկ: Եւ ես թէպէտ և ոչ միոյ այլ իմիք չհանդիպիմ բարւոյ՝ սակայն շատ իսկ է ինձ և բաւական լուրն և տես կորստեան թշնամւոյ իմոյ քան զամենայն օգուտս և մեծութիւնս որ են յաշխարհի»:

Եւ զայս ամենայն չար իմացմունս անձին իւրում և զաւակի, իմացեալ Սիւնոյ սեպհին անօրինի և տարեալ ի գլուխ՝ չմոռացաւ և աստուածային տեսչութիւնն. այլ աստէն իսկ նախ ընկալեալ յարդար դատաստանէն Աստուծոյ զվճիռ հատուցման ըստ արժանի գործոց իւրոց. քանզի տեսիլ նշաւակի եղև ամենայն տոհմին իւրոյ և զաւառին մարդկան: Վասն զի ի խորհրդակցէն, ի դիւէն իւրմէ, տանջեալ ամս բազումս առաջի ամենեցուն հանապազօր նշաւակօք, զգետնեալ

փրփրէր անզգայութեամբ, և չկարացեալ ասել, թէ մեղայ: Վասն որոյ գտեալ դիւին ամենաթափուր զայրն ի խնամոց մարդասիրին՝ յետոյ ապա սաստիկ և անհնարին խայտառականօք մինչ ի բազում ժամանակս չարալլուկ կտտանօք զարկուցեալ՝ հեղձոյց: Որ և զմնացորդս ժահահոտ չարահամ խորտկին իւրոյ եթող զաւակին իւրում, ըստ գրեցելումն ի վեշտասաներորդումն սաղմոսին. «Յագեցան կերակրօք, ասէ,—որ միւս ևս թարգման՝ խոզենեաւ ասէ,— և թողին զմնացուածս տղայոց իւրեանց»: Եւ այսպէս նորա աստէն ընկալեալ գհատուցումն մեղաց իւրոց՝ պահի և անշէջ գեհնոյն ի տարտարոսին՝ մատնել յաւիտենից և անանց բոցոյն: Յորոց ձեռն սկիզբն առեալ զայր տակաւ յերևումն՝ կանխաւ տեսութիւն մարգարէական սուրբ նահատակին Գրիգորի տեսլեանն, որ երևեցաւ նմա յԱստուծոյ. աղբիւրն կենաց, յորում լուացեալ դասք սևագոյն այծեացն, ի սպիտակակիզն գոյն օղեաց դարձեալք՝ արեղակնանման լուսափայլեալք երևէին. յորոց կէսք ի լուացելոցն յետս դարձեալք ընդ կրունկն՝ անցանէին ընդ շուրն, և փոխեալք ի նմանութենէ սպիտակացեալ գառանցն ի գոյն սևացեալ գայլոցն՝ յարձակէին ի վերայ գառանցն և արեան ճապաղիս հանէին: Որոց նախ և առաջին յառաջատեսութեանն սրբոյն, ի գառնութենէ ի գայլութիւն

փոփոխման՝ այն այր ի տոհմէն Սիւնեաց եղև պատճառ կորստեան բազմաց և կոտորածի աշխարհիս Հայոց:

ԻԱ. Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս՝ անօրինին Միհրնբրսեհի և խնդալից եղեալ, քանզի եգիտ սաստար մահաթոյն և զրգուիչ անօրէն իւրում չար մտածութեանն զայրն զդիւազգեաց զՎարազվաղան, մտեալ խնդալից առ թագաւորն Յագկերտ՝ սկսաւ խօսել ընդ նմա առանձինն և ասէ. «Ոչ միայն զվայելչութենէ շահից, եթէ սրպէս ի դէպ է տերանց օգտել ի ծառայից, զայն և եթ հոգալ պարտ է տերանց, այլ և յաղազս գիւտի ոգւոց արժան է զմտաւ ածել, որով ոգիք ծառայից մի կորիցեն: Վասն զի որպէս դու վասն քո շահիցն և հարկաց փոյթ յանձին ունիս զի օգտեսցիս՝ նոյնպէս և աստուածք զոգւոցն գիւտս ջերմագոյն ևս գրեն և կամին տեսանել: Եւ աստուածոցն արժանի առնել՝ չկարէ որ ասել զպարզևս և զպատիւս, որ անպիստոյն յաստուածոցն մթերեալ պահին. թող թէ որ ոք բազում ոգիս հնարի ի մոլորութենէ ի ճանապարհ ածել և* զանէծս անցուցանել ընդ արդարս.* փառք և շքեղութիւնք որ այնպիսեացն ոգւոցն ընձեռին յաստուածոցն՝ ոչ ոք կարէ բանիւ ասել զայն և պատմել և կամ ընդ գրով բովանդակել: Արդ՝ քանի՞ աշխարհք են, որում դուք իշխէք աստուածաբար, և զոր սպանանել

կամիք իշխէք և զորս կեցուցանել: Եւ նախ առաջին՝ որպէս Հայոց մեծ աշխարհն պիտոյ է և օգտակար, և առ նմին Վրաց և Աղուանիցն. և միայն օդաիցն. և եթ հայիք, զոր ընդունիք յաշխարհացն. և որ մեծն է և կարևոր՝ յաղագս այնչափ կորուսեալ ոգւոց գիւտի՝ զայն բնաւ և զմտաւ իսկ չածէք. և ոչ հոգայք. և զայս ոչ գիտէք, եթէ ընդ ամենայնի այնչափ անձինն համար տալոց էք աստուածոցն: Զի եթէ հոգայք ընդ այնչափ ոգւոյ փրկութեան՝ գիտացէք, զի աւելի քան զաստի թագաւորութեանդ մեծութիւնդ զոր ունիք, ոգւոցն բարի և մեծութիւն որ լինէր անդ՝ շատ օգուտ էր ձեզ և պիտոյ: Ես առաւել այլ օգուտս մեծամեծս և կարևոր իրս տեսանեմ յիրս յայս Արեաց աշխարհիս: Վասն զի դուք ինքնին գիտէք և ամենայն Արիք՝ զաշխարհն Հայոց, թէ որպէս մեծ է և պիտանի, և մօտ և սահմանակից է կայսեր իշխանութեանն, և զօրէնս և պաշտօն զնոյն ունի, զի կայսր զիշխանութիւն նոցա ունի: Եւ եթէ և մերոց օրինաց ընտանեցուցանէք զնոսա, և ընդելնուն, և կարեն ճանաչել, եթէ ցայժմ մորորեալք էին, և արդ ի ճանապարհ եկեսցեն՝ այնուհետև զձեզ սիրեն և զՅրեաց աշխարհս, և ի կայսերէ և յօրինաց նորա և յաշխարհէն մերժին և հեռանան ի բաց: Եւ լինի այնուհետև աշխարհն ընդ մեր սերտ սիրով և միաբանութեամբ: Եւ յորժամ

7
 Կատարեալ
 Քրիստոս

Հայք սերտիւ մեր լինին՝ Վիրք և Աղուանք այնուհետև մեր իսկ են: Եւ իմ թէպէտ և էր յառաջագոյն հոգացեալ գոյսպիսի մեծ իրս և զմտաւածեալ ցուցանել ձեզ՝ առաւել ևս հաստատեալ յառնէն, որ ի Սիւնեաց տոհմէն՝ զիտաց հեռանալ ի մոլար օրինացն զոր ցայժմն ունէր, և ընտրել զճշմարիտ և զհաստատուն օրէնս մեր, զոր կամաւ և ախորժելով յանձն էառ. զոր ի նմանէ աւելագոյն ծանեայ և հաստատեցի զօգուտ զհոգևոր և զմարմնաւոր, որ յիրացս յայսցանէ լինելոց է ձերում թագաւորութեանդ և առ հասարակ ամենայն Արեաց աշխարհիս: Այլ և որ սերտ սիրով ետ զանձն իւր այրն և ընտրեաց զլաւն՝ արժան է զիպել երևելի փառաց և առաւելապէս պատուոյ քան զամենայն ընկերակիցս իւր և տոհմակիցս, որպէս զի տեսեալ տոհմին նորա և ամենայն. Հայոց աւագանւոյն զմեծամեծ բարիս և զչքեզութիւն, որ ի ձէնջ ի վերայ նորա յայտնի լինի, ի նախանձ զրգռեալ և նոքա յսպիսի կենաց և բարւոյ հանդիպել՝ յօժարութեամբ յանձն առնուն զձեր հրաման, և մի զմիով ելևելեալք փութան կատարել զկամս ձեր: Եւ եթէ այս այսպէս լինի՝ միշտ ի խաղազութեան և յանհոգութեան կայ թագաւորութիւն Արեաց աշխարհիս. ապա թէ ոչ լինիցի այս այսպէս՝ կասկածեմ յառաջիկայսն, մի գուցէ որում օրինացն են հաս-

տատուն՝ նոցին և ծառայութիւն առնել ցանկան, և լինի ոչ փոքր կասկած Արեաց աշխարհիս յիրացն յայնցանէ»:

Եւ իբրև զայս ամենայն յարմարումն բանից լսէր Յազկերտ արքայն Պարսից ի չարախորհուրդ և ի դժնամիտ հազարապետէն իւրմէ Միհրներսեհէ, հաճեալ ընդ իմաստն և դովեալ՝ յայտնէր մոզուցն և այլ աւագանւոյն Արեաց զբանս ամենայն Միհրներսեհի: Եւ ամենայն Արեաց առ հասարակ զարմացեալ և դովեալ զխրատն՝ վաղվազակի կոչէր զմոզան, և զրեալ զօրէնս մոզութեանն՝ տայր բերել ի Հայս: Եւ արարեալ հրովարտակս առ ամենայն Հայոց աւագանին և զրէր այսպէս. —

ԻՅ. «Թագաւորացն առաջնոց, որ նախ քան զիս իմ նախնիքն էին և զայս թագաւորական գահ ունէին, ոչ զիտեմ եթէ յաղագս այլ ինչ մեծ անպարապութեանց, և թէ չխորհելով զայսպիսի ծանր և կարևոր պէտս՝ չհոգացան իրացս: Իսկ իմ զմտաւածեալ, ի մոզուցն և յայլ իմաստուն և յաւագ մարդկանէ Արեաց աշխարհիս տեղեկացեալ, թէ որ միանգամ ընդ իշխանութեամբ մերոյ թագաւորութեանս են, որպէս օգտիւք և այլ հպատակութեամբ վայելեմք ի նոցանէ՝ ևս առաւել պարտիմք ընդ փրկութիւն և ընդ զիւտ ամենեցուն հոգւոց հոգալ և գտանել, և եթէ յանկարծ ծու-

լացեալ գտանիմք յայսպիսի մեծ յոգողութենէ՝ տեղեկացաք յօրինաց մերոց, թէ ծանր պատուհաս կրելոց եմք յաստուածոցն: Արդ՝ եթէ մեք պատուհասիմք վասն չբողոքելոյ՝ ումեք ի ձէնջ՝ ձեզ առաւել աւելի և արժանի է երկնչել, թէ հեղգայք ինչ յիւրաքանչիւր հոգւոյ օգտէ, զի ի մէնջ պատուհասիք և յաստուածոց: Վասն որոյ և զօրէնս մեր գատոյգ և զարդար գրեցաք և տուաք բերել առ ձեզ. և կամիմք, եթէ որպէս դուք օտակար աշխարհ էք և մեր սիրելի՝ զմեր արդեօք զարդար և զկշիռ օրէնս ուսանէիք և ունէիք, և չպաշտէիք զայսպիսի օրէնս, որ ամենեցուն մեզ յայտնի են, թէ սուտ են և անօրուտ: Արդ՝ լուեալ ձեր զմեր հրամանսդ՝ կամաւ և սիրով յանձն առէք, և բնաւ ամենեկիմք զմիտս ընդ այլ ինչ մի տանիք: Այլ և այս կամ եղև մեզ, զի և զկարծեցեալ զձեր օրէնսդ առ մեզ գրել հրամայեցաք ձեզ, եթէ որպէս կորուսեալ էիք մինչև ցայսօր: Եւ յորժամ դուք իբրև զմեզ ճանաչողք ճշմարիտ մեր օրինացս լինիք՝ Վիրք և Աղուանք ըստ մեր և ձեր կամս չիշխեն ելանել»:

Ո՞ր. Եւ ընկալեալ զայսպիսի հրովարտակամեանայն Հայոց աւագանւոյն և ընթերցեալ զամենայն գրեալան ի հրովարտակին, և զայն ևս իմացեալ, թէ զօրէնս անօրէնութեան իւրեանց գրով առաքէ առ նոսա, ծանուցեալ և զառ ի ծածուկ նետս

Թշնամուտն, զոր ձգէր խորամանկութեամբ յանարատ հօտն Քրիստոսի՝ տրտմեալ առողջախորհուրդ ժողովուրդք սուրբ հօտին Քրիստոսի ի կոր կործանեցան, թէ ընդէր իսկ բնաւ այնպիսի դառն և լի թիւնօք ծնեալ ի նոցանէ ճառեցան իրքս: «Մի գուցէ, ասեն, աճեցեալ ի պակասամիտ և ի փառախնդիր անձինս թերահաւատ մարդոց, չարաչար ձգտեալ արմատս՝ կորնչիցին բազումք, վրիպեալք ի ճշմարիտ և յարդար հաւատոցն Քրիստոսի»:

Ժողովեցան այնուհետև ըստ հրամանի տալևնուտերացն Հայոց սուրբ եպիսկոպոսք ըստ գաւառաց աշխարհին Հայոց, և պատուական երիցունք և փանականք, որք են այսոքիկ.* Եւ Յովսէփ, որ թէպէտ և երէց էր ըստ ձեռնադրութեան՝ այլ զկաթողիկոսութեան Հայոց զաթոռն ունէր ի ժամանակին. տէր ²Անանիա՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, տէր ³Մուշէ՝ Արծրունեաց եպիսկոպոս, տէր ⁴Սահակ՝ Տարօնոյ եպիսկոպոս, սուրբն ⁵Սահակ՝ Ըռշտունեաց եպիսկոպոս, տէր Մելիսէ՝ Մանձկերտոյ եպիսկոպոս, տէր ⁶Եգնիկ՝ Բագրեւանդեայ եպիսկոպոս, տէր Մուրմակ՝ Բզնունեաց եպիսկոպոս, տէր Թաթիկ՝ Բասենոյ եպիսկոպոս, տէր ⁷Երեմիա՝ Մարդաստանի եպիսկոպոս, տէր ⁸Գաղ՝ Վանանդեայ եպիսկոպոս, տէր Բասիկ՝ Մոկաց եպիսկոպոս, տէր ⁹Եղբայր՝ Անձևացեաց եպիսկոպոս, տէր Տաճատ՝ Տայոց եպիսկոպոս, տէր

15 Քասուն՝ Տարբերունոյ եպիսկոպոս, տէր ¹⁶ Զաւէն՝
 Մանանաղոյ եպիսկոպոս, տէր ¹⁷ Յզիշէ՝ Ամատու-
 նեաց եպիսկոպոս, տէր ¹⁸ Երեմիա՝ Ապահունեաց
 եպիսկոպոս: Այսոքիկ ամենեքեան եպիսկոպոսքս.
 և ի պատուական երիցանց՝ սուրբն Ղևոնդ, և Սո-
 րէն ի Մրենեայ, և Դաւիթ, և այլ պատուական
 երիցունք, և աւագ վանականք բազումք, հան-
 դերձ սքանչելի և հրեշտակակրօն տերամբն Աղա-
 նաւ, որ էր յազգէն Արծրունեաց: Եւ որք ի նա-
 խարարացն էին ժողովեալք՝ տէրն Սիւնեաց Վա-
 սակ, և տէրն Արծրունեաց Ներշապուհ, Վրիւ
 Մաղխագ, տէրն Մամիկոնէից և սպարապետն
 Հայոց Վարդանն, տէրն Վահևունեաց Գիւտ, տէրն
 Մոկաց Արտակ, տէրն Անձևացեաց Շմաւոն, տէրն
 Ապահունեաց Մանէճ, տէրն Վանանդեայ Առա-
 ւան, տէրն Արշարունեաց Արշաւիր, տէրն Ամա-
 տունեաց Վահան, տէրն Գնունեաց Ատոմ, տէրն
 Պալունեաց Վարազշապուհ, տէրն Աշոցայ Հրա-
 հատ, տէրն Դիմաքսենից Հմայեակ, տէրն Արե-
 դենից Գազրիկ, տէրն Առաւելդենից Փափագ, Վրէն
 Զիւնական: Այսոքիկ ամենեքեան աւագ տանու-
 տեարք, հանդերձ աւագ սեպհօք և բարեպաշտ
 եպիսկոպոսօք և աւագ քահանայիւք և վանակա-
 նօք, պատասխանի հրովարտակիրն գրէին առ թա-
 գաւորն Յազկերտ և առ ամենայն աւագանին
 դրանն այսպէս.—

Ի՞նչ. «Ի լուսաւոր և ի ճշմարիտ օրէնս մեր
 գրեալ է, որ ձեզ ընդունայնութիւն և բարբառնջ-
 մունք թուին, թէ «Մառայք, հնազանդ լերուք
 մարմնաւոր տերանց ձերոց՝ որպէս Աստուծոյ».
 և մեր ըստ կարի գօրութեան մերոյ երկուցեալ
 նախ ի հրամանէ օրինաց մերոց, և ապա ի ձեր
 ի մեծ թագաւորութենէդ, եղեալ ի մտի՝ ոչ միայն
 ըստ երկիւղի մարդկան, որպէս առ աւանէ, ըստ
 օրինի չար ծառայից ծառայել ձեզ, այլ կամաւ
 իսկ և յօժարութեամբ՝ յամենայնի զձեր կամս և
 զհրաման կատարել. և ծառայել ձեզ ոչ միայն կա-
 րասւոյ ծախիւք, այլ և զարիւն անձանց մերոց
 և որդւոց ի վերայ ձեր դնել: Բայց վասն հոգ-
 ւոց մերոց դիւտի և կամ կորստեան՝ զձեզ ինչ
 ամենեկին այդ հոգ մի աշխատեսցէ: Եւ վասն պար-
 դեի և պատուհասի որ երկնչիքդ յաստուածոցդ
 յաղագս մերոյ ոգւոց, որպէս ասէքդ՝ ի մեր ան-
 ձինս և յոգիս հասցէ յԱստուծոյ օգուտն այն և
 կամ պատիժ: Բայց դուք զիրսդ և եթ զայդ լռեալ
 ներեցէք մեզ. քանզի որպէս անհնար է մարդ-
 կային բնութեանց փոխել զերկնից տեսչութիւնն
 յայլ տեսութիւն՝ նոյնպէս և անհնար է՝ որ ի բնէ
 ուսեալ եմք և հաստատեալ յօրէնս յայս՝ անսալ
 այդպիսի հրամանի և հաւանել. զոր և լոկ բանիւք
 անգամ լսել ոչ կարեմք, քանզի և կամիմք իսկ ոչ:
 «Այլ վասն օրինաց ձերոց, զոր գրեալ էր և

տուեալ բերել առ մեզ՝ մեք ձեզ ոչ երբէք լսեմք: Մինչ որ այդք լինիմք ի դրանն,* և կամ ի մոգուցդ, որ ձեր օրէնսուսուոյցքդ իմն կոչին, այսն արարեալ արհամարհեմք.* թող թէ և զրոց ևս յօժարեցուցանէք զմեզ կարդալ և լսել, որ ինչ ոչ է մեզ պիտոյ և խնդիր: Այլ յառաւել ևս պատուելոյ զթագաւորութիւնդ ձեր՝ և բանալ անգամ զգրեալսդ և կամ տեսանել ոչ կամեցաք. զի զօրէնս, զոր ճանաչեմք եթէ սուտ են և անմիտ մարդոյ բարբանջմունք, զոր բազում անգամ մեր լուեալ է ի ձեր անուանեալ սուտ վարդապետացդ, և տեղեակ եմք իբրև զձեզ՝ զայն ոչ կարգալ պարտ է և ոչ լսել: Վասն զի ընդ կարդալն՝ հարկիմք և ծաղր առնել, ուստի օրէնքն և օրէնադիրքն և որք պաշտեն զայդպիսի խաբէութիւնս՝ ի միասին թշնամանին: Յաղագս որոյ և ոչ զմեր օրէնս գրել և տալ բերել առ ձեզ, ըստ հրամանիդ ձերոյ, ի դէպ և պատշաճ համարեցաք: Զի եթէ զձեր սուտ և զարժանի ծաղու օրէնսդ չհամարեցաք արժանի կարդալոյ և մատուցանելոյ ի մեզ, զի մի թշնամանեացուք զձեզ, ծաղր առնելով զօրինօքդ,— զոր ըստ ձերում իսկ մեծի խրատոյդ պարտ էր զմտաւ ածել ի գրելն և ի տալ բերելն առ մեզ, — մեք զիմրդ զայսպիսի զաստուածասէր և զճշմարիտ օրէնսն՝ գրիցեմք առ ձեր անգիտութիւնդ յայպանուսն և ի թշնամանս: Բայց այս և եթ ձեզ

ի հաւատոյս մերոյ յայտնի լիցի, զի տարերց ոչ ծառայեմք, արեգական և լուսնի, հողմոց և կրակի, որպէս դուքդ. և բազում աստուածոցդ, զոր անուանէքդ դուք ի յերկրի և ի յերկնի՝ պաշտօն ոչ մատուցանեմք: Քանզի ուսաք և հաստատեալ ծառայեմք միումն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, որ արար գերկինս և գերկիր և գամենայն որ ինչ ի նոսա, և նա միայն է անուանելոցդ ի ձէնջ աստուածոցդ Աստուած և արարիչ, թագաւոր թագաւորաց և տէր տերանց. և նմա միայնոյ վայել է ամենայն բանաւորաց՝ մատուցանել երկրպագութիւն և պաշտօն»:

ԻՆ. Եւ գրեալ զայս ամենայն բանս ի նամակին սուրբ քահանայից ժողովոյն, և հանդերձ ամենայն նախարարօքն Հայոց ետուն տանել առ թագաւորն Արեաց Յազկերտ: Եւ նորա հրամայեալ կոչել զմոզսն և գամենայն աւագսն. դրանն՝ ետ բանալ զնամակն զոր առաքեցին Հայք, և կարդալ առաջի ամենեցուն: Եւ լուեալ զբանս նամակին թագաւորն հանդերձ մոզօքն և ամենայն աւագանեաւ դրանն, և սրտմտութեամբ բարկութեան դրդուեալ՝ հարցանէր ցմոզսն և ցամենայն Արեաց աւագանին, թէ «Ձեզ զի՞նք թուի, ծառայից այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ իւրեանց տէրն»: Իսկ զասք մոզուցն և ամենայն մեծամեծացն աւագանւոյն դրանն՝ յոտն

կացեալ ասացին, թէ «Նոցա զկորուստն անձանց իւրեանց և աշխարհի գրեալ է առ ձեզ. բայց ձեզ թէ որպէս պարտ է ծանուցանել նոցա զձեր տէրութիւն և զնոցա ծառայութիւն՝ զայն դուք իշխէք»։ Առաւել ևս զրգոեալ զթագաւորն և զամենայն աւագանին ասելով. «Եթէ ոչ ուստեք ունէին նոքա յայլուստ օգնականութեան յոյս՝ զայդպիսի բանգ ի միտս իսկ իւրեանց նկատել չիշխէին, թող թէ նամակաւ առ ձեր թագաւորութիւնդ առաքել»։ Զայս չարխորհուրդն Միհր-նեբսեհ ասէր։

Եւ թագաւորն Յազկերտ իբրև լուաւ զայս ամենայն ի մոգուցն և յամենայն դրան աւագանւոյն՝ սրտմտութեամբ զայրացեալ՝ հրաման ետ վաղվաղակի հրովարտակս առնել յաշխարհն Հայոց և Վրաց և Աղուանից։ Եւ հրամայէր զրել յերեսին հրովարտական, զի ամենայն տանուտեարքն և աւագ սեպուհքն երեցունց աշխարհացն փութով և անխափան ի գուռն եկեսցեն. «և որ ոք, ասէ, ծուլացեալ յապաղեսցէ՝ առանց ամենայն թողութեանց մահու պատուհաս կրեսցէ»։ Եւ հասեալ հրովարտակս այս յերեսին յաշխարհան, Հայոց, Վրաց և Աղուանից, և ընթերցեալ առաջի նոցա, իբրև լուան զայնպիսի ստիպով զկոչումն զամենեցունց՝ անդէն և անդ զիտացին զպատճառս իրացն, թէ չէ խաղաղու-

ձեամբ, այլ կորստեան ոգւոց է ստիպումն կոչմանս այսորիկ. արամեալք ազմկէին և յԱստուծոյ օգնականութիւնն ապաստանեալ ապաւինէին:

Պատգամաւորութիւն այնուհետև երեքին աշխարհքն առ միմեանս առնէին և ուխտադրութիւնս, և բազում երդմամբ Աւետարանին հաստատէին: Սորհէին՝ զչեքթալն որպէս ապստամբութիւն կարծեցուցանել, և զերթալն խռովեալք տարակուսէին. հաշուէին զերթալն լաւագոյն, և ելից իրացն զԱստուած կոչէին օգնական: Բայց զիւրեանց զմիտս և զբանս և զխորհուրդս, միջնորդութեամբ սրբոյ Աւետարանին, անբակ և անեքկեան առ միմեանս հաստատէին, թէ «Երթամք, այո, այլ ուրանալ զԱրարիչն երկնի և երկրի ոչ հաւանիմք: Եւ այս կատարի մեզ յԱստուծոյ, յորժամ ցուցանեմք զմեզ Քրիստոսի մի մարմին և մի հոգի. յիշելով զսուրբ զառաքեալսն, զքարոզքն սուրբ եկեղեցւոյ, որոց էր սիրտ մի և ոգի մի. որոց բարեխօսութեամբ ուզղեսցէ զմեր պատասխանիս առաջի անեղ թագաւորին Փրկիչն մեր և Տէր Յիսուս Քրիստոս, և պահեսցէ զմեզ յարձակմանէ չար գազանին, որ դիմեալ գայ ի վերայ մեր. քանզի ոչ երբէք Աստուած զմիաբանեալսն ի բարի կամս՝ եթող ի ձեռաց: Իսկ եթէ որ յորչեալ ձեղքեացի յայս ուխտէս միաբանութեան՝ և Որդի մարդոյ, որպէս և ինքն

իսկ ասէ, ուրացեալ ընկեսցէ զայնպիսին յերեսաց իւրոց առաջի Հօր եւ հրեշտակաց երկնից»:

Եւ այսպէս միաբանեալք ուխտիւք և երդմամբ երեքեան աշխարհքն, Հայք, Վիրք, Աղուանք, գնացին ի դուռն:

Եւ որք ի ժամուն ի մեծամեծ աւագանւոյն Հայոց յուղի անկեալ ճանապարհորդեցան՝ այտօքիկ են. ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ Սիւնեաց տէրն, որ և ի ժամուն մարդպանն էր Հայոց. և ի տոհմէն Արծրունեաց Ներշապուհ. ի տոհմէն Ռշտունեաց Արտակ. ի տոհմէն Խորխոռունեաց Գաղիշոյ. ի տոհմէն Մամիկոնէից Վարզան, Հայոց ասպարապետ և տէրն Մամիկոնէից. ի տոհմէն Մովկաց Արտակ. ի տոհմէն Ապահունեաց Մանէճ. ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան. ի տոհմէն Վահևունեաց Գիւտ. ի տոհմէն Անձևացեաց Շմաւոն: Եւ յաշխարհէն Վրաց՝ բղեշին Աշուշայ և այլ տանուտեարք աշխարհին:

ԻՉ. Եւ հասեալք ամենեքեան սոքա ի դուռն՝ յանդիման եղեն նախ մեծամեծացն զրան արքունի և ապա Թագաւորին Յազկերտի: Հրաման տուեալ արքային Պարսից Յազկերտի առ վաղիւն, որպէս զի ամենայն աւագանին զրանն հանդերձ երևելի մոգօքն առաջի նորա լիցին ի խորանին: Եւ ասացեալքն ի Թագաւորէն կատարէին առ վաղիւն:

Ապա հրամայէր զուղեկեալան ի Հայոց, ի Վրաց և յԱղուանից զառաջեալ ածել: Եւ նախագոյն հարցեալ ցՀայոց տանուտեարանն և ցսեպուհան՝ ասէր, եթէ «Նախ և առաջին կամիմ լսել ի ձէնջ, եթէ զինչ համարեալ եմ ես ձեզ, և կամ թէ դուք որպէս կարծէք զձեր անձինս լինել մի»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ միաբան ասացին, եթէ «Այդ հրամանիդ տեսութիւն և գիտելութիւն՝ և առանց պատասխանի լսելոյ ի մէնջ՝ յայտնի է ամենայն Արեաց եւ անարեաց»: Եւ թագաւորն անդրէն երկրորդեալ ասաց, եթէ «Յայտնի և անծածուկ են այնոցիկ, որ ընդ իմով իշխանութեամբ են և հրամանի իմում ընդգիմանալ չիշխեն ամենեին. բայց ես ի ձէնջ կամիմ լսել, և զձեր ճանաչողութիւնդ կամիմ գիտել, եթէ զինչ հաշուեալ կարծէք զիս. ասացէք ցիս»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ ասացին, եթէ «Մեք զձեզ թագաւոր գիտեմք, որպէս ամենեցունց՝ առաւել ևս մեր. իշխանութիւն ունիս նման Աստուծոյ ի վերայ մեր և ամենայն մարդոյ որ է ի թագաւորութեան քում՝ սպանանել և կեցուցանել»:

Եւ Յազկերտի արքայի լուեալ ի նոցանէ և ամենայն դրանն աւագանւոյն զայսպիսի պատասխանիս՝ ասէ ցնոսա թագաւորն Յազկերտ. «Այդ պատասխանիք ձեր ի նամակէն, զոր ետուք բե-

րել առ իս՝ շատ հեռի են և անսմանք: Վասն զի ի նամակին յայտ արարեալ էր, եթէ է իւրք, որովք ծառայեմք քեզ և կամաց քոց և հրամանի չընդդիմացեալք հաւանիմք. և է ինչ, զոր ոչ քեզ պարտ է ասել և ոչ մեզ հնար է հնազանգել և յանձն առնուլ: Արդ՝ ի մեր թագաւորութենէս և ամենայն Արեաց՝ ի ձէնջ նախ և առաջին կարևոր և պիտոյ խնդիր այդ է, և այդու ճանաչի մեր առ ձեզ տէրութիւն և խնամարկութիւն, և ձեր առ մեզ արգարամտութեամբ ծառայութիւն և հնազանդութիւն. զի զվաստակոյ և զօգտէ, որ մինչև ցայսօր ձեր առ մեզ թագաւորս և առ Արեաց աշխարհս ցուցեալ՝ զոհեմք. և արդ կամիմ պատուով և մեծամեծ փառօք արձակել զձեզ յաշխարհն ձեր. միայն եթէ զայդ ևս զիմ զկամս, որ վասն ձեր հոգւոյ փրկութեան հոգացաք՝ յանձն առնուք և դառնայք ի կորստեան ճանապարհէն, յորում ցայժմ իբրև զկոյր մի ի խաւարի շրջեալ էիք: Ապա եթէ այլազգագոյն ինչ խորհիք, և արդարև յորում միտս և մտար օրէնս ցայժմ կեցեալ էք և ի նմին յամառեալ պնդիք դուք, Հայք, Վիրք և Աղուանք՝ առ ոչինչ համարիմ զայնչափ ի ձէնջ օգուտս և զվաստակս, այլ կնաւ և որդովք և ազգաւ կորուսանեմ ի միջոյ՝:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանա, պատուոյ

և խոստմանց և մահու սպառնալեաց, ի թագաւորէն Պարսից Յագկերտէ երեցունց աշխարհաց աշատանւոյն՝ լոեցին առ վայր մի այլքն. բայց յառաջ կացեալ աներկիւղ և քաջասիրտ մտօք Վարդանայ Մամիկոնէից տեառն և Հայոց սպարապետի՝ պատասխանի ետ թագաւորին Յագկերտի առաջի ամենայն բազմութեանն և ասէ, եթէ «Բագումք են յայս երից աշխարհաց յագատորերոյ, որք են աւագ քան զիս և զահու և աւուրբք, և շատ են, որ ի խոնարհ են: Զվաստակ և զհպատակութիւն, զոր ծառայից պարտէ առ իւրեանց տեարան և առ թագաւորսն առնել՝ զայն նախ դու, որ ամենեցուն տէրդ ես, և ապա ամենայն Արիք, զիմ և զիւրաքանչիւր ի նոցանէ մինչև ցայժմ՝ քաջ զիտէք, և ոչ ինչ պիտոյ է ինձ և կամ ումեք ի սոցանէ զիւր զվաստակ և զսպաս: ծանուցանել ձեզ: Յայսմ հետէ և յառաջ ի մտի այսպէս եզեալ իմում անձինս, զի եթէ և զոյ հնար առնել զմի անձն իմ բազում անձինս, զոյժ և զյօժարութիւն կամաց առաւել ևս քան զնոյնս, զկեանս և զկարասի, որ գամ մի յիմում տանս կայ, ձեր առնելով, և ի վերայ Արեաց տեառն և ի վերայ Արեաց աշխարհի եզեալ է ի մտի մաշել: Բայց զօրէնս, զոր ուսայ Սատուծոյ ի մանկութենէ իմմէ, թողուլ և ընդ երկիւղի մարդոյ փոխանակել՝ չէ հնար: Զի եթէ ի մարդոյ ընկա-

լեալ էր զարդար վարդապետութիւնն, զոր հաստատեալ է ի միտս իմ, գիտէի թէ ճշմարիտ են, և ուրանայի՝ ողորմելի գանձն համարէի. թող թէ օրէնս, զոր ընկալայ և ուսայ ի բերանոյ Աստուծոյ՝ վաճառել ընդ երկիւղի մարդոյ և սնոտի փառաց. քաւ լիցի: Իմ պատասխանիք այդ են, յորում ցանկամ մեռանել, քան թէ կալ ուրացութեամբ առանց Աստուծոյ: Իսկ այլքս, որ կան առաջի ձեր ամենեքեան, որ են ի քրիստոնէական կարգէ՝ բաւական է իւրաքանչիւր ոք ընդ անձին իւրոյ տալ պատասխանի»:

Եւ լուեալ այլ ազատանւոյն, որք էին յերից աշխարհաց, Հայոց, Վրաց և Աղուանից, զպատասխանիսն աներկիւղութեամբ զսպարապետին Հայոց Վարդանայ և զսաստիկ սրտմտութիւն զտեսլեան թագաւորին՝ ետուն պատասխանի և ասեն. «Ներեսցէ մեզ արքայ աւուրս ինչ խորհել ընդ միմեանս, և առնել ձեզ պատասխանիս հաստատապէս միաբանութեամբ. վասն զի յազազս հոգւոց ընտրողութեան խնդրին ի մէնջ պատասխանիքդ, յորում կայ առաջի գիւտ և կամ կորուստ յաւիտենական: Եւ ոչ է պարտ ստիպով և անքնին մտօք առաջի ձեր առնել այդպիսի մեծի խնդրոյ դարձուած բանից. քանզի զնախնի և զսովորական հայրենի աւանդութեան մերոյ խնդրէք զքակտումն, և զյանձնառութիւն բռնադատէք օրինաց՝

որոց ոչ եմք եղեալ մեք և կամ հարք մեր ընդունողք և սիրողք»։ Եւ թագաւորին ամենայն աւագանեան յանձն առեալ հաւանեցան բանիցն, և շնորհեալ նոցա զժամակալութեան խնդիրն՝ արձակեցին զատեանն։

Իչ. Յայնժամ ի մի վայր ժողովեալ նախարարացն ամենեցուն, որք էին յերեցունց աշխարհացն, Հայոց, Վրաց և Աղուանից, և տարակուսեալք յանձինս իւրեանց, խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ զինչպիսի հնարիւք և մտածութեամբ ելս իրացն կարասցեն գտանել։ Եւ յածեցուցեալ զմիտս ի բազում յուզմունս խնդրոց զսակաւ աւուրս՝ յայս միտս առ վայր մի հաւանեցան և հաստատեցան, եթէ «այլ ոչ ինչ գոյ մեզ հնար գերծանել յորոգայթէս, զոր ձգեալ չար որսորդին սատանայի պաշարեաց զմեզ՝ բայց եթէ առ ժամ մի յանձն առնումք պատճառանօք զհրամայեալս նոցա. և երթեալ յիւրաքանչիւր յաշխարհ՝ այնուհետև կամ կեամք, ծառայելով ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի, յոր ծնաք աւագանին նորոգութեամբ ի ձեռն ամենասուրբ վարդապետութեան նահատակին Գրիգորի և նորին զաւակի, և կամ թողեալ զաշխարհ՝ զնամք իւրաքանչիւր յօտարութիւն կնաւ և որդւովք, ապաւինեալք և հաստատեալք ի բան կենարար Փրկչին, որ ասէ, թէ «Յորժամ հալածեսցեն զձեզ ի քաղաքէս յայսմանէ՝ փախի՛ջիք ի միւսն»։ Ապա

եթէ զանձանց միայն գիրկութիւն եղեալք ի մտի, ընդդիմանամք անօրէն հրամանաց իշխանին՝ անթիւ բազմութեան արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց լինիմք պատճառ յաւիտենից կորստեանն. զորս խաղացուցեալ այսր՝ զքնաւս ծառայեցուցանեն անօրէնութեանց պաշտամանց ազգաց յազգա՝:

Արդ՝ թէպէտ և ածեալ ուրուք զմտաւ գոյսպիսի որոշողութեամբ անանձինն, և զնոյնս դարձեալ խորհեալք միաբանութեամբ առ միմեանս զաւուրս սակաւս զցայգ և զցերեկ՝ սակայն ոչ իշխէին յայտնել զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից զմտածութիւն միաբանութեան իւրեանց. ճանաչելով ի միտս իւրեանց, թէ նմա ոչ է հնար յանձն առնուլ և հաւանել այսպիսի խորհրդոյ, ունելով անշարժ գհաւատ հոգւոյն իւրոյ ի վերայ հաստատնոյ վիմին Քրիստոսի: Բայց սակայն զչյայտնելն նմա և չպատմել զայս ամենայն՝ չկարէին հանդուրժել. քանզի գիտէին, եթէ առանց նորա ամենայն խորհեալքն ի նոցանէ և պատճառադրութիւնք և արարուածք՝ թերիք են և անկատարք: Զի թէպէտ և կարծէին լինել կարող, ըստ պատճառախնդիր խորհելոցն, գերծանել խաբէութեամբ և գողանալ զմիտս թագաւորին և զամենայն Արեաց հրապարակին, և դառնալ յիւրաքանչիւր յերկիր՝ սակայն գիտէին, թէ թերակատար և ոչ լիապէս լինի նոցա

գործ խորհրդայն և իրացն առաջարկութիւնս Վասն
դի տեսեալ էր ամենեցուն և լինի ի գրոց նա-
նաչէին, եթէ ամենայն իրք այնպիսի գործոյ թ
քնէ յորով Մամիկոնէիցն ազգաւ և նոցա միա-
բանութեամբ ելեալ էին ի գլուխս

Որոց ածեալ զայս ամենայն զմտաւ նախա-
բարացն ամենեցուն և սեպհացն, որք էին ի
դրանն ժողովեալք՝ միաբանս եկին առ տէրն Մա-
միկոնէից և Հայոց զօրավարն Վարդան, և յայա-
նեալ նա՛մ զխորհուրդն՝ պատմեցին զիւրեանց
զիմաստս ամենայն և գոր խորհեալ էին առնել
յաւելեալ ի նոյնս թախանձումնս և ազերս ամե-
նեցունց՝ տսէին. «Հայեանց, ասեն, ի մեզ անըն-
դոստ մտօք, հայեանց, ասեն, և յառաջիկայ դիպ-
մունս բազմութեան բիւրոց մարդկան պատահե-
լոց չարաչար ազետից. յիշեա՛ զհառաչանս մարց,
զմտաւ ւ՛ծ գաղայոց ողբումն, զժերոց տօխպով և
զպառաւանց վարելոց յօտարութիւն, և այլ
ամենեցունց դիպելոց այսպիսի անհնարին և չար-
վշտաց: Թէ լոկ միայն մարմնոյ աշխատութեամբ
և մահուամբ էր կրել զայս ամենայն՝ համայն-
ժանր էր և դառն և արժանի լալոյ. թող թէ առ
հասարակ առաջի հողոյ և մարմնոյ գայթակղու-
թիւն և կորուստ: Եւ ոչ եթէ լոկ հարեանցի լի-
նի հասելոյ վտանգիս վախճան, այլ ցանկ մածեալ
խաւար ամբարշտութեան՝ թանձրամածութեամբ

ունելոց է գտուրբ եկեղեցիս մեր և զժողովուրդս, զվանայս և զճնունդս մինչև յաւիտեան: Եւ եթէ դու միաբանելով մերում խորհրդոյս, կարացես առ վայր մի հաւանեցուցանել զքո միտոդ՝ գիտեմք զի ողորմութեան զիպիմք բազումքս, այլ և ոչ ընդհանուր եկեղեցիք երեցունց աշխարհացն մատնին յաւեր, և ոչ վարին ի գերութիւն բովանդակ աշխարհացն բնակիչք: զի ոչ շարժի սուրբ հաւատն ի հիմանէ, այլ թէ և առ վայր մի զղորդ հասանէ՝ կանգնէ հաստատ անդրէն և հաստատէ աջ Ամենակալին: Եւ այս լինի հաստատ այսպէս, եթէ կարացես վայր մի հիւանդանալ վասն մեր, որպէս զի ողջացուցէ զմեզ քե հանդերձ ամենագթածն բժիշկ Բանն Աստուած»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից ի նախարարացն Հայոց, Վրաց և Աղուանից՝ ամենեկին ոչ առնուլ յանձն լսել և հաւանել այսպիսի բանից և կամ բնաւ հաղորդ լինել այսպիսի խորհրդոյ. այլ յոյժ խռովեալ մեծաձայն գոչմամբ ասէր ցամենեսեան, թէ «Մի լիցի ինձ ստել Արարչին իմում՝ պատճառանօք և կամ ճշմարտութեամբ, և մի ուրանալ զայն առաջի անօրէն և մահկանացու ազգի, որ ուրանայ զուրացողս իւր առաջի Հօր և հրեշտակաց սրբոց: Քաւ լիցի ինձ յաղագս զմտաւ ածելոյ զկարիս և զվիշտս զկնոջ

և զորդուոց և զազգի՝ տալ ի մոռացումն զոր ա-
սէն, թէ «Որ սիրէ զկին և զորդիս առաւել քան
զիս՝ չէ ինձ արժանի»։ Այլ դուք, որ այժմ յե-
րեցունց աշխարհաց եկեալդ էք տանուտեարք և
սեպուհք, շնորհիւ ողորմութեամբն Քրիստոսի լի
էք ամենայն զօրութեամբ և լաւութեամբ. զի
ըստ ազատութեան արուեստի առաւելեալ էք
ամենայն հրահանգիւ, և ճանաչիք երեւելի ի մէջ
սպայիս և ի մէջ ամենայն ազգաց՝ ի մարտս և
ի բոլոր կարգս քաջութեամբ. իսկ զճշմարիտ և
զարդար հաւատն ուսեալ էք յԱստուծոյ ի ձեռն
առաքելանման հովուին սրբոյ նահատակին Քրի-
ստոսի և նորին զաւակի. բաւական էք ընդ իւրա-
քանչիւր անձին տալ պատասխանի, և որպէս
խորհիք՝ կարիցէք արդեօք և առնել։ Այլ ինձ ոք
ի ձէնջ՝ զոր ինչ անհնար է ինձ լսել բանիւք,
թող թէ և առնել արդեամբք՝ մի ասէք»։

Եւ լուեալ զայս ամենայն զխօսս՝ բազմու-
թեան նախարարացն աշխարհացն երեցունց ի
զօրավարէն Հայոց ի տեառնէն Մամիկոնէից Վար-
դանայ, թէպէտ և յանհնարին տրտմութիւն
ընկղմեալք խոռվէին՝ այլ սակայն ոչ ինչ թոյլ
տուեալ լինէին ի բանիցն առաջարկելոցն, իմա-
ցեալ և առ կարիս վտանգին և այլ հնարս մաղ-
թանաց։ Եւ ժողովեալք ի մի վայր՝ կոչէին առ
ինքեանս զիշխանն Մովկաց զԱրտակ և զնա առա-

X

ւել փութացուցանէին՝ անձանձրոյթ խանդաղա-
 տանօք՝ նստել արանձինն և խօսել ընդ սղարա-
 պետին իւրեանց տեառն Մամիկոնէից տոհմին։
 Եւ նա ինքն էր այր համեստ, մտացի և քաջ, և
 տէրն Մամիկոնէից Վարդան առաւելապէս պա-
 տուով սիրէր զԱրտակ։ Որ և հաւանեալ հրամանի
 նախարարացն Հայոց՝ յանձն առնոյր ամենայոր-
 դոր փութով ջանալ ընդ նմա յարածամ և տղա-
 չել, զոր և առնէր իշխանն Մոկաց Արտակ, մերթ
 առանձինն և մերթ հանդերձ աւագանեաւն Հայոց,
 ըստ յանձնառութեանն իւրոյ. որք ոչ դադարէին
 զցայգ և զցերեկ խօսել ընդ նմա զնոյն բանս և
 զագերս ի բազում աւուրս։ Զորս և ստիպազոյնս
 և անհանգիստս ի նոյն խորհուրդս ճեպեցուցանէր
 զամենեսեան բոցիշխն Վրաց Աշուշայ, որ էր այլ
 խելացի և խորհրդական և ունէր կին յազգէն
 Արծրունեաց, զքենի մեծի սեպհին Մամիկոնէից,
 եղբօրն Վարդանայ. որ ևս առաւել յորդորէր յա-
 ռաջագրեալն Աշուշայ զամենայն բազմութիւն
 նախարարացն Հայոց և զտէրն Մոկաց զԱրտակ,
 խօսել ընդ զօրավարին Հայոց Վարդանայ զայս
 ամենայն առանց յապաղելոյ։ Եւ ինքն զնոյն խօ-
 սել ընդ նմա ոչ կասէր, անձանձրոյթ բողոքելով
 և ստէպ հայեցուցանելով յիրան, թէ որչափ յան-
 հաւանելն քո՝ կորուստ երեցունց աշխարհացն
 լինի, և ի հաւանելն և յանձն առնուլն՝ զիւս

բազմաց և անձին ապաշխարութեան ակնկալութիւն:

Եւ տեսեալ նախարարացն և սեպհացն երեցունց աշխարհացն զկամս սպարապետին Հայոց Վարդանայ այնպէս անշարժս և անհաւանս ի յորդորմունս խօսից նոցա՝ և աղաչանաց՝ բերեալ հարկաւորէին այնուհետև մատուցանել նմա և ի սուրբ Գրոց առաւիս դիպողս, ըստ պատշաճի հանդիպելոյ ի ժամանակին, որք տեղեկագոյնք էին ի նոսա գրոց սուրբ եկեղեցւոյ, յիշեցուցանելով նմա, որպէս առն ուսելոյ և տեղեկի, — քանզի յոյժ հմուտ էր և ընդել գրոց վարդապետութեան, ուսեալ և խրատեալ ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ ի հաւոյն իւրմէ, — զգրեալսն սրբոյն Պօղոսի յաղագս Արարչին, թէ «Որ ոչն գիտէր զմեզս՝ վասն մեր մեղս արար»: Եւ դարձեալ զինքեան իսկ Պօղոսի զիջանելն և նդով զանձն տենչացեալ լինել վասն ազգատոհմին փրկութեան, զոր գրեալ ասէր ի թղթի Հռոմայեցւոց, եթէ «Ուխտիւք խնդրէի ես իսկ ինքն նդովեալ լինել ի Քրիստոսէ վասն եղբարց իմոց և զաւակաց և ազգականաց ըստ մարմնոյ, որք են Իսրայէլացիք, որոց որդէգրութիւնն և փառքն և կտակարանքն և օրէնսդրութիւնքն և պաշտօնն և աւետիքն»: Առ յանձն, ասեն, և դու լինել վասն մեր առակաւորս, նդովս. չես մեծ և առաւելեալ ի հաւատս

արդարութեան քան զսուրբ առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս. բայց ժողովուրդքն Հայոց, Վրաց և Աղուանից յոյժ շատ են և առաքինի քան զժողովուրդս խաչահանուացն Հրէից»:

Եւ յորժամ զայսպիսի բազում բանս և ստէպ թախանձանօք զաղաչանս դնէին առաջի զօրավարին Հայոց Վարդանայ երեցունց աշխարհաց աւագ տանուտեարքն և սեպուհքն՝ բերէին այնուհետև և զսուրբ Աւետարանն, եղեալ ամենեցունց առ հասարակ զձեռս ի վերայ՝ երդնուին ասելով. «Եթէ դու ևեթ առ վայր մի կարացես յանձն առնուլ պատճառանօք զասացեալս թագաւորին և զերծուցես զմեզ յորոզայթադիր թշնամւոյն յարձակմանց՝ ամենայն ասացելոց ի քէն լուիցուք և արացուք, դնելով զանձինս մեր ի վերայ ուխտին սրբութեան և հեղլով զարիւնս մեր ի վերայ ամենայն աշխարհին փրկութեան: Եւ եթէ դիպեսցի մեզ թողուլ զաշխարհ և զամենայն ստացուածս և փախչել յօտարութիւն՝ ընտրեսցուք հանդերձ կանամբք և որդւովք, և սիրով յանձն առցուք զաղքատութիւն և զմուրողութիւն. միայն ի բարկութենէս ևեթ ապրեսցուք: Եւ որ ոք թուլացեալ ի բանիցս յայսցանէ ստեսցէ ուխտիս այսմ, և նենգութեամբ որոշեսցի յերզմանէ սուրբ Աւետարանին և ի միաբանութենէ բազմութեանս այսորիկ՝ որոշեալ ճեղքեսցի և նա

Նման Յուդայի, որ ճեղքեալ մեկնեցաւ ի գնդէն սուրբ առաքելոցն. և բաժին այնպիսւոյն առանց ապաշխարութեան և թողութեան ընդ նմին լիցի մատնեալ անշէջ բոցոյն, զոր պատրաստեաց Աստուած սատանայի և արբանեկաց նորա: Եւ որ ինչ փնասք և կամ գերութիւնք և զղրղմունք աշխարհաց երեցունց հասցեն՝ յանձնէ այնպիսւոյն և միաբանելոցն ընդ նմա խնդրեսցէ վրէժինդիրն մինչև ցյաւիտեան: Իսկ զբարի և զօգտակար պահանութիւնն, զոր շնորհեալ Փրկչին Քրիստոսի պարգևեսցէ բազում ոգւոց երեցունց աշխարհացս, վասն քո առ վայր մի հաւանելոյդ մեզ՝ եղիցի մնացեալ ժառանգութիւնն այն ի փրկութիւն թողութեան ոգւոյ քո և ազգի մինչև ցյաւիտեան»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս ի բերանոյ երից աշխարհաց ազատանւոյն՝ զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից, տեսեալ և զկնքեալ ամենեցուն ահաւորապէս երգմամբ զսուրբ Աւետարան ուխտին, որոյ առաջի ուխտեցին և աւանդեցին կնքով՝ յարտասուս հարեալ յանձն առ առ վայր մի զպատճառանօք վիրաւորին վասն երեցունց աշխարհացն և բազմութեանց ի նոսա արանց և կանանց:

ԻԸ. Եւ այնպէս միաբանեալք ամենեքեան յանձն առնուին կատարել խաբէութեամբ զհրա-

ման թագաւորին, և երթեալք ի ստուն մոխրա-
նոցին՝ կէսքն ի նոսա ցուցանէին, այլ ոչ ամե-
նեքեան, զպատճառանոք և ոչ ճշմարտութեամբ
զխոնարհումն գլխոց իւրեանց սնտոի պաշտա-
մանն: Եւ ոմանք թէպէտ և զիտէին զանյարա-
կան գլորումն, այլ ցանկացեալք աշխարհիս փա-
ռաց՝ փոխանակէին զփառս անեղծին Ասատուծոյ
ընդ եղծանելի և անցաւոր կենաց աշխարհիս:

Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Պարոից և
ամենայն մեծամեծաց դրանն և մոզուցն՝ նուէրս
ազգի ազգի բազում խնդութեամբ մատուցանէին
աստուածոց իւրեանց: Խրախ մեծ ուրախու-
թեան առնէին յաւուրն յայնմիկ, հաշուելով այն
օր լինել անշարժ հաստատութիւն թագաւո-
րութեան իւրեանց, կեալ խաղաղութեամբ աներ-
կիւղ այնուհետև յամենայն թշնամեաց: Եւ
ազուցեալ զտանուտեարան և զսեպուհան զերե-
ցունց աշխարհացն, զՀայոց, զՎրաց և զԱղուա-
նից, ի հանդերձս թագաւորականս գարդարէին. այլ
և բազում և այլ ազգի ազգի պարգևօք և պատուօք,
գիւղօք և ագարակօք, ըստ իւրաքանչիւր ուրուք
պիտոյից, լցուցանէին զամենեսեան. զորս և ի
հրաժեշտի կացուցեալ՝ փութացուցանէին հասա-
նել յիւրաքանչիւր յաշխարհս: Տուեալ ընդ նոսա
բազմութիւն սուտ վարդապետաց, զոր և մոզ
անուանեն, յարդարէին առանել զուսմունս

ծագրելի շնչմանց և ընդունչսարկու քարթնջմանց խօսան, որպէս գօծակոչսն և զորովայնախօսս. պատուէր տային՝ յերեսին յաշխարհսն կարգել զխարէութեան դպրոցս և ուսուցանել առ հասարակ զքնաւս, զարս և զկանայս, զուսմունս մոգուցն:

Որոց առեալ ի յանձն՝ զբազմութիւն մոգուցն տանել ընդ ինքեանս յօժարէին: Երթեալք այնուհետև հրաժարեալք ի թագաւորէն Յազկերտէ և ի մեծամեծ աւագանւոյն դրանն՝ գովութիւնս սուտս և շնորհակալութիւնս խարէութեամբ իւրաքանչիւր ոք ի պատճառելոցն առ վայր մի ըստ իւրում զօրելոյ իմաստից մատուցանէին թագաւորին և ամենայն աւագանւոյն Արեաց, մանաւանդ առաւելագոյն չարաթունին Միհրնեքսեհի: Եւ էր պատճառ շնորհակալութեանն յամենեցունց մտաց այս, եթէ «Ամենայն թագաւորք, որ յառաջ քան զձեզ էին ի գահուդ յայդմ, ձեր նախնիքն՝ սիրէին զմեզ, հոգալով զմեր շինութիւնս և զօգուտս մարմնաւորս. բայց դուք առաւել ցուցիք զսէրն որ էր առ մեզ, զի գյաւիտենական կենդանութիւնն մեր զմտաւ ամիք ծանուցանել մեզ և պարգևել: Եւ եթէ նախնեացն քոց ծառայեցաք յամենայնի յօժարութեամբ և կամաւ յամենայն պէտս, յոր և հրամայէին մեզ. իսկ քեզ՝ ամենայն անձին պարտ է ոչ իբրև զմի

անձն սպասս մատուցանել, այլ որպէս զբաղում անձինս զմի անձն առնել և անձանձորոյթ հպատակել զցայգ և զցերեկ օգտախնդիր թագաւորութեանդ. քանզի յաղագս դիւտի մուրեալ ոգւոյս մերոյ փութալ հոգացար»:

Եւ սոքա իւրաքանչիւր անձին այսպիսի ինչ և ևս առաւել, ըստ իւրաքանչիւր կարի, ասացեալ գովութիւնս՝ լռեալ դադարէին: Իսկ սպարապետն Հայոց Վարդան տէրն Մամիկոնէից կարդեալ զիւրն դառանց պատճառաւնաց զանսուտ բանս և զլինելոց իրս, որպէս ի դէմս գովութեան թագաւորին և ամենայն բազմութեան աւագանւոյն Արեաց՝ ասէր այսպէս, թէ «Զիմոց զնախնեացն զհպատակութիւն և զվաստակ, զոր յայս դուրս և առ ձեր թագաւորութիւնդ արարեալ է, ի ժամանակէ յորմէ հետէ կարգեալ եմք ի ձեր ծառայութիւնդ՝ դուք ամենեքեան քաջագոյն գիտէք, և ինձ ոչ է պիտոյ յաղագս այդպիսի իրաց մի ըստ միոջէ տեղեկացուցանել զձեզ, զոր ստուգագոյն առաւել ճանաչէք քան զիս: Իսկ թէպէտ և շատ նուազ եմ քան զիմ նախնիսն՝ սակայն որչափ կարն էր յիս՝ եղեալ էր ի մտի արդար վաստակօք հաճել զմիտս ձեր. և ուր հասեալ էի ի գործ ի ձեր հրամանէ՝ տեսեալ էր զօրագլխաց ձերոց և իմ ընկերաց ըստ իմ ուժոյ միամտութեամբ զիմ զգործն և զվաստակն: Բայց

արդ յայսմհետէ այսպէս կամք են, ջանամ, զի թէ ցայժմ գործեալ ինչ իցէ, և ոչ արժանի անուանի կամ գովութեան՝ յայսմհետէ հնարիմ ամենայն զօրութեամբ և ուժով, օգնականութեամբն Աստուծոյ, գործել գործ այնպիսի, զոր ոչ միայն առաջի ձեր Արեաց, այլ և ի կայսեր դրանն և յայլ ազգս պատմեսցի համբաւն այն մինչև ցլաւիտեան»:

Եւ զայս բանս որպէս ի շնորհէ Աստուծոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից ասացեալ, զոր հռչակելոց էր գնահատակութիւնն որ առ Աստուած ի դարս յաւիտենից: Եւ զայսպիսի ասացմունս լուեալ թագաւորին Պարսից և ամենայն աւագանւոյ դրանն՝ մեծաւ շնորհակալութեամբ զարմացեալք զովեցին զնա և զոհացան. քանզի ծածկեաց Աստուած զբան խոստմանցն, զոր ասաց զործել սպարապետն Հայոց Վարդան՝ յաղագս մեծի անուան համբաւոյ, զոր պարգևեաց նմա Աստուած գանուան հատակութեան յազգս յաւիտենից:

Եւ հրաժարեալք այնուհետև յամենեցունց երկրեան աշխարհքն, Հայք, Վիրք և Աղուանք, առեալ ընդ ինքեանս զգասս բազմութեան մտգուց՝ դարձան յիւրաքանչիւր աշխարհս, հաստատեալ բազում անգամ և ի ճանապարհին զնոյն ուխտ երդման Աւետարանին սրբոյ: Հրաժարեալք

և ի միմեանց՝ գնացին յիւրաքանչիւր յաշխարհս, ազգ առնել միմեանց ի ժամանակի ըստ Աստուծոյ հրամանատրութեանն՝ զպէտս զործոցն, զոր խորհեցան կատարել: Բայց զբղեշին Վրաց զԱշուշայ և զերկու որդիս իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, զԲարիկ և զԱմիրներսեհ, ոչ արձակեաց թագաւորն Պարսից Յագկերտ ընդ այլ նախարարացն Հայոց. հայելով ի յառաջիկայ իրացն անյայտութիւն՝ կասկածեալ զգուշացաւ:

ԻԹ. Արդ՝ եկեալ հասանէին տանուտեարքն Հայոց հանգերձ սեպհօքն որ ընդ ինքեանս՝ յաշխարհս Հայոց, ողջք և ոչ ողջք, կենդանի կիսամեռք. որք ոչն տեսանէին ըստ յառաջ լուսաւոր եկիցն ողջամբ յայնպիսի հեռաւոր ճանապարհէ: Եւ ելեալ ընդ առաջ նոցա դասք պաշտօնէիցն Քրիստոսի, բերելով ընդ ինքեանս գնշան կենսատու խաչին և գնշխարս սրբոյ առաքելանման նահատակին Գրիգորի, զձայն սաղմոսաց, զորս երգեաց մարգարէն Դաւիթ սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ, որում և ինքեանք երբեմն ձայնակից եղեալ՝ առաւելագոյն քան զպաշտօնեայն նուագէին զերգս երկնաւոր ցնծալից ուրախութեամբ: Այլ անդ էր լսել զձայնս լալոյ և զձայնս գուժի, գոչիւնս ողբոց և բարբառ ճշոյ. տղայք անձկուտք ի գրկաց հարց. իւրեանց պակուցեալք փախչէին, կարծելով այլափոխեալս իմն, և ոչ գնոյնս

Նկատելով կերպարանս՝ զարհուրէին, ստէպ հայե-
լով յերեսս մարցն, զորս տեսանէին կողկողա-
գինս միշտ և արտօսարբուխս. յազագս որոյ և
ինքեանք յարտասուտ հարեալ տղայքն՝ ոչ ոք
կարէր լոեցուցանել ի դայեկացն կամ ի դաւ-
տիարակացն: Ընդ որ հայեցեալ այնոցիկ, որք
պատճառանօք և ոչ ճշմարտութեամբ ուրացողքն
էին՝ փութանակի և առ ժամայն կամէին յառնել
և ընդ ինքեանց սուրն ելանել. որոց ոչ պիտէր
և առ վայր մի կեալն, քան թէ զայնպիսի տե-
սանել զաղէտս, և ժուժկալել. որք զկերակուրս
ուրախութեան, ըստ բանի սաղմոսերգին, իբրև
զմոխիր ուտէին, և զրմպելի իւրեանց արտաս-
ուօք խառնէին. քանզի ոչ ոք հաւանէր ընդ նո-
սա կամակից լինել սեղանոյ, ոչ կին, ոչ որդի,
ոչ ազատ, ոչ ծառայ ոք և ոչ սպասաւորք:

Եւ էր այնուհետև տեսանել զամենեւեան
քակտեալս ի միմեանց և պատառեալս. և զորոց
քաղցր և ախորժակ բարբառ Փրկչին Քրիստոսի
ասէր, թէ «Մն և այլ ոչխարք, որ ոչ են յայսմ
գաւթէ, պարտ է և զնոսա ածել այսր; զի եղի-
ցին մի հօտ միոյ հովուի» ճշմարտի, զոր Աս-
տուած միացոյց, և կատարէր զասացեալսն՝ յան-
կարծակի արքցոտեալ թշնամւոյն՝ ցրուեաց վեր ի
վայր և արար իբրև զհօտ՝ որոյ ոչ գուցէ հովու:
Վասն ամենայնի այսորիկ սուգ առեալ կոծէին

կանայք աւաղ՝ ազատացն՝ և այրիք ի հրապարակս, մանկամարդ՝ առնականայք և՝ օրիորդք ի սրահս դռնափակեալս, հարսունք ի սենեակս: Մուրբ եպիսկոպոսք, պատուական քահանայիւք և եկեղեցական ուխտիւ, ծերովք և տղայովք և ամենայն ժողովրդոցն բազմութեամբ՝ կառահ բարձեալ լային ի տանն Աստուծոյ: Եւ էր տեսանել ծեփեալ արեանց հոսմամբք զամենայն դէմս ուղղափառ մարդոց:

Իսկ մոգուցն՝ զունդք ստիպով բռնադատէին տանել զկրակս ի տաճար՝ սրբութեանց Տեառն, և յայլ յակնանաւոր և ի՝ գեղեցիկ՝ տեղիս շինել ատրուշանս, և կարգել բեռնակիրս՝ փայտակիրաց ի պէտս կիզման չաստուածոյն անյագի. որոյ յուտեին յանզգայս՝ ոչ ինչ շնորհ ունի՝ պնշտունէիցն, և ի կրել արտաքս զաւելորդ թրքածս մոխրոցացն՝ ճանճրացուցանէ զգաղախադէմ ըզկրողսն պակշոտեալս:

Լ. Եւ արդ՝ տեսեալ զայս ամենայն չարիս տեսառն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետին՝ Վարդանայ, կոչեալ առ ինքն՝ զամենայն ընտանիս իւր, զեղբարս և զազատս և զծառայս և զամենայն միահամուռ՝ զբազմութիւն զբանն իւրոյ՝ սկսաւ խօսել ընդ նոսա և ասել. «Ծս ոչ ուրացայ զԱրարիչն իմ և զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ կամաւ և կամ առ երկիւղի. քաւ լիցի. և ոչ

զվարդապետութիւն և զհաւատս սրբոյ Աւետարանին, զոր ուսոյց և հաստատեաց յիս ճշմարիտ հաւն իմ տէր Սահակ, մերժեցի՝ յինէն: այլ առ վայր մի մինչև ի ժամս յայս յաղադս ձեր ամենեցուն զիւտի կորեայ պատճառանօք, զի գտեալ զիս ձեօք հանդերձ՝ ապաշխարեցից և կեցից: Վասն զի ուսեալ եմ և յիշեմ զքարոզութիւն սուրբ մարգարէիցն, թէ «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա և զկեանք», և զոր ի միւսում վայրի սուրբ Հոգին ասէ, թէ «Յորժամ դարձցիս և հեծեսցես՝ յայնժամ կեցցես»: Արդ՝ փոխանակ զի թողի զնա պատճառանօք առ վայր մի վասն ձեր՝ կամիմ ստուգութեամբ փոխանակ այնր թողուլ զամենայն ինչ իրս կենցաղոյս այսորիկ մինչև ի սպառ: Եւ որ ոք ի ձէնջ կամակից կարող էք լինել, արհամարհելով զամենայն սնոտի կեանս աշխարհիս, յանձն առեալ ձեօք հանդերձ վասն անուան Քրիստոսի՝ ընտրեմ զնալ յօտարութիւն»:

Եւ նորա խօսեցեալ զամենայն այսպէս ընդ ընտանիս տանն իւրոյ՝ պատասխանի ետ նմա երանելի եղբայրն Հմայեակ և ասէ. «Փութիս կատարել զոր խորհիսդ, և մի յապաղեր. քանզի ոչ ոք կարէ լինել երաշխաւոր անձին իւրում և ոչ ժամ մի: Աստուծով եթէ կեցցուք՝ և առանց խղճի մտաց վախճանի աւուրն դիպեսցուք, զամ

մի չկարացեալք վաղ և կամ անագան գերծանել ի մահուանէ. թէ մուրողութեամբ իցէ և թէ օտարութեամբ՝ նովաւ և եթ կեցցուք և անուամբ նորա պարծեսցուք զօրհանապագ: Զուրացութեանն և եթ զանունն ի բաց ընկեսցուք ի մէնջ, և խառնեալ ի հօտն Քրիստոսի՝ կամաւ յանձն առցուք զամենայն վիշտս՝ որ և հասանէ ի վերայ մեր, եթէ սով, եթէ սուր, և կամ թէ յօտարութեան՝ մուրողութիւն և վախճան»:

Եւ այսպէս միաբանութեամբ արհամարհեալ զամենայն սնտոի մեծութիւն կենցաղոյս այսորիկ՝ առ ոչինչ համարեցան. այլ հանդերձ հաւանելովք ընդ ինքեանս դրամբ և ընտանեօք դէմ եղեալ անցանել ի կողմանս իշխանութեանն Յունաց ճեպէին, ուր և թագուցանել միաբանութեամբ և կամ աստ անդր ցրուել զանձինս կարացեն: Եւ եկեալ հասանէին ի գիւղ մի, որոյ անունն էր Արամանայ, ի նահանգին Բագրաւանդայ, մերձակայ սահմանակից Բասենոյ և Տուարծատափու. ուր և սակաւ ինչ աւուրս կամեցեալ հանգչել, և զուշ եղեալ ճանապարհն գնալ պատրաստէին ստիպով:

Յանկարծակի իրազգած եղեալ այսպիսի խորհրդոյ և գնացից յաշխարհէս Հայոց՝ զմեծէ սպարապետէն Հայոց, զտեառնէն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ եղբարք իւրովք, դրամբ

և ամենայն օրեր՝ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, որ և մարգպան էր Հայոց ի ժամանակին, և ամենայն տանուտերացն Հայոց և սեպհացն՝ խորտակեալ սրտիւ զարհուրէին. զմտաւ ածեալ ամենեցուն, որք ի փրկութիւն անձանց իւրեանց ի խնդիր էին, թէ արդ գիտեմք, զի կորեաք ի սպառ, և ոչ է հնար մեզ զերծանել ի չարէս յայմանէ մինչև ի սպառ: Քանզի տեղեկացեալ ճանաչէին ամենեքեան, թէ առանց առաջնորդութեան ազգին այնորիկ և ոչ մի ինչ իրք և գործք աշխարհիս Հայոց երթեալ էին ի գլուխ: Խորհուրդ ի մէջ առեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ հանդերձ ամենայն տանուտերամբք Հայոց և աւագ սեպհօք, և զմիտս ամենեցուն յիւր կաման հաւանեցուցանէր, ասելով թէ «Պարտ է փութով զհետ զօրավարին Հայոց Վարդանայ Մամիկոնէի քահանայս առաքել ընտիրս և արս աւագս ի տանուտերացս Հայոց, և աղաչանօք դարձուցանել զնա այսբէն. զի առանց նորա մեր այս ամենայն կամք և խորհուրդք և ոչ մի ինչ վճարին»:

Եւ արարեալ նամակ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ իւրով մատանեալ՝ հրամայէր նամականի առնել և այլ ամենայն աւագ տանուտերացն Հայոց, և կնքեալ զնամականին իւրաքանչիւր ուրուք մատանեալ՝ տայր բերել և զկնքեալ

Աւետարանն ուխտին. և արս պատուականն յայտարարեալ ի քահանայից, գերանելին Ղևոնդ երէց, և գերանելի երէցն գերեմիա ի նոր քաղաքէ, և գերանելի երէցն Պորէն ի Մրենոյ, և արս աւագս ի տանուտերացն Հայոց, զիշխանն Արշաբունեաց Արշաւիր, զիշխանն Դիմաքսենից զՎասյեակ և զիշխանն Արեղենից զԳազրիկ. և տուեալ ցնոսա իշխանին Սիւնեաց Վասակայ զամենայն նամականին և զԱւետարանն երդման՝ դեպպանս արձակէր զկնի նորա: Որք հասեալ զտանէին զնա և որք ընդ նմայն էին՝ յառաջադրեալ գեօզն Արամանայ:

Եւ ազդ արարեալ՝ մտանէին զառաջեալ, պատմէին երանելոյն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետին և առաջի եղբարցն իւրոց Հմայեկայ և Համագասպայ զպատճառս իւրեանց փութանակի հասանելոյն առ նոսա, զխորհուրդն և զխօսս հանդերձ երդմամբ որ եղեն ամենայն Հայոց՝ միաբանութեամբ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. յառաջ բերեալ և զԱւետարանն երդման՝ ունէին առաջի երանելոյն Վարդանայ և եղբարց նորա: Տային ի ձեռս նորա և զնամակն Վասակայ զտեառն Սիւնեաց և զայլոց ազատացն Հայոց, և գեպիսկոպոսացն և զսեպհացն, և պատգամ կարճառօտիւ ամենեցորն բան, և ասէին ցերանելին, թէ ճիշտ աւագիկ:

հանդերձ եղբարբքդ և հաւանեալ ընտանեօքդ, որք հոգացեալ են ապրեցուցանել ընդ քեզ զինքեանս՝ անձնապուրք լինիք: Բայց մեք ամենեքեան կորնչիմք զանվախճան կորուստն: Վասն զի ոչ է հնար մեզ առանց ձեր, և ոչ զաւակի մերում՝ երբէք պատահել փրկութեան և կեալ: Բայց որպէս հոգացեալ խնամ տարէք ձեզ նոյնպէս և զայսչափ զբազմութեան ոգիս միթողուք կորնչել: Քանզի եմք աստ բազումք, որք և ազդախանն և արիւն ձեր եմք: պակեցարուք և ընդ մեզ ի Քրիստոսէ; որպէս ցանկացեալ ջանայք ընդ ձեր միայն պակհիլն»:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ ի քահանայիցն և ի նախարար պատգամաւորացն՝ եկելոց՝ սուրբ սպարապետին Հայոց տեսուն Մամիկոնէից Վարդանայ հանդերձ երանելի եղբարբքն իւրովք, և զսուրբ Աւետարան ուխտին տեսեալ, և զմամականին կարդացեալ զիշխանին Սիւնեաց Վասակայ զմարզպանին Հայոց և զայլոց զիւրաքանչիւր ուրուք զընկերակցացն՝ պատասխանի ետ միաբանութեամբ ամենեցուն և ասէ. «Ես և եղբարք իմ և ընտանիք կարևոր ընտրելազոյն քան զամենայն ինչ որ է յաշխարհի՝ հաստատեալ եմք ընտրել և գտանել զողոտցն փրկութեան գիւտ, և ուսեալ եմք հաստատուն և զանշարժ բանն, որ ասէ, — յոր և հաւատացեալ եմք անշարժութեամբ, —

Թէ «Զինչ օգուտ է մարդոյ, թէ դաշխարհ ամենայն շահեսցի, և զանձն իւր կորուսցէ. և կամ զինչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ», Եւ ոչ զմեր ևեթ զոգուոց խնդրեմք զօգուտն, այլ և ընդ այլոցն խնդամք ընդ փրկութիւն: Եւ ոչ՝ որ փախուցեալս եմք՝ յերկիւղէ ոք ինչ սրոյ կարծիցէ զայս զմէնջ, յորմէ ոչ ոք երբէք զանգիտեալ յազգիս մերում, և ոչ երբէք. և թէ սրպէս ի վերայ ընկերի բարւոյ առաւել քան յանձին միշտ հոգալով զանձն եղեալ է այսմ տոհմի՝ զայն և ամենայն դուք, Հայք, գիտէք ստուգութեամբ ի պատմութենէ զրոց և ի լսելոյ ձեր յաւագաց: Բայց ի նենգաւոր խաբէութենէ ձերմէ, զոր արարեալ է ձեր ընդ նախնիսն մեր հանապազ՝ զայն ամենայն յիշելով գնացեալ եմք լինել անձնապուրծք. որպէս ցանկ ձեր մղեալ է զմեզ ի նեղ, և զձեր անձինս ի բաց ունելով՝ մեր միայն ազգս պատահեալ է վշտաց մեծաց և մահուց: Բայց սուրբ և երկնաւոր հրաւիրակիր Աւետարանի ոչ կացեալ ոք է ընդդէմ ի մեր ազգէս, և ոչ մեք կամք. քաւ լիցի: Ի ուր թէ միամտութեամբ վարիք և կամ երկմտութեամբ՝ դուք գիտէք և սուրբ Աւետարանը, որ ճանաչէ զամենայն և դատի ըստ իւրաքանչիւր գործոցն»:

ՀԱ. Եւ զայս ասացեալ սրբոյ առնն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց սպարա-

պետի՝ կամակցութեամբ երանելի եղբարցն իւրոց և սիրելեաց գարձան անդրէն առ ընկերսն իւրեանց ի բանակն Հայոց: Եւ եկեալք ի միաբանութիւն բազմութեանն՝ ոչ առնէին դու և դադար խորհուրդք սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ՝ լոկ միայն առտնին կատարել քահանայիւք և այլ բազմութեանն պաշտօնէիւք դրանն իւրոյ զպաշտօն կարգեալ ժամուցն, զոր զցայգ և զցերեկ բազում փութով վճարէին անյապաղ. այլ միաբանութեամբ ամենայն Հայովք երթալ յեկեղեցի ցանկայր: Բայց թէպէտ և նեղէր չերթալով, այլ և կամաւ արգելեալ՝ առ վայր մի համբերէր իրացն, հոգալով և զպէտս ընկերացն, որպէս իւրոյ տանն և անձին. մանաւանդ յաղագս Աշուղայի Վրաց բղեշխի և որդւոց իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, զորս արգելեալ պահեաց անդրէն ի դրան թագաւորն Պարսից Յագկերտ: Եւ զայս խորհէր սուրբն Վարդան, իբրև ոչ առ ի պէտս ինչ օգնականութեան իւրում առաջադրեալ գործոյն, քանզի չխորհէր զյաղթութեան ինչ անուն գտանել, այլ զհեղուձն արեան անձինն ի վերայ շինութեան ուխտի եկեղեցւոյ ֆնչէր ըմբռնել. բայց հոգայր իբրև զբարեսէր, թէ մի գուցէ դժուար ինչ արանցն ի թագաւորէն դիպեցի, և փաստիցին:

Բայց իշխանն Ամատունեաց Վահան ոչ տայր

դու և դադար գորավարին Հայոց Վարդանայ-
այլ մերթ ինքեամբ և մերթ այլովք ստիպէր՝
վաղվազակի յայտնել զիրս ապստամբութեանն,
կարծեցուցանելով որպէս հոգւոյ և եթ հոգայ զգիւտ
փրկութեան. բայց ոչ հոգալով ինչ կարի յայն
միտս՝ ըստ խօսիցն փութացուցանէր զյայտնել
իրացն, այլ վասն մթերից առաջին որութեանն,
զոր ունէին առ միմեանս իշխանն Սիւնեաց Վա-
սակ և տէրն Ամատունեաց Վահան: Բայց ըստ
ծանր խոհականութեանն իւրոյ հայեցեալ նկա-
տէր, թէ կամ չհաւանեալ ապստամբել իշխանն
Սիւնեաց Վասակ՝ մեռանի յիւրոցն ընկերաց
անարժան մահուամբ, կամ թէ հաւանեալ առ
վտանգին ապստամբել՝ արգելեալ անդրէն ի դրանն
որդիքն երկրքեան չարաչար կենօք վտանգեալ
պատահեն մահու և կամ բազմաժամանակեայ
կարևոր կապանաց և բանդից գիպեալք՝ տանջին
անխնայ: Իսկ սուրբ այրն Աստուծոյ Վարդան
տէրն Մամիկոնէից և Հայոց գորավարն ոչ ի
բանս ինչ ուրուք հայէր, այլ զհոգ ընկերացն
հոգայր և ի հաճատակութիւնն ցանկացեալ ըն-
թանայր: Եւ այնպէս ձգեալ բռնի զաւուրս գար-
նանոյն յերկար, մինչև յաւուրս տօթոյն մօտե-
լոյ և հասեալ ափիսք տօթոյն ջերմութեան՝ չու-
արարեալ ամենայն բազմութիւնն Հայոց ի տե-
ղիս հովոց՝ գային հասանէին ի գաւառն որ

կոչի Մաղկուտն, մերձի բերդն ամուր, զոր Անդրն անուանեն, զայն տեղօք արարեալ բանակեպետս արանց՝ դադարէին անդ զաւուրս տօթոյն։

ԼԲ. Իսկ մոզքն, որ ի դրանէն նախարարքն Հայոց ուսուցիչս ածեալ էին ընդ ինքեանս, իւրև տեսին, թէ արհամարհեալ են յայս նոցա ինքեանք և օրէնք նոցա,— քանզի կանայք նախարարացն, զորս կարծէին մոզքն աշակերտել՝ այնք և տեսանել անգամ գարշէին զնոսս, այլ զորդիս իւրեանց և զզստերս՝ պատուիրէին ստէպ դաստիարակացն՝ չանցուցանել երբէք առ նոքօք մօտ. իսկ արքն, որք պատճառանօք կարծեցուցանէին զինքեանս ուրացողս՝ սուտ վարդապետացն և հաց ուտել առաջի իւրեանց չտային թոյլ, և շրջէին ողորմելի սովամահք.— զնալ ի բաց և փախչել չիշխէին, և կայն առ նոսս՝ գման ծանուցանէր նոցա և զկորուստ. և տակաւին գրել գաղտ ի դուռն զիրս ապատամբութեանն փութանային։

Ապա իմացեալ սպարապետին Հայոց վարդանայ, թէ կարի հռչակին իրք տպատամբութեանն, և ի կարի հեղգալոյն մեծամեծ գործէին փափք, խորհուրդ ի մէջ առեալ զաւուրս քաղուս և ժողովեալ զպատուական եպիսկոպոս և զականաւոր երիցունս և զաւագ տանուտեարդն Հայոց և զպեպուհսն առանձինն,— չև դեռ ևս յայնմ

ժամու կամեցեալ յայտնել զբանան իւրեանց մարդպանին Հայոց Վասակայ, գիտելով ոչ միայն լոկ վասն որդւոցն ևեթ զկատումն առն ի փրկութեան դարձէն, այլ զառաւել փառասէր աստուածատեաց խորհրդոց նորա ճանաչեալ զորոճմունս՝ — ասէր ցամենեսեան այնուհետև յայտնապէս այրն երանելին Վարդան, թէ «Մինչև ցերբ հանդուրժեմք թագուցանել զճշմարտութիւնն և կորընչիմք. և այս համբաւ ելեալ տարածեալ ելից զամենայն տեղիս. այլ յայտնի լուսով զնասցուք իբրև ի տուրնջեան և որդիս լուսոյ կոչեսցուք»:

Մի ոմն յՈստանեայ տանէն, որում անունը Զանդաղան, սերմն ժանդ, որդի անօրէնութեան, որ բազում և անապաշխար չար գործեալ էր ի կեանս իւրում՝ լսէր յոմանց զխորհեալսն Հայոց և երթեալ վաղվաղակի գուշակէր նմանւոյն իւրում Վասակայ: Որոյ բանից իբազգած եղեալ նենգաւոր քսուին աւագ նախարարքն Հայոց՝ կալեալ զնա ի գեօղն որ կոչի Արծակ՝ տարեալ կապեցին ի միւսում ևս ի դեօղ յանուանեալ Բերդկունս, ի նմին Բագրևանդ գաւառի. զոր և ոչ յետ բազում աւուրց ըստ արժանի գործոց իւրոց անօրէնութեանց քարկոծեալ սատակեցին:

Եւ ապա յայտնապէս ժողովեալ միաբանութեամբ ամենայն տանուտեարքն Հայոց և սեպուհք, եպիսկոպոսօքն և բազմութեամբ ամենայն

քահանայիւք և ժողովրդովք, առ երանելի սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, և հանդերձ նովաւ մտին թափ ըսա գրոց հրամանին բոլորեքեան առ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, առ մարզպանն Հայոց. և յայտնեալ նմա միաբան ամենեցուն զխորհուրդն, թէպէտ ջանայր յապաղել նա, մի՛ վասն օրդւոցն իւրոց, որք ի դրանն էին, և դարձեալ՝ զի և կեանքն իւր իսկ ի խնամս չարին միտէին հանապազ՝ ոչ ինչ այնուհետև թոյլ տային սայթաքել խորհրդոց նորա այսր անդր. այլ թէպէտ և ոչ կամաւ, սակայն ի հարկէ յանձն առեալ միաբանէր ընդ նոսա: Բերել դարձեալ հրամայէին նախարարքն Հայոց սուրբ եպիսկոպոսացն և երիցանցն՝ զԱւետարան ուխտին սրբոյ. և երդուեալ ամենայն բազմութիւն զօրացն ազատաց և անազատաց, հանդերձ իշխանաւն Սիւնեաց Վասակաւ և ամենայն տանուտերամբքն և սեպհօք՝ հաստատէին զերդումն. և որոց մատանեաւ չև ևս էր կնքեալ զԱւետարանն՝ կնքէին. և համբարձեալ առ հասարակ զձեռս ընդ երկինս՝ բարբառելով ասէին այսպէս ամենայն բազմութիւնն, այր և կին միաբան խնդալիցք.

«Ձքեզ, սուրբ Հայր, արարիչ երկնի և երկրի, և զՈրդիդ քո միածին զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և զսուրբ Հոգիդ կենդանարար, զանորիչ և զանքակ նրբորդութեանդ միութիւն. խոս-

տովանիմք արարիչ երկնի և երկրի, տեսակաց և անտեսից. որ միայնդ ես Աստուած, և չիք այլ ոք բաց ի քէն: Որ և ըստ մարդասիրութեան յաղագս փրկութեան տիեզերաց՝ ի վախճան աւուրցս մի ի սրբոյ Երրորդութենէդ ծնարի սուրբ կուէն Մարիամայ, և զամենայն կարիս բարձեալ քոյին մարմնովդ, զոր ի սուրբ և յաստուածածին կուէն առեր՝ տարեալ բեռեցեր ի խաչին փայտի. յորում հեղեալ զսուրբ արիւնդ քո՝ ազատեցեր զաշխարհս ի ծառայութենէ մեղաց անիծից. մեռար, թաղեցար և յարեար, և վերացեալ յերկինս՝ ետուր աւետիս խոստման՝ տանել առ քեզ զամենեսեան, որ խոստովանին առ քեզ, Աստուած ճշմարիտ, թագաւոր թագաւորաց և տէր տերանց: Եւ մեք վկայեմք և խոստովանիմք զքեզ Աստուած աստուծոց և տէր տերանց, Աստուած քաւիչ մեղաց մերոց. ուրացեալքս՝ և զղջացեալքս, յանցուցեալքս՝ և յողորմութիւնդ ապաւինեալքս, զլորեալքս՝ և կանգնեալքս: Ընկալ զմեզ որպէս զորդին ուրացող, որ ծախեալ աղտեղեցաք զհանդերձ սուրբ մկրտութեանն, զոր զղեցուցեր մեզ աւագանին լուացմամբ, անառակ անօրէնութեամբ թաւալեցաք ի տղմի ուրացութեանց իբրև զգասակն խոզաց:

«Եւ արդ՝ գարձեալ առ ճշմարիտ Հայրդ երկնաւոր աղաղակեմք ասելով. Մեղաք յերկինս և

առաջի քո. շնորհեա՛ մեզ բարեխօսութեամբ լուսաւորիչ առաքելոցն և վաստակովք սուրբ նահատակին Գրիգորի նոցին նմանոյն և գործակցի՝ զթողութիւն մեղաց մերոց. և զգեցո՛ մեզ զառաջին պատմուճանն և մաքրեա զոտս մեր ի խոչիցն չարեաց, որով ծակոտեալ թշնամւոյն կաղացոյց զմեզ: Եւ ագո՛ մեզ կօշիկս պահպանութեան՝ Աւետարանին սրբոյ. և զի՛ր զմատանին, զգծած խաչի քո, ի մատին աջոյ ձեռին մերոյ, որով կնքեալք զբոլոր անգամս մեր՝ սարսեալ բանասարկուն փախիցէ ի մէնջ: Եւ որպէս հեղերդու զարիւնդ քո սուրբ ի վերայ մեղաւորաց, ի փրկութիւն յանցաւորաց՝ պարգևեա՛ և մեզ հեղուլ զարիւնս մեր ի վերայ խոստովանութեանս այսորիկ և իւրաքանչիւր թողութեան մեղաց: Եւ որ ոք հեռացեալ յուխտէ երդմանցս այսոցիկ ցուցցի ուխտագանց և ի միաբանութենէս մերմէ որոշեսցի՝ ելցէ նա արտաքս ընդ Յուդայի, որ մերժեալ ընկեցաւ ի գնգէ սուրբ առաքելոցն, և առանց ամենայն թողութեան կացեալ ի ձախուկողմանն՝ լուիցէ ի քէն զահագին բարբառն, զոր ասես յաւուրն հատուցման, թէ «Երթա՛յք յինէն, անխժեալք, ի հուրն յաւիտենից, որ պատրաստեալ է սատանայի և արբանեկաց նորա»:

Եւ ասացեալ զամենայն խոստովանութիւն զօրհնութեանն և զանխժիցն միաբանութեամբ

ամենայն բազմութեանն ի ձայն մեծ արանց և կանանց, հնչեաց երկիրն ամենայն ի բարբառոյ զօրացն բազմութեան: Եւ զրեալ զայս ամենայն բանս հաւատոյ ուխտին, և կնքեալ նախ մատանեաւ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ և ապա մատանեօք ամենայն տանուտերացն Հայոց և աւագ սեպհացն, և եդեալ ի սուրբ Աւետարանի երդմանն՝ ետուն ցպատուական եպիսկոպոսն և ցաւագ քահանայութիւնն որ էին անդ: Եւ կատարեալ զայս ամենայն այսպէս՝ դիմեցին մեծացն ծովեամբ և հոգևոր երգովք ի տուն Տեառն, և՞ երկրպագեալ միոյն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ՝ չի անձկով և յերկար և անձանձրոյթ ծունրդրութեամբ կատարեցին զազօթնս:

Եւ արձակեալք յազօթիցն՝ ռամիկ զօրացն բազմութիւնն դիմեցին ի տուն մոխրանոցին, չմտալով բնաւ աւագացն հրամանի, և առեալ զկրակարանն՝ վարեցին ի ջուբն զկրակն, որպէս ի գիրկս եղբօր, ըստ ասելոյ սուտ վարդապետացն Պարսից. զոր ըմբռնեալ ջրոցն թշնամաբար և ոչ եղբայրաբար՝ ծախեցին: Բայց զմոզուցն բազմութիւն պահել առ օրն հրամայեցին զգուշութեամբ, և ի վաղիւն ընդ ծագել արևուն արս ի նոցանէ թուով սօզանին սրով ի գիւղն, որ կոչի Զարեհաւան:

ԼԳ. Եւ կատարեալ զայս ամենայն գործա

ըստ ասելոցս կարգաւ՝ դադարեցին. անդէն զաւուրս տօթոյն: Եւ ապա փութացան ի ջանել յԱյրարատ գաւառ. քանզի լուան, թէ Միհրնբրսեհ Արեաց հազարապետ եկեալ ի Փայտակարան քաղաք՝ գունդ կազմէ և ընդ Աղուանս արձակէ ի Հայս. զոր և Աղուանից ազատքն, որ ուխտակիցք էին Հայոց՝ ստէպ փութացուցանէին հասանել առ ինքեանս և անդէն յԱղուանս ի դիմի հարկանել նոցա պատերազմաւ:

Եւ արդ եկեալք յԱյրարատ գաւառ, և զայս համբաւ լուեալ ի կողմանցն Աղուանից՝ ստիպէր զերանելի սպարապետն Հայոց Վարդան գտէրն Մամիկոնէից իշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ գնալ պատահել նոցա դնդաւ. և զինքն մնացուցանէր անդէն պատճառանօք, ասելով, թէ «Ես աստէն պատրաստիմ. գուցէ, ասէր, այլ ինչ իմացեալ չարախորհուրդն Միհրնբրսեհ՝ գործիցէ ընդ մեզ»: Այլ ինքն Վասակ զխարէութեան ճանապարհն կազմեալ նիւթէր ի սրտի իւրում, ունելով կամակիցս և այլ աստուածանենդ արս խորհրդոցն իւրոց՝ յազատացն Հայոց: Իսկ երանելի սպարապետն Հայոց, տէրն Մամիկոնէից Վարդան, ասէր ցիշխանն Սիւնեաց Վասակ, թէ «Որպէս ածաք գմտաւ՝ պարտ է մեզ նախ զորս առաքեմքն առ կայսր՝ արձակել, և ապա զոր ինչ հրամայեսցես ինձ՝ տունեմ անխափան»: Եւ նորա յաղագս ճե-

պով զիւր առաջի եղեալ զխորհուրդն կատարելոյ՝ յանձն իւր առնոյր զասացեալսն յերանելի սպարապետէն ի Վարդանայ կատարել:

Եւ վաղվաղակի նամականի արարեալ առ կայսր և առ ամենայն աւագանի զբանն Յունաց և առ այլ իշխանս և կողմանակալս, առ բզեշին Աղձնեաց և առ իշխանն Անգեղ տան, ի Ծոփս և ի Հաշտեանս և յԵկեղեաց և այլ իշխանաց իւրաքանչիւր տեղեաց, և առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ զայս ամենայն թղթեան կնքէր նախ ինքն իշխանն Սիւնեաց Վասակ իւրով մատանեալ, և ապա ամենայն տանուտեարքն Հայոց: Եւ պատրաստեալ ճանապարհին Յունաց կազմէին զիշխանն տանն Ամատունեաց Վահան, որպէս զայր մտացի և խորհրդական, և զսուրբ սեպուհն զՀմայեակ, զեղբայրն երանելի զօրավարին Հայոց Վարդանայ ի Մամիկոնէից տոհմէն, և զերանելին Մերուժան զեղբայր սրբոյն Աղանայ՝ ի տոհմէն Արծրունեաց: Յորոց ձեռն տուեալ զնամականին իշխանին Սիւնեաց Վասակայ և ամենայն նախարարաց աշխարհին Հայոց՝ յուղարկէին առ կայսր և առ այլ ամենայն յառաջագրեալսն աւագանին Հայոց:

ԼԴ. Եւ սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից երանելին Վարդան, առեալ ընդ իւր ի տանուտերացն Հայոց, որք ջերմեռանդն սիրով ճե-

պէին մարտիրոսութեան ժամուն պատահել, որք էին այսոքիկ. Խորէն Խորխոռունի, Արշաւիր Կամսարական, և Թաթուկ Դիմաքսեան, և Արտակ Պալունի, և Գիւտն Վահևունեաց, և Հմայեակ Դիմաքսեան, և այլ տանուտեարք և սեպուհք, և բազումք ի զօրացն Հայոց, որք ինքնայօժար փութով փափագէին լինել վրէժխնզիր ուխտի սուրբ եկեղեցւոյ, և տալ զանձինս ի մահ ի վերայ սուրբ և ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի. և այլ գունդք ի զօրացն Մարդպետական այրուծիոյ, փոյթք ի գործ պատերազմին առաքինութեան. զորս և չարախորհուրդ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ծանուցեալ ոչ հաւանս իւրոյ չար մտածութեանն՝ կազմեալս առաքէր ընդ նմա. և զորոց գիտէր գհոյովումն ի վատթար կողմն, և ոչ ուղղակի ի խորհուրդ ուխտապահութեանն՝ ի տանուտերացն Հայոց և ի սեպհացն, որք էին երեւելագոյնք, և յայլ ուամիկ բազմութենէն՝ զայնս արգելեալ առ իւր պահէր:

Եւ հրաժարեալ երանելի զօրավարն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք և այլ զօրուն արամբք որ էին ընդ նմա, յիշխանէն Սիւնեաց Վասակայ և յայլ մնացելոցն ընդ նմա աւագանւոյն՝ ողջախորհուրդ մտօք գնային ի գործ պատերազմի: Եւ մտեալ ի տուն Տեառն, որ է սուրբ եկեղեցի, երկիր

պագանել տեառն Աստուծոյ ամենազաւրի, առեալ գտուրք Աւետարանն և գնշան կենսատու խաչին՝ ողջունէր, դնելով անյագ ի վերայ բբաց աշտցն և ճակատու: Զնոյն առնէին ջերմեռանդն սիրով և որք ընդ նմայն էին ամենեքեան. և ողջամբ գնալին ամենեքեան յորդորմամբ սիրոյ: Եւ չև ևս հեռացեալք, տեսանէր օթևանս ոչ բազումս յԱյրարատոյ երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան՝ և իշխանն Սիւնեաց Վասակ վաղվաղակի գաղտ դեսպանս առնէր առ Միհրնբրսեհ հազարապետն Արեաց և զիւր նենգաւոր խորհուրդն նամակաւ ծանուցանէր նմա: Նոյնպէս արար նամակ և առ Նիխորական Սեբուխտ և առ այլ աւագս, զորս արարեալ էր Միհրնբրսեհի ի վերայ Հայոց,— և զՎեհշապուհ հաւատարիմ վերակացու արար, որ էր ի ժամուն սենեկապան արքունի, յետ այնորիկ ապա և դպրապետ եղև Արեաց,— յորում գրեալ եցոյց նոցա նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ զիւր խաբէութեանն կամս. «Իուք, ասէ, անհոգ լերուք յեկելոցդ ընդ Վարդանայ ի վերայ ձեր, և մի ինչ զարհուրիք. վասն զի շատք այն են՝ զորս ես աստէն պահեցի առ իս. և զայլս բազումս ընդ այսր ընդ այնր ցրուեցի. և դա յոյժ սակաւուք է և ոչ բազմօք»: Եւ զայն ոչ յիշէր անօրէնն, թէ սիրտք իշխանաց ի ձեռս Աստուծոյ են. քանզի որով կարծէր

չարախորհուրդն շնորհ ինչ առնել նոցա՝ առաւել ևս զօրութիւնն Աստուծոյ ի բարկութիւն սրտամտութեան փոխէր, և այնու զրգոէր զնսաս ի վերայ նորա. որ և ի ժամուն կատարեալ՝ կուտեցաւ ի զլուխ նորա ցուցակութեամբ:

ԼԵ. Եւ հասեալ յԱդուանս երանելոյ զօրաժարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից՝ ազգ եղև զօրագլխացն Պարսից եկք Հայոց. որոց լուեալ՝ փութացան անցանել ընդ գետն մեծ, զոր կուր գետն կոչեն, և ընդ առաջ եկին նոցա մինչև ի գետոյն որ կոչի Խաղխաղ, յերկրին Ադուանից: Եւ տեսեալ սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ զանթիւ բազմութիւն գնդին Պարսից, և յինքեանս հայեցեալ, թէ յոյժ սակաւք են՝ սկսաւ խօսել ընդ զօրն Հայոց և յիշեցուցանել զբան սուրբ Հոգևոյն, զոր մայրն մարգարէին Սամուէլի ցնծութեամբ քաջալերեալ ի Քրիստոս՝ երգելով ասէր, թէ «Մի պարծեսցի հզօրն ի զօրութեան իւրում, և մի պարծեսցի մեծն ի մեծութեան իւրում. այլ որ պարծելոցն իցէ՝ յԱստուած պարծեսցի»: Քանզի ոչ ինչ է ի նուազս և ի բազումս յաղթութիւն և պարտումն, այլ յԱստուծոյ ակնարկութեանն հրամանի»: Եւ զայս ասացեալ երանելոյ զօրապետին Հայոց տեառնն Մամիկոնէից Վարդանայ, հայեցեալ և ի կամս ընկերակցաց իւրոց և ամենայն գնդին որ քնդ

նոսա, թէ որպէս ջերմեռանդն սիրով զօրացեալք էին և քաջալերեալք՝ խրախալից մտօք փառաւորէր զՓրկիչն ամենեցուն զտէր Յիսուս Գրիստոս:

Եւ հասեալք ի ժամ մարտին՝ հայեցեալ տեսանէին ըստ օրինի կարգման նկատելոյ զգունդան Պարսից: Կարգէր և զիւր գունդն երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան, ըստ բաւականին այրուծիոյն իւրոյ, ընդդէմ նոցա. յերիս առաջս բաժանեալ՝ տայր ի ձեռս իւրաքանչիւր զօրագլխի. որում աջոյ կողմանն կացուցանէր զօրագլուխ զիշխանն Արշարունեաց զԱրշալիր Կամսարականն, որ էր և փեսայ զօրավարին Հայոց սրբոյն Վարդանայ տեառնն Մամիկոնէից, ունելով զզուստր նորա ի կնութեան. և նիզակակից տայր նմա զՄուշ զաւագ սեպուհ՝ յազգէն Դիմաքսենից. և զահեակ կողմն տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունուոյ, և զօրավիգն ընդ նմա կացուցանէր զՀմայեակ Դիմաքսեանն. և ինքն սուրբ զօրավարն Հայոց Վարդան պատրաստէր զինքն միջոյ տեղոյն յարձակման: Եւ այսպէս յօրինեալ զճակատն և յԱստուծոյ խնամսն ապաւինեալք՝ յարձակեցան ի վերայ թշնամեացն:

Յորս նախագոյն յառաջեալ ի տեղի մարտին՝ Կամսարականն Արշալիր և Մուշ սեպուհն Դիմաքսենից, որք յանզխտութենէ տեղեացն՝ զի-

պեցան թանձրախոր սաստիկ մօրից. Կամսարականն Արշաւիր և Մուշ ի յառաւելապէս գիմեցմանէն երիվարացն՝ անկեալք ի տիղմն հանգերձ երիվարօքն խրէին. սնդ կատարեալ պսակէր երանելի սեպուհն Դիմաքսենից Մուշ ի Նիխորականայ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր իջեալ յերիվարէն՝ ի հետիոտս սպանանէր զՎուրկն, զեղբայր Լփնաց թագաւորին, և իւր ի բաց ձգեալ զերիվարն ի սաստիկ խոր տղամոյն, ուր և մոյկ մի գերծեալ յոտանէն թաղեալ մնայր անդէն ի մօրին. և ինքն Կամսարականն միամոյկ, տղամթաթաւ, հանդերձ ամենայն զինուն, հանեալ զերիվարն ի ցամաք՝ անվեհեր քաջաբար նման թրուչնոյ յերիվարն հեծանէր, և զարհուրեցուցեալ զթև իւրոյ կողման թշնամեացն՝ փախստական առնէր: Եւ հայեցեալ տեսանէր զերանելի սպարապետն Հայոց զտէրն Մամիկոնէից Վարդան՝ հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք և ամենայն Հայոց զնդաւն, զի արարեալ փախստականս և նոցա՝ ածէին առաջի իւրեանց զբազմութիւն զօրացն Պարսից. յորոց զկէսն սրովք իւրեանց դիաթաւալս յերկիր կործանէին և զկէսն գետավէժս արարեալ հեղձամղձուկս առնէին. և զայլսն ի նոցանէ դաշտացն և անտառախիտ մայրեացն ցրուեալս վատնէին:

Իսկ ոմանք յաւագորերոյ Պարսիցն ելեալք ի նաւ՝ յայնկոյս գետոյն մեծի փախստեայք լի-

նել ճեպէին: Որ և զԿամսարականն Արշաւիր զիշխանն Արշարունեաց ստիպով փռութացուցանէր երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան՝ զկնի փախտտէից նաւացն նետածիգ լինել, ի հաստատածութիւն և յանվրէպ զիպոզութիւն. առնն վստահեալ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր, որպէս և միշտ կամակատար էր բանի սրբոյ զօրավարին, վաղվաղակի հաւանեալ առ ի նմանէ հրամանին՝ զկնի նաւավարացն և փախտտէիցն նետածիգ լինէր: Եւ խոցեալ զնաւավարսն և զայլս բազումս ի նաւն՝ կարէվէրս առնէր. որոց ընդ տապալել վիրաւորացն կործանէին նաւքն. և բազումք ի նաւավարացն և ի գլխաւորացն Պարսից գետատոյգ եղեալ կորնչէին: Եւ այսպէս շնորհեալ նոցա զյաղթութիւն վերին օգնութեանն՝ գառնային ի բանակս իւրեանց, գոհանալով և օրհնելով զԱստուած:

Եւ դադարեալք անդէն ի տեղւոջն զօրն զայն՝ ի վաղիւն չուեալք անցանէին ընդ գետն մեծ, անուանեալն Կուր գետ, և հասանէին ի պահակ որմոյն, որ է ընդ մէջ իշխանութեանն Արղուանից և Հոնաց. և գտեալ անդ զպահապանս պահակին և այլ զօրականս պարսիկս բազումս, յորոց սուր ի վերայ եղեալ կոտորէին. և զպահակն յանձն առնէին թաղաւորագնի միում Արղուանի, որում անուոն էր Վահան, և զնոյն ար-

ձակէին դեսպան ի Հոնս և առ այլ ամրականս տեղեացն, զորս հաւանեցուցէ միաբանել նոցա գնդաւ. որոց կամաւ և յօժարութեամբ զօգնելն յանձն առեալ՝ հաստատէին երգամար:

ԼԶ. Եւ մինչդեռ այս ամենայն կատարէր այսպէս յաջողութեամբն Աստուծոյ ըստ կամաց նոցա՝ յանկարծակի դեսպան հասանէր առ երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան և առ ամենայն գունդն որ ընդ նմա էին. գոյժ տրամութեան և համբաւ չարաչար տայր նոցա, ասելով, թէ «Ստեաց անօրէնն Վասակ ուխտին Աստուծոյ և նենգեալ դրժեաց Աւետարանին երգմանն, և ի յետս կացեալ ապստամբեաց ի միաբանութենէ ճշմարտութեանն. նոյնպէս և ֆնացեալքն անդէն առ նմա աւագանին Հայոց յետս կացեալ ընդ նմա ապստամբեցին, և դարձուցեալ զերեսս իւրեանց ի ճանապարհէն արդարութեան՝ մոլորեցան զկնի սատանայի. դեսպան արձակեցին ի Պարսս և նամակօք ուխտադրեցին ընդ նոսա. և զբերդեան ամրոցացն Հայոց ի բաց կալան, և զիւրեանցն բերդակալս արարեալ՝ զգուշացուցին: Եւ զօրդիս տոհմին Մամիկոնէից և Կամսարականաց և գայլոց տանուտերացն ժողովեալ յիւրաքանչիւր դայեկաց՝ յամուրս բերդից իշխանութեանն Սիւնեաց ետ անցուցանել, և հրաժարեաց պահել զամուրսն զգուշութեամբ. և սպա

նենգաւորն Վասակ տայ տանել զտղայսն առ թագաւորն Պարսից: Եւ որք խոտորեցան զկնի սատանայի ընդ ուխտանենդին Վասակայ՝ են այսոքիկ. իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց, իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գաղիշոյ, իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ, իշխանն Վահևունեաց՝ Գիւտ, իշխանն Պալունեաց՝ Վարազշապուհն, իշխանն Աբեղենից՝ Արտէն՝ իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէհ, և այլք յոստանկաց և սեպուհք ոմանք յիւրաքանչիւր տոհմէ»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն գործ աղէտից, զոր էր գործեալ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ և այլ նախարարացն որ ընդ նմա, երանելոյ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ նախարարօքն և զօրուն որ ընդ նմայն էին՝ չտրտմել ոչ կարէին. և զանձինսն և զգերեալ տղայսն ի պահպանութիւն ամենահնար աջոյն յանձն արարեալ նուիրէին, ասելով այսպէս. «Ահա առեալ հեծանոց ի ձեռն Փրկիչն ամենեցուն Քրիստոս՝ սրբել զկալ իւր և ընտրել զցորենահատն, ժողովել յերկնից ի շտեմարանսն, և զյարդն մատնել անշէջ բոցոյն կիզուց անխնայ: Եւ եղիցուք մեք սրբեալք ցորենահատ, և ցանկութեամբ սպասեսցուք աւուր նահատակութեան մերոյ, յորում թէ արժանի եղեալ դիպեսցուք մասին սրբոցն՝ վախճան մեր.

բարի զմեզ պսակէ, և զտղայս պահպանեալ սնուցանէ և ի տեղիս իւրաքանչիւր և յիշխանութիւն ածեալ հասուցանէ, և զարբանեակնս սատանայի բազում զղջմամբք ամաչեցուցեալ նշաւակէ աստ և ի հանդերձելումն»:

Եւ ասացեալ զայս երանելոյն՝ չուեցին միաբան ամենեքեան յաշխարհէն Աղուանից յերկիրն Հայոց ի գաւառն Այրարատոյ. և անդ զաւուրս դառնաշունչ օգոյ ձմերայնւոյն ըստ սովորութեան իւրեանց դազարեալք՝ փութային առ հասարակ անձկով զաւուրս գարնանային ամսոյն տեսանել և յօր իւրեանց նահատակութեան պսակին հասանել: Քանզի ոչ ևս ինչ այլ բնաւ ածէր զմտաւ ոք զյաղթութիւն և կամ զպարտումն, այլ ցանկացեալք, որպէս ծարաւիք, բաժակին փրկութեան՝ իւրեանց կատարմանն պատահել և ընդունել մնային:

Իսկ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ ոչ երբէք դազարէր գրել նամականի առ իշխանս և շինականս և քահանայս աշխարհիս Հայոց. ցուցանէր իմն բերեալս ի դրանէ. ուխտս սուտս և վկայութիւնս ընդունայնս, թէ «Արքայից արքայ զբրիստոնէութիւն շնորհեաց աշխարհի, և զզնաս կոտորածի մոգուցն չխնդրէ. և զապստամբութենէն ասէ, թէ. «բնաւ և յիշեմ իսկ ոչ, միայն թէ ի բաց դառնայք ի խրատուէ և ի բանից Վար-

դանայ, և մի կորնչիք ընդ դմա»։ Եւ զինքենէ գրէ ուխտանենզն Վասակ, թէ «ես լինիմ միջնորդ այսմ ամենայնի, և անփնաս պահեմ գաշխարհս Հայոց»։ Եւ տուեալ ի ձեռս սուտ քահանայից զգրեալսն՝ նենգաւորին Վասակայ, որոց անուանքն են չքահանայիցն այս. Զանգակ մի ոմն, Սահակ Զայնող, և միւս ոմն Պետրոս Երկաթի։ Եւ էին Սահակն և Պետրոսն ի գաւառէն Սիւնեաց. յորոց ձեռս աայր գաղտ յերանելի սպարապետէն Վարդանայ նենգաւորն Վասակ զգրեալսն շրջեցուցանել ընդ աշխարհս Հայոց. զոր լուեալ թուլացելոցն ի հաւատս և անյուսիցն, հաւատացեալ բանից նենգաւորին՝ կորնչէին։ Իսկ պինդքն և մարտիրոսութեան տենչողքն իբրև լսէին զայս ամենայն բանս ցնորից՝ ևս առաւել պնդեալք զօրանային, և աւուր աւետարեբ փրկութեան իւրեանց սպասէին յուսով։

ԼԷ. Եւ կատարեալ գաւուրս ձմեռնային ցըրտաշունչ օդոցն և հասեալ ի տօն մեծ գատկին բովանդակ ուխտապահքն, և ամենայն աշխարհի եղև խնդութիւն, հրեշտակաց և մարդկան. քանզի խառնուրդք խաղաղութեան եղեն ընդ միմեանս աւետաւոր յարութեամբ կենարարին. զոր ասոնեալ ուրախութեամբ զուարճանային։

Եւ յետ սակաւ ինչ աւուրց անցելոց լուան, եթէ զօր եհաս բազում ի Հեր և ի Զարևանգ

գաւառ: Եւ երանելի սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան ազդ առնէր ուխտապահացն, որք յաղագս տօնի աւուրցն երթեալք էին ի տունս իւրեանց՝ կատարել զտօնն զատկի առ ընտանիս իւրեանց, եթէ «Գունդ բազում հասեալ գայ, բերելով աստուածասիրացն պսակս երկնաւորս. արդ՝ որ ոք ցանկայ առնուլ՝ աճապարեցէք, զի մի վրիպեսցի ոք և զղջանայցէ: Եւ եթէ ոք խորհի այլազգ ինչ, որպէս և այլքն, որք խտորեցան զկնի սատանայի՝ դադարեալ հանգիցէ՝ ուր և թուեսցի հաճոյ ումեք: Քանզի ոչ ոք պսակի ընդ ընկերաց իւրոց՝ թէ ոչ տանջի. այլ իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում գանձէ զհողեղէնսս և զյաւիտենականսն»:

Եւ զայս լուեալ ճշմարտասիրացն և զանմահութիւն սիրողացն՝ զղրղեցան, ելևելս առնելով զմիմեամբք, որպէս հօտք, որ ի ձայն աղի փութայցեն զկնի հովուացն: Թուի ինձ, ոչ այնպէս ընթացեալ երազունս Աբրահամայ ի տանել զորթն հրեշտակացն, որք խոստացան տալ նմա զորդին՝ որպէս ճեպեալ ընթանային զօրքն Հայոց զհետ երանելոյն Վարդանայ սպարապետին Հայոց, երթալ յընթրիսն Քրիստոսի և ուտել զհաց հրեշտակաց:

Եւ այսպէս եղեալք ըստ նմանութեան սուրբ առաքելոցն ամենեքեան մի սիրտ և մի հոգի՝

առաքէր երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան, միաբանութեամբ աւագանւոյն որ ընդ նմայն էին, սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց, որում անուն էր Առանձար, իբրև երեք հարիւր հեծելով՝ երթալ լրտեսել զբազմութիւն զօրացն Պարսից, և տալ զրդիոս, եթէ հնար իցէ, առ ի փութապէս, ասէ, գալ բերել մեզ զպսակս արքայութեան, զոր ի ձեռն նոցա պարգևէ մեզ Փրկիչն Քրիստոս, յաւիտենից բարութեանցն տուիչ: Եւ երթեալ Առանձար և դունդն որ ընդ նմա՝ այնպէս շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ, որպէս զի տեսին զբանակն Պարսից. և զհզօր վերջապահ թևով միով անկեալ՝ զբազումս հանէին ընդ սուր, և զայլս փախտականս արարեալ արկանէին ի զօրն Պարսից. և ինքեանք դարձեալ ողջանգամք հասանէին ուրախութեամբ ի դունդն Հայոց և պատմէին նոցա զԱստուծոյ զօրութիւնն, զոր յաջողեաց նոցա Փրկիչն:

Եւ լուեալ երանելոյ սպարապետին Վարդանայ հանդերձ միահամուռ զօրօքն՝ զոհանային և օրհնէին զամենահզօրն Աստուած: Պատմէին և վասն զօրագլխացն, թէ Մուշկանն Նիւսայաւուրտ և Դողվճն են. տային զիտել և զայն ևս սթափութեամբ հասանել ի միջոյ կողման աշխարհիս: Զոր լուեալ երանելոյ սպարապետին Հայոց և որ ընդ նմայն էին՝ ևս առաւել ճեպէին երթալ

ընդդէմ նոցա. նախ՝ վասն վաղվաղակի պատահելոյ նոցա ժամու մարտիրոսութեան. քանզի անձանձրոյթ ազօթէին հանապազ ի տուէ և ի դիշերի, լինել արժանի այնպիսի մասին երկնաւորի. և երկրորդ՝ ասէին, թերևս անդէն ի տեղւոջն ի Հեր և ի Զարևանդ գաւառին վճարին ելք գործոյն պատերազմին, և ոչ ոք լինէր արգել զօրուն Պարսից հասանել յաշխարհն Հայոց սպանութեամբ և գերելով յարձակել և փնասել: Եւ սոցա թէպէտ և ածեալ զայսպիսի ինչ զմտաւ կամէին փութալ՝ սակայն ևս առաւել ստիպով եկեալ հասանէին գունդն Պարսից ի գաւառն Արտազ, հուպ ի դեօդն որ կոչի Աւարայր, ի շրջափակ տեղի Տղմուտ գաշտին, զոր ընտրեաց յաղագս երկիւղի զօրացն Հայոց. ամուր ապաստանի անձանց համարէին պատշաճ, և ի միջի նորա ածեալ զակիշ բանակէին:

ԼԸ. Իսկ ի յաւուր ուրբաթու մեծի տօնին պենդէկոստէին դիմեալ հասանէին մերձ ի նոյն տեղիս զօրքն Հայոց, գտեալ անպատրաստապոյն զգօրսն Պարսից. որոց թէ կամեցեալ էին՝ կարող էին մասնաւորապէս փնասել երամակարձակ ծուլացելոցն. բայց թոյլ տուեալ դադարեցին յայնմ աւուր. քանզի ոչ էր եղեալ ի մտի նահատակութեան փափաքողաց՝ այնուհետև յաղթել, վասն տեսանելոյ հանապազօր զհո-

գեկորուսացն զապականումն, այլ միշտ և հանապազ ի կէտ կոչման և տենչալի մարտիրոսութեանն փութանային հասանել:

Եւ ժողովեալք այնուհետև մօտ առ զօրսն Պարսից բանակէին, մինչ եղեալ սահմանն ընթացից տուրնջեանն կատարէր: Եւ հասեալք ի ժամ երեկոյին և զկանոն պաշտաման ժամու աղօթիցն ըստ սովորութեանն լցեալ՝ դուարձանային չափաւոր ուրախութեամբ կերակրովքն: Եւ կատարեալ զամենայն՝ առնուին հրաման ի սուրբ քահանայիցն՝ արթուն խնդրուածովք կատարել զգիշերն յաղօթս: Եւ զցայգն ամենայն դասք քահանայիցն, մերթ սահմոսարանին գորդայիւք, մերթ վարդապետական բանիւք, քաջալերէին զբազմութիւն զօրացն՝ վայր մի քաջանալ, և անսպառ բարեացն լինել ժառանգաւոր: Իսկ սուրբ երէցն Յովսէփ, որ և զկաթողիկոսութեանն Հայոց ունէր զաթոռ, հրաման տայր երանելոյ առն Աստուծոյ Անտոգի խրատել զժողովուրդն և քաջալերել: Եւ սուրբ երէցն Անտոգ զամենայն զգիշերն անձանձրոյթ առաքելական վարդապետութեամբ զօրացուցեալ ուսուցանէր զամենեսեան յորդարուղիս իմաստութեամբ, առակաց մեկնութեամբք, հոգէշնորհ վարդապետութեամբ. որոյ բանքն նման քաղցրութեան մեղու բղխէին ի բերանոյ արդարոյն, որ էր լսողացն:

ցնծութիւնս. և ախորժաբար զնա ծանուցանէր վերին ազդեցութեամբ լուսաճաճանչ պայծառութիւնն ի նմա ներքին մարդոյն և տեսակութիւն հրեշտականման երեսացն կերպարանի: Զոր և յառաջագոյն ժամանակի, կալով ի քուն սրբոյն, այրն Աստուծոյ Մաշտոց վարդապետն նորին՝ հանդերձ և այլ աշակերտօք իւրովք, երանելեալն Կորեամբ և Արձանաւ, տեսանէին արթնութեամբ ճառագայթեալ շուրջ զնովաւ լոյս սաստիկ. որք անդէն և անդ ծանեան երանելի արքն սուրբ Հոգևով զվախճան սրբոյն, թէ նահատակութեամբ կատարի. զոր թէպէտ և նմա ոչ յայտնեցին զսքանչեկագործութեան գտեսութիւնն, սակայն ի բազում շնչելն՝ պատմեալ հռչակեցաւ բան երևմանս այսորիկ: Որ յուսուցանելն իւրում բազում բանս հոգևորս՝ յիշեցուցանէր ամենեցուն զվարս և զժուժկալութիւն առաջնոցն, և նախ զանպատումն զհամբերութիւն սրբոյն Գրիգորի, ապա զայլոցն ամենեցուն. «Որոց զիտացեալ, ասէ, զվաղ և զանազան կենցաղոյս զվախճան՝ ընտրեցին ըմբռնել զյաւիտենից կեանսն: Ոմանք տանջանօք ի մահուամբ, ոմանք պահօք և զետնատարած անկողնօք, այլք աղքատսիրութեամբք և օտարասիրութեամբք յանգէտս ընդունել զհրեշտակս արժանի եղեն. և կէսք աշխարհաշինութեամբք և արդար դատողութեամբ երևեալ՝

ընտիր գտան Աստուծոյ: Քանզի ոչ բոլորեցունց դիպի մարտիրոսութեան վիճակն, այլ ըստ ժամանակի որպէս և բաշխէ վերին տեսչութիւն: Եւ պարտին առողքն՝ արդար վաճառականութեամբ դնել ընդ անցաւորիս զանանցն, ընդ ապականացուիս զանանց բարութիւնսն: Իսկ պահեալքդ այժմ մեծի և պատուական բաժակի՝ փութասցուք լինել արժանի հասանել ի մասն ժառանգութեան սրբոցն ի լոյս. զորոց զպատուականութիւնն սաղմոսերգուն գոչէ ասելով. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց»: Ահա և ճգնասէրն Գրիգորիոս վարդապետն ձեր կոչէ զձեզ յերկնային քաղաքն Երուսաղէմ, յամենատենչ և յանուշահոտ ընթրիսն Քրիստոսի, ուստի մերժեալ են ցաւք և տրտմութիւնք և հեծութիւնք»:

Բագում և այլ բանիւք հոգեղինօք և շնորհօք վարդապետութեամբք քաջալերէր զիւրաքանչիւր ոք ի մեծամեծ աւագանւոյն Հայոց սուրբն՝ Ղևոնդ, հանդերձ երանելեալն Յովսէփաւ. որ թէպէտ և զձեռնադրութիւն երիցութեան ունէր՝ սակայն յաթոռ կաթողիկոսութեանն էր վիճակեալ արժանաւորապէս: Որոց խրատեալ և զօրացուցեալ հողևոր բանիւք զամենայն գիշերն՝ լինէր ամենայն մարդ ի կամաւոր լսողացն վառեալ, որպէս աներկիւղ ամրութեամբ, սուրբ Հոգւոյն

գինու: Որք զօրինադրեալ ժամս գիշերոյն կարծէին երկայնագոյն քան զայլ գիշերացն, և տեսանել զառաւօտ փրկութեանն բաղձային, որպէս զի հասեալք արբցեն զբաժակ արքայութեանն երկնից:

Որոց աստուածաշնորհ բանից և մարտիրոսայորդոր վարդապետութեան հրեշտականման տեսան Յովսէփայ և Ղևոնդի մտադիւրութեամբ լուեալ երանելոյն Վարդանայ տեսան Մամիկոնէից՝ տայր պատասխանի, թէ «Սուրբ քահանայից եկեղեցւոյ պատիւ ձեռնադրութեան ոչ է ի մարդկանէ, այլ ի սուրբ Հոգւոյն յաջորդեալ շնորհէ. նոյնպէս և բանք սոցա զամենայն առողջ խորհուրդս լսողացն ի յերկինս հայեցուցանէ. որպէս և այժմ իսկ զամենայն գիշերս անհանգիստ ձայնիւ յորգորէին զամենեսեան յերկնաւոր ընթրիսն, յիշեցուցանելով մեզ զչարչարանսն սրբոյն Գրիգորի. յորոց բազումք որ աստ կամք, ոչ միայն աշակերտք, այլ անգախառնութեամբ եմք հաղորդեալք: Փութասցո՛ւք ժամանել ի հարսանիսն Քրիստոսի և ի հրաւիրակնն, ի գունդ սուրբ առաքելոցն, և յընթրատուն Քրիստոս, որ բացեալ զդուռն արքայութեանն՝ սպասէ ընդունել զամենեսեան և ուրախ առնել. որոյ ուրախութիւնն մշտնջենաւոր է և անանց և անվախճան: Փութասցո՛ւք առանց յապաղելոյ, և մի ոք

նման Յուդայի, որ յառաքելական դասուէն քակտեցաւ՝ նման նմա գտցի. որպէս և յայսմ գիշերի տեսէք, որք մեղկեալ զկնի սատանայի ընթացան: Այլ ես բաժակին, որում վաղնջուցն ցանկացեալն էի՝ փափաքանօք ընդունիմ, և ըստ զրեցելումն գոչեմ. «Զբաժակ փրկութեան ընկալայց և զանուն Տեառն կարդացից»:

Եւ զայս ամենայն այսպէս խօսեցեալ սրբոյ զօրավարին՝ ի ժամ հաւուն ասելոյ հրաման տային սուրբն Յովսէփ և Ղևոնդ, հանդերձ ամենայն քահանայիւքն, զպաշտօն կանոնին կատարել, որով նպարակեալ վառեալ զինու չոզւոյն յուզարկէին յաստուածատունկ վայելչութեան դրախտն: Եւ հաղորդեալ զօրացն Հայոց ի պատուական խորհրդոյն մարմնոյ և արեան՝ ի գործ առաջիկայ երկնաւոր իրացն փութային:

ԼԹ. Վասն զի մերձեալ էր այնուհետև ժամ ելից արեգական, և գունդն Պարսից ճակատել ի պատերազմն պատրաստէին և վառէին, և սուրբն Վարդան տէրն Մամիկոնէից բաժանեալ զիւր գունդն յերիս առաջս՝ միջոցի գնդին կարգէր գլխաւոր գտէրն Արծրունեաց, և զմարդպետն Միհրշապուն՝ հանդերձ իշխանաւն Արշարունեաց Արշաւրաւ և երանելի արամբն Արտակաւ, իշխանաւն Մոկաց, և այլ աւագ նախարարօքն. և կողմանն աջոյ կարգէր աւագ՝ զերանելին

Մախազ Խորէն, հանդերձ երանելեան Թաթլաւ, տեսաւն Վանանդայ, և սուրբ արամբն Ներսեհիւ Քաջբերունոյ և այլ աւագ նախարարօքն: և ընդ ահեկէն կողմանէ պատրաստէր զինքն իւրով զնդոփն և իշխանաւն. Առաւելոհնից Փափագաւ և այլ իշխան նախարարօքն Հայոց. քանզի յայն կողմանէ առաւելապէս երևէր զակիշ զնդին Սիւնի զօրուն և այլ զօրաւոր արանց նշանք դրօշիցն: Եւ զՀամագասպեան զիւր եղբայրն Թողոյր վերջապահ, և պատուիրէր նմա՝ մի զոք բռնագատել, այլ յորդորել միայն բանիւք՝ յազագս իւրեանց փրկութեան:

Եւ այսպէս բաժանեալ յերիս առաջս զզօրան Հայոց սրբոյն Վարդանայ, և օրհնեալք ի բերանոյ սուրբ քահանայիցն, օրհնաբանելով զԱստուած՝ յարձակէին ի վերայ միմեանց երկոքին կողմանքն, Հայոց և Պարսից: Եւ ելևելս արարեալ այնուհետև՝ յառաջէին արք ցանկացողք մարտիրոսութեան պսակին, և զզօրան Պարսից ի փախուստ դարձուցանէին զառաջինն: Իսկ այլ բազմութիւն զօրացն Հայոց, որք առ հարկի և ոչ կամաւ, մանաւանդ զի և զայլս յերկուանալոյ և դարձուցանելոյ յետս, որք երկնից բարութեանց ցանկացեալք էին՝ անդէն ի փախուստ դարձեալ կորրնչէին զյաւիտենից կորուստն: Եւ տեսեալ զօրացն Պարսից զգունդն Հայոց լքեալս և պարտասեալս

առ ի կոտորել զազգն իւրեանց, հայեցեալ և յայն ևս, զի փախուցեալ երթային զօրքն Հայոց՝ ի մէջ առեալ շուրջ գնոքօք պատեալ ծովանային. ուր և ցանկալի խնդրոյն ղիպեալք՝ կատարէին այնոքիկ: Ստիպով այնուհետև զհետ փախստէիցն Հայոց անցանէին զօրքն Պարսից. որոց հասեալ՝ զոմանս կոտորէին, և զայլ ոմանս արգելեալ ի տեղի ինչ ամրոց արգելուին. որոց ոմանք հատեալ զհիզակափակ զիշերոյն պահապանացն և զբազումս ի նոցանէ կոտորեալ՝ զնացին ողջանդամք: Եւ այգոյն ի փախստէիցն Հայոց ձերբակալ արարեալ ածին ի բանակն և կոտորեցին սրով, և զայս բազումս արկեալ զփոք սպանանէին. և մնացորդք փախստէիցն յայլ և այլ տեղիս Հայաստան աշխարհիս ցրուեցան:

Բայց որ ի ժամուն երանելի և երկնաւոր կոչմանն եղեն արժանաւորք ընդ սրբոյն Վարդանայ և նահատակեցան՝ են այսոքիկ. յազգէն Սորխոռունեաց՝ երանելին² Սորէն. յազգէն Պալունեաց՝ երանելի սեպուհն³ Արտակ. յազգէն Գնդունեաց՝ երանելին⁴ Տաճատ. յազգէն Դիմաքսենից՝ երանելին⁵ Հմայեակ. յազգէն Քաջբերունեաց՝ երանելին⁶ Ներսէհ. յազգէն Գնունեաց՝ երանելին⁷ Վահան. յազգէն Ընծայնոյ՝ երանելին⁸ Արսէն. յազգէն Սրուանձտայ՝ երանելին⁹ Գարեգին: Եւ որպէս շատ խուզիւ և բազում քննութեամբ հար-

ցեալ և ուսաք զնահատակելոցն թիւս, որք ի տեղուջ պատերազմին պսակեցան ընդ աւագնախարարան՝ երկերիւր եօթնասուն և վեց այր: 276
 Եւ զորս յամրոցացն իջուցեալ սպանին սրով և 756
 կամ փղօք կոխեցին՝ եօթն հարիւր և յիսուն այր: 7026
 որք լինին միահամուռ հազար երեսուն և վեց այր. զորոց իւրաքանչիւր անուն վարձահատոյցն Գրիստոս գրեալ պահէ ի դպրութեան կենաց: Իսկ ի զօրացն Պարսիցն, որք անկան ի պատերազմին յաւուրն յայնմիկ, զոր ստուգիւ համարեալ պատմեցին մեզ, տեղեկացեալք ի զօրագլխացն Պարսից, երեք հազարք հինգ հարիւր քառասուն և չորս այր:

Խ. Եւ յետ վճարելոյ այսպէս գործոյ պատերազմին, և մարդասիրին Աստուծոյ զիւր սիրելիսն առ ինքն կոչելոյ՝ հրովարտակ առնէր Մուշկան Նիւսալաւուրտ առ թագաւորն Արեաց Յագկերտ, և զելս գործոյ պատերազմին գիտել տայր, գրեալ գյաղթութեանն աւետիս և յանուանէ զհամար անկելոցն յերկոցունց կողմանցն պատերազմին: Զոր լուեալ արքային Յագկերտի զկոտորումն լաւ արանց ի գնդէն Պարսից և զմահ առն Վարդանայ՝ յահաւոր սուգ ընկղմեալ խռովէր, յիշելով զքաջութիւնն առնն և զլաւութիւնն՝ զոր արարեալ ընդ թշնամիս բազում անգամ ի վերայ աշխարհին Արեաց եցոյց: Պատասխանի

առնել հրամայէր հրովարտակին, և զՄուշկան Նիւսալաւուրտ հանդերձ գնդաւն ի գուռն կոչէր: Եւ զԱտրորմիզդ ոմն անուն, յաշխարհէն Հայոց, մարզպան հրամայէր թողուլ, որում յանձն առնէր հրովարտակով զմարդիկն Հայոց չընդոստուցանել, այլ սիրով նուաճել, և զպաշտօն քրիստոնէութեանն համարձակապէս ունել ամենեցուն: Եւ տեսեալ Մուշկանայ զհրովարտակն թագաւորին Յագկերտի, և լուեալ զբանսն ի հրովարտակէն՝ կացուցանէր ի Հայս մարզպան զԱտրորմիզդ Արշական, և զիրս ամենայն ըստ զրեցելոցն ի հրովարտակէն թագաւորին՝ նմա յանձն առնէր: Դառնայր Մուշկանն հանդերձ աւագանւոփս և այլ ամենայն գնդիւն յերկիրն Պարսից: Եւ մնացեալ Ատրորմիզդ մարզպան աշխարհիս Հայոց՝ բազում թուղթս խաղաղութեան առնէր ի տեղիս տեղիս Հայոց աշխարհին, թէ «Եկայք շինեցարձք աներկիւղութեամբ, և մի ինչ զարհուրիք»: յորս զբէր և կնքէր աւետաւոր բանս, շնորհել ամենեցուն զկարգ քրիստոնէութեան, որպէս և կամիցի ըստ իւրաքանչիւր կամաց: Որք ի համբաւն՝ խնդութեամբ ի Պարսից և ի Սիւնեաց ժողովեցան ամենեքեան:

ԵՍԱ. Սա և ի վերայ ժողովելոցն առ երանելին Հմայեակ յամուրան Տայոց՝ գունդ կազմէր այրընտիր բազմութեամբ ի Պարսից և ի Սիւնեաց. և յերկուս բաժանեալ զգունդն՝ կարգէր նոցա

զօրագլուխս զԱրտէն Գաբեղեան և զՎարազշապուհ Պալունի: Քանզի բազմութիւն փախստէիցն Հայոց, նախարարք և սեպուհք, ոստանիկք և ուամիկք, դիմեալ ի յերկիրն Տայոց՝ ժողովէին առ Հմայեակ եղբայր սրբոյ զօրավարին Վարդանայ, որ էր յամեալ յաշխարհին Յունաց, խընդրել զօրս ի Թագաւորէն, ըստ յառաջագոյն գրելոցն ի կարգի: Որք երթեալք յանդիման եղեն Թագաւորին Թէոդոսի. որոյ լուեալ ղպատճառ նոցա երթիցն՝ սիրով լսէր ի նոցանէ, և յանձն առնոյր օգնել նոցա գնդիւ. և մինչդեռ պատրաստէր ղիրս խոստմանն՝ հասեալ վախճան սրբոյն՝ վճարէր ի կենցաղոյս: Եւ Թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս, որոյ և տեղեկացեալ նորա զպէտս խնդրոյն իրացն Հայոց՝ հարցանէր զաւագս ղրանն, թէ որպիսի թուի ձեզ պատասխանի առնել արանցդ եկելոց յաշխարհէն Հայոց առ ձեզ: Պատասխանի տուեալ Անատոլեայ, որ ի ժամուն ասպարապետ էր Անտիոքայ, և Փղորենոսի ուրումն առն՝ ասորի ազգաւ, որ էր աւագ ղրանն Թագաւորին, և ասեն. «Մեզ ոչ թուի հաճոյ արհամարհել զուխտ և զհաստատութիւն, զոր ի բազում ժամանակաց գրեալ և կնքեալ է առաջին Թագաւորացն, և գրգռել պատերազմաւ իրս մի խաղաղացեալս, և ի բաց հանել զաշխարհ մի ի ծառայութենէ Թագաւորին իւրեանց: Այլ և

զելս անյայտ իրացդ պարտ է ածել զմտաւ, զոր ոչ ոք կարէ դիտել, թէ հրպէս, դիւրեան և կամ սաստիկ պղտորմամբ պատերազմդ եղեալ վճարեսցի»։ Եւ զայս այսպէս ասացեալ՝ կասեցուցին զմիտս թագաւորին, և վնասեցաւ ակնկալութիւն Հայոց, որում ուշ եգեալ մնային, և ոչ պատահեցաւ։ Եւ մինչդեռ յապաղեալ էր զրոյց պատասխանւոյն այսպէս՝ հասեալ զործ պատերազմին Հայոց և Պարսից կատարէր։

Եւ տանուտեարքն Հայոց և նախարարք, որք երթեալն էին յաշխարհն Յունաց, իբրև տեսին, թէ ոչ ինչ օգտեցան յաղագս որոյ աշխատն եղեն՝ դարձան և փութային գոնեայ ի յուսոյ փրկութենէն չվրիպել, այլ զի արժանի լիցին ընդ ընկերս իւրեանց ըմպել զմարտիրոսութեան բաժակն։ Եւ ոչ ժամանեալ ի գործ ժամու պատերազմին՝ առ վայր մի առ լերամբն որ կոչի Պարխար, մերձ առ սահմանակցութիւնն Խաղտեաց, ամրագոյն տեղի մի գտեալ դադարեցին, թէ հրպէս առաջիկայ իրացն մարթասցեն պատրաստել։ Յորոց վերայ տեղեակ առաջնորդօք եկեալ զցայգն, և ընդ ծագել առաւօտուն պատրաստքն զինուք անկանէին ի վերայ այնց նորին ընկերաց Հմայեկայ Մամիկոնէի, ի զիւղն որ անուանի Որջնհաղ, ի գաւառին Տայոց. քանզի ի ժամուն իջեալ էին ի յամրոցացն լերինն

Պարխարայ. արք փախստէիցն ճեպով յիւրաքանչիւր երիվարս հասանէին: Ոմանք մերկանդամք և ոմանք զինեալք հարկանէին ի զօրացն Պարսից. և դարձուցեալ ընդ կրօնկն՝ անգէն փախտականս առնէին. յորոց զբազումս անգէն ի շինամիջին՝ և զայլս ի մէջ այգեստանւոյն յերկիր կործանէին: Անդ զկատարելութեան պսակն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակ փափազանօք և բազում ցանկութեամբ խնդրէր՝ ժամանել զկնի սուրբ եղբօրն իւրոյ, և վաղվաղակի լսելի լինէր. զի հայեցեալ Աստուծոյ ի փափագ առնն՝ կատարէր զհայցուածան և պսակէր զսուրբն:

Իսկ զօրն ուխտապահացն, որք առ սրբոյն Հմայեակի ժողովեալ էին, իբրև տեսանէին զիրան՝ ի սուգ մեծ մտեալ ի վայր կործանէին, չունելով ամենևին յոյս մխիթարութեան. այլ անձամբ անձին այր իւրաքանչիւր զվճիռ վատ մահու և չարաչար կորստեանն կատարեալ տեսանէր. զարհուրեալք անգէն ի վեր ի յեառն դառնային ի Պարխար, հայթայթանս իմն առ չարի և սուգ պատճառանաց մեծի և անաւոր հասելոյ տրտմութեան հաշուէին: Եւ լուեալ Ատորոմզդին մարգպանին Հայոց զայնչափ լաւ արանց զծախս ի գնդէն Պարսից և Սիւնեաց, թէպէտ և սաստիկ տրտմութեամբ խռովէր, այլ յորժամ լսէր զվախճան հրաժարելոցն սրբոյն Վարդանայ և Հմայե-

կի՝ մխիթարեալ ուրախանայր մեծապէս, ճանաչելով զբարձուքն սպառ սպուռ քաջ զօրավարացն։

ԽԲ. Խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ որպէս հնարեսցին որսալ զարան փախստականս առանց Արեաց կռուոյ, և ըմբռնել ըստ կամաց և ի հարկատուութեան կացուցանել զաշխարհս Հայոց, և յայս միտս հաստատեալ կային, թէ բայց միայն սուտ երգմամբ և սնտոի խոստմամբ հաւանեցուցանել զմիտս որբորոյն կարասցեն, առանց կռուոյ։ Առաքէր առ նոսա մարգպանն Ատորոմիզդն ի բանէն արքային Յազկերտի, և երդնոյր նոցա զաւով, թէ ոչ զոք սպանանեմք ի ձէնջ, և ոչ զտէրութիւնդ և զպատիւ հանեմք յումեքէ։ Եւ այսպէս նենգով նուաճեալ զմարդիկն՝ կալաւ զամենեսեան, և տայր խաղացուցանել ի դուռն Արեացն՝ զիշխանն մեծ Արծրունեաց՝ զՆերշապուն, և զիշխանն տանն ²Ամատունեաց, և զիշխանն տանն ³Վանանդեայ, և զիշխանն տանն Արշարունեաց զԱրշաւիր, և զիշխանն տանն Անձևացեաց զՇմաւոն, և զիշխանն տանն Ամատունեաց զՎահանն, և զիշխանն Գնթունեաց, և զիշխանն Աշոցաց և զիշխանն Առաւելից զՓափաք, և զիշխանն Տաշրայ զՎրէն, և զիշխանն Արծրունեաց զԱպրսամ, և զայս ի տանուտերացն և յաւագ սեպհացն, խաղացուցանէին ի դուռն թագաւորին Յազկերտի։ Կամեցեալ չու առնել գնալ

ի դուռնն և ինքն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ, բայց նախ տայր խաղացուցանել յառաջագոյն քան զինքն:

Իսկ ի սուրբ քահանայիցն Հայոց, զորս կալեալ էր նախագոյն և եղեալ ի տեղիս տեղիս յամուրս բերզիցն Սիւնեաց՝ զսուրբ երէցն՝ Յովսէփ, որ զկաթողիկոսութեանն ունէր զաթոռ ի ժամուն, և զտէր¹ Ղևոնդ, և զքահանայսն Արածայ՝ զտէր² Մամուէլ և զտէր Աբրահամ. ընդ որս կալեալ տանէին և զսուրբ եպիսկոպոսն Ընշտունեաց զտէր Մահակ, և զզրան երէցն իշխանին Արծրունեաց Ներշապոյ՝ զտէր Մուշէ, և զսուրբ երէցն զԱրշէն և զսուրբ սարկաւազն զՔաջաջ: Բայց զսուրբ եպիսկոպոսն Բասենոյ զտէր³ Թաթիկ՝ էր յառաջագոյն տուեալ տանել զօրագլխացն Պարսից ի Խուժաստան, ըստ քսելոյ իշխանին Սիւնեաց, և անդ խիստ կապանօք պահէր: Տայր խաղացուցանել և զտղայսն, զոր կալեալ էր իւր ի տոհմէն Մամիկոնէից և Կամսարականաց և ի յայլ տոհմէ իշխանացն Հայոց. կարծեցեալ առնել մեծապէս սպաս թագաւորին Յազկերտի և ամենայն աշխարհին Արեաց, և առնուլ զպատիւ թագաւորութեան և զպարզես: Որ ևս առաւելապէս եղև նմա յԱստուծոյ աճումն ձաղանաց յաւուր թշնամանաց իւրոց, յորժամ նշաւակեալ խայտառակեաց զնա Յազկերտ՝ ամենայն աւա-

գանւով դրանն, ըստ աներևոյթ սաղրելոյ նոցա ի վերուստ ազդեցութենէն արդարադատին Աստուծոյ:

32 432
15
457

Արդ խազացուցեալ զամենեսեան զնոսա առաջի իւր յերկիրն Պարսից նենգաւորն Վասակ, յերեքտասաներորդում ամի Յազկերտի արքային Պարսից, և ինքն չու արարեալ սաստիկ կազմութեամբ և ուժգին ախիւք, մերձ ի հասանելն առ թագաւորն Պարսից, և զկարծեցեալ զխարէական զիւր զմիամտութիւնն ծանուցեալ թագաւորին և աւագանւոյն Արեաց՝ և առնուլ վարձս ըստ մոլեկան խորհելոյն իւրոյ զթագաւորութիւնն իսկ Հայոց: «Ապա թէ յայնմանէ վրիպեալ ինչ, ասէ, գտանիմ՝ համայն զայլն ամենայն, զպատիւ և զգահս, առանց ամենայն երկբայութեան և յերկուանալոյ գտանեմ, և իմ են»: Եւ զտէր Աստուած ոչ հարցեալ, որ ասէ մարգարէիւն, թէ «Թագաւորեցին, և ոչ ինև, և դաշինս կոեցին, և ոչ իմով կամաւ»: Որում ի ժամ պատահելոյ նենգաւորին, ըստ իւրում կարծեաց, այսպիսի մեծամեծ պատուոյ, յառաջեալ արդարախնդիր բանն Աստուծոյ, և զզիմակս նենգաւոր խորհրդոց նորա մերկացեալ ցրուեալ՝ վեր ի վայր տապալեաց զամենայն դառն մտածութիւնս առն, որպէս զվայրաթոյն խորհուրդն Ազիտովիելայ:

Եւ արդ ելեալ սա զմիջոցաւ ճանապարհին,

ուր զսուրբ քահանայան Աստուծոյ տանէին կապեալս, նստուցեալս ի վերայ շորուոց, և բազմութիւնք չուելոցն, որ էինն ընդ անօրինին Վասակայ՝ հասին նահատակացն Քրիստոսի: Եւ նոցա հարցեալ, եթէ «ոյր է բազմութիւնս այս»՝ լուան ի մարդկանէ, թէ «Սիւնեաց տեառնն է»: և նոքա ասեն. «Աւաղիկ մօտ առ մեզ գայ»: Լոեալք ի հարցանելոյ սուրբքն՝ ճանապարհին ուշադրէին. և սուրբն Յովսէփ հարցանէր ցայրն Աստուծոյ Ղևոնդ, թէ «Գիտեմ թէ հասեալ գայ ի մեզ Վասակ՝ լրբի անամօթութեամբ սրտիւ զալ առ մեզ յողջոյն. և քոյ զմտաւ ածեալ՝ որպէս պարտ է առնել մեզ հրամայեան, և այնպէս առնեմք մեք»: Եւ սրբոյն Ղևոնդի պատասխանի տուեալ ասէ. «Զվարդապետութիւն Փրկչին մի՛ խնդրեր ուսանել ի մարդոյ. «Յոր քաղաք կամ ի գեօղ մտանիցէք՝ ողջոյն ասացէք. և ուր գտցի որդի ողջունի՝ հանգիցէ ողջոյնն ձեր ի վերայ նորա, ապա թէ ոչ իցէ արժանի՝ առ ձեզ դարձցի ողջոյնն»: Եւ այն ինչ կատարեալ նոցա զհարցուածան առ միմեանս՝ եկեալ հասանէր առ նոսա նենգաւորն Վասակ Սիւնեաց տէր. և տեղեկացեալ ի նոցանէ՝ վաղվադակի իջանէր յերիվարէն և ողջունէր զսուրբան. որոց ոչ ինչ ընաւ կարծեցուցեալ թշնամութիւն ընդ նմա՝ յոյժ խնդալից սիրով տեսանէին զնա: Եւ մանաւանդ

սուրբն Ղևոնդ, որոյ անտրտում և զուարթերես միշտ տեսակ իւր, և ախորժակ բանիւ լրջմտութեամբ խօսէր երկարս ընդ Վասակայ Սիւնեաց իշխանին: Որ իբրև լսէր զքաղցրաբանութիւնն և զշնորհալից բանս երանելւոյն՝ խելացնորեալ ի դիւէն՝ կարծեաց, թէ սոքա ոչ գիտեն իսկ զիմ արարեալ ի սոսա զչարիս. յաղագս որոյ և առաւելագոյն մխիթարեալ ի բանից առն Աստուծոյ Ղևոնդի՝ երթայր ընդ նոսա երկարագոյնս:

Եւ յետ կատարման խօսիցն՝ կամեցեալ կոչել զնոսա Սիւնեաց տէրն, զորս և յաւուրն յայնմիկ աղաչեաց զսուրբան՝ ճաշել ընդ նմա յօթեանին: Եւ յառաջեալ սակաւ մի նենգաւորին Վասակայ ի նոցանէ՝ ձայն զկնի եղեալ սրբոյն Ղևոնդի՝ կոչէր զնա պատուոյն անուամբ մեծաձայն. «Սիւնեաց տէր, Սիւնեաց տէր»: Եւ նորա յօժարապէս պատասխանի արարեալ. «Տեսրք, զի՞նչ ասէք»: Եւ սրբոյն ասացեալ. «Զամենայն ինչ մեր ասացեալ ընդ քեզ՝ զպիտոյան և զառաւել օգտակարսն մոռացաք հարցանել, թէ ո՞ր երթաս»: Եւ նենգաւորին Վասակայ լուեալ զայս և ի մեծ տրտմութիւն ընկղմեալ՝ ասէր զարմացմամբ. «Առ տէրն իմ երթամ, գտանել ի նմանէ ըստ արժանի մեծ վաստակոցն զհատուցումն մեծ»: Եւ սրբոյն Ղևոնդի պատասխանի տուեալ ասէ. «Կարծեցուցանէ զքեզ դեզ, որ պատրեալ

սաղրեաց զքեզ նենգել սուրբ Աւետարանին ուխտի, թէ արդ միայն թագաւորութեամբ աշխարհին Հայոց կարեն Արիք տալ քեզ ըստ արժանի վաստակոց քոց զհատուցումն: այլ և ոչ մի ինչ է որ կարեն տալ քեզ փոխարէնս. բայց թէ արգարև դու կենդանութեամբ զգլուխդ ի վերայ ուսոցդ ի Հայս տանիս՝ ապա ընդ իս տեառն Աստուծոյ չէ խօսեցեալ: Եւ զայս լուեալ նենգաւոր իշխանին Վասակայ՝ վհատեալ խղեցաւ ամենայն մտտի յոյսն իւր, և անդէն ծանեաւ զբեկումն անձին իւրոյ, որ մերձ ընդ մերձ հասանելոց էր ի վերայ նորա: Քանզի ոչ վրիպէր բան սրբոյն, մինչև կատարէր ամենայն:

ԽԳ. Եւ արդ՝ հասեալ ի դուռնն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց, և տեսեալ նախ զաւագանի դրանն արքունի՝ մտանէր և առաջի թագաւորին Յազկերտի. ընդունէին զնա թագաւորն և ամենայն մեծամեծքն արքունի առ վայր մի մեծաբանօք և շքեղութեամբ: Զի թէպէտ և գիտէին զմիսս նորա և զերդումն, և զուխտն զոր ուխտեալ էր նենգութեամբ ընդ սրբոյն Վարդանայ և ընդ ամենայն իշխանս աշխարհին Հայոց, յաղագս զնոսս կորուսանելոյ և զինքն հաւատարիմ ցուցանելոյ՝ սակայն ոչ ինչ զգացուցեալ տային գիտել նմա. այլ լուութեամբ որպէս զանգէտս պատուէին զնա՝ որպէս զայր հաւատարիմ և զբա-

րեգործ, մինչև ածեալ հասուցանէին ի գուռն զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ և զաւագս ի տանուտերացն Հայոց, ի սեպհացն՝ որ ապստամբն էին, ընդ նոսին և ի տոհմէն Մամիկոնէից և Կամսարականաց և յայլ ազգաց զտղայ մանկունսն ապստամբացն, զորս նախագոյն տարեալ նենգաւորին կացուցանէր առաջի հազարապետին Միհրնբրսեհի և այլ աւագանւոյ դրանն:

Սև անօրէն հազարապետն Արեաց հրամայէր նախ զքահանայսն ածել զառաջեաւ. և հարցանէր զսուրբ երէցն Արածայ զՍամուէլ, և զնորին զհոգւոյ որդին, զսուրբ սարկաւագն զԱբրահամ, որոյ զկրակն անցուցեալ էր զԱրտաշատու. «Ո՛րպիսի համարձակութեամբ և ո՞յր հրամանաւ իշխեցէք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ, և ոչ ածէք զմտաւ զահ թագաւորաց և զերկիւղ իշխանաց, և այնպիսի մեծ կրակի իշխեցէք ձգել զձեռս ձեր. զի թէ մարդոյ եղեալ էր այնպիսի յանդգնութիւն՝ համայն արժանի մահու էր գործն, թող թէ յաստուածսն»: Սև լուեալ զայս սրբոցն երկոցունց, տեսոն Սամուէլի և Աբրահամայ՝ ետուն պատասխանի միաբանութեամբ, էր ինչ որ ստուգախօսութեամբ, և էր որ եպերանօք, ցուցանելով զիւրեանց աներկիւղ համարձակութիւնն և լսողացն զանզգայաբար հարցմամբն ծիծաղելով: Ասեն. «Ներկնչել

գերկիւղ զարժանն և զարդար ի թագաւորաց և իշխանաց՝ նոյն օրէնքն մեր հրամայեն. բայց վաստուծոյ երկիւզն փոխանակել ընդ երկիւղի մարդոյ՝ ոչ առնումք յանձն: Իսկ յաղագս կրակիդ որ ասէք ցմեզ, թէ սպանէք՝ մեք զկրակն ոչ զան հարկանելով և ոչ չարաչար խոշտանգանս ածելով նմա՝ վաստեցաք ինչ. այլ հայեցեալ ի ժամանակ ամբոխին և ի սպասաւորաց վատթարութիւնս, որք առ ոչինչ համարեալ գերկիւղ աստուածոցն իւրեանց, թողին զնա որպէս գոչինչ արհամարհանօք, և ինքեանք գնացին. և մեր տեսեալ միայն զկրակն, առանց մարդոյ մոտրեալ, և այնպէս կացեալ ի բազում աւուրս առանց ուրուք խնամ տանելոյ՝ առաք զմոխիրն հեղաք ի բաց. վասն զի զայն ք նորին սպասաւորացն տեսանէաք հանապազօր, կրելով ցանկ զմոխիրն և հեղլով յերկիր: Բայց որպէս չարախօսացն մերոց իմացուցեալ է ձեզ զմէնջ, թէ առեալ զկրակն ի ջուր վարեցին՝ յայդմ բնաւ իսկ չէ արժան արդարադատութեանդ ցասնուլ մեզ և առ մահապարտս ունել, այլ գովութեան և պատուի առնել արժանի: Զի թէ արդարև ըստ ձեր բանիցդ, զոր լուեալ է յուսուցչացն ձերոց՝ խօսիք, և ճշմարիտ է վկայութիւնն այն, [և] զի եղբայր է ջուր կրակի՝ մեր ոչ միայն զի անցուցեալ չէ և վաստեալ զկրակն, այլ և մեծարեալ է զնա և

բարի արարեալ: Արդ՝ թէ արժանի մահու են՝ աշխոբիկ են արժանի, որ թողին և արհամարհեցին զկրակն և զնացին, և ոչ մեք, որ առաք և յեղբայր նորին տուաք, զի պահեսցէ սիրելապէս և բազում շքեղութեամբ, և ի ժամու տացէ ի բաց»:

ԽԳ. Ըստ սմին օրինակի պատուհասեալ հարցանէին և զայլ սուրբ քահանայսն Աստուծոյ, զսուրբն Յովսէփ, զարդարն զկաթողիկոսն Հայոց, և զսուրբ եպիսկոպոսն Ընդշտունեաց զտէր Սահակ, և զամենասուրբ երէցն զտէր Ղևոնդ, և զայլ սուրբ քահանայսն, որք էին ընդ նոսա ի հարցմանն. զսուրբն Մուշէ Աղբակացի, որ էր զբան երէց իշխանին Արծրունեաց Ներշապիոյ, և զսուրբն զԱրշէն երէցն, որ էր ի գաւառէն Բագրեանդայ, ի գեղջէն որ կոչի Եղեգեակ, և զսուրբ սարկաւազն զՔաջաջ, որ էր և նա ի գաւառէն Ռշտունեաց, աշակերտ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, թէ «Մ՛րպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ, անձամբ ի վերայ թշուառացեալ անձանց ձերոց զայդչափ բազում մահապարտութիւնն դիգեալ կուտեցէք. աւերեցէք գատրուշանսն. սպանեցէք զաշխպիսի ճոխ կրականի, որ յաստուածոց շնորհեալ Արեաց աշխարհիս ի պահպանութիւն վատ և ֆնասակար իրաց, որ ի թշնամեաց ուստեք դիմեալ յարձակէին ի վերայ մեր և ամենայն կող-

մանց՝ այն կրահանւոյն անփնաս պահեալ էր զմեզ և պահէին: Սպանէք զմոգեանն. կորուսէք ձերով կախարդութեամբ զայնպիսի քաջ այր զՎարդան, զի յօգտակարութիւն էր Արեաց տեառն. և զմեծամեծ գործոց նորա յիշումն առ Արեաց աշխարհին, զոր բազում զօրագլուխք և այլ Արիք յիշեն, ընդ որս նորա կոխւ եղեալ էր, այլ և զոր իւր իսկ աստուածանման տեառն իւրովք աչօք տեսեալ էր ի Մարվիոտտ՝ զնորա քաջասրտութիւնն՝ սակաւ մարդիկ են յԱրեաց աշխարհիս, որ կարեն ասել ըստ արժանի գովութեան յայրն և ի նորա արարած. և դուք ձերով անպիտան և փասակար ուսմամբ թշուառացուցեալ կորուսէք զայնպիսի այր: Եւ յայնպիսի աշխարհի հեղան անթիւ արիւնք բազում Արեաց և անարեաց: Եւ արդ՝ ոչ կարէք արդեօք ձեզէն ձերոյին անձանցդ գտանել հնարս մահու և վճարիլ ի բարերար լուսոյն, զոր անարժանութեամբ և ոչ իրաւացի տեսանէք այսօր, քան թէ օսաստիկ և ըստ արժանի ձերոց գործոցդ պատահեալ բազում տանջանաց վատամահ լինիք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս սպառնալիցս և զբանս պատուհասալիցս զչարաթոյն հազարապետին Արեաց Միհրնեբսեհի, և զամենայն զբան ակազանւոյն՝ յառաջ կացեալ այրն Աստուծոյ Ղևոնդ ետ պատասխանի և ասէ. «Սոքա

ամենեքեան, որ կանս ի հարցմանս ասա՛ցի իշխանութեանդ ձերոյ, ընդ որս գուք զբանս երկարեալ խօսիք, ըստ օրինաց մերոց և ըստ աստուածատուր հրամանի կարգադրութեան եկեղեցւոյ՝ որոշութիւն ունին ըստ քահանայութեան պատուոյ»։ Եւ ծանուցանելով զմի մի ի սրբոց՝ ցուցանէր նոցա զիւրաքանչիւր ոք, թէ ո՞ ոք է, և կամ զինչ է անուն ուրուք նոցա, և թէ ո՞րպիսի աստիճանաւ ըստ քրիստոնէական կարգի պատուեալ է։ Քանզի թէպէտ և ըստ համբաւոյ չուեալ էր նոցա զանուանս սրբոցն և զգործ զիւրաքանչիւր ուրուք, զոր գործեալ էր յաշխարհին՝ Հայոց՝ սակայն և անձանօթ էին անուանք սրբոցն, և ըստ քրիստոնէութեան օժմանն անտերեակ էին իւրաքանչիւր պատուոյ։ Եւ զսրբոյն Յովսէփայ ասէր. «Զսա զոր տեսանէքս, թէպէտ և մանկագոյն քան զիս տեսանէք տիովք, այլ պատուով կարգեալ է արժանաւորապէս, և զլուխ է ամենայն Հայոց քահանայութեանց»։ Եւ զսուրբն Սահակ ցուցեալ ասէր. «Սա զկարգ օժման ըստ ճշմարիտ և արդարև քրիստոսատուր ձեռնադրութեան մերոյ օրինաց՝ զկատարեալն ունի. իսկ այլքս և ես միապէս եմք ըստ կարգի քահանայութեանն։ Իսկ թէ և ոք նուազ հաղորդելով այսմ ժամուս, մանաւանդ զիպելով ևս խնդրոյ կատարելութեան և գացի արժանի, և մեծ ևս է այն-

պիսին յաննախանձ արքայութեանն Աստուծոյ. և ոչ է իմ բանս՝ այլ որ արարիչն է մեր և վարդապետ՝ նա ասաց, թէ «Որ արտրօքելով սպասաւորէ ամենեցուն՝ մեծ կոչեսցի յարքայութեանն Աստուծոյ»: Որք և զպատասխանիս ձերոց ընդ մեզ այդչափ բանից և սպառնալեաց հրամայեցիք առնել մեզ ինչ. քանզի ոչ իբրև զանգէտս գործեցաք անխորհուրդ զայնպիսի մեծ և ահաւոր գործ, և զղջացեալ եմք, և կամ այժմ կարծիցիմք յոմանց՝ երկիւղիւ և ոչ ուրախութեամբ կալ առաջի ահաւորութեանդ ձերոյ. այլ ի վերայ գործելեացն ուրախ եմք և ցնծամք. այլ մեք պատահեալ եմք ազգի ազգի վշտաց, և մահու ևս փափաքելով սպասեմք՝ զի արժանի լիցուք:

«Իսկ յաղազս ատրուշանացն աւերելոյ որ ասէքդ, և կամ կրակին սպանանելոյ՝ ասէ ի մեր Գրի, թէ «Աստուածք, որ գերկինս և գերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի ներքոյ երկրի»: Վասն զի կրակ ի բազում նիւթոց լինի. և է զի յորոց նիւթոց լինի՝ ի նոցունց և շիջանի, և է յորմէ լինի՝ ի նոցունց աճեալ բորբոքի: Արդ՝ ծնանի հուր յերկաթոյ, և ի քարէ, և ի ջրոյ, և ի փայտէ. այլ է և ուն սպիտակ, որ ի նմանէ լինի հուր. լինի ի կաւարծաթոյ հուր, յորժամ ընդգէմ արեգական ոք շողացուցեալ դիցէ: Եւ ձնեալն

յերկաթոյ հուրն, թէ կուտեսցես ի վերայ նորա երկաթ՝ կորնչի. և եղեալն ի քարէ, եթէ ծածկեսցես զնա քարամբք՝ անցանէ. նոյնպէս որ ի ջրոյն և յայլ նիւթոյ. իսկ ելեալն ի փայտէ հուր՝ ի փայտէ վառեալ զօրանայ. արդ ոչ հուրն, այլ փայտն արժանի է անուանել աստուած, որ և՛ ծնանի և՛ կենսադործէ: Արդ՝ ոչ արգեօք իցէ յետին մոլորութիւնն չար, զթշնամիսն միմեանց՝ եղբարս անուանել և զմարդկան հաստուածս՝ աստուած: Որ զիւր զեղբայր և զծնող որպէս թըշնամիս ծախէ, զիանող նա զթշնամանիչս իւր և կամ զերկրպագունսն զիտէ պատուել և կամ թշնամանել. և դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ուտեն և անխնայ: Ոչ պակասէ յամենայն նիւթս հուր. ապա ուրեմն ամենայն նիւթք երկրի աստուածք. ապա թէ այդպէս դիտէք, ընդէր կուրացեալ մտօք զկէս մասն անուանէք աստուածք, և զկէսն յադտեղի գործ ծախեալ թշնամանէք. որպէս յադիւսոց և ի քարանց զկէսս ապարանս շինէք, և զկէսս տունս դաշտանաց և ադտեղութեան շինէք. և յարծաթոյ զկէսս ըմպելիս կազմէք, և զկէսս անօթս ադտեղութեան կազմէք: Հրով՝ աստուածոցն զարջառս և զոչխարս խորովէք և եփէք, և ջրով՝ զգաշտանս և զթարախս և զաղբս լուանայք, և զկէսն առանձինն և կամ խառնեալ ընդ գինի՝ ըմպէք, և ոչ զարհուրիք և

սոսկայք: Եւ զի՛ ևս մի ըստ միողէ հարկաւորիցիմք ասել և կամ թուել զանզգայութիւնդ ձեր. զոր արթուն և քաջ նահատակն Վարդան և նոցունց նմանիքն, որք ոչ կարացեալք այսպիսի խաբէութեան ծառայել՝ բողոքէին ձեզ հանապազօր, թէ սուտ են պաշտամունքդ ձեր և անմտաց վարդապետութիւնք, և չլսէիք. զի բռնութիւնք՝ զիրաւունս ոչ տան ճանաչել, որպէս և այժմ: Ծաղագս որոյ ոչ հանդուրժեալք՝ ետուն զանձինս իւրեանց ի մահ և պսակեցան, որոց և մեք քաջալերիչք էաք և արդարեւ ճշմարիտ վարդապետք նոցա»:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնդի՝ որպէս ընդ մի բերան գովեցին սուրբ քահանայքն մեծաձայն բարբառով և ուրախ եղեն յոյժ: Եւ լուեալ զմեծաբարբառ գովութիւն սրբոցն, և զբերկրունն երեսաց նոցա տեսեալ անօրէն Միհրնետրսեհի և այլ աւագանւոյն Արեաց, որ նստէին առաջի նորա՝ ի ցասունն բարկութեան եղեալ, ասէ ցնոսա. «Ոչ հրամայեն ձեզ օրէնքն մեր ցասնուլ ումեք, մինչ չև ինչ լուեալ ի բերանոյ նորա. արդ՝ զուարթացեալս իմն տեսաք զձեզ ընդ խօսս աշխարհակորուսիդ այդորիկ, զորոյ քաջ տեղեկացեալ լուեալ է մեր զամենայն գործս և զկախարդասար վարդապետութիւն դորա, որով կորոյս զպիտանի այրն զբաջն

Վարդան և զընկերս նորին. ըստ որոյ արժանի պատրաստեալ պահին դմա չարաչար հատուցմունք և մահք: Բայց դուք զիտել տուք մեզ, թէ և ձեր նոյն բանք են, զոր մահապարտդ այդ իշխեաց աներկիւղ համարձակութեամբ յանդգնել և խօսել առաջի մեր»:

Եւ սուրբն Յովսէփ և սուրբն Սահակ ետուն պատասխանի և ասեն. «Ձամենայն բանսդ և զպատասխանիսդ, զոր ըստ արժանի իւրոյ սրբութեանդ արար, Աստուծոյ օգնականութեամբն քաջալերեալ, և խօսեցաւ ընդ ձեզ տէրդ Ղևոնդ՝ ի յերկար ժամանակաց բազում անգամ զմտաւածեալ հասարակաց մեր ամենեցուն, զոր այսօր դա ըստ իւր աստուածաշնորհ զիտութեանդ գեղեցկապէս յօրինեալ կարգեաց առաջի ձեր՝ խորհեալ էր մեր և խօսեալ. որք ի դոյն միտս ամենեքեան և ի դոյն կամս ամենեքեան կամակիցք եմք, և խնդրեմք զի արժանի լիցուք վճարիլ ի դմին: Իսկ դու ախտիւ դառնութեան առ զայրացմանդ թշնամանեցեր զդա: Երանի՛ այնոցիկ, որ մտաց աչօք սրատեսք իցեն և արգարահայեացք. այլ մարմնական ախտիւ մեծամեծք ընրոնեալ տկարանան, է զի և կրտրք. և դուք զոր այդպիսի ախտիւ մի զայրագնեալ թշնամանեք, զի դուք էք արժանի եպիստանաց բազմաց»:

Եւ զայրագնեալ ի վերայ արդոցն անօրէն:

իշխանն յաղագս թշնամանացն, որպէս թէ ի թագաւորն կողմն դարձուցին սուրբքն զբրբանան՝ հրաման ետ դահճացն հարկանել խստապէս շղթայիւք զբերանան երանելեացն, մինչև լցեալ բերանք նոցա արեամբ՝ հոսէր արտաքս: Եւ այսպէս վճարեալ արձակեաց զատեննն. իսկ սուրբքն ըստ օրինակի սուրբ առաքելոցն՝ գնացին ինդու-թեամբ յերեսաց ատենին, զի արժանի եղեն վասն անուանն Քրիստոսի անարգանաց և գանից և պատասխանատուութեան:

ԵՍԸ. Իսկ զայլս ի կապելոց, որք էին ի տանուտերացն և յաւազ սեպհացն, որք էին ի նմին ատենի՝ հրամայէր Միհրնբրսեհ դահճացն՝ տանել գնոսա և թիստ կապանօք պահել, մինչև ինքնին թագաւորն, ասէ, առաջի իւր հարցցէ և լուիցէ զոր ինչ խօսին: Եւ մտեալ ի վաղիւն անօրէնն Միհրնբրսեհ առաջի թագաւորին Յագկերտի՝ տալ նմա գիտել զամենայն հարցուածան. իւր և զպատասխանիս քահանայիցն Հայոց: Եւ սրտմտեալ թագաւորն՝ հրամայեաց ի վաղիւն ատեան մեծ լինել առաջի իւր, և ամենայն այր, Արի և անարի, և զոր ինչ և ունէր ոք զպատիւ թագաւորին՝ կազմ առաջի իւր եկեսցեն, և զկապեալան զամենեանան ածել առաջեալ: Բայց զադայան և զմանեկուան ի տոհմէն Մամիկոնէից և Կամսարականացն և որք յայլ տոհմէն՝ հրամա-

յէր անօրինին Միհրներսեհի տալ ի բաց՝ ում և կամեսցի:

Եւ լուեալ զայս ամենայն զինուորքն՝ որ ոք ունէր զպատիւ թագաւորին՝ վաղ անգր հասանէին յատեանն: Իսկ ուխտանենգ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, արկեալ զիւրեաւ զամենայն պատիւս, զոր ունէր ի թագաւորէն՝ զայր մտանէր ի խորանսն արքունի մեծաւ շքեղութեամբ. քանզի բաց ի պատուոյ թագաւորացն որ նուագէր նմա՝ այլ ոչ ինչ ի պատուոյ արքունի պիտոյ էր՝ զոր ոչ ունէր. և կարծէր այնուհետեւ առնուլ զթագաւորութիւնն մեծ աշխարհին Հայոց: Եւ զայն ոչ զիտէր թշուառացեալն, եթէ Տէր հեռացեալ էր ի նմանէ, և այսն պիղծ խեղդէր զնս. և բան սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնդի ի նմին ժամու կատարէր ի վերայ թշուառականին: Եւ լցեալ Արեօք և անարեօք ամենայն խորանն՝ հրաման տայր թագաւորն զապստամբսն Հայոց կապանօք ածել առաջեաւ:

Եւ ածեալ կացուցանէին զնոսա առաջի թագաւորին: Եւ հարցեալ թագաւորին՝ ասէ ցնոսա. «Ո՞րպիսի համարձակութեամբ և կամ զի՞նչ զմտաւ ածեալ և կամ ո՞ր պատրանօք և կամ զի՞նչ ոյժ օգնականութեան տեսեալ՝ զիմեցէք յայնպիսի ահաւոր գործ, յորում տեսանէիք զկորուստ անձանց ձերոց և զաշխարհին, որպէս եղև իսկ և

տեսէք»։ Եւ լուեալ զայս ամենայն նախարարացն Հայոց՝ լուռ եղեն առ վայր մի և ոչ ինչ ետուն պատասխանի։ Եւ երկրորդեալ զբանսն թագաւորին ըստ առաջին հարցմանն՝ խնդրէր ի նոցանէ ստիպով պատասխանի։ Եւ նոցա տուեալ պատասխանի՝ ասեն. «Շնորհեսցէ մեզ բարերարութիւնդ ձեր զայր մի, զոր մեք ի մէնջ ցուցանեմք, լսել ի նմանէ դամենայն ի բնէ զմերոց իրաց զաճումն, զխորհելն և զառնելն. վասն զի ոչ է պարտ ամենեցուն մեզ անկարգ ամբռիլ խօսել առաջի ք»։

Եւ թագաւորին և ամենայն աւագանւոյն յօժարութեամբ յանձն առեալ՝ հրամայեաց։ Եւ նոցա յառաջ մատուցեալ զկամսարականն Արշաւիր՝ ասացին լսել ի նմանէ բովանդակապէս զամենայն. և կամսարականն Արշաւիր, զօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն, յառաջ մատուցեալ, աներկիւղաբար սկսաւ խօսել առաջի թագաւորին և ամենայն աւագանւոյն և ասէ.

«Ի սկզբան իսկ զիրացդ զայդոցիկ զպատճառս. յորժամ ի ձեր թագաւորացդ ի միտս ծնեալ՝ յայտնեցաւ մեզ բանն, և զիրացդ բունն հարէք, որում մեզ ծառայել հրամայէիք, և օրէնս իմն հարկաւորէիք ունել մեզ, զոր ոչ մեք և ոչ նախնիք նախնեաց՝ մերոց գիտէին և կամ ծառայեալ էր. և բազում անգամ բողբոցեաք, թէ անհնար

է մեզ յանձն առնուլ և ծառայել օրինաց, որոց նախնիքն մեր ոչ ծառայեցին, որ և մտաց մերոց ծանր թուի և արհամարհանք. և այսպիսի ի մէնջ բողոքելոյ՝ ձերոյին իսկ վկայէ անսուտ հրապարակգ: Եւ իբրև ոչ կամեցաք լսել, ըստ բռնաւոր կամացդ ձերոց՝ և հարկաւորութեամբ յանձն ետուք առնուլ զպաշտօնն. զոր շրթամբք առ երկիւղի մեծարեցաք սուտ, կամեցեալ գողանալ վայր մի խաբէութեամբ զերկիւղ ձեր, և սրտիւք դարշելի համարեցաք զգործն և ատէաք, եղեալ ի մտի զերծանել հնարիւք և երթալ յաշխարհն մեր և թողուլ զաշխարհն մեր և գնալ կնաւ և որդւովք, և երթալ կորնչել յօտար երկիր: Զոր նախ քան զամենեսեան ըստ ամենեցուն խորհրդոցն երևելին ըստ աշխարհին իշխանաց, ծառայն ձեր Վարդան արար, զոր դիտեն և վկայեն բանից իմոց արք պարսիկք յաւազ տոհմաց, որ այժմ ողջ են և աստ են առ ձեզ: Առեալ լուկ զիւր կին և զընտանիս իւր՝ գէմ եղեալ գնաց փախստեայ ի ձերոյ երկիւղէ յերկիրն Յունաց:

«Եւ զգացեալ զայս տեսնոց Սիւնեաց Վասակայ՝ փուլթով զհետ դեսպանս արար զաւազ տանուտեարան և սեպուհսն և զսուրբ քահանայան, և զսուրբ գիրս օրինաց մերոց կնքեալ իւրովք մատանւով, որով և երգուան իսկ՝ ետ տանել առ

նա. ընդ որս յղեաց և զիս: Եւ զրեաց ի նամակին առ նա այսպէս, թէ «Զի ես փախուցեալ, և կամ զինչ է երկիւղդ քո, յորմէ դուռ երկընչիս, և ինչ ոչ յայտնեցեր. արդ մի փախչիր և մի երկնչիր յումեքէ. զի թէ յԱրեաց տեառնէն և ի նորին ուժոյ զարհուրեալ ես՝ մի երկնչիր. դարձիր, և նամակ առնեմք առ կայսր, և զանձինս մեր նմա ի ծառայութիւն տամք. և նա հաւատայ, թէ զայսպիսի մեծ աշխարհ նմա մեր կամաւ ի ծառայութիւն տամք՝ ինդուլթեամբ և կամաւ յանձն առնու, և զօր տայ մեզ. և նոքա և մեք միաբանեալք՝ միշտ աշխատ ունիմք գտէրն Արեաց և զԱրիս: Ապա թէ կայսր այլազգագոյնս ինչ խորհի և չճանաչէ զիւր օգուտսն՝ և ես մինչ Վրաց մարզպանն էի և դուռն Աղուանից յիմում ձեռին էր՝ բազում զօրագլուխք Հոնաց ընդ իս բարեկամացան ուխտիւ և երդմամբ, և այսօր նովին երդմամբ երթեակենն առ իս. և հարկքս ամենայն աշխարհիս Հայոց առ իս են, և գործակալք ամենայն յիմում ձեռին են, և այլ ևս բազում կարասի, զոր ի պարսիկ գործակալացն հանի՝ որ աստ ի Հայս էին, և յիմում զանձի կայ. յորմէ թէ զմի մասն Հոնաց տամ տանել՝ անտի անչափ սաստիկ հանեմ Հոնս, որչափ զի հողն Պարսից չբաւիցէ նոցա յաւարի»:

«Եւ զրեալ զայս ամենայն երդմամբ Վասա-

կայ Սիւնեաց տեառն՝ դարձոյց բռնի զՎարդան, որ էր մօտեալ յօտար իշխանաց իշխանութիւն, որք ոչ են հնազանդեալ ձերում իշխանութեանդ: Եւ նամակն զոր գրեաց առ Վարդան Սիւնեաց տէրդ՝ ողջ է, և կնիք աստ առ մեզ: Տեսանել հրամայեցէք: Եւ յաղագս որդւոցն իւրոց այսպէս ասէր, թէ «Որ ի Հայս Պարսիկ է՝ զամենեսեան կապանօք յամուր բերդս գնեմ, մինչև հարկաւ արքայն զիմ որդիսն ի բաց արձակիցէ»: Յորս կալաւ արս սակաւս ի Պարսկաց, առ վայր մի կապեաց. և յորժամ ինքն նենգաւորութեամբ զմերոյ կորստեան խորհուրդ ի միտ արկեալ տարաւ ի գլուխ՝ ապա գնոսա ի բաց արձակեաց: Նամականի արարեալ առ կայսր և առ այլ աւագանի դրանն և առ սպարապետն Անտիոքայ. և զՎահան Ամատունի և զայլս ի նախարարացն յիւրաքանչիւր տոհմէ ի Հոռոմս արձակեաց. և զՎարդան և զմեզ գնդաւ յԱղուանս ի կռիւ գումարեաց. և ինքն յանգգայս մեզ նենգեալ՝ յայս չար մղեաց. և զայնպիսի պիտանի զձեր ծառայ սպան, և այնչափ բազմութեան Պարսից և Հայոց կոտորածի և աշխարհին կորստեան եղև պատճառ: Եւ արդ՝ ինքն զարդարեալ աւագիկ որպէս բարեգործ նստի ի միջի ձերում անհոգութեամբ: Բայց գուք գնամականին զամենայն, զոր գրեալ և կնքեալ է առ կայսր և առ ամե-

նայն աշխարհն Հոռոմոց և կամ առ այլս բազումս՝ տեսանել հրամայեցէք զայն. և որպէս ձեզ Արեաց կամ է՝ հրաման տուեալ կատարեցէք ի վերայ մեր: Զի ուր գրեալք և կնքեալք ի միջի են, սրպէս ձեր արդարութիւնդ խնդրէ, աւելորդ բանից և շատխօսութեան պէտք անդ ոչ ենք:

Եւ լուեալ զայս ամենայն կարգաւ ի Կամսարականէն Արշաւրայ արքային Պարսից և ամենայն աւագանւոյն դրանն, տեսեալ և գնամակահին, զոր գրեալն էր Վասակայ Սիւնեաց տեսողն, և ի վերայ հասեալ՝ մեծապէս հիացեալ թագաւորն Յագկերտ և ամենայն իշխանք դրանն զարմացան:

ԽԶ. Յայնժամ յառաջ կոչեցեալ թագաւորին զիշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ սկսաւ սաստիկ և առաւելապէս զայրացեալ սրտիւ խօսել ընդ նմա և ասել. «Է արդարև լուեալ մեր զայդ ամենայն նենգաւոր իրս քո և զարարուածս. բայց արդ. աղէ ասս. զինչ խորհելով և կամ հրապիսի ինչ զմտաւ ածեալ զայդպիսի իրս վնասից իշխեցեր ձեռնարկել և գործել. քանզի գու էիր իշխան և զլուխ աշխարհին Հայոց. նախ քաջալերել բանիւ զմարդիկն, զոր ի նամակացն գրելոց ի քէն, զոր տուեալ մեր կարգալ՝ ստուգութեամբ տեղեկացաք. երդմնեցուցեալ զվաստակաւոր և զայնպիսի պիտանի ծառայն. մեր զքաջն Վար-

դան և զընկերակիցս նորա՝ խաբեցեր նամակա-
 նիւ առ կայսր և առ նորին սպարապետն. երդ-
 մնեցուցեալ նենգով զայնպիսի քաջ և պիտանի
 զվաստակաւորսն մեր զՎարդան և զայլ ընկերս.
 և դարձեալ գումարեալ զնա զօրու յԱղուանս՝
 ի վերայ Պարսկաց գումարտակին համարձակա-
 ցուցեր երթալ. նենգութեամբ մատնեալ զաշ-
 խարհն Արեաց կորուսեր և կոտորածի այնչափ
 իմոց ծառայից Արեաց և անարեաց եղբր պատ-
 ճառ: Զի զայնպիսի ծառայ մի զմեր, որպէս
 զՎարդան, և կայսր և կամ Հոնաց արքայ բռնու-
 թեամբ յինէն հանել կամէին՝ ամենայն Արեաց
 ուժովս կռուէի, և չտայի հանգչել՝ մինչև այսրէն
 յիս հանէի. և արդ՝ գու ընդ քո ձեռն զայնպիսի
 օգտակար ծառայն սպաներ, և զմեծ և զպիտա-
 նի աշխարհ մի կորուսեր, և դու իշխեցեր լըբա-
 բար առ մեզ, իբրև անգէտս քո նենգաւոր գոր-
 ծոյդ, գալ և զմեզ տեսանել: Բայց զայս գիտեան,
 զի յայսմ հետէ Սիւնեաց տէր չես. և զչարիան
 ամենայն, զոր խորհեցար և կատարեցեր՝ կու-
 տեսցի ամենայն ի վերայ չար գլխոյ քո: Եւ
 զհարկեր զիմոյ աշխարհին Հայոց և կամ զՊարս-
 կացն զոր սպաներն, և զկարասին այնչափ զոր
 հաներ՝ հրամայեցաք ինդրել ի տանէ քումմէ և
 յորգւոց քոց՝ մինչև վճարեսցի ամենայն»:

Իսկ ողորմելի ուխտադրուծն Վասակ թէ-

պէտ և կամէր խօսել ինչ և տալ պատասխանի՝ չդնէր ոք բնաւ ունկն բանից և կամ խորոժէր. վասն զի ուխտանենգութիւնն սրբոյ Աւետարանին և բանն անիծից երանելոյն առն Աստուծոյ Ղևոնգի եկեալ հասեալ ի վերայ նորա՝ պատեալ փակեալ պաշարեցին զնա: Որ թէպէտ և կայր ինչ վաստակս առնն առ Պարսիկս, և ջանայր ցուցանել ի ժամուն՝ և այն ոչ ինչ էր օգուտ, այլ առաւել ևս ի դատախագութիւն եղեալ ֆասէին նմա: Եւ կատարէր առ նա բան սաղմոսերդին, թէ «Ի դատաստանէ իւրմէ ելցէ դատապարտեալ, և աղօթք նորա ի մեղս դարձցին»: Հրաման տայր թագաւորն Յազկերտ անդէն գառաջեալ կողոպտել ի նմանէ թշնամանօք զամենայն պատիւն զոր ունէր. և ձաղկեալ զնա պայկացն մերկացուցին զնա. մերկացուցեալ ի նմանէ զգարդարանս պատուոյ տէրութեանն՝ հանէին խայտառականօք արտաքս քան զհրապարակն արքունի: Եւ ի նմին աւուր զթշնամին նորա, զսեպուհն սիւնի, զուրացողն զՎարազվազան՝ տէր ի վերայ աշխարհին Սիւնեաց կացուցանէին, որոյ որքան ժամանակս կալեալ զիշխանութիւնն Սիւնեաց՝ բազում արարեալ անիրաւութիւնս և բազում տունս մոխրանոցս շինեալ յաշխարհին Սիւնեաց, ի գայթակգութիւն տանն իւրոյ, բազմաժամանակեայ տանջեալ ի դիւէ ըստ յառաջա-

գրելոցն՝ դառն մահուամբ սատակեցաւ չարաչար։
 Եւ նենգաւորն Վասակ կացեալ ի դրանն
 ամս ինչ կարի վշտագին և նեղութեամբ բազմաւ՝
 մաշէր զաւուրս իւր հառաչելով և յոգւոց հանե-
 լով զամենայն օր և զժամ. մինչև թշնամանա-
 կերպ ձաղանօք սփռեալ զթաթս ձեռաց իւրոց՝
 ինքնին զիւրոյին ծեծէր զդէման, ասելով. «Ահա
 ընկալ զայս ձաղսս, ասէր, զոր ետ բերել քեզ
 ուխտանենգութիւն սրբոյ Աւետարանին և արիւն
 նահատակութեան սրբոյն Վարդանայ Մամիկոնէի
 և այլոցն ցանկալի հաղորդելոցն ընդ նմա, որոց
 ժառանգեալ զյաւիտենից կեանսն՝ ընկալան զա-
 նուն բարի յերկրի և անանց ազգաց յազգս իւր-
 եանց։ Իսկ դու, ասէ, մեղաւոր անձն իմ, կեաս
 խղճիւ և ցաւովք մտաց զսակաւաթիւ զաւուրս
 կենցաղոյս, և պատրաստեալ պահիս մշտնջենա-
 ւոր և անանց գեհեհնին»։ Եւ զայսպիսի բանս
 հառաչանաց նորա և լալոյ մինչև յօր մահուան
 իւրոյ՝ խօսէին ընդ մեզ զայս արդարապատուա՞ն
 սպասաւորք նորին իշխանին Վասակայ։ Որոյ և
 վախճանն իւր անդէն յերկիրն Պարսից վճարէր,
 ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնդի։

ԽԷ. Իսկ զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ,
 զտէր Յովսէփ կաթողիկոս, և զտէր Սահակ Ռըշ-
 տունեաց եպիսկոպոս, և զերանելի երէցն զտէր
 Ղևոնդ, և զտէր Մուշէ, զգրան երէցն Ներշապհոյ

Արծրունեաց տեառն, և զտէր Սամուէլ երէցն Աբաթայ, և զտէր Աբրահամ սարկաւազ, և զտէր Արշէն երէց Եղեգեկի, և զտէր Քաջաջ սարկաւազ,— զսոսա ութ քահանայս. և զքրիստոսասէր կապեալ նախարարսն Հայոց, որոց անուանք են այսոքիկ. ի տոհմէն Սիւնեաց երկու եղբարք՝ Բարկէն և Բակուր, ի տոհմէն Արծրունեաց ներշապուհ և Շաւասպ և Շնգին և Պարզե և Տաճատ, ի տոհմէն Մամիկոնէից Համազասպեան և Համազասպ և Արտաւազդ և Մուշեղ, ի տոհմէն Կամսարականաց Արշաւիր և Թաթ և Վարձայ, ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան և Առանձար և Աննակ, ի տոհմէն Գնաւնեաց Ատոմ, ի տոհմէն Դիմաքսենից Թաթուլ և Սատոյ, երկու ևս այլոք տոհմակցովք, ի տոհմէն Անձեացեաց Շմաւոն և Առաւան, ի տոհմէն առաջին Առաւելոցնից Փափակ և Վարազդեն և Դատ, ի տոհմէն Արծրունեաց Ապրսամ, ի տոհմէն Մանդակունեաց Սահակ և Փարսման, ի տոհմէն Տաշրացեաց Վրէն, ի տոհմէն Ռոփսենից Բարիկ և Յոնան. — և զսոսա երեսուն և մի այլ ի նախարարացն Հայոց՝ հրաման տայր թագաւորն Յագկերտ խիստ կապանօք պահել անդէն ի Վրկանի, մինչև յամս վեշտասաներորդ թագաւորութեանն իւրոյ:

Եւ յամի վեշտասաներորդի թագաւորութեանն իւրոյ Յագկերտ չու արարեալ ամե-

նայն բազմութեամբ իւրով խաղայր ի պատերազմ ի վերայ Քուշանաց. հրամայէր և զկապեալսն Հայոց, զքահանայսն և զնախարարսն, խաղացուցանել ընդ իւր ի Վրկանէ: Եւ ելեալ յԱպար աշխարհ, և եկեալ ի շահաստանն որ անուանեալ կոչի Նիւշապուհ՝ հրամայէր պահել անդ զկապեալսն Հայոց, զքահանայսն և զնախարարսն, ի դղեակ շահաստանին Նիւշապուհ: Բայց զերանելի զերկու քահանայսն, զտէր Սամուէլ և զԱրահամ, հրամայէր ընդ իւր խաղացուցանել. զոր շարաշար վշտով և բուռն կապանօք և գանիւ տայր նեղել հանապազօր, ահ և երկիւղ արկանել ի վերայ քրիստոնէիցն, որք ընդ նմա ի կարաւանին էին: Եւ հասեալ ի սահմանս թշնամեացն՝ և ոչ սակաւ մի մասամբք կատարէին խնդիրք թագաւորին, այլ ամենայնիւ նկուն եղեալ դառնայր ամօթալից, կորուսեալ ի զօրաց իւրոց արս ընտիրս և ակննաւորս, նոյնպէս և յայլ ուսմիկ այրուծիոյ: Քանզի ոչ դէմ յանդիման ճակատեալ թշնամեացն պատերազմէին ընդ զօրսն Պարսից, այլ յեղակարծումն անկեալք ի վերայ միոյ միոյ թևի՝ հանէին ընդ սուր զբազումս, և ինքեանք դարձեալ անվնասք աներևոյթք լինէին: Եւ այսպէս ի բազում աւուրս արարեալ՝ վատնէին սաստիկ հարուածովք զզօրսն Պարսից:

Եւ թագաւորին Յագկերտի տեսեալ զայնպի-

սի թեթևութիւն ծանականաց իւրոց, յանհնարին տրամուրթիւնս ընկղմեալ մաշէր. մտայոյզ եղեալ խնդրէր զիտել, թէ վասն որոյ պատճառանաց եղև դիպեալ նմա այնպիսի ծանր թեթևութիւն: Եւ կացեալ ի տարակուսի՝ ձգէր զպատճառսն մերթ յանմիաբանութիւն զնդին իւրոյ և մերթ ի մոգուցն ծուլութիւն, թէ «Ուրեմն ոչ կարացին ընծայիւք և արժանաւորապէս զոհիւք հաճել զմիտս աստուածոցն. որոց ցասուցեալ՝ ոչ կամեցան օղնել մեզ, այլ թողեալ ի ձեռանէ՝ զօրացաւ կողմն թշնամւոյն, և մեք վատնեալք դարձաք լի ամօթով»: Եւ մոգուցն իմացեալ զտրտմութիւն թագաւորին, խորհուրդ ի մէջ առեալ, խրատու անօրէն հազարապետին Միհրներսեհի՝ սկսան խօսել ընդ թագաւորին և ասեն. «Արեանց քաջ, մի՛ յածեսցին միտք քո յայլ խորհուրդս վասն վատ պատահմանց, որ դիպեցաւ մեզ ի թշնամեացն. այլ ի ցասմանէ աստուածոցն, որ կարի խիստ զայրացեալ են մեզ յաղազս աստուածասպան քահանայիցն Հայոց, որ վաղ արժանի էին մահու, և ձեր անփոյթ արարեալ՝ կան կենդանի մինչև ցայսօր: Զի եթէ լոկ մարդասպանք իսկ էին, և դուք այդքան յերկարեալ պահէիք առանց մահու՝ սակայն կարի ծանր էր և արժան մեղադրութեան զործն. թող թէ յաստուածս իշխեսցին ձգել զձեռս՝ սպանանել, և նո-

քա կեանք և զարև տեսանենք. յիրաւի պատժեալք մեք յաստուածոցն դասնիմք անխնայ»:

Եւ լուեալ զայս թագաւորն ի մոզուցն, և կարծեցեալ ստոյգ զսուտ պատճառս նոցա, և ի մեծ տրտմութիւն գրգռեալ ընդ կապեալ քահանայսն, հաշուելով թէ արդարև վասն նոցա եղև այսչափ կոտորած զօրացն իւրոց՝ վաղվաղակի հրաման տայր՝ նախ զնոսա, որ ընդ իւր քահանայքն էին, գտուրք երէցն Սամուէլ և զսուրբ սարկաւազն Աբրահամ, յաներևոյթ տեղի ինչ տանել, շատ ի կարաւանէն հեռի, և անդ գլխատել, յաղագս չգտանելոյ ուրուք ի քրիստոնէից և պատուելոյ զոսկերս նոցա: Բայց յառաջ քան զսպանանելն զնոսա՝ հրաման տայր՝ զաջ ձեռն կտրել զսուրբ Սամուէլի և զնելի ձեռին տեառն Աբրահամու, նոյնպէս հրամայեաց՝ և զսուրբ Աբրահամու կտրել զաջ ձեռնն և զնելի ձեռին տեառն Սամուէլի, «Փոխանակ, ասէ, զի իշխեցին ձգել զձեռս իւրեանց ի պատուական կրակն և սպանանել», և ասպա սրով կտրել զգլուխս նոցա: Եւ այսպէս վկայեցան սուրբքն յամսեանն հրոտից, որ օր եօթն էր ամսոյն, ի զաւառին որ անուանեալ կոչի Վարդգէս:

Եւ թ. Յետ այսորիկ դեսպանս հրամայէր առնել թագաւորն Յազկերտ վաղվաղակի և յոյժ փութով յաղագս երանելոյ եպիսկոպոսին Բա-

տենոյ Թաթկայ, որ կայր ի կապանս յԱտորես-
տանի, ի բազում ժամուց տանջեալ չարալլուկ
տանջանօք. և հրամայէր սպանանել անդէն և
անհետ առնել զմարմին սրբոյն, յաղագս չգտա-
նելոյ ուրուք ի քրիստոնէից, ի պատիւ տանելոյ
զոսկերս նորա: Եւ հասեալ դեսպանին անդ՝ կա-
տարեալ մոգուցն զհրամանն և լցեալ խնդութեամբ.
բայց յառաջ քան զվախճան սրբոյն՝ քերեցին
նախ տանջանօք զաւուրս բազումս զմարմինն
սրբոյն յոսկերացն, և ապա ըստ հրամանի Թա-
զաւորին հատեալ սուսերաւ զգլուխն և սպանին:

Ժ. Նոյնպէս տայր հրաման և վասն այլ քա-
հանայիցն սրբոց, զորս թողին կապեալս ի Նիւ-
շապուռ ի դղեկին: Տայր հրաման Վեհեհենշապհոյ
ամբարապետի առնուլ ընդ իւր երկուս ևս այլ
օգնականս յաւագանւոյն, զՋնիկան մայպետն
արքունի, և զՄովան անդերձապետ՝ ի ձեռանէ
մովպետան մովպետի, երթալ փութով յառաջ
քան զինքն, և հանել զսուրբ քահանայսն ի բան-
տէն, ուր էին կապեալք նոքա և նախարարքն
չայոց, և տանել զնոսա հեռի ի քաղաքէն յան-
կոխ և յանապատ տեղի, և անդ չարալլուկ տան-
ջանօք, որպէս և կամեսցի, բարձցէ զնոսա ի
կենացս: Բայց յոյժ պատուիրանաւ զգուշացու-
ցանէր Թագաւորն Վեհեհենշապհոյ՝ ոչ տալ ումեք
գիտել, ոչ գառնուլ և զգնալ զնոսա ի քաղաքէն,

և ոչ զճանապարհն ընդ որ տանիցին, և ոչ զտեղի մահուանն ուր սպանանիցեն գնոսա: Ճանդի լուեալ է, ասէ, մեր ստուգութեամբ, թէ աւելի, ասէ, վասն այսր կարի խնդան ի մահ՝ որք ի մոլար աղանգն են քրիստոնէից. զի այդպէս ասեն, թէ ոսկերք այնոցիկ, որք յաղագս Աստուծոյն իւրեանց մեռանին, և որ ոք, ասէ, յիւրում տանն ունիցի ինչ անտի, թէ և փոքր խրիստր ինչ ունի՝ և վատ ինչ և խորամանկ ի նա և ի նորա տունս և ի սիրելիս ոչ մերձենայ: Այլ և զայս ևս, ասէ, ասեն, թէ ի բանս ատենի աջողութիւնս տան և իմաստս և քաջութիւնս դտանել և պահպանութիւն: Եւ մինչև ի մահ ջանան անձամբ և կարասուով գոնէ ատամն մի կամ եղունկն մի գտանել յայնպիսեացն, և ի տունս իւրեանց տանել: Այլ և զայն ևս ի հաւատարիմ մարդկանէ, որք ի մոլար ազանդին նոցա են եղեալ, ապա զմեր լուսաւոր և զարդար օրէնս ունին, տեղեկացեալ եմք, թէ կանայք նոցա, ուստերք և դատերք, և զզարդս ոսկւոյ և արծաթոյ և մարգարտոյ տարեալ ուրուք նոցա, թէ կարի փոքր ինչ յոսկերաց այնր մեռելոց տայր նոցա՝ զայն մեծարգոյ և պատուական համարին: Եւ զինչ ևս այլ աւելի ասեմ. և զհարց և զմարց զարդս, զոր յանուն նոցա արարեալ է մեծաւ աշխատութեամբ, ճիտակս և կամ զտակս ինչ մարգարտոյ կարի մե-

Ժագնոյ՝ կանայք քրիստոնէիցդ չհամարին ինչ հանել յանձանց և տալ և գնել փխրանս ինչ յուկերաց այնպիսեացն: Այլ դուք ուշիմ լերուք, և յայնմ վայրի եղիցի սպանումն նոցա, ուր յայնպիսեաց կարծեաց և պատուոյ՝ սպանեալքն և որք սպասեն ոսկերացն՝ վրիպեալ լիցին»:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ ի Թագաւորէն ամբարապետին Վեհդենշապհոյ յԱպար աշխարհին, և մտեալ ի դղեկ շահաստանի Նիւշապհոյ՝ խօսէր բանս սուտս, և տայր աւետիս նենգութեամբ, թէ «Արքայից արքայ հրաման ետ ինձ՝ զհայ երիցունսդ որ աստ ի կապանս են՝ արձակել յաշխարհն իւրեանց, և վասն այլ ազատանւոյն որ ի Հայոց են՝ պայման արար, թէ ես յորժամ գամ՝ արձակեմ ի կապանաց»: Եւ լուեալ զայս բազմութեանն որ էին ի շահաստանին՝ կարծէին գոլ արդար զխօսեցեալսն ի Վեհդենշապհոյ: Բայց սուրբ քահանայքն իբրև լուան՝ իսկոյն գիտացին ազգեցութեամբ սուրբ Հոգւոյն զհասեալ բարի ժամ յուսոյ նահատակութեան իւրեանց. սկսան խօսել ընդ նախարարան Հայոց, ընդ որս կապեալն էին, և ասեն. «Թէպէտ և կամէր արդեօք Վեհդենշապուհ թաքուցանել զճշարտութեան բանն՝ ոչ կարաց. քանզի երկօքեան մեր այդ իրք այդպէս կատարելոց են, որպէս և լուանն իսկ ի նմանէ ամենեքեան. զի և

դուք իբրև ողորմութեամբն Քրիստոսի արձակելոց էք ի կապանացդ, և մեք զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն կատարեալ զտաղտուկ զաւուրս կենցաղոյս պանդխտանոցիս՝ զնալոց եմք ի բնիկ աշխարհն մեր և յընտանիս, ուր դասք առաքելոցն են և օթևանք սրբոցն, ի բանակ տանուտեառնն և արարչին ամենեցուն Քրիստոսի, որ ասացն. «Ուր եան եմ՝ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի»:

ԺԱ. Եւ սոցա դեռ ևս խօսելով զայս այսպէս՝ մի ոմն ի դահճացն, որ սիրելապէս ընդունելութիւնս ունէր ընդ կապեալ նախարարս Հայոց, լուեալ ճշգրտապէս յերանելի Խուժկէն՝ եկեալ յայտնէր նոցա զստոյգ խորհուրդն, և տայր գիտել զարդարն, թէ՛ սրպէս տուեալ է հրաման թագաւորին յաղազս սպանման քահանայիցն: Զոր ստուգեալ նախարարացն՝ լային դառնապէս. իբրև ոչ եթէ ոչ կամելով զնահատակութիւն սրբոցն, որում և ինքեանք իսկ փափաքէին լինել արժանի, այլ վասն մնալոյ ի նոցանէ որքք և անմխիթարք:

Իսկ սրբոցն և յառնէն իսկ ճշգրտեալ զիւրեանց հաստատապէս աւետիսն՝ զօրացեալք զուարճանային ցնծութեամբ, և տուեալ փառս Աստուծոյ՝ իսկոյն երեկոյին պաշտամանն պատրաստէին. քանզի և անագանագոյն իսկ էր այնուհետև ըստ այլ աւուրց պաշտամանն ժամ: Որ

քանզի և եկք ամբարակապետին ի շահաստանն ոչ ինչ էին վաղ, վասն որոյ կալ զգիշերն անգէն հարկաւորեցաւ ի շահաստանին: Եւ սրբոցն կատարեալ զկանոն երեկոյին պաշտամանն՝ վայելին սուղ ինչ և դոյզն ռոճկովն որպէս բազմախորտիկս անուշահոտովքեամբ, և անուշակ ընթրեացն ուրախութեանն յերկարեալ զուրախութիւն ճաշակմանն մխիթարութեան շնորհիւ, զօրութեամբ Աստուծոյ սուրբ Հոգւոյն, և յարուցեալ յընթրեացն) փառաւորելով և օրհնելով զԱստուած՝ կատարէին զաղօթսն: Հրաման տային սուրբ քահանայապետքն Աստուծոյ կապելոցն նախարարաց՝ աղօթից և տքնութեան պարապելոյ ըստ կարգի իւրաքանչիւր ուրուք զգիշերն զայն, ասելով ցամենեւեան այսպէս. «Զի եթէ զոք ի ձէնջ այսօր յուղարկէիք ի Հայս, ոչ ապաքէն առ իւրաքանչիւր սիրելիս թուղթս ողջունացոյցս և պատգամս ուրախալիցս յղէիք խնդութեամբ, նաև յաղագս ճանապարհորդելոյ ի ձէնջ ուրուք խնդրէիք յԱստուծոյ՝ ողջամբ հասանել առ իւրաքանչիւր ընտանիս և զեղեալ ձեզ նմա զբանն կատարել: Եւ արդ՝ աւասիկ յուղարկիմք մեք ի ձէնջ առ Աստուած. խնդրեցէք ամենեքեան ի Փրկչէն Քրիստոսէ և ի սուրբ նորա Հոգւոյն՝ լինել աներկիւղ քաջալերութեամբ ամենեցուն մեզ արժանի երկնաթովչ ցանկալի

ուզւոյն, տանել ձեզ ազջոյն և զյայնձնարարութիւն առ բազումն ողորմի Քրիստոս և այս սուրբ գունդն պատքելոց և մարգարելից և ամենայն սրբոց: Որոց միշտ բարեխօսութեամբ թախունձեացի գորովայնից գութ բազումն ողորմ արարչին Քրիստոսի՝ լինել ձեզ միւրթարիչ և փրկիչ. և արձակեսցէ զձեզ յերևելի կապանացոյ յարում էջոյ և ամաչեցուցանէ գնախանձորդս ձեր և զթշնամիս: Տացէ՛ ձեզ տեսանել զաշխարհն Հայոց և զընտանիս ձեր, և անդ ամփոփեալ գոսկերս իւրաքանչիւր ուրուք զձեր՝ առ ոսկերս հարց ձերոց ժողովեսցէ, և յաներևոյթ կապանաց սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր՝ պահեսցէ անվնաս յօր տեսան Յիսուսի Քրիստոսի»:

Եւ լուեալ զայնպիսի հրաման ի սուրբ քահանայիցն Քրիստոսի ամենայն նախարարացն՝ ետուն պատասխանի և ասեն. «Ո՛ւմ արդեօք յաղթիցէ քուն յարքայութեանն, ուր ոչ գոյ արքնութիւն և ոչ ծանրութիւն տաղտկութեան, և կամ զարդեօք պիտացեալ տրտմեսցի յանանց բարութեանն, ուստի մերժեալ են ցաւք և տրտմութիւնք և հեծութիւնք: Եւ մեզ օրս այս կարապետ և առիթ է աւուրն այնմիկ, ուր վարդապետութիւնք սուրբ քահանայից Աստուծոյ քարոզեալ լսելի լինէր ի միջի մերում: Եւ տրտմութիւն ընդէր իսկ ընաւ ծնանիցի ի սիրտս

ուրուք, որք արժանի եղաք ցանկ զծնողս մեր և գինգեոր վարդապետս ի կենդանութեան մերում ի մարմնի իբրև գիրեշտակս տեսանել, և ի վախճանի իբրև զգուարթունս: Բայց որ արտասուեմքս փղձկարով՝ որպէս Փրկչին ամենեցուն Գրիստոսի գծրուսադէմ տեսեալ կամ զՂազար, զոր յարոյցն ի մեռելոց, թէ ընդէր իօկ անմահ և անախտ ստեղծուածս յԱրարչէն, գերեալ ի խաբէութենէ թշնամւոյն, դարձեալ ի հող՝ անկաւ ընդ ախտիւ և մահուամբ»:

Եւ այսպիսի բանս ակետալիցս լուեալ ի նախարարացն սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ՝ մեծաւ ուրախութեամբ սկսան ամենեքեան տարածել զձեռս ի յերկիրնս, զոհանալ զԱստուծոյ և ասել. «Գոհանամք զքէն, Աստուած, որ ի շնորհէ քարոզութեան սուրբ առաքելոցն բազումս ծնար առաքեալս, և ի շնորհէ ճգնագգեցիկ մարտիրոսացն անթիւս ծնար նահատակս. որպէս առաքեալն և խոստովանողն տէրն Գրիգորիոս, արարողն ուզիղ գործոց ի ուսուցիչն յստակ և անհեղզ վարդապետութեան, նախանձեցուցեալ զամենեսեան ի բարի նախանձս՝ ծնաւ վարդապետս և անթիւ նահատակս, յոլով միանձուսս, անչափ դասս կուսանաց, զամենայն անձն ընաւ տաճար բնակութեան սուրբ Նրորդութեանդ յօրինեաց: Գոհանամք զքէն, Փրկիչ, որ ի հօտէն սրբոյն

Գրիգորիոսի գոչխարան առաւել քան գիովիւս բանաւորս արարեր, և զաշակերտս ի ժողովրդեանէն առաւել քան զվարդապետս յօրինեցեր գիտունս: Ահա և մեք այժմ՝ զօրացեալք քաջալերեցաք ի բանից շնորհալից հոգևոր ծննդոցս մեր, հարք յորդոց, վարդապետք յաշակերտաց, քահանայք ի ժողովրդոց: Եւ արդ՝ յուղարկիմք ի սոցանէ ուրախութեամբ, որոց արկեալ զմեզ յուղի՝ առ քեզ առաքեն, և ինքեանք մնալով ի մարմնի՝ ընդ քեզ են և առ քեզ, և քեզ զօրանան: Պահեա՛ զսոսա ամենազօր աջովդ քո, պարսպեա՛ գնոսա ամրութեամբ սուրբ Հոգւոյդ քո, մխիթարեա՛ զսոսա ուրախութեամբ բանի քո. զխաղաղութիւն քո տուր սոցա և աճեցո՛ ի սոսա զշնորհան»:

Եւ այսպէս օրհնեալք գերանելի կապեալսն և հզօր ամենակալին յանձնեալ՝ ասեն. «Նա պահեսցէ զձեզ ողջս, և Հոգւոյն իւրով սրբով մխիթարեսցէ զձեզ հանապագ: Եւ դուք մի տրտմիք, այլ ուրախութեամբ ուրախ լերուք յայն որ ասացն, թէ «Ոչ թողից զձեզ որքս. դամ, ասէ առ ձեզ». որ եկեալ իսկ է և է ի միջի ձերում. որ արձակէ զձեզ ի կապանացդ յորում էքդ, և պահեսցէ զձեզ յուսով օգնականութեան իւրոյ և տայ ասել ձեզ համարձակաձայն պարծանօք, թէ «Վասն քո մեռանիմք զօրհանապագ. համա-

րեցաք որպէս զոչխար ի սպանդ»։ Եւ ամենատէրն խորտակէ զսատանայ ի ներքոյ ոտից ձերոց, երևելիս և պայծառս ցուցցէ զձեզ ի մէջ ազգիս ամբարշտի, և դարձուցցէ զձեզ ի յերկիր ձեր։ Պահեսցէ զտունս ձեր, սնուցցէ զտղայս ձեր, ժառանգեցուցցէ զաւակի ձերում զվիճակ հարց իւրեանց. նմա փառք և այժմ և յամենայն յաւիտեանս. ամէն»։

Եւ կատարեալ սրբոյն Ղևոնդի զբանս վարդապետութեան և մխիթարութեանս այսորիկ՝ ըստ հրամանին սրբոյն Յովսէփայ և սրբոյն Սահակայ, որոց և նոցա օրհնեալ զերանելի նախարարսն և զայլ ժողովեալսն ընդ նոսա՝ յանձնեցին զամենեսեան սրբոյ Երրորդութեանն, և կատարեցին զաղօթս։ Եւ եղև ամենայն անձն երանելի կապելոցն նախարարացն որպէս զանձինս այնոցիկ, որք ժողովեալ էին ի վերնատունն և բնակէին ընդ սուրբ առաքեալսն, լցեալք սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ, քաջալերեալք և ապաւինեալք ի յոյսն երկնաւոր։

ԾԲ. Եւ մինչդեռ ուրախացեալ ցնծայր ամենայն խոհարան լսողացն, որպէս բազմախորտիկս անուշահոտ ճաշակօք, հոգեշնորհ վարդապետութեամբ առաքելանման վարդապետացն՝ գային հասանէին յանկարծակի բազմութիւնք դահճացն համբարապետէն, շահիւք բազմօք սաստկապէս

լուսեցելովք. քանզի ըստ անանց, և անսոսնա ճայ-
նարձակութեան յաստուածային հրամանատու-
թենէն թռչնոյ՝ ժամ էր այնուհետև. հաւուն խո-
սելոյ. ունելով ընդ ինքեանս բազմութիւն դարբ-
նաց գործովք արուեստաւորութեան իւրեանց,
սալիւք և ուռամբք, կանօք և խարտոցովք, խար-
տել և կտրել և ի բաց հանել գերկաթան ի ձե-
ռաց և յտից և ի պարանոցէ սրբոցն, և գոր սչն
կարացեն կտրել խարտոցօքն՝ ուռամբք շարդեալ
գրեւոս երկաթոյն, դնելով ի վերայ սալիցն, բե-
կեալ հանցեն ի բաց: Քանզի ստուարք էին և
ծանդւնք քան զընութիւն ամենայն երկաթոյ,
որովք զայլ մահապարտան կապէին, գոր ի նոցա
խակ անուն առեալ էր առնել մոգուցն, որպէս
յանուն արանց փատախրատից և աշխարհակորու-
սաց և աստուածասպանաց, և մանաւանդ զշղթայս
սրբոյ կաթողիկոսին Յովսէփայ. գոր ևս առաւել
քան զսասակութիւն այլոց շղթայիցն ստուար-
դոյնս սուէին գնորայն և անհեղեղս:

Եւ տեսեալ սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ
զեկեալս ի դահճացն ընդ Վեդեհնշապհոյ, և զբազ-
մութիւն դարբնացն գիտացեալ՝ տրտմեալք խառ-
վէին առ հասարակ. վասն զի ցանկանային երեզ-
նահրաւիրակ կոչմանն նոյն զարդու, գոր յարագս
անուանն Աստուծոյ արժանի եղեն կրելոյ գայն-
չաք ժամանակս կամաւ և ցնծութեամբ ի մարտ-

ար իբրևանոց, թէ և հասնալք նովիմք ի մտքի
 նահանատակութեանն, ուր եղեալք արժանալք յա-
 լիտեննից փառացն, անդ ասրս դնելով յետս միտն-
 դասնայն գլղթնայն և զկապանս երկրացին ծան-
 րութեանոց աչաբ աշխարհիս կամէին ախորժելովք
 Բանդի գործիքնով մոլեկան փառացն ցանկա-
 յողք, աղք և կանայք, որք անյապութեամբն հա-
 մակեալք ոսկունք և պատուական անխտբք և
 մարդարատվք, կապեն ախորժելով զիւրոյին ան-
 ձանց զձեռն և զոտս և զպարանոց: գորս թէ ոք
 ի թշնամեաց և կամ ի բռնաւոր իշխանաց կա-
 պէր առ փոսնդի և նովիմք տայր կող և չհանել
 ի քաց՝ առատանային փղձկալով, և չունէին ժոյժ
 և առ վայր մի. և արդ ինքեանք զինքեանս կա-
 պեն, և չհամարին ծանր և ոչ զգան, այլ և զոր
 յայլոն տեսանեն յայնպիսի նիւթոյ՝ նախանձին,
 թէ ընդէր ոչ և այն ևս ի մերում զարդուս չէ-
 բայց իբրն այլոց կայ, ես իւր երեւմ քան զոք
 աւելի. և թէ կուտէր ոք զամենայն նիւթս աշ-
 խարհիս պատուականութեան ի վերայ այնպիս-
 ւոյն, մինչև հեղձամղձուկ եղեալ խեղդէր՝ շատս
 չասէր: Բայց և ոչ այնպիսիքն երևէին պատու-
 ձեալք անցաւոր զարդուքն, այնպէս զեղեցիկք
 և շքեղք և ամենայն տեսողաց պատուականք,
 որպէս երևէին հայրանման որդիք նահատակին
 Գրիգորի ցանկալի շղթայիւքն՝ երջանիկք և հրեշ-

տականմանք, զոր ունէին պարծանօք և խնդութեամբ ի սուրբ ձեռս իւրեանց և ի պարանոցի: Յորս մատուցեալ դարբինքն և ի բազում ժամս ջանացեալ խարտոցօք և այլ ազգի ազգի հնարիւք՝ և ոչ կարացին կտրել գառուարութիւն բեռացն. յետոյ ապա եղեալ ի վերայ սալիցն և ուռամբք ջարդեալ՝ հազիւ գերծուցեալ հանէին գերկաթսն ի մարմնոյ սրբօցն, շարաչար կոտորելով և վիրաւորելով զմարմինս նոցա. որք գահազին ցաւս վշտացն առ ոչինչ համարեալ. այլ և ձգտեալ յերկարէր գործն մինչև յերրորդ ժամ աւուրն, հանդերձ ընդ նոսա կապելովք նախարարօքն Հայոց աղօթիւք և փառաւորելով զցաւացածոցն զԲրիստոս օրհնէին:

ԺԳ. Յայնժամ հրաման տայր Վեհգենշապուհ և որք ընդ նմա օգնականքն էին՝ կոչել ի ծածուկ ի գիշերի գականաւոր արս շահաստանին, նոյնպէս և գերեւելիս ոմանս ի մոզուցն, և պատուիրէին նոցա հրամանաւ արքունի. Տիֆ, սաէ, գկեանս ի մաի զիւրաքանչիւր անձին և տան, և յիշեցէք գերկիւղ թագաւորաց, որք նման ապտուածոց իջխեն. սպանանել, և կեցուցանել, պատուել և անարգել, և մի զոր յօրէս յայսմանէ մինչև ցրովանդակել ամենայն կարաւանին արքունի և ի վրկան հասանել, զհայ այր, ուստի և իցէ, կամ ի մանկուտոյ կապելոց նախարարացն

Հայոց, որ ի շահաստանիս են, և կամ ի մանկանց կապելոցս երիցանցս, զորս մեք այսօր ի բաց տանիմք, և կամ բնաւ հայ զոք որ յանկարծ թէ և այլուստ հետեք եկեալ իցէ այսր բնակել՝ թողուլ արտաքս քան զդուռն շահաստանիս. և գտանիցիք առանց ամենայն թողութեան ազգաւ հարեալք և դառն մահու մեռանիցիք ի թագաւորէն, և մեր անձինք անպարտ լիցին յայնպիսի չարեաց, որ ի վերայ ձեր հատանիցեն. այլ զգուշացարձք երկիւղիւ և հոգալով հասուցանել բարի շնորհակալութիւն ի վերայ անձանց և մեր, և ձեր հասարակաց»։ Քանզի ըստ հրամանի թագաւորին երկնչէին, թէ մի գուցէ ոք ի մանկանց նախարարացն կապելոց, գնդոս այլակերպեալ, հետագօտիցէ զայն ճանապարհ գնացից նոցա։ Զոր Փրկիչն Քրիստոս ընդ նոսին իսկ առաքեալ էր զցուցակ և գլայտնիչ աշխարհի՝ գանձուն վեծի, և նոքա, նման չրէիցն, Պիղատոսի զօրուն հրամայէին պահել զգերեզմանն, զոր Քանն Աստուած երեշտափօք բացեալ յայտնէր զինքն հաւաքացելոց յանուն կորս. որ և ասացն և կատարեալ երևեցուցանէ անսուտ զպացեալս իւր հանապազ, թէ «Որ հաւատայ յիս՝ զգործն զոր ևս գործեմ և նա գործեսցէ, և տուել ևս գործեսցէ»։

Եւ կատարեալ դահճացն զգործն ըստ հրա-

ձանկին վեհգեներապետի՝ խորհրդապետանց անխառն-
 առ ի շահատուանէն զտարրան փութանիս: Եւ ան-
 անալ գոյն նախարարացն Հայոց, որք անդէն ի
 պրկի շահատուանին նախոց էին ի կապանս՝ քա-
 ջադերեալք և սպաւիներաք ի յոյնն երկնաւոր,
 անեղիկիւ համարձակութեամբ ստանլի ամենայն
 բազմութեանն հրապարակին Պագրկաց, օտարացն
 և որք անգ էին ի շահատուանին, անկեալք յոսն
 սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ՝ խնդալից և ուրա-
 խասիրոց համբուրելին յերկար ողջունիւ զոսն
 նոցա, աղաչելով և սօելով, թէ այլշեռլիք զմեզ
 անմոռաց յուրախութեանն ձերում և յարքայու-
 թեանս: Նոյնպէս և սուրբ քահանայքն Աստու-
 ծոյ բերկրեալք սրտիւք և զուարթալից երեսնք
 բնկադեալ զամենեանս ի դիրկս իւրեանց՝ առէին.
 Ենտուած գօրութեանց օրհնեացէ զձեզ, և անցէ
 ձեզ տնողութիւն հաճբերութեան ի փառս անուանն
 իւրոյ, և զօրացուացէ զձեզ առաջի ազգացս հե-
 թանոսականաց. և արձակեալ զմարմնսն ձեր յե-
 բեիքի կապանացոյ յորում էք՝ առաջնորդեացէ
 ձեզ յաշխարհն ծննդեան ձերոյ, և ի դիրս հարցն
 ձերոց հանգուացէ զոսկերս ձեր, և յաներեոյթ
 կապանացն սատանայի արձակեալ զոգին ձեր՝
 ածցէ զձեզ ի զուառն, ուր զմեզ յուղարկեցէք,
 և բնակեցուցէ զմեզ ձեօք հանդերձ յաւիտենից
 յարկն, ուր Քրիստոս է բնդ աջմէ Աստուծոյ Հօր:

Ան տեսնող անօրինացն գոյնազիտի տարախա-
 ճից հրաժեշտ ի միտնեանց սուրբ քահանայիցն և
 նախարարացն Հայոց՝ այսպանէին ընդ միտս
 իւրեանց ծաղրելով. հաշուէին գնոսա լինել ան-
 դէաս հրամանի թաղաւորին, և ասէին զաղտ
 ցմբեմանս. «Զի թէ գիտէին երկցանիտ գմանն,
 զոր պատրաստեալ է նոցա՝ ունէին սրբեօք բա-
 գում սատարս լալոյ զինքեանո, այլ այդպէս ծի-
 ծարկ և ուրախանալ ոչ լինէին կարող»: Եւ զայն
 ոչ գիտէին ամբարիշտքն, եթէ նոցա այն էր
 ցնծութիւն և նոյն լուր ուրախութեան, և ընդ
 այն զուարճանային անյագ խնդութեամբ, հրա-
 ժաբեալքն և մնացեալքն: Եւ ողջունեալք զմի-
 մեանս սուրբ քահանայիցն և նախարարացն Հա-
 յոց՝ յաւարակեալք զնային, հոչեցեալք ի պառ-
 կամն: Եւ երթեալք սուրբ քահանայքն Աստու-
 ծոյ՝ կողմէին ճեպով և այլ մանկունք ի սպա-
 սաւորացն երանելեացն, որք եկեալ էին ընդ
 նոսա ինքնակամ յօժարութեամբ յաշխարհէն
 Հայոց, արբանեկել նոցա և սպասաւորել ի կա-
 պանան, որք և վիճակի բարւոյ մասինն լինել
 արժանիք տենչային: Եւ մանաւանդ առաւել
 թորէն երէց, որ էր ի գաւառէն Այրարատու, ի
 դեզձէն որում անուն էր Որկովի, և երանելին
 Արքահամ երէց, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի
 դեզձէն որում անուն էր Զենախ: Զոր տարեալ

Վեհդենշապհոյ և որք ընդ նմայն էին, և հարցեալ թէ «որք յձ կազմիք» և լուեալ ի նոցանէ, թէ «ուր՝ զհոգևոր տեարսդ՝ մեր՝ և զվարդապետս տանիք՝ ընդ դոսա պատրաստ եմք երթալ, ի կեանս կամ ի մահ»։ Եւ սրտմտեալ Վեհդենշապհոյ՝ հրաման տայր բռնաբար ունել զնոսա և պահել անդէն ի շահաստանին. պատուէր տայր ըստ առաջին հրամանին զգուշանալ նոցա բազում պահպանութեամբ մինչև ցժամանակ մտանելոյ ամենայն զօրացն արքունի յոստանն. «և ապա, ասեն, իշխեսցէ ծառայ ոք կապելոց նախարարացն Հայոց ելանել ի շահաստանէն ի պէտս արժանեկութեանն, ուր և առաքեսցեն տեարքն իւրեանց»։ Զոր իբրև տեսեալ երանելեաց քահանայիցն Սորենայ և Աբրահամու զբռնաբար զահճացն արգելուլն զնոսա անդէն ի շահաստանին՝ մեծապէս խռովեալք տրտմէին, հաշուելով անարժան զանձինս այնպիսի երկնաւոր պսակի, զոր և առնլոց են սուրբ վարդապետք նոցա, որդիք նահատակին Գրիգորի։

ԾԴ. Զուէր այնուհետև ամբարապետն Վեհդենշապուհ հանդերձ քահանայիւքն ի Նիւշապհոյ, ի վեցերորդ ժամու առուրն, ընդ ճանապարհն որ ելանէ ի Վրկանն։ Եւ լուեալ զայս առն միոյ վաճառականի, որ էր ազգաւ Սուժիկ, որոյ ըստ օրինի վաճառականութեան շատ անգամ ճանա-

պարհորդեալ էր ի Հայս, որ և զլեզու հայերէնս խօսից քաջ տեղեկաբար գիտէր. և էր ինքն այր ի մանկութենէ իւրմէ կեցեալ առաքինի վարուք, եղեալ որդի քրիստոսասէր և հաւատացեալ ծնողաց, որ և գերանելի քահանայն Աստուծոյ և գնախարարն. Հայոց որ ի կապանն էին՝ յոյժ ընտանութեամբ գիտէր. առ որս և բազում ծախս յընչից և սպասաւորութիւն արարեալ էր, մինչ ի Վրկանին էին, ուշադրելով զամենայն օր և ակն ունելով մասին նշխարաց սրբոցն ի կատարումն նոցա լինել արժանի: Սորա լուեալ գհրաման թագաւորին՝ ճեպով և անյապաղ, ոչինչ զգացուցեալ ումեք, թողոյր և զգրաստ իւր և զկարասի ի մանկունս իւր և յընկերս, և իւր առեալ ի գրաստուց իւրոց գրաստս տոկունս և ուժեղս, և նմանեալ առն կարաւանի՝ գնայր ընդ ճանապարհ որ երթայր յԱպար աշխարհն, և ուղեկցեալ ճանապարհորդէր ընդ ամբարապետին ընդ Վեհդենշապհոյ, ցուցանելով նմա, դճանապարհայնն և յօթեանս ուր հանգչէին՝ բազում արթնութեամբ շուտութիւնս. և հաճոյ եղեալ Վեհդենշապհոյ ամենայն գործ հպատակութեան Խուժիկին՝ սիրէր զնա յոյժ և խնամարկելով ողջունէր. վասն զի Աստուած էր, որ յաջողէր զիրն: Եւ եղեալ համարձակապէս յընդունելութեան մեծի իշխանին Խուժիկն՝ հարցանէր առ ի սթա-

փերոյ, ամբարասպետան զՊուժիկն յաղագս գեղջի,
 Կողբա և ծնողացն, թէ որպիսիք էին և ուստի:
 Եւ Պուժիկն պատճառադրելով խօսէր ընդ Կոտ
 այլաբանութիւնս, սուտ պատճառս և զխաղաղ
 ըստ առաջարկելոյ իրացն գործոցն: «Որքի եղևար
 եմ ես, ասէ, ծնողաց օրինաւորաց, որք ի նախ-
 նեաց իւրեանց կրակի և արեգական հաւատար-
 մապէս եղեալ են ծառայք, որոց զիս ի նոսա-
 յանձնեալ է ի մանկութենէ իմմէ, և նոցա պահ-
 պահութեամբն կացեալ եմ ի միջի մինչև ցայ-
 սօր և կամ, ճանաչելով յայտնապէս յանձին իմում
 զաստուածոցն օգնականութիւնս»: Յիշելով երա-
 նելոյ Պուժիկն զպատճառադրութիւնսն վարդա-
 պետին հեթանոսաց Փօղոսի, որ երբեմն հաւա-
 տովն փարիսեցի լինէր, և դարձեալ այլուր հոռ-
 մայեցի. որ ոչ էր յայսցանէ ի ժամուն և ոչ մի,
 այլ հաւատովք՝ Աւետարանին քարոզ էր և վար-
 դապետ, և քաղաքաւ՝ ի Կիւլիկեցոց զաւառէն
 էր, տարսոնացի, մանաւանդ թէ սուրբ և հոգե-
 դէն վերին զօրացն էր դասակից. բայց զմիտս
 լսողացն առ վայր մի սայթաքեցուցանէր այսր
 անդր, զի զճշմարտութիւն անեցուցեալ հաստա-
 տեսցէ: Այսպէս և երանելի Պուժիկն պատրողա-
 կան բանիւք զմիտան Վեհեանշապետոյ խնդացու-
 ցանէր ի ժամուն, որպէս զի զիւր ընթացիցն տեն-
 չանս տարեալ ի գլուխ՝ կատարեսցէ ըստ կամի:

Իսկ ամբարասպետն. Վեհղենշապուհն որդեա,
 Թէ յսաստուածոց, համարէր, զգլխատահրումն նմա.
 Առե՛վիին, պեսպնեկով, զայցն, յառնեալցն աջողակ,
 և ագաւել վարկանէր, հաւատարբով և ըմբոն գործոց
 իրացն, յոր, կրթայր, վասն որոյ և շատայր,
 Թոյլ ատն և ոչ ժամ մի հեռանալ յիւրմէ, աչ ի
 ատէ և ի գիշերի մօտ դնէր առ իւր բազում
 յարգանօք, և սիրով, և հաւատայր նմա զխորհուրդ
 Թագաւորին և զպէտս գործոյն՝ յոր երթայր,
 վասն զի ըստ յառաջագոյն ասացելոցն,
 Ապարւած էր որ անտեսէր զիրան. ըստ իւրաց,
 կամացն, ի քակտումն և յամօթ դասաւ անգրինացն,
 և յօգուս և ի փառս եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ:
 Եւ կասարէր բանն սուրբ Հոգւոյն որ ասէր,
 Թէ «Սորհեցան, և ոչ ինև, և դաշինս կոնցին,
 և ոչ իմով բանիւ» . և սաղմոսերգն ասէ.
 «Սորհեցան խորհուրդ՝ գոր ոչ կարացին հաստատել»:

Ապա պատճառէր երանելի Սուժիին պէտս ինչ
 զիւր տեսանել այլուր, և ինդրէր ազաչելով հրաժեշտ
 ի Վեհղենշապուհոյ. որով յամենայն օգտակար
 իրաց և կարծեաց հեռացուցեալ զմիտս ամբարսպետին՝
 առաւել հաւատարմագոյն ցուցանէր նմա զինքն,
 գիտելով յազգեցութենէ սուրբ Հոգւոյն,
 եթէ ոչ տայ թոյլ Աստուած արձակել զնա
 նմա: Իսկ Վեհղենշապուհն և բնաւ իսկ ոչ

առնոյր յանձն՝ լսել բանից Սուժկին, այլ անէր
 ցնա գաղտ, եթէ շուր որ օրինօք աննալ ես և
 կեաս ի փառս կրակաց, ոչ կես տու իս յօժա-
 րութեամբ և տեսանես զկորուստ անօրէն կրա-
 կասպան մահապարտացն, և ուրախանաս: Եւ
 երանելոյ Սուժկին լուեալ զախպիսի բանս յամ-
 բարապետէն՝ մեծաւ երկրպագութեամբ շնորհ
 ունէր սիրոյն Վեհգենշապիոյ. այլ ի սրտի իւրում
 փառս տալով օրհնէր զամենահօրն և զյարդա-
 րիչն ամենայնի զԱստուած, որ տայրն խօսել
 ամբարակապետին և աղաչել զգուշակ նշխարացն
 սրբոցն՝ երթալ ընդ նոսա ի տեղի նահատակացն
 Աստուծոյ. այն որ լինելոց էր ցրիչ և խայտա-
 ոակիչ թագաւորին հրամանի, և ցուցակ և բաշ-
 խիչ մեծի և երկնաւոր գալնձու սրբոցն:

Իսկ երանելոյ Սուժկին համբարձեալ առ
 տէր Աստուած զաղօթս սրտի իւրոյ՝ խնդրէր ի
 բարձրելոյն շնորհել նմա ուշ և լայնութիւն սրտի,
 որով արժանի լիցի գրել հաւաստեալ ի տախ-
 տակս մտաց իւրոց, որպէս յարձանագրի, զա-
 մենայն հարցմունս բռնաւորացն և զպատասխա-
 նիսն և զաղօթսն, զոր իւրաքանչիւր ոք ի սրբ-
 բոցն ի ժամ կատարմանն մատուցանէր Աստու-
 ծոյ. որպէս զի պատմել ճշմարտապէս կարասցէ
 ի կարգի առ ի յիշումն ամենայն հաւատացելոց
 լսողաց յագգս յաւիտենից: Եւ ընկալեալ ի յա-

խորժալուր ի տուչէն զգիւտ մաղթանօք խնդրոյն
իւրոյ՝ պատմել անդադար ցնծալից սրտիւ ամե-
նայն ուղղափառ ժողովրդոց յամենայն տեղիս, ի
զարմացումն և ի փառս անուանն Քրիստոսի:

ԺԾ. Իսկ Վեհեհենշապիոյ ի սկզբանն ոչ հա-
մարէր արժանի պատմել Խուժկին զսուրբ քա-
հանայիցն, զոր ինչ գործելոց էր ընդ նոսա, այլ
ասէր, թէ «ի Վրկան տանիմք և անտի արձա-
կեմք»: Եւ երթային այն օր ի գեօղ մի, որում
անունն էր Ռևան, հեռի ի Նիւշապիոյ որպէս
հրասախօք վեցիւք և թէ աւելի ևս, ըստ չափոյ
համարուց Պարսկացն, և դադարէին անդ մինչև
ցառաւօտուն պահն: Եւ յառաւօտեան պահուն
յարուցեալ փուլթով դադտ, ոչինչ զգացուցեալ
ուամք ի գեղջէն, այլ և ոչ ամենեցունց զորս
ընդ ինքեանս, բայց միայն երանելի Խուժկաւն
և անօրէն դահճօքն, որովք սպանանելոց էին
զսուրբան ըստ հրամանի թագաւորին՝ գնային ի
գեղջէն լուելայն: Եւ առեալ զսուրբան դահճացն՝
գնացին զբովանդակ մնացեալ մասն ի գիշերոյն
ընդ անկոխ անապատն, հեռի ի գեղջէն որպէս
պարսիկ հրասախաւ միով և թէ աւելագոյն. և
ընդ ծագել առաւօտուն հասանէին ի տեղի մի
քարուտ, յառապարածոր աւազուտ, ի տեղի՝ յոր
ոչ հասանէր արօտական և ոչ ընաւ անցանէր

ընդ նա ուղևոր, վասն ոչ գտանելոյ երբէք ի նե՞տ ճանապարհ:

Եւ արկեալ աթոռս երեցունց իշխանացն՝ նստէին ամբարապետն Վեհղենշապուհն և Զնիկան մայպետն արքունի և Մովան անգերձապետն: Իսկ երանելոյ Սուժկին համարձեալ առ Արարիչն ամենայնի զուշն:

Եւ կացուցեալ զսուրբ նահատակն յատենի՝ ասէ ցնոսա Վեհղենշապուհ. «Բազում և անհամար չարիս գործեալ է ձեր, և բազում Արեացն կոտորածի պարտաւոր էք. զի թէ լոկ միայն երկուց և կամ երից անձանց մահու պատճառ էիք՝ սակայն մեծ էր, և չէիք արժանի կելոյ, թող թէ այնպիսւոյ յշխարհի մեծի, որպէս Հայքն են, և այնչափ բազում արեանց որ անդ հեղան. և ամենայնի այնմ դուք էք պարտաւորք, և ձեր առնելով և խրատու գործեցաւ ամենայն գործն այն: Եւ ի վերայ այդչափ ձերոյ յանցանաց և մահապարտութեան՝ արքայից արքայ առ ձեզ կարի բարերարութիւնն արար, զի մեզ հրամանս ետ և ասէ. «Թէ հաւանին արեգական և կրակի երկիր պագանել, և զմեր օրէնս յանձն առնուն պաշտել՝ նոցա զմահապարտութիւնն թողում, և զազատորեարան զոր կապեալ է՝ արձակեմ ի Հայս, և զիւրաքանչիւր ուրուք զտանուտէրութիւն տամ և զգահ և զպատիւ»: Արդ՝ դուք յիշեցէք և՛ զձեր

անձինսդ զմտաւ ածել և զայնչափ կապելոց զոգիս որք ի բանտին էին, և [զի] զհրամանն արքայից արքայի կամաւ և ախորժելով յանձն առէք. և որպէս եղէք պատճառք բազում արեանց՝ լեռուք այժմ պատճառք բազմաց կենդանութեան: Ապա թէ ոչ առնուք յանձն, և տակաւին ի նմին ապշութեան յամառեալ կեայք՝ դուք մեռանիք, և զնոսա հրամայէ սպանանել. և ամենայն արիւնքն որ յառաջն հեզան և որ այժմ հեղոց են՝ ի ձեր յոգւոց խնդրին յաստուածոց: Եւ զայս ամենայն բանս խօսեցաւ Վեհդենշապուհ հանդերձ ընկերօքն իւրովք ընդ սուրբն:

Հրաման տային երանելոյն Սահակայ եպիսկոպոսին՝ թարգմանել սրբոյն Յովսեփայ և սրբոյն Ղևոնդի և այլոց ընկերակցացն. քանզի սուրբ եպիսկոպոսն միայն գիտէր պարսկերէն, և այլ ոք ի սրբոցն ոչ գիտէր: Որոյ անդրէն պատասխանի արարեալ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ՝ ասէ ց'իենշապուհ և ցայլան որ նստէին ընդ նմա. «Թի՛ տայք ինչ, ասէ, ասել ց'դոսա բանս, որ ոչ են արժանի սոցա լսողութեան. վասն՝ զի խօսք, որ ինձ տտելի թուին և արժանի ծաղու, զի՛ ևս ասեմ ցնոսա, զոր գիտեմ թէ իբրև լսեն՝ և զձեզ և զյղելիտն ի միասին անգոսնեն: Արարէք զինչ և կամիք, և մի՛ յերկարեալ խօսիք ընդ մեզ բանս անտոխ և պատգամս ընդունայնս»:

Նւ սրամտեալ Դենշապհոյ և այլոցն՝ ասեն ցտուրքն. «Դու հարկաւորութեամբ ասն ցդոսաթող գիտասցուք և զդոցա խօսս և զկամս»: Նւ սրբոյ եպիսկոպոսին կարճառօտիւ զբանսն և զպատգամս թագաւորին ասացեալ ցտուրբ ընկերակիցսն իւր, և սրբոցն լուեալ՝ մեծաձայն ծաղու անգոսնեցին զբանիւքն. զոր և իմացեալ անօրէն իշխանացն՝ առաւելապէս զայրացան: Սակայն պատասխանի տուեալ սրբոյ կաթողիկոսին Յովսեփայ՝ ասէ, թէ «Նդև հարցումնդ այդ ատենաւ ի դրան առաջի հազարապետին Արեաց Միհրնեբսեհի, և լուեալ ի մէնջ զբանս մեր և զկամս, զոր և թագաւորին գիտել ետ: Նոյն են մեր ամենեցուն կամք և բանք, և ոչ փոփոխեմք զբանս մեր, որպէս երբեմն խօլացեալք իբրև գանխորհուրդս՝ և այժմ զղջացեալ ապաշաւեմք իբրև զվնասակարս: Այս ևեթ խորհուրդ և խնդիր օր քան զօր անէ ի սիրտս մեր, թէ ընդէր ոչ այսօր քան զերեկն և զեռանդն ցուցանի գործ յանձինս մեր լաւութեան և արարուած բարւոյ, — ի հաւատս յորում եմք՝ խորհել ի սոյն և կեալ սովաւ և ի միասին վախճանել: Այլ յաղագս երկրպագութեան արեգականդ որ ասէք, թէ հրաման ետ թագաւորն, զոր թէ յանձն առեալ հաւանիք՝ ասէ, կեայք դուք և ազատորեարն որ ի կապանս են, և եթէ յամառեալ չկամիք առ-

նույլ յանձն՝ և դուք մեռանիք և զնոսա հրամայեմք սպանանել.— մեզ մի՛ լիցի ուրանալ զճրշմարտութիւն և ծառայել սուտ անուանելոց աստուածոց, որ ոչ են աստուածք. և մերով ուրացութեամբ ումեք ի հաւատացեալ կապելոցն մի լիցի արձակումն և ի յաւիտենից անլոյծ կապանսն անկանել. զոր և նոքա այժմ առաւել ևս քան զմեզ ինդրեն յԱստուծոյ, զմեր վասն Աստուծոյ զվախճանն, քան թէ զկեալն մեր ուրացութեամբ: Այլ թէ հնար էր ձեզ այժմ զիտել մարգարէութեամբ, թէ որպէս (վասն) պատգամիդ այգորիկ, զոր բերէք առ մեզ հրամանաւ թագաւորին, թուիք մեզ անմիտք և կորուսեալք, և դուք և որ զձեզն յղեաց՝ ողորմելի զանձինս ձեր և զթագաւորին քան զամենայն թշուառացելոց ի մարդկանէ հաշուէիք: Բայց զոր ինչ կամիք՝ արարէք վաղ, և կամ երբ կամիք»:

Նւ սասցեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Յովսեփայ՝ սրտմտեալ զայրացաւ Վեհեմնշապուհ և որք ընդ նմա հաւատարիմքն էին, և հրաման ետ սրբոյն Սահակայ ասել ցնա. «Զի թէպէտ և թուին մեզ ծանր թշնամանքդ, որով թշնամանեալ ասացեր զմեզ անմիտս և կորուսեալս, սակայն առ համարձակապէսն յանդգնութեամբն, զոր իշխեցեր յաստուածանման թագաւորն ասել բանս անարժանս՝ իբրև զոչինչ թուին ի մեզ կողմն

Թշնամանքդ մեր անձանց և թեթևութիւնս: Բայց դու գիտե՛ս, զի քեզէն զկորուստ անձինդ խընդրեցեր և առեր, և կեալ քեզ այսուհետև անհնար է. սակայն պարտ է մեզ և զիւրաքանչիւր գայլոց գիտել զկամս և զընտրողութիւնս, վասն զի օրէնք մեր այսպէս ասեն»:

Ծ.Ձ. Եւ հրամայեաց սրբոյն Սահակայ ասել ցնոսս, թէ «Մի անսայք անմիտ բանից դորս, և զանձինս ձեր յայգպիսի խօլ խրատուէ ի բաց կալայք և մարդկաբար զկեանս ընտրեցէք քան զմահս: Եւ դա որ ինքն այժմ իշխեաց խօսել զայգպիսի բանս մահապարտութեան՝ վասն զի մեծամեզ է և չէ արժանի կելոյ՝ իւր խակ վատ գործքն չտան զմա կեալ: Իսկ դուք թէպէտ և էք տակաւին ինչ ֆուսակարք, և զկամս թագաւորին ևեթ առնէք և արեգականն երկիր պաղանէք՝ հրամայեաց զփնասն թողուլ ձեզ և զձեզ պատուով և ողջանդամ ի տունս ձեր արձակել»:

Հրամայէին ևս Վեհգենչապուհ և այլ հաւատարիմքն որ ընդ նմայն էին՝ սրբոյն Սահակայ, ասել ցերանելի այրն Աստուծոյ Ղևոնդ, թէ «Մեր լուեալ է վասն քո, թէ օրինաց քրիստոնէից իբրև զքեզ ոք տեղեակ չէ, և ի քո խրատուէ աւելի ևս կորեաւ աշխարհն Հայոց. արդ՝ այգպիսի մեծ և իմաստուն մտաց պարտ է ճանաչել զաբքայից արքայի զբարեբարութիւնն, զի զայնչափ զփնասն

Թողու ձեզ և ձեզ ճշմարիտ աստուած ծանուցանէ: Արդ՝ որպէս եզեր խրատատու, և բազումք մեռան ի քո ասնելոյ՝ լեր այժմ խրատատու կենաց, և թող կեան և դոքա և այլ բազում անթիւ անձինք. աստ ցգոսա, զի պազցեն արեգականն երկիր և կեցցեն. և գուայնպիսի պատիւս գտանես ի թագաւորէն, որովք անուանի լինիս ի քում աշխարհին և յամենայն ազգս: Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ երկայնամտութեամբ և ծաղրելով թարգմանէր առ վայր մի սրբոցն գամենայն բանս ամբարակապետին և զնորուն անօրէն գործակցացն, որպէս զի ծանուցէ անօրինացն պատասխանեօք սրբոցն՝ զիւրաքանչիւր անձին զերանելեացն զկամս և զգիտագ և դանշարժ հաստատութիւն նոցա ի հաւատն:

Եւ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնգի սկսեալ խօսել առանձինն ընդ սրբոյն Սահակայ՝ տոէ, թէ «Մեզ դոցա պատասխանի այնքոն պարս է առնել՝ որչափ արար պատասխանի Փրկիչն Պիղատոսի յասեմին: Բայց զի ծանուցուք աներկիւղ զցանկութեանս մերոյ զինդիրն՝ աստ ցգոսա. «Իուք ասացէք աւագիկ՝ զոր ինչ լուեալ է ձեր վասն իմ, թէ օրինացն մերոց տեղեակ եմ, և բազմութեան ժողովրդոց եղեալ եմ ուսուցիչ. ցուցանէ ձեզ աիոց իմոց մերձաւորութիւն ի կատարումն: Եւ արդ՝ զնորոգութիւն լաւ զիտու-

Թեան իմոյ, որում դուք իսկ վկայէք, զի ուսեալ եմ յԱստուծոյ և ոչ ի մարդոյ, այսօր յաղագս երկիւղի մահկանացու և ապշեալ մարդոյ մոռացեալ փոխանակիցեմ և կորնչիմ—քաւ լիցի—և լուեալ յանդիմանիցիմ բանիւն, թէ «Որ ուսուցեր զբազումս՝ զանձն քո ոչ ուսուցեր»։ Եւ վասն պատուի և փառաց զոր խոստանայքդ տալ՝ մեզ մի լիցի առնուլ զպատիւ ի հողեղէն և ի մահկանացու մարդոյ, զոր ցեց և ուսիճ ապահանէ և զող ահան հատանէ և տանի. որ զգեցեալ եմք զփառս և զպատիւս յերկնաւոր և յանմահ աջոյն Բարձրելոյ, զոր ոչ երկինք և ոչ երկիր և կամ որ ի նոսա պատուականութիւնք են՝ արժել ոչ կարեն։ Մի ինչ պակաս է ի մեր յերանելի փառաւորութենէս, — բաժակ մահուդ, որում իբրև զպասքեալ ծարաւիս փութամք ըմպել։ Արբուցէք վաղվաղակի, և թող ուրախացեալք զերթանիմք յերերալից ախտարակաց կենցաղոյս. և մի ևս այլ յերկարեալ ձգտէք զանմիտ և զմիասակար բանս բանդագուշեալ թագաւորին՝ ձերոյ»։

Եւ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնդի կատարեալ զիւր պատասխանիան՝ աղաչեցին զսուրբ եպիսկոպոսն զՍահակ երանելի երէցն Մուշէ և երանելի երէցն Արշէն և երանելի սարկաւազն Քաջաջ՝ ասել ցանօրէն իշխանն և նոցա բանիւ,

Թէ Ձորը ինչ ասացին սուրբ վարդապետքն մեր
 և հոգևոր հարքս տէր Յովսէփ և տէր Ղևոնդ՝
 դոյն են մեր կամք և խնդիրք. կատարեցէք վազ-
 վաղակի յոր եկեալդ էք, և մի յապաղէք. և
 խնդրեմք յԱստուծոյ պարգևել մեզ և արժանի
 առնել զմեզ յաւիտենական պատուոյն և երկնից
 արքայութեանն»:

Եւ լուեալ զայս Վեհղենշապուհ և անօրէն
 գործակցացն և ի սրտամտութիւն բարկութեան
 գրգռեալք՝ կամեցան և այլ պատրողական բանս
 և խօսս ընդունայնս խօսել ընդ սուրբ նահա-
 տական, կարծեցեալք թերևս կարասցեն ձեռքել
 զոք ի գնդէ անքակ միաբանութեանն. որում
 անհնար էր լինել. սկսան ստիպել և այլ զսուրբ
 եպիսկոպոսն Սահակ, զի թարգմանեսցէ նոցա և
 այլ զոր ինչ կամիցին խօսել ընդ սուրբան: Եւ
 սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ պատասխանի
 տուեալ ասէ ցՎեհղենշապուհ և ցայլ գործակիցս
 նոցա, թէ ճես որ մինչև ցայժմս կամակատար
 ծանուցայ ձեզ և զասացեալն ի ձէնջ թարգմանե-
 ցի սրբոցս՝ իբրև ոչ եթէ ձեզ և կամ պակշո-
 տեալ բանից թագաւորին ձերոյ կամեցայ արբա-
 նեկել. քանզի զինչ արդեօք հարկ ի վերայ կայ
 մարդոյ, որոյ միտք իւր աս իւր են և զգայ խե-
 լաց իւրոց, զայդպիսի զձեր զբանդագուշանաց
 բանս՝ իւր իսկ լսել, թող թէ և յականջս այս-

պիսի իմաստուն և խորհրդական մարդոց լսելի առնել. բայց այսքան միայն՝ զի առաւել ևս ծանկցի ձեր յիմաքութեանդ նշաւականք, և ի մեզ զօրացեալ հաստատեցի ճշմարիտ և աստուածուապց քարոզութեանն մերոյ անշարժութիւնն»:

ԾԷ. Եւ սրամտեալ անօրէն երեցունց իշխանացն, ոչ ևս առ ի յերկարան հանգութել կարացեալ սրբոցն, որպէս շնորհ առնելով թաքաւորին ընդ այնչափ թշնամանելոյ գնա՝ յարուցեալ ինքնին Վեհեմշապուհ առաջի գործակցաց իւրոց՝ հարկանէր սուսերաւ զուս սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, և հուպ ի գօտին մերձեցուցանէր զվէրսն. և սրբոյ եպիսկոպոսին ի սաստիկ հարմանէն գրգուեալ՝ ոչ գլորեալ անկանէր յերկիր, այլ ի քարի մի յեցեալ հաստատէր. և օրպէս ի բերանոյ ամենայն սրբոցն սկսաւ ասել այսպէս. «Դոհանամք զքէն, Բրիատոս, որ քաղաւմ անգամ կենդանարար գառնդ անմահական զենմամբ մատակարարեալ անժախտութեամբ բաշխեցար ի ձեռաց մերոց. իսկ արդ և զմեզ խակ մարդասիրապէս աքարեալ զենումն՝ ընկալ զամենեսեանս արժանաւորապէս զպատարագեալոս՝ ի հոտ անուշից»։ Եւ ասացեալ սրբոյ եպիսկոպոսին այսպէս, թէպէտ և յորդեալ հօսէին վտակք արեանն ի վիբէ սրբոյն՝ սակայն կայր զգրացեալ

ուժով շնորհօք հզօրին, որպէս զի բնաւ չիցէ վիրաւորեալ:

Սւ ապա հրամայէին զսուրբ Կաթողիկոսի ան զՅովսէփ գլխատել արով. և մերկացուցեալ դահնակն զսուրբն՝ ասաց երիցս. «Ի՜նչն անձն իմ ի հող. և ի հանգիստ քո, զի Տէր բարի-արար քեզ»: և այսպէս ընկալաւ սրով զվախճան կատարելութեանն»:

Իսկ յաղագս սրբոյն Ղևոնդի հրաման ետուն դահնակն անօրէն իշխանքն՝ մերկացուցանել զսուրբն և քարշել ուժգին ընդ քարածեռ կողմուտ տեղիս լանջակողմանցն: Սւ այնպէս քարշեցին յերկար ժամս, մինչև զամենայն մարմինս սրբոյն, և զլանջացն և զթիկանցն, քանցեալ քերեցին ի մորթոյն, մինչև ոսկերացն մերկանալ ի մորթոյն. վասն զի զերանելի այրն Աստուծոյ զՂևոնդ առաւելագոյն ասէին ամենայն Պարսիկք խրատատու և պատճառ լինել ամենայն իրացն Վարդանայ և գործոցն՝ որ ի ժամանակին յայնմ գործեցան յաշխարհիս Հայոց: Սւ մինչդեռ կէսքն ի դահնակն քարշէին զերանելին Ղևոնդ՝ այլքն կտրեցին սրով զգլուխ սրբոյ երիցուն Մուշէի և զսրբոյ երիցուն Արշենայ և զսրբոյ սարկաւազին Քաջաջայ. որոց ի ժամ վախճանին կատարմանն ասացեալ, «Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր»:

Սւ ապա աշխատեալ դահիճքն որ քարշէին

զսուրքն Ղևոնդ՝ ածին ի նոյն տեղիս սուղ ինչ ոգևով, ուր և այլ սուրբքն կատարեցան, և անդ հասին զգլուխ սրբոյն սուսերաւ. որ ի ժամ իւրոյ կատարմանն զուարթագին ձայնիւ ասաց. «Գոհանամ զքէն, Գրիստոս, որ բազում գթութեամբ քո օգնեալ պահեցեր զիս ի մանկութենէ իմմէ և հասուցեր ի ժամս յայս, արժանի արարեր մասին սրբոց քոց. ի ձեռս քո, Փրկիչ, յանձն առնեմ զհոգի իմ»: Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ կայր ևս սակաւ ոգևով. զորոյ յետ վախճանելոյն ամենեցուն կտրեցին զգլուխն սուսերաւ. որոյ մատուցեալ նուաղ ձայնիւ աղօթս և ասացեալ զամէնն՝ աւանգեաց զոգին:

Եւ այսպէս ի վեշտասաներորդում ամի թագաւորութեան Յազկերտի, որ օր քսան և եօթն էր ամսոյն հրոտից՝ պսակեցան սուրբքն վեցեքեան. սուրբ կաթողիկոսն Յովսէփ ի Վայոց ձորոյ, սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ յմրշտունեաց, սուրբ երէցն Արշէն ի Բագրևանդայ, սուրբ այրն Աստուծոյ Ղևոնդ երէց ի Վանանդայ, սուրբ երէցն Մուշէ յԱզրակոյ, սուրբ սարկաւազն Քաջաջ յմրշտունեաց, յԱպար աշխարհի, մերձ ի գեօղն մոզուց որ անուանեալ կոչի Ռեան: Եւ որպէս ստուգիւ և ջերմ խնդրով Կամսարականին Արշաւրայ հարցեալ ցերանելի Խուժիկն, և լուեալ ի նմանէ պատմեաց մեզ զխօսս իւրաքանչիւր

և զվախճան սրբոցն՝ գրեցաք հաւաստեալս :

Եւ գնացեալ ի բաց ի տեղւոջէն Վեհղենշապհոյ և այլ իշխանացն որ ընդ նմա էին, ընտրեալ արս ինն թուով՝ թողին ի տեղւոջն կազմ զինու. ընդ որս նախ առաջին ըստ Աստուծոյ ազգեցութեանն զերանելի Խուժիկն ընտրէք Վեհղենշապուհ և թողոյր աղաչելով, որպէս զկարի սեպհականագոյն և պիտոյ իւրում հրամանին: Որոց հրաման տուեալ ասէին ցալահապանսն, թէ «Մինչև ցաւուրս տասն և կամ ևս աւելի պահեցէք զգուշութեամբ՝ զգիակունսդ, որպէս զի գիշատեալք ի թռչնոց՝ ընկեացի այսր անդր ոսկրտիին, ի գլուխ լեբանց և կամ ի խորածոր տեղիս քարանձաւաց, մինչև եկեալ անցցէ ի բաց կարաւանն արքունի. գուցէ, ասէ, եկեալ ոք ի քրիստոնէիցն, իրազգած յումեքէ եղեալ՝ գտանիցէ զոսկերս դոցա և առեալ սփռիցէ յամենայն քրիստոնեայս, և մեք գտանիմք մահապարտք առաջի թագաւորին»:

Եւ մնացեալ անդ պահապանացն ըստ հրամանին Դենշապհոյ և Մովսն անդերձապետի և Ջնիկանայ մայպետի, և կացեալք զայն աւուրս՝ խորհէր ի միաս իւր երանելի Խուժիկն, եթէ զինչպիսի հնարիւք ցուցանիցէ Աստուած ճանապարհ առնն, որով արժանի լիցի գողանալոյ զնշխարհս սրբոցն յայլոց պահապանացն: Եւ մինչ-

դեռ երանելի այրն յայնպիսի խոհականութեան վտանգի կայր՝ յանկարծակի ի նմին աւուր յերեկորեայ գիշերոյն լինէր շարժումն մեծ ի տեղւոջն. բոմբիւնք սաստիկք և ձայնք տհազինք յանդնդոց հնչէին. կուտեալք բաղձութիւնք ամպոց գերկիրն ծածկէին. ձայնք որոտմանց և փայլատակունք զլերինս դողացուցանէին: Եւ սիւն լուսոյ ըստ օրինակի ծիածանի իջեալ յերկնից՝ շուրջ պարուրեալ գնահատակաց զմարմինս ծրարակէր: Եւ կործանեալ յերկիր պահապանքն՝ կիսամեռք լինէին, չգիտելով այր զրեկեր բնաւ արգեօք թէ ուր իցէ. որք և գլորեալք յերկիր՝ ոչ կարէին կալ հաստատուն. քանզի դողումն մեծի շարժմանն ի վեր ոստուցեալ զնոսա ընկենոյր յերկրէ. և այսպէս կքեալ ոտիւք և կարկեալ խօսիւք՝ լինէին խորտակեալք ամենեքեան: Իսկ գերանելի Խուժիկն աջ հզօրին պահէր անհոգս. ուրախալից մտօք փառաւորէր զԱստուած, իմացեալ այնուհետև, թէ արդ հաստատ կատարին բազմաժամանակեայ յամենայն կաժաց իւրոց խնդիրք: Եւ կատարեալ միապէս երկիւզիւ զգիշերն ողջոյն և զտիւն բովանդակ և գերկրորդ ևս զգիշերն մինչև ի ժամ արեգականն ծագման՝ և ապա լուէին ձայնք անզնդոցն հնչմանց, և որոտմունք ամպոցն փարատեալ ցածնուին, և դադարէր երկիրն ի շարժելոյ, և ցայտմունք փայլա-

տակմանցն ամփոփէին յերևելոյ. և լինէր այս լոկ շուրջ զանդեաւն իբրև ասպարիաօք երկուք: Իսկ պահապանքն յահագին ասշուլթենէ թփրութեանն սակաւիկ մի ողի ստեալ՝ աչս ամէին փախչելոյ ի տեղւոջէն. այլ ի յոյժ բեկմանէ սրտիցն երկիւղէ՝ ոչ կարէին կանգնել ի յերկրէն. լոկ հայէին ևեթ ընդ միմեանց դէմ, և խօսել ինչ ոչ կարէին:

Բայց զինն ժամու աւուրն երբորդի յարուցեալ երանելի Թուփիկն, որպէս թէ կամաւ կաղս ի կաղս, հայելով զկնի իւր՝ փախչէր ի տեղւոջէն, զի զնոսա զօրացուցէ ի կանգնել և զկնի իւր հեռացուցանել ի վայրացն: Որոց տեսեալ զերանելի Թուփիկն, զի երթայր խեղբեկս յնթացի՝ ուշաբերեալք առ վտանգի զկնի նորս արանային ի տեղւոյն, չիշխեցեալք ընաւ դառնալ և հայել ի տեղիսն առ երկիւղի. և պնդեալք զհետ Վեհդենշապհոյ և գործակցացն նորս փութային: Բայց երանելի Թուփիկն ընդ այլ ճանապարհ որոշէր ի նոցանէն: Եւ հասեալ պահապանացն առ իշխանան յաւուրն վեցերորդի՝ պատմէին զամենայն անցս աղէտիցն, որ անցին ընդ նոսա զսխւն մի և զգիշերս երկուս. զորոց զգոյն երեսացն տեսեալ Դենշապհոյ և ընկերացն նորս, և զանցս տեսողին իրացն մի ըստ միոջէ լուեալ՝ զարհուրէին, և ասպեալք ի բազում ժամս

հիանային: Խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ ոչ ինչ կարէին իմանալ հնարս, բայց զպահապանսն և եթ լռեցուցանել ջանային, չյայտնել ումեք ամենեւին և ոչ բնաւ յիշել առ ումեք զմահ քահանայիցն և կամ զայնպիսի նշանաց երևմունս: Բայց ինքեանք միայն խոճոճելով առանձինն զարմացմամբ որպէս յանզգայութիւն ընկղմէին, ասելով Դեհնապուհ և Ջնիկան ցմիմեանս, եթէ «Ոչ են իրք քրիստոնէից թեթև իմն և դուզնաքեայ. այլ հաստատ մեծ է զօրութիւն օրինաց նոցա և հաւատոց. և մեք յանգիտութեան փասեալ կորրնչիմք և չզգամք»:

Իսկ երանելի Խուժիկն գիտացեալ, թէ ցածոյց Աստուած զամենայն կասկած յամենայն կողմանց, այլ և զպատասխանիսն իշխանացն լուաւ, զոր ինչ պահապանացն արարին, և թէ ոչ ոք առնէ փոյթ ոսկերացն սրբոց՝ առեալ ընդ իւր տասն ևս այլ ընկեր, զորոց կարի քաջ գիտէր զհաւատս քրիստոնէութեանն՝ առնուին ընդ ինքեանս և զրատս, և ըստ իւրաքանչիւր անձին սրբոցն սապատս չորեքկուսիս, և գնացին լռելեայն ի գիշերի յիրան: Եւ մերձեալք ի վայրն՝ վրիպէին ի տեղոյն, ուր մարմինք սրբոցն կային, քանզի ոյժ աղջամղլին էր գիշերն. և աշխատեալք առ վայր մի՝ տրտմէին, անարժանս կարծեցեալ զանձինս գիւտի երկնաւոր զանձուն:

Եւ մինչդեռ նորա խոչովեալք յածէին ընդ տեղիսն՝ և ահա յանկարծակի ի նմանութիւն լուսաւոր արծուոյ սլացեալ հասանէր յերկնից և իջեալ նստէր ի վերայ մարմնոյ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեոնդի. և լուսաւորեալ տեղիքն առաւել ևս քան ի տուէ՝ երևէին յայտնապէս մարմինք իւրաքանչիւրոց սրբոցն: Եւ նոցա ուրախալից սրտիւք զուարճացեալք երկիր պագանէին տեառն Աստուծոյ. և ձեռն ի գործ արկեալ՝ ժողովեցին զիւրաքանչիւր ոք յականէ ի մի մի սապատ, որպէս նշմարեալ երևիւր իբրև գրով երանելի Խուժկին. յորոց բուրեալ հոտ անոյշ ի մարմնոց սրբոցն՝ լցեալ զուարթացուցանէր զամենեցուն զգայութիւն խելացն:

Եւ բարձեալ վաղվաղակի գրաստուց՝ փոխէին յայլ տեղի յանապատին, հեռի ի տեղւոյն իբրև երիւք պարսիկ հրասախօք. և դադարեալ աւուրս եօթն, վասն քաջ ցածնլոյ իրաց երկիւղին՝ ապա մաքրեցին զոսկերս սրբոցն յանուշահոտ մարմնոցն. զոր և պատեալ արժանաւորապէս կտաւօք՝ թաղէին պատուով անդէն յանապատին զգուշութեամբ. և զոսկերսն առեալ բերէին ի շահաստանն և աւուրս բազումս ունէին առ ինքեանս ի ծածուկ: Ապա լուելեայն սկսանէին տալ և ոմանց յառաքինի քրիստոնէից որք ի կարաւանին էին. որք ընդունէին՝ հաշուելով զիւտ փրկութեան

ողւոց և մարմնոց: Եւ ստիպով յիւրաքանչիւր աշխարհ տային հասուցանել վաղվադտկի, յօգուտ երկնաւոր կենդանութեան ընտանեաց միանգամայն և գաւառին: Բայց գառաջին պտուղ աստուածաշնորհ մեծի գանձուն՝ բերեալ նախ երանելոյ Խուժկին մատուցանէր կապելոց նախարարացն Հայոց. որք իբրև արժանի եղեալք ընդունէին զայնպիսի փրկութեան իւրեանց զգիւտն՝ անդէն և անդ ճանաչէին, թէ այցելութեամբ այց առնէ նոցա Աստուած, և երբ և է արձակին ի կապանացն, բարեխօսութեամբ ոսկերաց սրբոցն, ըստ բանի սրբոյ առն Աստուծոյ Ղևոնդի, զոր ի խրատելն իւրում ի գիշերին աւետաւորեաց զգիպելոց նոցա ի շնորհէն Աստուծոյ, տեսանել զաշխարհ իւրեանց. որք կատարելոցն էին ասացեալք սրբոյն ի ժամու իւրում:

Սկսեալ այնուհետև մի ըստ միոջէ պատմել կապելոց նախարարացն Հայոց երանելի այրն Աստուծոյ Խուժիկն, զոր անուանել յայսմհետէ Խուժիկ՝ ծանրանամ, և զանուն սքանչելոյն ոչ ոք հոգացեալ պատմեաց մեզ, այլ ամենագէտն դրեալ պահէ յօր մեծ այցելութեանն և պարգևէ առատապէս զվարձս վաստակոց նորա ընդ հաճոյս անուան իւրոյ: Ասէր և ոչ լռէր զինամս մեծամեծս և զօգնութիւն հզօրին զոր արարեալ էր նմա. և թէ որպէս ի Վարդգէս յայտնեալ

Քրիստոսի զխորհուրդ թագաւորին ծանոյց նմա, և նոյն ուղեկցեալ առաջնորդեաց նմա յուսով: «Մեծարոյ, ասէր, և հաւատարիմ առաջի Դենշապհոյ համբարակապետի երևեցոյց զիս, մինչ զի աղաչելով զիս և բռնի տանելով անօրինին ի ձեռն հօգօրին Աստուծոյ ի տեղի տեսչալի նահատակութեան սրբոցն, որում կամաց հնարաւոր է ամենայն. որ եղէ արժանի տեսանել զամենայն, զոր ոչ կարծէի տեսանել, և լսել մի ըստ միոջէ, որում ոչ արժանի լսելոյ համարէի զանձն իմ. զհարցումն բռնաւորացն և զպատասխանինսն միոյ միոյ սրբոցն, զաղօթս և զկատարումն զիւրաքանչիւր անձին տեսի կարգաւ և լուայ. ահա արդ և մեծի մատին, ձերոյ անձանձրոյթ խնդրելով՝ զիս անարժանա արժանի արար շնորհ սուրբ երրորդութեանն, մինչև երկնաւոր զանձու նըշխարացն սրբոցն գտայ լինել ձեզ բերող: Փախոյց ամօթով զպահապանսն տազնապեայս, զարհուրեցոյց զանհաւատ զվերակացուացն զսիրտս, ցրուեաց զանմիտ թագաւորին զխորհուրդս և բարձրացոյց զանուն եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ»: Զայսպիսի բանս պարժանաց և խնդութեան պատմէր անձանձրոյթ երանելի վաճառականն՝ ամենայն հաւատացելոցն ի Քրիստոս. որ էր երբեմն վաճառական երկրաւոր զանձուն՝ և եղև յանկարծ վաճառական բարի գործովք պատուական

մեծի երկնաւոր գանձուն մարտիրոսական նըշխարաց:

Նոյն խօսք և միօրթարութիւն էր յաւէտ կապելոց նախարարացն Հայոց յելս և ի մուտս իւրեանց, ի նստել ի տան և յառնել, ի տօնս և յամսագլուխս. զոր և պատմեալ անյագ ցնծութեամբ՝ զուարճացուցանէին նորոգելով զամենայն մեղկեալ միտս լսողացն և հաստատէին ի հաւատս արգարութեան: Եւ մանաւանդ տէրն Արշարունեաց Կամսարականն Արշաւիր, որ յամենայն ժամու ի տուէ և ի գիշերի՝ վարդապետութիւն սրբոցն, և մանաւանդ խօսք և հոգևոր խրատ սրբոյն Ղևոնդի, և պատասխանիք իւրաքանչիւր ուրուք ըստ հարցմանն սպանողացն, և աղօթք միոյ միոյ ի ժամ կատարմանն եղեալք՝ այն էր նորա հոգւոյն կերակուր և որոճումն քաղցր, զոր ասէր և ընդ գուբողայս սաղմոսին միաբանեալ՝ պատմէր անձանձրոյթ հանապազ: Զոր և մեր յոլովագոյն լուեալ ի հրաշալի Կամսարականէն՝ զրեցաք յօժարապէս հոգալով. զոր թէպէտ ըստ տկարամտութեան մերոյ ոչ եղեաք բաւական յիշել զբովանդակն ի կարգի, այլ և ոչ բնաւ գտեալ անյուշք՝ յապաղեալ մոռացաք ինչ ծուլանալով:

ԺԸ. Եւ մտեալ թագաւորին Յագկերտի ըստ կարգելոյ ժամանակին յոստանն ի Վրկան և միա-

համուռ ամենայն աւագանւոյն և զօրացն որ ընդ նմա էին՝ համարձակութիւն այնուհետև տային բնակիչք շահաստանին որք ի Նիւշապուհն էին, ըստ հրամանին Դենշապոյ, նախարարացն Հայոց որք ի ղղեկին ի կապանսն էին՝ արձակել զմանկունս իւրեանց և կամ զայլ ոք որ ընդ նոսա լինէին՝ ի պէտս արբանեկութեան ուր և կամ իցին: Չոր իբրև լուան երանելի երիցունքն Ծորէն և Արրահամ՝ վաղվաղակի փութով ի Վրկան հասանէին, և անկեալք հրապարակաւ առաջի ամբարապետին Դենշապոյ՝ բզոք բարձեալ ասէին, եթէ ճիւղ յորժամ գհոգևոր տեարան մեր և զվարդապետս ի Նիւշապոյ առեր գնացեր, ընդ որս և մեք կազմեցաք ուղեկից լինել, և դու բռնաբար հրամայեցեր խիստ պահպանութեամբ արգելուլ զմեզ անդէն մինչև ցայժմ. արդ եթէ տարեալ ուրեք յերկիր օտար և յանդարձ անցուցէք զնոսա՝ առնելով բարերարութիւն պատմեցէք մեզ, երթալ և մեզ լինել անդարձ ընդ նոսա. այլ կեալ անդէն և վախճանիլ պատրաստ եմք, տեսանելով ևեթ զնոսա, ցանկամք արժանի լինել. և եթէ սպանէք զնոսա՝ կամեցար ուրք և ի վերայ մեր տալ զնոյն հրաման, զոր պատուական և մեծարգոյ համարէաք զմահն այնպիսի քան զամենայն զփառս և զմեծութիւնս աշխարհիս»:

Եւ Վեհեհնշապուհ լուեալ զայնպիսի բանս ի նոցանէն, և ընդ համարձակութիւն աներկիւղածութեան արանցն զարմացեալ ինքն և անենայն բազմութիւն հրապարակին՝ պատասխանի մուեալ ասաց ցերանելիսն, թէ «Զճանապարհ վարդապետացն ձերոց ոչ ոք ցուցանէ. բայց վասն ձեր հարցանեմք ցարքայից արքայ. նա իշխէ զոր ինչ հրաման տայ ի վերայ ձեր»։ Եւ փտեալ ի ներքս Դեհնշապուհ՝ պատմէր թագաւորին Յազկերտի զամենայն բանս և զինչիրս երանելի երիցանցն։ Եւ թագաւորին հրաման տուեալ ասէ. «Թէ ի նոցա վերայ փասս ինչ ոք յայտ շառնէ, և զատախազ ոք չէ զհետ՝ երկիր պագցեն արեգական և պատուել զկրակն յանձն առցեն, և ընկալեալ զպարզևս մեծամեծս ի մէնջ՝ արձակեսցին յաշխարհն իւրեանց. ապա թէ չհաւանեսցին յանձն առնուլ զմեր հրաման՝ պատուհասս կրեսցեն խեղութեամբ, և երթեալ յԱսորեստան մշակութիւն արասցեն ընդ արքունի մշական, և ի հարկի կայցեն մինչև ցվախճան իւրեանց»։ Եւ եկեալ Դեհնշապուհ ասաց ցերանելի երէցն Խորէն և ցերանելի երէցն Աբրահամ զհրաման թագաւորին։ Եւ լուեալ զայս պատուական քահանայիցն՝ ետուն պատասխանի որպէս ընդ մի բերան և ասեն. «Մեք ոչ միայն խեղանաց ևեթ պատրաստ եմք վասն անուանն Քրիստոսի, այլ

և քերանաց և մահու: Այլ վասն արեգական երկրպագութեանդ որ ասէք՝ մեք ընդ ձեր մոլորութեանդ ապշութիւն տրտմեալք խռովիմք; և ինդրեմք յԱստուծոյ զգալ ձեզ ի թմրութենէ անգիտութեանդ այդորիկ, թող թէ մեզ նմանել ձեզ. և մի լիցի՝ թողեալ զարարիչն՝ արարածոց երկիր պագանել»:

Եւ լուեալ զայսպիսի պատասխանիս աներկիւղ՝ իշխանացն ի բերանոյ երանելի երիցանցն՝ կատարեցին զհրամայեալսն ի թագաւորէն: Եւ կարեալ զերկոցունց զականջան՝ ետուն տանել յԱսորեստան, ի գաւառն որ անուանեալ կոչի Շափուլ, կալ անդ նոցա ի հարկի և առնել մշակութիւն արքունի: Եւ լուեալ զայս հաւատացելոցն աշխարհին որք յԱսորեստանին էին, զերթս երանելեացն անդր՝ ընդ առաջ ելին նոցա խրնգութեամբ և պատուեցին զնոսա որպէս զնշխարս նահատակելոցն սրբոց. որք և արժանի իսկ էին այնպիսի մեծարանաց. նա և զկարասի իւրաքանչիւր ուրուք զինչ և ունէր՝ բերեալ զնէին առ ոտս երանելեացն, առնուլ և մատակարարել ի պէտս հոգևոր մասին ի փրկութիւն անձանց իւրեանց և ընտանեաց: Եւ երանելի երիցանցն ընկալեալ յընծայից հաւատացելոցն ըստ արժանի մասն ինչ՝ նոցին իսկ տային տանել յԱպար

աշխարհ կապելոց նախարարացն Հայոց. որք ինդուլթեամբ և բազում յօժարութեամբ իւրաքանչիւր ոք աղաչէր զերանելինս՝ առնել արժանի այնպիսի հոգևոր ճանապարհի: Էր զի երանելի երէցն Արրահամ, առեալ զտուրս հարաւային կողմանցն Ասորեստանեացն, տարեալ մատակարարէր կապելոց նահատակացն Հայոց, ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից. և արարեալ զայս այսպէս բազում անդամ կարգաւ՝ քրիստոնէից աշխարհին, և ապա իսկ ինքն երանելի երէցն Արրահամ բազում ամս, մինչև յարձակումն կապելոց նախարարացն Հայոց աշխարհին, անվեհեր լինէր նոցա թշակատար ի հաւատացելոց աշխարհին տուողաց: Եւ կեցեալ ամս երանելոյ երիցուն Խորենայ անդէն յԱսորեստանի վախճանիւր:

Իսկ երանելի երէցն Արրահամ, երաշխաւորութեամբ հաւատացելոց աշխարհին, որք զտունս իւրեանց և զարարս փոխանակ ընդ հարկի նորագրեցին յարքունիս ցվախճան նորա, և կատարեցին զկարգեալն անվեհեր յաղագս նորա, արձակեալ զերանելի այրն՝ եկն ի Հայս: Որոյ տեսն իսկ իւր առանց ամենայն երկբայութեան զկերպարանս հրեշտակի ցուցեալ ծանուցանէր ամենայն տեսողաց զայրն: Եւ ձեռնադրեալ յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Բզնունեաց՝

բազում ուղղութեանց աշխարհին մարդկան լինէր
 ուսուցիչ, և վախճանէր ի նմին կարգի ի բար-
 ւոք ծերութեան: Որում արժանի եղիցուք և մեք
 ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, և նմա փառք
 յաւիտեանս. ամէն:

Գ Ր Ո Ւ Ա Պ Պ .

Ծ/Թ. Արդ՝ դարձեալք անդրէն յառաջին զրուազն՝ գրեսցուք ի կարգի: Իսկ յամին եօթնևտասներորդի Յազկերտի արքայի իշխանն Վրաց Աշուշայ աղաչէր զաւագս զրանն արքունի, բագում և անհամար կարասի ծախեալ իւրաքանչիւր ումեք, և մանաւանդ առաւել անօրէն հազարապետին Միհրնբրսեհի. զոր մեծաւ ջանիւ և սաստիկ աշխատութեամբ հաւանեցուցեալ՝ տայր ասել ցթագաւորն Յազկերտ, զի շնորհեսցէ նմա զորդիս երանելոյ նահատակին Հմայեկայ, ի տոհմէն Մամիկոնէից, զոր առեալ էր նենգաւոր իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ի դայեկաց՝ որպէս զորդիս մահապարտաց, և տարեալ էր ի դուռն, զի մեռցին. որք էին յոյժ տղայք: Եւ մարգասիրին Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյ արեան հարց նոցա, հաւանեցուցեալ զմիտս թագաւորին՝ պարգևեաց Աշուշայի, որպէս կարի առն սիրելոյ և վաստակաւորի՝ զանհաւատալի ամենեցուն զմեծ նորա խնդիրն:

Եւ Աշուշայի տեսեալ զայն և ընկալեալ ի թագաւորէն զմեծն պարգև՝ յարուցեալ ի խորանին առաջի ամենեցուն անկեալ յերկիր. հոլովէր այսր և անոր, և ապա հարկանէր զգլուխ ի գետինն. այսպէս կատարէր զերկրպագութիւնն։ Եւ տեսեալ զայս թագաւորին և ամենեցուն որ ի խորանին էին, և զարմացեալք մեծապէս, թէ զի՞նչ արար այրն, հարցանէր ցնա թագաւորն, թէ «Վրաց բռնիչ, զի՞նչ է այդ նոր իմն դործ, զոր ցուցեր դու մեզ այսօր»։ Եւ պատասխանի տուեալ Աշուշայի՝ ասաց, թէ «Բարերար արքայ, դուք ինձ նոր պարգև շնորհեցէք, զոր այլ իմ ընկերաց ծառայի ի ձէնջ չէր գտեալ. և ինձ արժան է նոր երկրպագութեամբ երկիր պագանել ձեզ, զոր ձեր յայլ ծառայէ զայնպիսի երկրպագութիւն երբէք չէր տեսեալ»։ Եւ լուեալ զայսպիսի բանս թագաւորին յԱշուշայէ և ամենայն բազմութեան աւաղանւոյն՝ յոյժ գովեցին զայրն և մեծապէս զարմացան։

Կ. Եւ կեցեալ Յագկերտի թագաւորին Պարսից զչափ ժամանակի կենաց իւրոց՝ վախճանէր ի Փռոսսում։ Եւ թագաւորեցին նորա երկու որդիքն, հակառակելով ընդ միմեանս. և զիմեալք ի վերայ միմեանց պատերազմաւ՝ յաղթահարեալ սպան կրտսերն զաւագն և ինքն թագաւորեաց, որում անունն էր Պերոզ։ Եւ ի նմին ամի թա-

զաւորութեանն իւրոյ առաքեաց զՅրգատվշնասպ զիւր դայեակորդին, զոր կարի յոյժ սիրէր առաւելապէս, և հրաման ետ արձակել զնախարարսն Հայոց ի կապանաց և կարգել նոցա ոռճիկ Ի Հրե. «Կայցեն, ասէ, անդէն այրուձիով և կատարեսցեն զգործ՝ որ ինչ և դիցէ նոցա Աշտատ հայրն Յրգատվշնասպայ»: Եւ եկեալ Յրգատվշնասպն՝ ետ նոցա աւետիս ասելով, եթէ «Արքայից արքայ զմահապարտութիւնն եթող ձեզ, և ի կապանացդ հրամայեաց արձակել, և կարգեաց ձեզ ոռճիկ ի Հրե, և կանանց ձերոց յաշխարհի իւրեանց. և ձեզ հրաման ետ կալ ի գործ արքունի, և լսել ամենայն բանի և կատարել՝ զոր հայր իմ Աշտատ հրամայէ ձեզ»: Եւ լուեալ նախարարացն Հայոց զայս ամենայն բանս Յրգատվշնասպայ՝ ետուն փառս Աստուծոյ, հոգողին իւրեանց և բարերարի. յորմէ և կատարելապէս և այլ բարւոյ, բարեխօսութեամբ նշխարաց սրբոցն, սպասէին երկայնատութեամբ:

Եւ ի տեսանել զնախարարսն Հայոց Յրգատվշնասպայ և առ նակաւ՝ նակաւ ընդդէմնուլ ընդ նոսս՝ շնորհեցաւ որպէս յաստուածայինն ակնարկութենէն, ինամարկեալ սիրեաց զԿամասրականն Արշալիր ըստ սիրոյն Յովնաթանայ զԴաւիթ. յաղագս և այլոց նախարարացն Հայոց հոգայր բարեխօսութեամբ հանապագ: Տարեալ այնուհե-

տե գնախարարան Հայոց ի Հրե, և կարգեալ իւրաքանչիւր ումեք ոռճիկս՝ գումարէին գնոսա ի ձեռն Աշտատայ, ունել գնոսա ի գործ պատե-րազմի: Զորս մեծարեալ յարգեաց Աստուած առաջի զօրագլխի գնդին՝ յաջողելով նոցա քա-ջութիւն երեւելապէս, այլ և առաջի ամենայն քաղաքացեացն Հրեայ և գաւառին՝ շնորհելով աջոյ Բարձրելոյն բազում և ազգի ազգի բժշկու-թիւնս ախտաժետաց ի նշխարաց սրբոցն, զոր ունէին քահանայքն որ առ նոսա էին՝ գաղտ առ ինքեանս. վասն որոյ հռչակեալ անուանեցան ի զօրագլխէն և յամենայն գաւառին՝ քաջք և զար-մանալիք: Եւ իշխանն Հրեայ Հրե-շնոմշապուհ սիրէր զկապեպան Հայոց յոյժ, և զքաջութիւն նոցա և զլաւ բարս և զմարթջութիւնն բազում անգամ գրով ծանուցանէր մեծամեծացն ի դուռն և իւրոց սիրելեացն որք ի հրապարակին էին:

ԿԼ. Եւ վասն զի բազումք իշխէին խուզել գերանելի կապելոցն զտկարանալ ինչ մարմնով, գնոյն և հարցանել յանդգնէին. որոց մոռացեալ յիւրեանց ականն զգերանն, ըստ բանի Փրկչին՝ անձնահաճ սնապարծութեամբ մատուցեալ յայ-լոց ական գշիւղ կրկտեն: Եւ իմ լուեալ զայս՝ դողացեալ զարհուրիմ. քանզի հայեցեալ ի կա-մաւոր նոցա յազազս յաւիտենից յուսոյն զանա-զան տանջանացն մասունս, և տեսեալ զմեծ նո-

ցա զտեղդութիւն համբերութեանն,— արհամարհելով զմեծութիւն, առ ոչինչ համարելով զիշխանութիւն, հեռանալով յընչից, տալով աներկիւղ զանձինս ի մահ, և բազմաժամանակեայ համբերել կապանաց, տարեալ բանդից և թշնամանաց, յանձն առնուլ զանարգութիւն քան զփառս, տանջիլ ի քաղցոյ, հաշիլ ի ծարաւոյ, ատել զընչից յղփութիւնս, խնորժել զաղքատութեան վիճակն, անարգել զփափկութիւն, սիրեցեալ զխստամբերութիւն,— և զայլ բազում մասունս կարեաց զանհամարս և սաստիկս, զոր յիւրեանց մարմինս մարդիկն այն կրեցին խնորժելով՝ չիշխեմ բնաւ և ոչ յիշել զտկարացեալ մասն ինչ յայնպիսեաց անձինս. որպէս զերանելի մարգարէիցն և զսուրբ առաքելոցն բազում ինչ տեսանելով ուղղութիւնս՝ չեմք արժանի և ոչ նկատել զմի ինչ մասն մարդկային ի նոսա, որք լցեալքս եմք բիւր չարեօք, զոր անգամ և ոչ յիշեմք երբէք զմերն և կամ զմտաւ ածեալ զղջանամբ: Մին միայն է արդար և սուրբ, որ ասացն, թէ «Ես միայն յաղթեցի աշխարհի»:

Իսկ ոմանք ի կապելոց նախարարացն յայնցանէ, որում ականատես իսկ եղաք, արդարև յերկրի երկնաւորք էին և ի մարմնի հրեշտակք երևէին: Որոց կարգեալ անձամբ անձանց զպրոց, և ուսեալ զկտակարանս եկեղեցւոյ՝ հոգևոր կրօ-

Նիւք զանապատական առաքինեաց զվարս տպաւորեալ յանձինս իւրեանց՝ անվեհեր կատարէին կարդեալ կանոնս գուրդայից և կարդացմունս ընթերցուածոց. զցայգ և զցերեկ յլլովէին ի նոյն անդադար, ի գումարտակի որպէս ի տան. երբեմն յայտնի և երբեմն ըստ ժամանակին ի ծածուկ գնոյն աճեցուցանել ոչ յապաղէին. վառեալք զինու՝ ընդ միտս իւրեանց պաշտէին. յարձակեալք ի վերայ թշնամեաց՝ յաղթա կային ի սիրտս իւրեանց. և յամենայն կռուոյ, օգնականութեամբ հզօրին, ողջանգամք յաղթողք և անուանիք զառնային: Եւ որք յաղագս ծերութեան և կամ ծանրամտութեան, ըստ մարմնոյ բնութեան, ուսանել ոչ զօրէին՝ համայն յերկար աղօթիւք և անվաստակ յոտն կալով առաւել ևս կամաւոր յօժարութեամբ անքուն և անհանգիստք լինէին. և էր տեսանել զամենեսեան որդիս լուսոյ և մանկունս արքայութեան:

Նոյնպէս և կանայք, որոց նահատակեալ մարտիրոսացան արքն, և այլոց կանանց, որոց էին ի կապանս արքն ի հրէ՝ բազում պարկեշտասէր առաքինութեամբ մի զմիով ելևելս առնէին, զօր ամենայն մեռանելով ամենայն ախտից. ըստ բանի մարգարէին կենդանի մարտիրոսք էին. առ որս յաղթի բան՝ ասել որոշողութեամբ զսաստիկ վարուցն նոցա ճգնութիւնս, որք անցուցին

զբազում արամբք, և զբնական տկարութիւն մարմնոյ կանանց զօրացուցեալ առաւել քան զարանց՝ քաջայաղթողք եղեն: Կանայք փափուկք, դատերք նախարարացն և կանայք աւագաց, փոխանակ նաշիոյ կորեակ ուտէին, և փոխանակ պարզ գինւոյ ջուր չափով ըմպէին. փոխանակ կերպասեայ ոսկէհուռ զգեստուցն խոշոր բրդեայս զգենուին, և փոխանակ բազմադիմի անկողնոցն փրիսայիւք ի վերայ երկրի գետնատարածք լինէին. և որք յառաջագոյն յամրանային ի քուն՝ նմանեալք վերնոցն անքունք եղեն: Չօծան իւղով, չյարմարեցին սանտրով զհեր գլխոյ իւրեանց. և որում անհնար է յաղթել կանանց, շատխօսութեան և ստէպ ընդ քօղով այսր անդր հայեցողութեան զաչս յածելոյ՝ ... ի ստէպ, և ցածուցին զլեզուս իւրեանց յաւելորդ խօսից:

Յորոց ինդրուածս և ի վաստակս ի միասին արանց և կանանց ամենողորմն Աստուած հայեցեալ՝ յիշեաց զնահատակութիւն սրբոյն Վարդանայ և զամենայն միաբանելոցն ընդ նմա, և զբարեխօսութիւն վկայելոց քահանայիցն Աստուծոյ, շնորհեալ պարգևեաց դառնալ կապելոցն յաշխարհս Հայոց: Որք եկեալ ի տունս իւրաքանչիւր յամի վեցերորդի թագաւորութեանն Պերոզի, և կեցեալք իւրաքանչիւր ոք ըստ սահմանելոյ ի Տեառնէ՝ վախճանեալք թաղեցան ի դիրս

հարց իւրեանց խաղաղութեամբ ըստ Աստուծոյ հաճոյլոցն, օրհնեալք ամենեքեան ի բերանոյ սուրբ կաթողիկոսին Գիւտայ:

ԿՅ. Քանզի յետ կատարման սրբոյ կաթողիկոսին Յովսեփայ յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն յաշխարհիս Հայոց տէր Մելիտէ, որ էր յազգէն Մանազկերտեցեացն. և զհետ նորա տէր Մովսէս, որ էր և նա ի նոյն ազգէ: Եւ ապա ըստ Աստուծոյ տեսչութեանն յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւն աշխարհիս Հայոց տէր Գիւտ, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն Արահեզայ, այր լի գիտութեամբ հայովս և առաւելեալ յունիւն, յորդասաց բանիւ և առատաբուղիս վարդապետութեամբ. զոր ոչ երբէք արգելոյր անգիտութեանն տկարութիւն, այլ զծածուկս ասացեալ Հոգւոյն՝ նոյն սուրբ Հոգւոյն շնորհ յայտ արարեալ նովաւ՝ լուսաւորապէս ուսուցանէր բովանդակ ժողովրդոց. որոյ բանք իւր նման յորդառատ անձրևի զամենայն լսողի ծաղկեցուցեալ պտղաբերէր զոգիս:

Եւ զմնացեալ զեռևս ի տղայութեան հասակի զորդիս նահատակելոցն ընդ սրբոյն Վարդանայ, որք ի նոյն տոհմէ Մամիկոնէիցն էին և կամ որք ի տոհմէ Կամսարականացն և կամ յայլ աղգաց, կանայք նահատակելոցն արանց և կապելոց ի դրանն, թէպէտ և ի նեղութեան էին,

սակայն ուսուցեալ և բազում հոգողութեամբ ուսուցանել տուեալ և խրատեալ՝ ոչ իբրև զանփոյթս և զանպիտան Կանայս, այլ իբրև զքաջայրս՝ զառաջիկայ զօգտաբեր շքեղաբար հրահանգս մանկանցն հոգացեալ ընունի: Եւ մանաւանդ կին նահատակին Հմայեկայ Մամիկոնէի եղբօր սրբոյն Վարդանայ, որ եղև կին անուանի և առաւելեալ ամենայն լաւ և մտաւոր մասամբ յամենայն կանայս ի Հայաստան աշխարհիս. որ սնայց և խրատեաց զորդիան իւր յաշխարհին Վրաց, ի տան Աշուշայի Վրաց բղեշխի, զորս բղեշխն Վրաց Աշուշայ խնդրեաց պարգևս ի յարքայէն Պարսից Յագկերտէ, ըստ առաջագրելոցն կարգի, և ածեալ ետ ցմայրն իւրեանց, որում անուն էր Զուիկ. վասն զի զքոյրն Զրւկայ ունէր ի կնութեան բղեշխն Վրաց Աշուշայ, որում անուն էր Անուշվաամ: Եւ սնուցեալ անդ մանկունքն և ուսեալ՝ յառաջագէմք էին յամենայնի և հռչակաւորք. որք մինչ դեռևս ի տիս մանկութեան էին՝ ամենայն տեսանող մտաց երևէին աջողակք և զարմանալիք. որում անուն էր առաջնոյն Վահան, և երկրորդին Վասակ, և երրորդին Արտաշէս: Բայց էր նոցա միւս ևս եղբայր կրտսեր, անուն Վարդ, որ էր ֆնացեալ տղայ ի դայեակս իւր ի Տայս:

ԿԳ. Զսոսա տեսանելով, որք ի ժամանակին

իւրաքանչիւր ի տունս որպէս գաղտագողի հարանօք իբրև զանպիտանս գտանէին, ի Պարսկաց գտանուէրութիւնն գնեալ ուրացութեամբ ըստ անարժանութեանն, և ոչ տիրացեալք աստուածպաշտութեամբ իբրև զարժանաւորս, արք անմիտք և վնասակարք, անպիտանք և ոչ պիտանիք, վատք և ոչ քաջք. յորոց ոմանք ի լեռնախոյզ աւազակաց ի մէջ անցեալ ուրացութեամբ վերտէին, և ոմանք կատակութեամբ աստուածս գնէին, և զաստուածս և զանմիտ վաճառականն ի միասին թշնամանէին. անմարգք ի ստոյգ մարդկանէ, և անարժանք և անծանօթք յազգէ տոհմկաց: Եւ էր այնուհետև տեսանել յաշխարհիս Հայոց զլաւութիւն հեռացեալ, զիմաստութիւն կորուսեալ, զքաջութիւն հեռացեալ և մեռեալ, զքրիստոնէութիւն թաքուցեալ. և որ երբեմն քաջանուն զօրքն Հայոց ի մէջ այլ զօրացն ամենայնի երևէին, և զօրագլուխք անուանիք և յաղթողք՝ ապա ծաղր էին ամենեցուն և կատականք. մինչև ինքն իսկ թագաւորն Պերոզ յայտնապէս նախատելով երբեմն առաջի ամենայն ատենին ասէր, թէ «Այր անպիտան և գունդ յետին, որ զամ մի յիմ իշխանութիւնն է՝ Ասորոց է. բայց քան զԱսորի՝ Հայն է այր յետին և անպիտան»: Եւ էր լուրն այն արժանի լալոյ և ողբալոյ:

Եւ այնպիսի անպիտան իշխանք ժամանակին իբրև՝ տեսանէին օր ըստ օրէ գաճուճն յառաջադիմութեան յորդիս ազգի նահատակելոց Մամիկոնէից, զոր ոչ ի տուչութենէ մարդոյ վստահեալ ունէին յանձինս, այլ օդնութեամբ վերին խնամակալութեան, ի բարեխօսութենէ սուրբ արեան նախնեացն իւրեանց, զոր ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյս Հայոց հեղին յօժարութեամբ, կային աներկիւղապէս ի մէջ անուանեալ իշխանացն Հայոց, որպէս ի մէջ թշնամեաց: Թէպէտ և արհամարհեալք էին առ նախանձու, սակայն լաւագոյնք էին և երևէին յամենայնի, և ականաւորք ի խորհրդի, մտաւորք և իմաստնագիւտք. ի նետաձգութեանն գեղեցկաձիգք և դիպեցուցողք, յորս՝ թեթևաշարժք և նախասպանք, յերկոցունց ձեռաց աջողակք, և յամենայն կողմանս ուղղակիք և շնորհալիցք. զորոց ձանձրացուցանէին բազմածառայքն զանձառայիցն՝ զգուրան, խնդրելով հանապազ զմիս այլ և այլ որսոց, և կամ այլ պատուական և մեծագին գիւտից խընդրովք ըստ իւրաքանչիւր աշխարհաց: Նոքօք շքեզանային ընթրիք ամենայն տանուտերանց Հայոց. նոքօք զարդարէին յամենայն տունս օտարք և ընտանիք: Նմանեցուցեալ ինքեանց ի յառաջանալ փութային և զորդիս երանելոյ կամասրականին Արշաւրայ տեառնն Արշարունեաց, որք

և ազգախառն իւրեանց էին ծնունդք դասեր մարտիրոսին Վարդանայ, խրատել և հրահանգել ըստ իւրեանց իմաստութեան և արուեստի ջանային:

Եւ գայսպիսի ինչ բարւոյ մասունս առնել առատ և հոգալ՝ առաւել ևս կամաւոր յօժարութեամբ յորդորագոյն էր աւագ որդին սրբոյն Հմայեկայ, որում անուն էր Վահան: Քանզի էր այր մտացի, առողջախորհուրդ և բարեսէր. յոր գործ և ձեռն արկանէր գործել՝ Տէր յաջողէր ի ձեռս նորա, և զօրանայր. նա և գործակալք Պարսիկք որ գային ի դրանէ, թէպէտ ոչ կամաւ, այլ ըստ Աստուծոյ սաղրելոյ սիրէին զնա և պատուէին: Որք և առաջի թագաւորին Պարսից գովէին զլաւութիւն առնն և անմոռաց յիշէին. մինչև ինքն իսկ թագաւորն Պերոզ գլխովին ծանեաւ զնա և առ լաւս ունէր, և յանդիման ամենեցուն գովէր և արժանի պատուոյ հաշուէր: Բայց արժանի ըստ նորա իմաստիցն և քաջութեանն թէպէտ և ածէր զմտաւ պատուել զնա, այլ յիշելով զհարցն և զնախնեացն նորա զիրս և զգործս, և որպէս հանապազ ընդդիմութեամբ և պատերազմաւ աշխատ կալեալ էր զնոսս՝ յապաղեալ կասէր, և լուեալ թագուցանէր զարժան պատիւ տալ նոցա. մանաւանդ իբրև հապատէպ լսէր զնախանձորդացն զբանասարկութիւն,

որք առ վտանգի ժամանակի տանուտեարք Հայոց անուանեալ էին, զորս կարի առաւելապէս երկեցուցանէր աճումն յառաջադիմութեան Մամիկոնէին Վահանայ. կասկածէր երկիւղիւ առ ի յառաջիկայն՝ զանարժան գոռոզացելոցն՝ բեկանել զսիրտս:

Իսկ լաւ ոք այր յանկարծ և կամ արժանաւոր թէպէտ և էր ի ժամանակին, որպէս լաւ այր Բաբիկն Սիւնի և կամ սքանչելին Առնակն Ամատունի և կամ այլ ոք նման նոցին, ի հոգէսպանութենէ մոլեկան թագաւորին և ի կատաղութենէ ամբարշտեալ ժամանակին իշխանացն, որպէս նապաստակք ի սլացմանէ գիշակեր արծուեաց, ի ծերպս վիմաց և կամ ի մացառուտ տեղիս մայրեաց զօղեալք թաքչէին. կարևոր համարէին համբերութեամբ ի քրիստոնէութեան կարգի վախճանել, քան թէ փառախնդիր յածմամբ պատահել ուրացութեան և կորնչել: Լաւ համարէին ըստ բանի Գրոյն զնախատինս վասն Քրիստոսի, քան առ ժամանակ մի թաթաւել ընդ սնոտի փառս աշխարհիս, և յաւիտենից տանջանացն լինել ժառանգ. որք իբրև զԲաբելոնի հնոցին բոց տեսանէին բարձրացեալ զամբարշտութեանն կիզումն, և ոչ ոք էր որ շիջուցանէր: Ժողովեալք նստէին առ սուրբ քահանայապետին Հայոց Գիւտայ, որ ոչ երբէք լուէր յարտասուելոյ

զմտիրասիրացն՝ զմոլորութիւնս, որ խնդրէր լուելեայն պաճարանս հայթայթանաց հանդերձ նոքօք երբեմն փախչել յօտարութիւնս, և երբեմն ի խնդիր լինել օգնականութեան և պատամբել: Առաքէին զաղտ և պատգամաւորս միանգամ և երկիցս առ թագաւորն Յոռնաց Լևոն, որոյ թէպէտ և յանձն առեալ կամէր օգնել՝ յերկարէր ժամն և խափանէին խորհեալքն:

ԿԻ. Մկսանէր այնուհետև սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ առ ի չժուժալ սրտին՝ յայտնապէս յիտութեամբ զրգուել ընդ անօրէն ուրացելոցն, և սիրել և պատուել զկողմն տառապեալ հաւատացելոցն: Եւ մանաւանդ առ վատթարս ունէր և արհամարհէր զՄախազն Գազիշոյ, որ զօրագլուխն և քաջալերիչն էր ամենայն ամբարըշտելոցն զասու: Որոյ չկարացեալ տանել արհամարհանաց սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Գիւտայ՝ զօրեալ բիւր բանս թշնամութեան՝ ամբաստան լինէր զմանէ առ թագաւորն Պարսից Պերոզ, ասելով, եթէ «Զմարդիկ, որ զկամաց քոց զհրաման կամին կատարել և զքո օրէնս խորհին յանձն առնուլ և սիրել՝ կոչէ առ ինքն, և է որ ինչ տալով, և է զորս քաղցր բանիւք պատրէ, և յիրացն ի բաց դարձուցանէ: Վասն զի բազումք եկեալ են առ իս և յանձն առեալ ունել զօրէնս քո. և նորա կոչեալ առ ինքն՝ պատրանօք ի բաց

տուեալ է թողուլ զիրսն և արհամարհել. այլ և զմեզ, որ զքեզ սիրեմք և արեգական և կրակի երկիր պագանեմք և կամաց քոց ծառայեմք՝ ատեայ և թշնամանէ: Եւ ինքն ընդ կայսեր խօսի և պատուական ընծայիւք հպատակէ նմա և մեծամեծացն որ ի դրան նորա են»: Եւ այլ բազում բանիւք ըստ օրինի թշնամույ խօսէր ըստ կամի:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ամբաստանութեան թագաւորին Պարսից Պերոզի ի Մախագէն Գաղիշոյէ՝ զայրացեալ սրտմտութեամբ հրաման տայր՝ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց ի դուռն հասանել և անդ պատասխանի առնել բանից դատախազին: Իսկ երանելի կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ կամաւ և յօժարութեամբ ի դուռն երթայր և յանդիման լինէր աւագաց դրանն: Որոց առաջի շքեղացուցեալ զսուրբ այրն զօրութեան վերնոյն՝ տեսանէր ամենայն մարդ « զերեսս նորա իբրև զերեսս հրեշտակի » յորմէ և հեթանոսք մեծաւ զգուշութեամբ խորշեալ պատկառէին ի նմանէ: Այլ քրիստոնեայքն և եպիսկոպոսն Տիգրանի և Խուժաստանի և Հրեայ, և ամենայն կողմանցն այնոցիկ երիցունք և սարկաւագունք երկուցեալ դողային ի սրբոյն որպէս ի մարգարէէ տեսան Աստուծոյ:

Եւ լուեալ թագաւորին Պերոզի զերթալ

սրբոյն Գիւտայ՝ յգէր առ նա մի ըստ միոջէ՝ զամենայն բանս ամբաստանութեանն Մախազու, զՅրզասովչնասպն զորդի Աշտատայ ի Միհրան տանէ: Եւ սրբոյ կաթողիկոսին Գիւտայ պատասխանի արարեալ բանից թագաւորին՝ ասէր. «Ոչ են ամենայն ասացեալքդ Մախազու զինէն առ ձեզ՝ սուտ. այլ են որ արգար են, և են որ ոչ են ստոյգ արդար: Քանզի սիրել զքրիստոնէութիւն և որ ոք քրիստոնեայ է՝ զայդ ոչ այսօր ընտրեալ պահեմ յանձին իմում, այլ ի մանկութենէ իմմէ. և զամենայն մարդ որ վրիպեալ է ի ճշմարտութենէն՝ ատեմ. և կամիմ, թէ ամենայն, որ ի ճշմարտութենէն մոլորիլ կամէր և գնալ զճանապարհ որ ոչ է ուղիղ, և գոյր հնար բռնութեամբ և կամ աղաչելով, այլ թէ և կարասուով կարէի հաւանեցուցանել՝ ջանայի անվեհեր մտօք և ոչ տայի կորնչել այնպիսւոյն զանգիւտ կորուստն: Այլ որ ասենդ, թէ երթեակք նորա ի Հոռոմս՝ ոչ ըստ դորա կարծեաց և խօսիցն այդպէս են իրքն, քանզի սուտ է. այլ վասն զի զպարտութիւն գիտութեանս մերոյ և զիմաստ բանաւոր ուսմանց յաշխարհին Հոռոմոց ուսեալ եմ, և են իմ անդ ծանօթք բազում և ուսումնակիցք. այլ և զկերպարան հանդերձիցս զոր ունիմքս մեք՝ անտի գնեմք, վասն զի և ոչ յայլ աշխարհի գտանի սա ուրեք, բայց անդ՝ հարկա-

ւորիմք անտի գնել զայս ըստ ժամանակին պիտոյից: Այլ՝ զհնազանդութիւն ծառայութեան՝ օրէնք իսկ մեր պատուիրեն. հատուցանել տերանց, զղիպողնս և զարժանաւորս:»

Եւ տարեալ զայս ամենայն բանս պատգամաւորին առ թագաւորն՝ իսկոյն ծանեալ թագաւորն, թէ ստոյգ և մտացէբար են խօսք սրբոյն, և սուտ և պո ջինաւորութեանն խօսի Մաղխազ զնմանէն, զոր ինչ և ասէ. Վասն զի և Աստուած ըստ հաճոյից սրբոյ առնն տայր լսել թագաւորին զխօսս նորա. բայց զի մի թեթեւացուցեալ զկարգ օրինացն իւրոց երևեցուցէ քրիստոնէից՝ լռեալ թողոյր. զխօսս Մաղխազին և չհարցանէր ինչ ծանոունս: Բայց յղէր առ երանելի կաթողիկոսն Գիւտ, թէ «Մինչև ցայժմ քո զիշխանութիւնդ առանց իմ հրամանի կալեալ է, և ծառայ մարդիկ են, որոց քեզ զայդպիսի մեծ գործ տուեալ է, և ոչ ինչ յինէն ունիս վստահութիւն: Բայց այժմ եթէ զիմ կամս առնես, և զիմ օրէնս ունիս և արեգական երկիր պաղանես՝ զգործդ զայդ քեզ և քում ազգիւ և որում դու կամիս՝ պատըշրաւ տամ մինչև յաւիտեանս, և զքեզ պատուով այնպէս արձակեմ ի Հայս, զի Հայոյ ուրուք ի մեր դրացս պատիւ և շքեղութիւն այնպիսի չիցէ գտեալ, որպէս դու գտանես: Ապա թէ յամառեալ չհաւանիս կատարել զկամս իմ՝ զեպիսկոպոսու-

Թիւնդ ի բաց առնում ի քէն և ի գործոցդ ի բաց հանեմ, և դու անարգանօք և թեթևութեամբ երթաս ի տուն քո և յաշխարհն»:

Եւ երանելի այրն Աստուծոյ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ լցեալ զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն՝ սասց ցպատգամաբերն արքունի: «Կամէի թէ այդպիսի բանից պատասխանիս ես ինձէն առնէի առաջի թագաւորին. քանզի ոչ է հնար քեզ, և ոչ իշխես համարձակապէս պատմել թագաւորին լիով զամենայն լուեալսն ի բերանոյ իմմէ»: Եւ պատգամաւորին պատասխանի տուեալ ասէ ցսուրբն. «Համարձակութիւն տուեալ է, ասէ, թագաւորաց՝ ասել զարդար լուրն ի մէջ երկուց կողմանց. զոր և լսեն պատգամաւորք, և չիշխեն եթէ չասեն»: Եւ սուրբ այրն Աստուծոյ ետ պատասխանի և ասէ. «Ասն ցթագաւորն, թէ յաղագս գործոյս, զոր ասես. թէ ցայժմ քո ի ծառայից և ոչ յինէն կալեալ գործակալութիւն՝ թէ դու կամ թէ ոք ի ծառայիցն քոց որ ետուն, և ստնուք յինէն՝ ուրախ եմ և կամիմ. վասն զի յաշխարհատանջ հոգոյ և կարեաց ապրեալ՝ անձին պարապեմ և աղօթից: Իսկ յաղագս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանս որ ասես, թէ ի բաց առնում ի քէն՝ զայս երկնաւոր ձեռնադրութեան պատիւ առնուլ յինէն ոչ թագաւորք և ոչ յիշխանաց ոք, այլ մահ, ոչ իշխէ, քանզի

և կարէ իսկ ոչ. և ոչ բնաւ երկնչիմ ի մահկանացու մարդոյ՝ տալ զպատիւս զայս ինձ և կամ առնուլ յինէն: Բայց վասն օրինացդ քոց որ ինձ ունել հրամայես, յաղագս որոյ և պատիւս և պարգևս խոստանաս տալ ինձ՝ ոչ ուրուք է յերկրաւորացս պատիւ մեծ և իշխանութիւն հզօր առաւել քան զքոյդ որ ունիս. բայց վասն անպիտան և գարշելի օրինացդ քոց զոր ունիսդ՝ դու ինքնին գլխովին որ թագաւորդ ես, և ամենքեան որ զայդ օրէնս ունիք՝ մեռեալ համարեալ էք յաչս իմ, և ոչ կենդանիք. և զպատիւս քո և զփառս՝ անարգանս համարիմ և մանկուոյ ծաղր և կատականս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս պատգամաւորին ի սրբոյ կաթողիկոսէն Հայոց Գիւտայ՝ ասէ ցերանելին. «Թէ արդարև ի վերայ դորին բանից պնդեալ կաս՝ ապա արդար ասէիր, թէ չիշխես տանել զասացեալս իմ առ թագաւորն, և իրաւ ասէիր. զի ոչ ուրուք երբէք այդպիսի բանս ստամբակութեամբ յղեալ է առ այր թագաւոր. բայց տես, թէ հնար է փոխել զիօսսդ, ուշիմ լեր»։ Եւ սրբոյն պատասխանի արարեալ ասէր. «Տեսանես, զի դու ընդդիմանաս պատուիրանին Աստուծոյ, և չերկնչիս. վասն զի դուք ասէք, թէ որ ոք գհրաման թագաւորին լուծանէ՝ զԱստուած անարգէ. և դու ասացեր, թէ թագաւորաց

օրէնք են՝ չիշխել պատգամաւորի նուագեցուցանել բան մի ի բանից առաքողին և կամ առաւելու: Արդ՝ երթ աստ զոր լուար յինէն. քանզի ինձ ոչ է հնար խորհել այլ ինչ և կամ ասել»:

Եւ երթեալ պատգամաւորն առաջի Թագաւորին՝ ասէ ցթագաւորն. «Ոչ իշխեմ ես զխօսեցեալս առն յանդգնաբար երկրորդել առաջի ձեր, բայց եթէ ի ձէնջ հրաման առնում»: Եւ հրամայեալ Թագաւորին ասել համարձակապէս զամենայն լուեալսն առանց երկիւղի, և ի պատմել այնուհետև մի ըստ միոջէ զամենայն բանս առն Աստուծոյ Գիւտայ, և լուեալ Թագաւորին զամենայն աներկիւղապէս խօսեցեալսն Գիւտայ՝ ի զայրացումն սրտմտութեան զրգռեալ, կամեցաւ տալ հրաման խստութեամբ. և յանկարծակի դադարեցուցեալ զինքն՝ առ վայր մի լուեաց. և ապա սկսաւ խօսել և ասէ. «Չէ հնար. եթէ ոչ՝ կատարին կամք խնդրոյ նորա, զոր նայն կամի. և ոչ տամ համբուրել քրիստոնէից զկազանս նորա, և ոչ երկիր պագանել ոսկերաց նորա, որպէս սովորութիւնն: Լուեալ է իմ զպաշտամանց նոցա, թէ չառնեն զայն պատիւ կենդանեաց, զոր այդպիսի մեռելոյ առնեն: Բայց աստ ցնա, թէ այդմ պատուոյ չտամ քեզ պատահել, զոր դու ցասուցանելով զիս՝ գտանել

կամիս յինէն: Կաց ուր և կամիս, բայց ի գործոյ կաթողիկոսութեանդ հետի ես, և չէ քո»:

Եւ լուեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Գիւտայ՝ մասամբ միով ուրախացաւ, և միւսով ևս մասամբ տրտմեցաւ մինչև ի մահ. քանզի լուեալ, թէ ի գործոյն ի բաց եղև ուրախացաւ, հանգչելով ի զբօսանաց աշխարհիս. և լուեալ, թէ ոչ կապանաց ել հրաման ի թագաւորէն վասն նորա և ոչ մահու, որում ցանկանայր ի բազում ժամանակաց, տենչայր լինել արժանի՝ խոովեալ տրտմէր անմխիթար վասն չպատահելոյ ցանկալի և մեծ խնդրոյն, որում փափագեայն էր հասանել:

Կացեալ այնուհետև ի դրան ըստ իւրում կամելոյ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ, բազում համարձակութեամբ պատուեալ, ոչ միայն ի քահանայիցն և ի քրիստոնէիցն, այլ և առաւել ի հեթանոսացն, որ իւրաքանչիւր ախտից գտանէին զբժշկութիւն յաղօթից սրբոյն. և այլք ի քրիստոնէիցն կողմանցն այնոցիկ ցանկանային ի սուրբ աջոյ առն Աստուծոյ գտանել ձեռնադրութիւն: Յորոց զոմանս ձեռնադրէր յեպիսկոպոսութիւն, և զայս բազումս յաստիճան երիցութեան կարգէր: Եւ այսպէս պատուեալ յամենեցունց ուրախալից շքեղութեամբ հրաժարէր զնալ յաշխարհն Հայոց. օրհնեալ զամենեւեան

յանձն առնէր Աստուծոյ, յուղի անկեալ գնայր յաշխարհն։ Հայոց։ Եւ կեցեալ առաւելապէս պատուովք քան զառաջինն ի Հայս՝ հանգչէր երկայն ծերութեամբ, և եղեալ ի դիրս հարց իւրոց խաղաղութեամբ ի գեօղն, որ կոչի Ողմսու գեօղ, ի դաւառին Վանանդայ։ Եթող օրհնութեամբ գամենայն ժողովուրդն սուրբ եկեղեցեացս։ Հայոց։

ԿԵ. Եկեալ ի դրանէ և Մաղխագն Գաղիշոյ, և ժողովեալք առ նա զասք ուրացողացն, որ թէպէտ և ուրախանային գառժամանակեայ թաղձալից ուրախութիւն կենցաղոյս՝ սակայն իբրև տեսանէին զՄամիկոնեանն Վահան այնպէս երևելի յաճմունս բարւոյ համակեալ՝ ներկեալք խամրէին և ծնկեալք թարշամէին։ Խնդրէին ի վերայ նորա հնարս պատճառանաց, որով զնա և զեղբարս նորա կորուսանել կարացեն։ Տային զիտել մեծամեծաց դրանն, այլ էր ինչ որ և թագաւորին, թէ ոչ է հնար սմա առանց ապրտամբութեան կալ ի Հայս։ Յիշեցուցանէին Արեաց և զնախնեացն նորա զմիոյ միոյ, թէ ո՛վ ի նոցանէ ոչ խռովեցոյց զԱրեաց աշխարհ և ոչ արար մեծամեծ մնասս և մահունս, արդ՝ երբ և է, ասեն, և սա զնոյն խռովութիւնս յարուցանելոց է ի վերայ ձեռ։ Որոց լուեալ զայս ամենայն բանս քսութեան ի ստէպն բանսարկուաց՝ կասկածէին ի համբաւոյն, և հայելով յառն յաջողա-

կութիւն և յիմաստն՝ տրտմէին առ սէրն։

Տեսեալ այնուհետև Վահանայ զայնչափ յարուցմունս նախանձաւորացն ի վերայ նորա, թէ ոչ երբէք կասեալ լռեն ի չար նախանձալից խօսիցն՝ չկարացեալ տանել հանապազօրեայ բանսարկութեանն, երթեալ ի դուռն՝ տկարանայր ի հաւատն. և եկեալ ի Հայս, սահայն և այնպէս խնուլ զբերանս չարախօսացն ոչ կարէր։ Զի որ ոք բան ուղիղ ի հրապարակի առաջի իշխանի չզիտէր խօսել՝ զնա ատեայր. և որ ոք յորս կամ ի թիւրախ նետ չզիտէր ձգել՝ զնա պարտաւորէր. «նստի, ասէին, և ամենեցուն ունչս առնէ»։ Եւ որ ոք անմտութեամբ զգործս արքունի չմարթէր գործել՝ ի նա բերէր զպատճառն. «նա, ասէին, յառաջէ յամենայն ի գործս, և չտայ ինչ ումեք գործել կամ օգտել»։ Վասն զի էր նորա գործակից, որում անուն էր Վրիւ, անանուն ըստ ազգի և անփորձ իրի, որդի առն Ասորոյ, բայց շատխօսութեամբ և ընդվայրաբանութեամբ առաւելեալ նմանէր ազգի Ասորոց. որոյ չմարթացեալ գործել զգործ արքունի՝ երթեալ լինէր ամբաստան զՎահանայ առաջի թագաւորին Պերոզի, ասելով, թէ «Ինձ ի գործ ոսկէհատին չետ ինչ մօտ երթալ. և իւր ժողովեալ զամենայն ոսկի աշխարհին՝ խորհի երթեալ առ կայսր

և կամ յաշխարհն Հոնաց, և տուեալ զոսկին՝ կամի ինդրել գունդ և ապստամբել:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բան ամբաստանութեան զինքենէ իմաստախորհին Վահանայ, առեալ փութանակի զբազմութիւն ոսկւոյն՝ հանանէր ի դուռն: Եւ լուեալ թագաւորին Պերոզի զճեպով երթալն Վահանայ՝ զարմացեալ ասէր, թէ «Յիզ Վահանայ այդպէս երազ՝ շատ ընդդէմ է բանիցն Վրուայ, մանաւանդ թէ բերեալ ևս ինչ է»: Եւ եղեալ յանդիման թագաւորին՝ տեղեկանայր ի նմանէ թագաւորն Պերոզ, թէ արգարև բերեալ ինչ է. և լուեալ ի Վահանայ զքանիօնութիւն բազմութեան ոսկւոյն. զոր բերեալ էր՝ և ուրախանայր յոյժ: Ապա և յանդիման Վահանայ տայր ասել Վրուայ զբանն, զոր ասէր զնմանէ յառաջագոյն: Եւ լուեալ Վահանայ զամենայն ասացեալսն Վրուայ՝ ետ պատասխանի առաջի թագաւորին և ասէ. «Գիտեմ և ես զանիմաստութիւն անձին իմոյ, ըստ ցուցանելոյ զիս ձեզ Վրուայ. բայց սակայն այնքան կոյր չեմ, թէ զԱրեաց ոյժ և տեսանել անգամ չգիտեմ. որոյ ուժոյ զբազում ազգս ապստամբաց հարեալ է սաստիկ երկիւղիւ, և հնազանդեցուցեալ ընդ ձեռամբ իւրեանց ունին: Իսկ ես, որ ապստամբելս կամիմ ըստ դորա ասելոյդ՝ դոյն իսկ ինքն գիտէ, զի մի ծառայ չգտանի իմ, որ

ինձ խոհեմներու թիւն առնէ, և ոչ երկուց կամ երից պատանեաց իշխեմ տիրաբար, որ ինձ երկիւղիւ սպաս ունին. գնդի իմ ոյժ այդ է: Բայց եթէ նեղ ինչ էր ինձ ի ձէնջ, և ուրեք յօտար երկիր գնալ և կորնչել կամէի, զայդչափ ոսկի այսր զի՛ բերէի, որ մինչև ցմահ իմ, թէև կարի շատ կէի՝ իմում անձինս, այլ և տասանց ևս ընդ իս, թոշակ շատ էր և բաւական. և զայլ ոք ոստիկան ձեր յիմ վերայ չէր կացուցեալ, որ թէ ինձ ի հարկէ տայր բերել այսր զայդչափ բազմութիւն ոսկույ: Բայց թէ վաստակել գիտեմ ձեզ՝ դուք կարող էք որ զիս թէ կամիք կեցուցանել, վաղվաղակի և առ ժամայն մեծացուցանել, որպէս և կամիք»:

Եւ լուեալ զայս թագաւորին Պերոզի և այլ աւագանւոյն զայնպիսի իմաստութեան զխօսս ի Վահանայ՝ ամենեքեան իրաւացուցին զխօսսն Վահանայ քան զխօսսն Վրուայ: Եւ ելանէր Վահան արդարացեալ յատենէն, և որդի Ասորւոյն Վրիւ ելանէր ամաչեցեալ և արհամարհեալ: Եւ հրաժարեալ Վահանայ ի դրանէ՝ մեծարանօք և բազում շքեղութեամբ եկեալ հասանէր յաշխարհս Հայոց:

Եւ քանզի ոչ էր խաղաղութիւն մտաց նորա զամենայն օրվասն վատ անուան ուրացութեանն, զոր նման նահատակեալ հարցն իւրոց պատճառանօք և ոչ ճշմարտութեամբ կրէր յինքեան,

ևս առաւել ի գալն պայծառութեամբ ի դրանէ՝ տարակուսէր յանձն իւր, թէ մի գուցէ պատրեալ ի փառս աշխարհիս՝ յամեալ մոռանայցէ զերկիւղ հանդերձելոյ աշխարհին, և վնասիցի: Եւ այսպէս ցանկ մաշելով ի միտս իւր՝ ծանուցանէր առ ջերմ սիրողաց զիւրն հոգալ, և հնարս հայցէր և անդադար խնդրէր ի Փրկչէն Քրիստոսէ՝ շնորհել նմա ժամ բարի, ասելով ընդ միտս իւր, թէ «Միշտ ընդ քեզ, տէր Աստուած, ամենայն ինչ հնարաւոր է, և տկարանայ քեզ և ոչ ինչ: դու, տէր, ապաւէն իմ լեր. շնորհեա՛ ինձ ժամանակ դարձի խոստովանութեան, և ուսո՛ ինձ առնել զկամս քո, զի դու ես Աստուած իմ»:

Վ.Գ. Եւ մինչդեռ Վահան յայսպիսի յուզմունս մտաց կայր տարակուսեալ՝ լինէր յսնկարծակի խռովութիւն յուզմանց յաշխարհին Վրաց. Վախթանգ սպանանէր զբղէշին գանօրէնն Վագգէն յամի քսաներորդի հինգերորդի Պերդի արքայի: Զոր լուեալ Հայոց աշխարհիս մարդկան, յորոց բազումք այն ամ յԱղուանս էին, յապստամբ ամբականացն կռուի, որոց բովանդակին զօրագլուխ էր Զարմիր Հագարաւուխտ, և Հայոց աշխարհիս Ատրվշնասպ Յոզմանդեան էր մարզպան. իսկ քրիստնեայ մարդիկն Հայոց, որ այն ամ անդ ի կռուին էին՝ հարեալք մաշէին առաւել ևս յարհամարհանաց և ի նախանձուէ ի յետին իշխանացն

Հայոց, որք ուրացութեամբն գոռոզացեալ ամբարհաւաճէին ի ժամանակին, քան թէ ի բռնութենէ պարսիկ զօրագլխացն գործոց: Որք ի ժամանակին իբրև լուան զապստամբութիւնն Վրաց արքային՝ ցնծային ուրախալից սրտիւ: Վասն զի գայր առ նոսա համբաւ, թէ Վրաց արքայ ասէ, թէ «Ես միում ումեք զկռիւ շտամ տեսանել, այլ այնչափ հանեմ հոնս, որում ոչ կարիցեն հարկանել ի դիմի զօրքն Պարսից»։ Զօրացեալք յայնպիսի համբաւոց քրիստոսասէրքն՝ և անձանց ակն ունէին օգտի և բարի այցելութիւն գտանել ի Բարձրելոյն. բայց երկնչէին, թէ մի գուցէ առեալ զգուռնզն Հայոց զօրագլխացն Պարսից՝ ընդ նոյն ի գուռն գումարիցեն:

Այլ Քրիստոս յայնպիսի կարծեացն զերծուցեալ գնոսա՝ գային ի Հայս. և եկեալք ի գաւառն Շիրակայ, ի դաշտն, ուր բանակէր մարգպանն Հայոց Ատրվշնասպ Յոզմանդեան, և առ նմին հազարապետն Հայոց Վեհվեհնամ. աստ խորհուրդ ի մէջ առեալ արանց ոմանց նախարարացն Հայոց, որք զտրտմեճն և զտարակուսեճն ի բազում ժամանակաց զիտէին զՄամիկոնէին Վահանայ յաղագս մոզութեանն անուան, և ասէին, թէ «Կարի պատեհ էր և մեզ և նմա ժամս այս փրկութեան. նմա՝ ապրել ի խղճէ մտացն իւրոց, և մեզ՝ զերծանել ի հանապազորդեայ կասկածանացս և

յարաժամ հարանացս, որոց ծառայեմքս ի հարկէ հեղձամղձուկս նախանձու: Եւ արքայդ Վրաց Վախթանգ այրացի է. ո՞ գիտէ, և բազումողորմն Աստուած հայեսցի ի վտանգս մեր և օգնեսցէ մեզ, և հանդերձ Վրօք թերևս կարող լինէաք առ սակաւ մի աշխատ առնել զՊտրսիկս»: Եւ խորհեալ այսպէս սակաւ ոմանց ի Հայ նախարարացն՝ լսելի լինէր խորհուրդն և յայլս ոմանս. և որպէս յԱստուծոյ առաջնորդութենէ՝ միաբանէին կամաւ և յօժարութեամբ ամենեքեան որք լսէին զխորհեալսն:

Յայտնէին այնուհետև համարձակեալք ի գիշերի միում զբանս մտածութեանն իւրեանց Մամիկոնէին Վահանայ. որոյ իբրև լուեալ՝ ասէր ցամենեսեան. «Գիտեն ոմանք, թէպէտ և ոչ ամենեքեան որք էք ի խորհրդիս յայս, թէ որպէս վտանգեալ տաղնապիմ յամենայն ժամու յաղագս սուտ անուանս, զոր ատելութեամբ կրեմ յանձին իմում. զի մերձեալ յերեկոյն՝ կասկածեմ ցառաւօտն, և հասեալ յառաւօտն՝ երկնչիմ ցերեկոյն, հայելով ի փութանակի և յանյայտ կենցաղոյս վախճան, որ երագահաս է և յանկարծակի, թէ գուցէ այսպիսի անուամբ գնալ յաշխարհէս. ապա կամէի և ընտրելագոյն էր ինձ, թէ բնաւ և ծնեալ իսկ չէր զիս մօր իմոյ յայս աշխարհս. և գտանել հնարս՝ զերծանել ինձ ի խղճէս

որ նեղէն զիս՝ աղաչեմ զԱստուած անդադար: Բայց միաբանել խորհրդոյդ զոր դուքդ խորհիք, և ասել ձեզ, թէ լաւ է իմաստդ և արարէք՝ ոչ կարեմ ասել և չիշխեմ. վասն զի զԱրեաց ոյժն և ստամբակութիւնն քաջ գիտեմ, և զՀոռոմոց զթուլութիւնն և զխարէութիւնն. և զձեր ծանուցեալ է փորձիւ իմ, թէ որպէս հարանց մերոց ուխտեցին երդմամբ, և ստեցին: Եւ վասն Վրաց արքայի և Հոնացդ զորս ասէք՝ Վիրք առանձին թեթև ինչ աշխարհ են և այրուծիով սակաւաւորք. բայց վասն Հոնաց ո՞ գիտաց, հաւանի՞ն գալ թէ ոչ, որք չենն ի միջի և չերևին: Բայց քան զամենայն՝ ևս առաւել յանձանց երկերուք, վասն զի մարդիկ սուտք էք և անվստահք: Բայց եթէ զիս հարցէք, և զբանն իմ առնէք և հաւանիք՝ թողէք ի բաց զբաներդ, և զԱստուած աղաչեցէք միայն՝ գտանել հնարս իրացդ, որում զիւրին է առնել զոր ինչ և կամի. այլ յընդունայն և յանպիտան խորհուրդս ձեր զիս մի՛ աշխատ առնէք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս նախարարացն Հայոց ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ ետուն պատասխանի միաբանութեամբ և ասեն, թէ «Զամենայն զոր ասացերդ՝ լի ասացեր, որպէս վայել է քում իմաստութեանդ. ճշմարիտ ասացեր և արդար. բայց զյոյս՝ մեր ոչ ի Հոռոմս

եղեալ է և ոչ ի Հոնս, բայց նախ յողորմութիւնն Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Գրիգորի, և ի մահ նախնեացն, որ նահատակութեամբ իւրեանց հաճոյ եղեն Փրկչին Քրիստոսի, և ապա ի մահ անձանց մերոց. քանզի լաւ համարիմք մի ժամ մեռանել, քան թէ զամենայն օր զեկեղեցւոյ և զքրիստոնէութեան զարհամարհանս տեսանել և զքակտումն»:

Եւ լուեալ զանուն մահուան Մամիկոնէին Վահանայ և քաջի եղբօր նորա Վասակայ՝ քաջալերեալք զօրացան, և լցեալք սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ յողորեցան: Սկսաւ խօսել Մամիկոնեանն Վահան և ասէ. «Դուք գիտէք, զի Վարդ իմ եղբայր ի դրանն է. և գիտեմ, թէ լուեալ է զխորհուրդս մեր Պարսկաց՝ կապեն զնա և վշտացուցանեն. բայց ի մահ յօժար եմ քան թէ այսպէս կեալ ուրացութեամբ. և յայդ բան հաւանիմ ձեզ, որ ոք կարէք առնել: Եւ ամենագիտին հայեցեալ ի դարձս իմ, և ծանուցեալ, թէ արդարև յամենայն սրտէ է իմ դարձիս կամք՝ արասցէ յիս նշան բարի և դարձուցէ առ իս զանձկալի եղբայրն իմ զՎարդ ողջ, և տացէ տեսանել զնա աչաց իմոց և ուրախանալ. և ապա կատարեսցէ ի վերայ իմ զհաճոյսն իւր, որ ինչ թուիցի յաչս նորա»:

Եւ զայս ասացեալ՝ յառնեն ամենեքեան

միաբանութեամբ, քրիստոնեայքն և ուրացեալքն, և յաղօթիս կացեալ խնդրեն զԱւետարանն սուրբ: Եւ մատուցեալ յառաջ սրբոյ քահանային, որում անունն էր Աթիկ, որ էր ընդ նոսա ի բանակին, այր բանիրուն բանիւ և խորհրդապահ սրտիւ, յերևելի գեղջէն որ կոչի Բճնի, և բերեալ սուրբ Աւետարան՝ ողջունէին ամենեքեան, և եղեալ իւրաքանչիւր ուրուք զձեռս ի վերայ՝ ասէին, թէ «Որ ոք խոստովանեսցի զհաւատս զայս, զոր Փրկիչն ամենեցուն և տէր Յիսուս Քրիստոս վարդապետեալ գրեաց ի սմա՝ և Որդի մարդոյ խոստովանեալ տարցի զնա առաջի Հօր իւրոյ, ժառանգեցուցանել նմա գերկնից բարութիւնսն: Եւ որ ոք խոտորեալ ուրացի ի հաւատոյս յայսմանէ և նենգեալ ստեսցէ Աւետարանիս երդման՝ և Որդի մարդոյ ուրացեալ հանէ զնա ի խաւարն արտաքին, ուրլալաչացն է և կրճելատամանցն»: Եւ այսպէս երդուեալք ի գիշերին և հաստատեալք ի հաւատն Քրիստոսի և հրաժարեալք ի միմեանց՝ յիւրաքանչիւր վնաս զնացին հանգչել:

ԿԷ. Մի ոմն անդէն և անդ ի նախարարացն Հայոց, որում անունն էր Վարագ-շապուն, ի տոհմէն Ամատունեաց, ելեալ ի խորհրդենէ միաբանութեանն, որպէս մերժեցաւ Յուդա ի զնդէն սուրբ առաքելոցն՝ զնաց ի նմին գիշերի և պատմեաց մարգպանին և այլոցն ամենեցուն զխորհուրդ

միաբանութեանն, և գերդուռն Աւետարանին, և զխօսս ամենայն նախարարացն Հայոց: Զոր իբրև լսէր մարգպանն Ատրվշնասպն և այլ պարսիկ մարդիկն և ջոկք ուրացողացն Հայոց՝ սրտաբեկեալք զարհուրէին և անքունք լինէին զմնացորդ մասն զիշերոյն յերկիւղէ: Հասեալք ի ժամ առաւօտուն՝ չուէին ի տեղւոյն և երթեալ բանակէին մօտ ի պարիսպ բերդին, որ անուանեալ կոչի Անի. և առ աղէտի՝ խրատատուք խաբէութեանն և մարգպանն կասկածանօք կային գտիւն զայն անդէն, ծանուցանելով այլոցն ստուգիւ, թէ և վաղիւն անդէն լինին: Եւ ի նմին զիշերի հեծեալք յիւրաքանչիւր յերիվարս մարգպանն և հազարապետն և որք ընդ նոսս միաբանք էին՝ փախրատականք լինէին: Զոր զգացեալ նախարարացն Հայոց՝ հետամուտ լինէին զկնի փախստէիցն. և վասն զի տեղեակ առաջնորդօք փախչէին մարգպանն և հազարապետն, ոչ ընդ ուղղորդ տեղիս ճանապարհացն, այլ ընդ այլ և այլ տեղիս՝ գերծեալք անկանէին ի բերդն Արտաշատու. որոց ոչ կարէին հասանել նախարարքն Հայոց: Բայց զգրաստ ամենայն Պարսկացն կասեալ ըմբռնէին ի ճանապարհին, և զՄախագն Գաղիշոյ ձերբակալ արարին, ածէին ընդ ինքեանս. և հասեալք ի Դուռն՝ երթեալ պաշարէին զբերդն Արտաշատու: Իսկ մարգպանն և հազարապետն գաղտ ի

գիշերի ելեալ ի բերդէն փախստեայ գնային ի կողմանս Ատրպատականի: Եւ սեպուհ մի ուրծացի, որում անունն էր Վարազներսեհ, որդի Կողթեկայ իշխանին Ուրծայ, որ էր յերդմանն ընդ նախարարսն Հայոց, նենգեալ ուխտին սրբոյ՝ երթեալ աւերէր զշահաստանն Բռնավիժի, և առեալ զամենայն կարասի շահաստանին՝ դիմեալ ամրանայր ի բերդն որ անուանեալ կոչի Սազրայ բերդ, որ էր բերդ ամուր իշխանութեանն իւրեանց:

Իսկ ոմանք ի հայ նախարարացն ամբարըշտելոցն իրատ տուեալ մարզպանին Հայոց Ատրվշնասպայ՝ ասէին, թէ «Թագաւորն Վրաց ապստամբեալ է և Հոն կամի հանել, բայց հանեալ չև ևս է. և դարձեալ՝ Հայոց առ կայսր զգնդէ յղեալ է, և դեռ չև ևս երևի ի միջի. և ինքեանք չև ևս քաջ կազմեալ են, որպէս արժան է. և դու թէ այժմ փութով հասանես ի վերայ նոցա՝ դիւրով և թեթևով վճարես զգործ մի կարի մեծ, և լաւ անուն յանձն առեալ՝ պատիւս և շատ պարգևս գտանեմք յարքայից արքայէ և դու և մեք: Ապա թէ ծուլացեալ հեղգաս՝ երկնչիմք, մի գուցէ զօրացեալ անձամբ և կամ ուստեք օգնականութիւն գտանելով՝ ոչ գիտեմք, թէ որպէս պատահեալ իրացն աշխատիցիմք և զղանայցեմք»:

Եւ հաճոյ թուեցաւ բանն մարզպանին և

ամենեցուն որ ընդ նմայն էին. և վաղվաղակի յԱտրպատականէ գունդ առեալ, և ի Կոպրեաց մարզպանէն, և զգունդն Կատշաց որ զայն տեղօքն էին՝ զայր հասանէր յաշխարհն Հայոց, ի գետեզերն Երասխայ. կամեցան անցանել ի գեօղն որ կոչի Նախճաւան, ի սահմանակցութեանն Սիւնեաց:

ԿԸ. Ազդ եղև առ տէրն Բագրատունեաց Սահակ, զոր Հայք և զօրավարն Հայոց Վահան ի ժամանակին յայնմ մարզպան կարգէին Հայոց. ասպետն Սահակ՝ զմարզպանութիւնն, և Վահան՝ զտէրութիւնն Մամիկոնէից և զսպարապետութիւնն Հայոց. որք նախ հաստատապէս ի վերնոյն հրամանէ և ապա ի Հայոց ընկալան զգործակալութիւնն. առ որս և եկք Պարսից գնդին լսելի եղեն: Եւ տեսեալ դեռ ևս անկազմագոյն զպատրաստութիւն զօրուն իւրեանց՝ խորհէին առ վայր մի յամուր տեղիս գաւառին Տայոց չուել: Եւ դարձեալ զամենայաղթ օգնութիւնն Աստուծոյ յիշելով՝ ասէին, թէ «Ոչ է յաղթութիւն ի բազումս և ի սակաւս, այլ ի վերին կշռողութեան ձեռինն, և մանաւանդ մեր գործս, որ ամենևիմբ ի նորա աջողութիւնն հայի: Արդ՝ պարտ է այլ ոչ ինչ խորհել բնաւ, բայց ստիպով ընդդէմ նոցա գնալ, և զզօրութիւն յաղթութեանն ի Փրկչէն բոլորեցունց հայցել»: Խորհէին և զայս ևս Աստուծոյ մտարկութեամբ, մնալ մարզպանին

Սահակայ և սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնեանի և ոմանց յայլ նախարարացն անդէն յոստանին, ի քաջալերութիւն և ի բարի յոյս երթելոցն յառաջ, ի զարհուրումն և ի բեկումն սրտից կողման անօրինացն: Եւ որք պատրաստեալք այնուհետև ի պատերազմն կազմեցան՝ Սիւնին Բաբգէն, զոր անուանեցին ի ժամուն իշխան տէրութեան Սիւնեաց, և ամենալաւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, եղբայր սպարապետին Վահանայ, և Գարջոյն Մաղխազ, և երկոքեան որդիքն երանելոյ Կամսարականին Արշաւրայ, ներսեհ տէր Շիրակայ և Հրահատ նորին եղբայր, և երկու արքի Գնունեաց տոհմէն, Ատոմ իշխանն Գնունեաց և եղբայր նորին Առաստոմ, և գունդ ընդ նոսա, որ էին թուով ընդ բնաւ չորեք հարիւր այր:

Եւ մտեալ նոցա յեկեղեցին՝ երկիր պագանէին տեառն Աստուծոյ և արարչին ամենայնի և զօրացուցչի, և խնդրէին ի նմանէ առաքել օգնականս ընդ նոսա զճզնութիւն սուրբ նահատակին Գրիգորի և զամենայն սրբոց և զարդիս նահատակելոց քրիստոսասիրացն Հայոց, և զգօրութիւն սուրբ խաչին: Եւ Փրկչին Քրիստոսի գթացեալ մարդասիրապէս և հայեցեալ յարժանաւոր խնդրուածս նոցա՝ առաքէր ընդ նոսա օգնականս զոր խնդրեցին ի նմանէ, և յուղարկէր

խաղաղութեամբ: Երկիր պաղանէին նախարարքն և ամենայն արք զօրուն որք ընդ նոսայն էին՝ և հրեշտակակրօն սրբոյ կաթողիկոսին Յոհանայ, որոյ նպարակեալ յուղարկեաց զնոսա իւր ստոյգ և արդար ոգւոյն օրհնութեամբ ի գործ պատե-րազմին:

Եւ ապա հրաժարէին յասպետէն Սահակայ մարզպանէն և ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ Մամիկոնենէ և յայլ ընկերակցաց իւրեանց, որ անդէն յուտանին առ նոսա մնալոց էին. և զնացին ստիպով խնդալից յօժարութեամբ: Եղեալ ի մտի՝ ասէին, թէ «Ո՛վ դիտէ, կարեմք հասանել ի հունն, ուր գունդքն Պարսից անցանել կամին. և դարձեալք յաներևոյթ տեղւոջ ուրեք սպասեմք. և յորժամ գիտեմք, եթէ կէս զնդին անցեալ է ընդ գետն՝ անկանիմք ի վերայ անցելոցն, և թերևս փնասել ինչ կարեմք. նոյնպէս և մնացելոցն ի նոցանէ դարձեալ դիւրով կարեմք լինել գամագիւտ»:

Եւ եկեալք ի գիւղն որ անուանի Վարագ-կերտ, լուան եթէ գունդքն Պարսից անցին ընդ գետն ամենեքեան, և են թուով եօթն հազար: Եւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, քանզի առաջապահ էր այն օր՝ զնայր յառաջ ի գեօղն որ անուանի Կռուակք. թերևս լինիցի ինչ հնար, ասէ, ջանամ առնուլ զգնդին Պարսից զհանգամանս,

Թէ ե՞ն ինչ եթէ ոչ: Եւ երթեալ ի Կոռակս յօթ՝
 յանկարծակի յառաւօտուն ծագել հասեալ ի նոյն
 գեօղ և մարզպանն պարսիկ Ատրվշնասպ՝ լսէր
 զՄամիկոնենէն Վասակայ, թէ անգ է: Եւ քաջ
 սեպհին Մամիկոնէից Վասակայ գիտացեալ
 զԱտրվշնասպայ և գնոցանէն որ անգ էին՝ հնարս
 փրկութեան քաջութեամբ խորհեցաւ, որով
 զգունդն իւր ապրեցուցանել կարասցէ ի ժամուն:
 Հրաման տայր երկուց երկուց զոյգ, և կամ երից
 և կամ ևս յոլովից, ընդ այլ և այլ անյայտ տե-
 դիս և ընդ փողոցս ելանել ի շինէն, և զատ ի
 միմեանց փութալ հասանել ի գեօղն Վարազկերտ,
 ուր նախարարք և այրուծի Հայոց էին, և տայր
 գիտել նոցա: Եւ ինքն քաջ սեպունէն Մամիկոնէից
 Վասակ պատրոզական բանիւք բանդագուշացու-
 ցանէր պատգամաւորօք զԱտրվշնասպ ասելով,
 թէ «Ես պատգամ ունիմ առ քեզ զՀայոց, զորս
 լուեալ քո և որք ընդ քեզ են՝ հաստատ հաճոյ
 համարիք և օգուտ զայնպիսի լուր և՛ Արեաց
 տեառն և՛ Հայոց աշխարհիս»: Եւ Ատրվշնասպայ
 լուեալ, թէպէտ և զաղտ ի միտս ուրախանայր,
 կարծեցեալ, թէ հաստատ ի նուաճումն գան՝
 այլ սակայն առ նա խստագոյնս յղեալ ասէր,
 թէ «Աշխարհ մի ապստամբ առ իս զե՞նչ պատ-
 գամ յղեն»:

Եւ քաջի սեպհին Մամիկոնէից Վասակայ

գիտացեալ զիւրոյ այրուծիոյն գերծեալք անմասք,
 և թէ չիք ինչ կասկած այնուհետև՝ պատասխանի
 արարեալ եկելոցն յԱտրվշնասպայ՝ ասաց, թէ
 «Մեր ցայժմ ոչ վատ ինչ գործեալ է և արքունի
 իրաց վնաս արարեալ. բայց դու ինձ հրամայեա
 ասել զպատգամն, և ձեր լուեալ՝ ապա հայեցա-
 րո՛ւք յարժանն, և ծաներո՛ւք զոր ինչ պարտ է
 առնել»։ Եւ արձակեալ զպատգամաւորսն, և ինքն
 հեծեալ յերիվարն՝ ասաց ցայլ Պարսիկսն որ կային
 անդ, թէ «Ես ծաղր առնելով ընդ ձեզ խօսեցայ
 զբանսն առ պատգամաւորսն. այլ զիս ուրուք
 առ ձեզ պատգամ չէ յղեալ. բայց ես տեսանել
 զձեզ եկի, թէ որպիսի ինչ էք. այլ դուք էք
 մարդիկ վատք և անպիտան, և եկեալ էք ի
 վատի խնդիր, և պատահէք չարի և կորնչիք»։
 Ասացեալ այսպէս քաջի առն՝ գնաց ինքն ի բաց
 անհողութեամբ և յաներկիւղս։ Եւ եկեալ քաջն
 ի գունդն Հայոց՝ պատմեաց նոցա, թէ գունդ
 բազում է, բայց յոլովք ի նոսա անպիտանք են
 և քերթաբաղ իշավարեան։

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ի քաջ Մամի-
 կոնեան սեպուհէն միաբանութեամբ արք զօրուն
 Հայոց՝ խորհուրդ ի մէջ առեալ ասաց, թէ պարտ
 է զի ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխել. խորհելով
 միաբան զայս. «Զի եթէ հարեալք, ասէ, ի դիմի,
 օգնականութեամբն Աստուծոյ զօրեմք՝ այն աջող

իսկ է և բարի. և եթէ այլազգ ինչ դիպի՝ պահպանութիւն է մեր ամրութիւն լեռնակողմանն և օգուտ մեզ»։ Եւ եկեալ շուեալք բանակեցան ի գեօղն Մասեաց, որում անուն էր Ակոռի։

Ն/Թ. Եւ լուեալ, թէ առ վաղիւ գունդն Պարսից գայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ՝ կանխեցին ըստ սովորութեան աւուրցն ի պաշտօն գիշերոյն. և կատարեալ զաղօթս առաւօտուն՝ կազմէին և նոքա որ անդ էին՝ ընդդէմ նոցա ի պատերազմ։ Եւ բաժանեալ զչորեք հարիւրսն ի չորս առաջս՝ միջին վայրին կարգէին զօրագլուխս ի ժամուն գիշխանն Սիւնեաց Բարգէն և զքաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, և ահեակ կողմանն զԳարշոյն Մաղխազ, և կողմանն աջոյ զԳնունիսն երկոսին, գիշխանն Գնունեաց Ատոմ և զնորուն գեղբայրն զԱռաստոմ. և ընդ մէջ երկոցունց մասանցն զքաջն և զընտիրն գիշխանն Շիրակայ զՆերսեհն Կամսարական և զնորուն եղբայրն զՀրահատն պատրաստական յօրինէին։ Զի որ կողմն տկարացի՝ ասեն, նոցա հասեալ փութով զօրացուցեալ օգնեսցեն, և յամենայն կողմանց ոյժ լինիցին. քանզի ամենեքեան վստահ էին ի յարսն՝ որպէս ի լաւս և յարգարս և յուխտապահս։

Եւ այսպէս յօրինեալ զչորեք հարիւր արսն, և տուեալ փառս Աստուծոյ՝ աղաղակէին միաբան

ասելով. «Օգնե՛ս մեզ, Աստուած փրկիչ մեր, վասն փառաց անուան քո. մի. երբէք ասացեն ի հեթանոսս, թէ ո՛ւր է Աստուած. նոցա»։ Եւ ելեալ կային ճակատեալք ի վերայ բարձրաւանդակի լանջակողմանցն յայտնաւորին։ Զորոց այնքան զսակաւութիւնն Հայոց տեսեալ զօրացն Պարսից՝ ոչ ինչ այլ կարծեցին, բայց եթէ կամաւ խեղացնորեալ ի խնդիր մահու են եկեալք։ Եւ քաջ ի հեռաստանէ այրընտիր ի զօրացն Պարսից յարձակեալք ի վերայ զօրացն Հայոց՝ բազումք յետսէին վատաձիոցն Պարսից, և քաջաձիքն յառաջեալ հասանէին ի տեղի պատերազմին։ Յորս և ի ժամուն Մաղխագն Գարշոյլ, առեալ զիւրև զհարիւրսն, նենգեալ ուխտի Աւետարանին՝ ի գունդն Պարսից անկանէր. և մնային ջոկք ըստ հրամանին Աստուծոյ երեք հարիւրն Հայոց, ըստ ընտրութեան երեք հարիւրոցն ընդ Գէդէոֆի։ Որք զիմեալք ի վերայ զօրացն Պարսից, օգնականութեամբ Բարձրելոյն յառաջեալ զընտիր ընտիր արս պատերազմին անդէն և անդ ի տեղւոյն զիաթաւալ յերկիր կործանէին. և զայլ բազմութիւն գնդին Պարսից ձորոց և առապար տեղեացն ցրուեալ վատնէին։ Անդ ի կողմանն քաջին Վասակայ սեպհին Մամիկոնէից և Սիւնւոյն Բարգենոյ անկեալ սատակէր Ատրվշնասանն մարզպանն և այլ արք աւագ և նախարարք յու-

րացողացն Հայոց և այլ բազում Պարսիկք. նոյն-
պէս և ի կողմանն Ատոմայ և Առաստոմայ
բազումք մեռանէին ի քաջ արանց: Որ և զտէրն
Սիւնեաց զԳղիհոն պահելով միւսում ևս չար
ժամու՝ զերծեալ ապրեցուցանէր թշնամին ար-
գարութեան մազապուր ի ձեռացն Ատոմայ և
Առաստոմայ: Բայց նախ զյառաջեալ այր ի գնդէն
Պարսից՝ Հրահատ որդի երանելոյ Կամսարակա-
նին Արշաւրայ հարեալ նիզակաւ սատակէր:

Եւ մինչդեռ նոքա այսպէս քաջալերեալք
աջով հօրին գործամխեալք էին՝ առեալ Գար-
ջուլայն Մախազու զգունդն Կատուաց հանդերձ
և այլ ապստամբօք Հայ որերով և այնու ևս
գնդաւ որ ընդ իւրն էին, և յայլ կողմն կարթեալ
ըստ աներևոյթ ձորոցն խորութեան՝ հասեալ կայր
զկնի ուխտապահ զօրացն Հայոց ի կողմանէ.
կարծեցեալ անմտազիւր գնոսա յայնմ պարա-
պութենէ կոտորելոյ զթշնամինն Աստուծոյ,
կամէր ի թիկանց կուսէ անկանել ի վերայ զօ-
րացելոցն ի Քրիստոս, և տանել զյաղթութիւնն
խաբէութեամբ և անուն մեծ ժառանգել: Իսկ
ուրումն յանկարծակի զձայն խողխողման զՀայ
սպանանելոյ ի Կաշտացն լուեալ՝ բողոք արկանէր
առ արան Կամսարականս. որոց ցասուցեալ առնն՝
կամէին սպանանել գնա, թէ գունդ մեր է, և
զու խաբէութեամբ զմեծ իրս կորուսանես: Եւ

ապա հաստատեալ Ներսեհի ի լրտեսելն եղբօրն իւրոյ Հրահատայ, եթէ գունդն՝ թշնամեաց է՝ դիմեալ յարձակէին ի վերայ անչափ բազմութեան երկոքին եղբարքն սակաւ արամբք: Անդ հասեալ հայրանման Կամսարականն Ներսեհ՝ զգօբազլուին Կատշաց, զայր հօր և զմարտիկ, հարեալ նիզակաւ անդէն ի տեղւոջն սատակէր, և զայլ ամենայն գունդն արկեալ առաջի՝ բազում արանց դիակունս, առաւել քան զայլ մեռեալս պատերազմին՝ կործան յերկիր վարէին: Եւ լինէր օրն այն օր նշանաւոր ուրախութեան հաւատացելոցն ի Քրիստոս, և օր ամօթոյ և կորանաց ամենայն ուրացելոցն ի Քրիստոսէ, և ճշմարտապէս կատարեալ հաստատէր բան մարգարէին որ ասէ, թէ «Որոց Աստուած օգնէ՝ մի զհազարս հալածէ, և երկուս զբիւրս շարժէ»:

Եւ տեսեալ այնպիսի փառաւորապէս վճարումն գործոյ թշնամւոյն արդարութեան սատանայի, և ի կոր կործանեալ, խորհեալ, թէ կարի անհնարին ամենայն ինչ ընդդէմ իմոց կամացս գործեցան, և արդ՝ յայլ ինչ չեղէ ձեռնհաս և նկուն գտայ՝ գոնէ առ վայր մի տրտմեցուցանեմ զսիրտս քաջացն, որք դեռ ևս ոչ գիտեն զանցս աղէտիցս իմոց և զկործանման: Եւ գտեալ իւր արս երկուս արբանեկեալս, զմին ի տոհմէն Քնթունեաց, որում անուն էր Վառգոշ, և զմիւսն

ի տոհմէն Աահառուներաց, որում անուռն էր Վասակ. և եկեալ արքն երկոքեան ի փաղիւն ճեղով ընդ ծաղել առաւօտուն՝ գոյժ աղաղակի լսելի առնէին յականջս հայրապետին արքոյ Յոհաննու և երկոցունց աւագ իշխանացն Հայոց, մարդպանին Սահակայ և Վահանայ Մամիկոնէի: «Խառնեցան, ասեն, սաստկապէս կողմանքն երկոքեան ի պատերազմ,— որոց ընաւ և տեսեալ չէր զգործ պատերազմին,— և զօրացաւ կողմն Պարսից, և ի պարտութիւն մատնեցաւ զունգն Հայոց, ի փախուստ դարձան. և անկեալ զօրաւորքն ի սուր թշնամեացն՝ մեռաւ քաջն Մամիկոնեան Վասակ և լաւ Սիւնին Բարդէն և երկոքեան արքն անուանիք, տէրն Շիրակայ Ներսէհ, սիրելի եղբարքն իւրով հանդերձ Հրահատաւ: Եւ արքն Գնունիք Ասոմ և Առաստամ և ալ ամենայն զօրքն Հայոց ի լանջս կողմանս Ակրտայ տապաւոր անկեալ դիտեցանցան. և մեք միայն մնացաք ի գուժկացն Յարայ, և եկեալք պատմել ձեզ»:

Եւ չե ևս արեւալ տարածանէր համբաւս այս ի Ծուին, զի մի շատադոյն ուրախացի ազմկելով զքաղաքն շաք գեւն՝ դայր հասանէր փոզփաղակի հրեշտակ աւետաւոր ի տոհմէն Գնունեաց, որում անուռն էր Առաստամ. ձայն բարձեալ գոչելով ասէր. «Յաղթեաց զօրութիւն սուրբ խաչին, և միշտ յապիէ»: Տայր գրոյց և գրան-

չելիսն Աստուծոյ, զոր արար սրբոցն բարեխօսութեամբ առ իւր սիրելիսն, և զչարաչար բեկումն և զամօթն, զոր գտեալ ժառանգեցին փազանգ ուրացողացն: Եւ լուեալ զայս ձայն աւետեաց հայրապետին Հայոց Յոհաննու և աւագ իշխանացն, մարգպանին Սահակայ և սպարապետին Հայոց Վահանայ, և ամենայն նախարարացն Հայոց և ռամկացն՝ դիմեալք միաբանութեամբ ի տունն Աստուծոյ, որոյ հօր է զօրութիւն իւր՝ զոհանային, երկիր պագանէին միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ և անընդդիմակայ հրամանի կամաց իւրոց: Եւ երանելի կաթողիկոսն Հայոց Յոհան տայր սաղմոսել ի սաղմոսէն քսաներորդէ իններորդէ. «Լուաւ ինձ տէր և ողորմեցաւ, և տէր եղև ինձ օգնական: Դարձոյց զսուգ իմ յուրախութիւն. զերծ յինէն զքուրձ, և ինձ զգեցոյց զուրախութիւն: Որպէս սաղմոս ասացենք քեզ փառք իմ, և այլ մի ևս զղացայց, տէր Աստուած իմ, յաւիտեան խոստովան եղէց քեզ»: Եւ կատարեալ զպաշտօնն՝ զատիկ ուրախութեան առնէին. նախ հոգալով զաղքատացն յազումն նկատէին, և ապա ինքեանք ուրախանային ցնծալից ուրախութեամբ:

Եկեալ հասանէին և զօրքն ի պատերազմէն, պատմելով գնորոգ Աստուծոյ զօրութեանն յաղթութիւն, շնորհեալ նոցա զմեծ յաղթութեանն

անուն, և զթշնամեացն տալ զխորտակման և զամօթոյ զվիճակն. և փառաւորելով զՔրիստոս՝ համբուրէին զմիմեանս ողջունիւ ուրախութեան, և անհոգ խաղաղութեան ի հանգիստ ձմերանւոյն մտանէին. հոգային առ գարունն զպատրաստութիւն պատերազմին:

Հ. Եւ դեսպան ստիպով առ թագաւորն Վրաց Վախթանգ առնէին, տալ նոցա Հոն ըստ բանի խոստմանցն իւրոց: Եւ նա ժամավաճառ բանիւք երկայնէր զասացեալսն իւր. և ապա ուստեք ժողովէր Հոնս երեք հարիւր և առաքէր ի Հայս. և չև ևս անցեալ ամիս մի ի ձմերանւոյն՝ փոյթ պատճառադրութեամբ անդրէն առ ինքն կոչէր: Եւ մնայր աշխարհիս Հայոց զօրութիւն օգնութեան՝ Քրիստոս, յոր ապաւինեալն էին և յուսային. այլ ի մարդկանէ ոչ ոք էր որ օգնէր նոցա:

Առաքէր զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան յերևելի և յականաւոր ազգն Արծրունեաց, և յազգս գաւառին Անձևացեաց և Մոկաց, և առ ազատորեարն Ռըշտունեաց. տայր զիտել, եթէ որպէս յառաջնումն օգնեաց Աստուած յուսացելոց իւրոց, և ասէր, թէ «Զձշմարիտ և զարդար օրինացս մերոց զհաւատ և զքարոզութիւն իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ քաջ զիտէք, և ոչ էք կարօտ յումեքէ ուսանել, այլ և զտոչորումն իբրև զհնոց

մոլորութեան մոգուցն տեսէք, թէ որպէս վառեալ այրեաց զամենեցուն ոգիս բաց ի սակաւուց: Արդ՝ աւաղիկ եհաս ժամ արդար մշակին Քրիստոսի, որոյ առեալ գհեծանոցն սրբել զկալ իւր, և զցորեանն մաքրեալ՝ յերկնից շտեմարանս ժողովէ, և զյարդն անշէջ յաւիտենից հրոյն մատնէ յայրումն: Եւ արդ՝ որ ոք կամի լինել ցորենահատ՝ ընծայեսցէ զինքն Աստուծոյ, և կեցցէ. և որ ոք յետս ընկրկեալ յարդեսցի՝ յաւիտենից և անանց դեհենին եղեալ լուցկիք այրեսցի և մի շիջցի: Եւ ես ոչ զոք բռնաբարելով քարշեմ յօգուտ իւրաքանչիւր անձին, այլ յորդորելով յիշեցուցանեմ ամենեցուն զփրկութիւն և զկորուստ, որ դիպի յայցելութեան աւուրն: Քանզի որ ոք խոստովանի զճշմարտութիւնն՝ փրկի ի գեհենէն, և որ ոք սայթաքեալ մոլորի յուղղորդ ճանապարհէն՝ զանգիւտ կորուստն կորնչի: Արդ՝ որ ոք հոգացեալ խնդրէ զգիւտ անձին և տենչի անմահ կենացն լինել ժառանգորդ՝ եկայք խնդրել զվրէժ եկեղեցւոյ թշնամանաց, որով թշնամանեցաւ ի բազում ժամանակաց և ամաց յարհամարհող ուրացողացն: Եւ որ ոք խորհիք զմարմնոյ երկիւղ և ծառայել ցանկայք մոլորութեանն բարբանջմանցն՝ բնակեցէք ի խաւարի, չեղեալք արժանիք հայել յարդարութեան արեգակն Քրիստոս:

այլ ինձ հոգողապէս բողոքոյս հատուցէ՛ վարձս արգար վարձահատոյցն Քրիստոս»:

Եւ լուեալ զայս պատգամ չորեցունց գաւառաց նախարարացն, կէսքն փափաքեալք աջոյ կողմանն՝ գրոհ տուեալ ընթանային ի հօտ ոչխարացն ժամանել. և այլք ընդ դասակա այծեաց ձախակողմեան հաղորդեալք՝ գնային անդարձութեամբ ի խաւարն արտաքին: Ոմն յԱնձաւացեաց նախարարացն սեպուհ; որում անուն էր Յոհան, և միւս ևս Երուանդունի, Ներսէհ անուն, միաբանեալ ի խնդիր բարի ցանկութեան, ընդ որս և հաւանեալ և այլ արք ճշմարտութեան նուիրիչք՝ գնային խառնել ի գունդն զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի: Եւ մինչդեռ ժողովեալ գնային ի ճանապարհի, մերձեալք ի քաղաքագեօզն որ կոչի Առեստ, ի ժամանակի քառասնորդացն պահոց, ի մեծի շաբաթու գատկին, յանկարծակի յանգգաստից եկեալ հասանէին ի վերայ նոցա իշխանն Անձևացեաց Սևուկ անուն և իշխանն Մոկաց Յոհան անուն, բազում այրուծիով, ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ սոցա զգացեալ՝ կէսքն գինեալք և կէսքն թէպէտ անպատրաստք էին, այլ օգնութեամբն Բարձրելոյն քաջալերեալք՝ հարկանէին ի դիմի աներկիւղապէս. և նախ Ներսէհ Երուանդունի յարձակէր ի վերայ իշխանին Մոկաց Յոհանայ, և հարեալ նիզակաւ,

օգնելով նմա և Անձևացւոց: սեպհին Յոհանայ՝
 յերկիր կործանէին: Որոյ ասացեալ էր երբեմն
 հպարտաբար պարծելով զԱնձևացի սեպհէն Յո-
 հանայ, թէ «Նմա, որպէս կովու, բայց թէ անուր
 ևեթ պիտի արկանել. այլ նա ումպիտոյ է յայլ
 իրս, յօգուտ կամ ի փասս»: Եւ լուեալ պա-
 տասխանի յազգակցէն Յոհանայ, յիշխանէն Ան-
 ձևացեաց Սևկոյ, թէ «Զանուրն ես բերեմ, բայց
 արկջիր դու ի պարանոցն»: Որ յազագս ամբար-
 տաւանութեան բանիցն, հարեալ կովուն եղջերբն
 չարաչար՝ ընկեաց յերկիր յերիվարէն և կոխեաց:
 Եւ զայն տեսեալ զօրացն բազմութեանն՝ ի փա-
 խուսա դառնային. զորոց զհետ եղեալ՝ զոմանս
 սպանանէին և զմնացեալսն փախստականս արա-
 բեալ ցրուէին աստ և անդր: Եւ անդէն յայտնապէս
 ճանաչեալ և փառաւորեալ զԱստուծոյ զօրու-
 թիւնն, որ անկազմ սակաւութն զայնչափ բազ-
 մութիւն զօրացն ցրուեաց, վեր ի վայր պատմեալ
 հնչէր լուր անկարծելի գործոյս այսորիկ յամենայն
 աշխարհիս Հայոց ահ հզօրին Աստուծոյ:

Եկեալ այնուհետև սեպուհն Անձևացւոցն
 Յոհան և Ներսէհ Երուանդունի և արքն որ ընդ
 նոսա, յորոց ձեռն արար Աստուած զնշանսն և
 զզօրութիւնսն, և տեսեալ զնոսա սրբոյ կաթո-
 դիկոսին Յովհաննու՝ տօն ուրախութեան և
 պատարագս ընդունելիս մատուցանէին տեսն

Աստուծոյ, որ շնորհեացն զյաղթութիւնն և բարձրացոյց զպարծանս եկեղեցւոյ միոյ սրբոյ, և ողջունեալ զնոսա ուրախանային ի Քրիստոս:

442

ՀԱ. Եւ անցուցեալ զաւուրս դառնաշունչ ձմերայնւոյ ցրտոյն՝ հասանէին գարնանային ժամանակի օդոյն բարեխառնութեան. լսէին, թէ զօր բազում խաղացեալ գայ ի Պարսից. եկեալ հասեալ են ի սահմանս Հերայ և Զարաւանդ գաւառի բազում զօրագլուխք, որք էին այսոքիկ.

Քրիստոս

Սուրէն պահլաւ, և Ատրնեբսեհ, փուշտիպանանց սաղար, և Վին-ի-Սոռեան, և Ատրվշնասպն-ի-Տապեան, և Գդիհոն Սիւնեաց տէր. և ի սոսա թէպէտ և ըստ գահոյ էր ոք ի վեր՝ այլ հրամանատու և աւագ զօրուն՝ փուշտիպանան սաղար էր:

Փութացաւ և զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, առեալ ընդ իւր և զսուրբ հայրապետն Հայոց զտէր Յոհան, յուսալով յաղօթս առնն, թէ ամենայն ինչ ըստ նորա կամելոյ կատարի յԱստուծոյ. և գումարեալ զզօրան Հայոց՝ ձեպէր հարկանել նոցա ի դիմի անդէն գայն տեղեօք. «Թերևս ոչ, ասէր, լիցի անցանել բազմութեանն Պարսից ի միջոց կողմն աշխարհիս Հայոց»: Եւ առեալ ընդ իւր զնախարարան և զազատս և զայլ ամենայն ռամիկն, որք կամաւոր խնդութեամբ երթային ի գործ պատերազմին, և չուեալք ի Դունայ զօրքն Հայոց՝ ըստ աւուրս

օթևանացն երթեալ հասանէին ի գաւառն յԱրտազ, և մօտեալք ի գունդն Պարսից՝ բանակէին ի գիւղ մի, որում անունն էր Ներսէհապատ:

Եւ սուրբ կաթողիկոսն Յոհան հրաման տայր ամենայն գնդին Հայոց՝ ջերմեռանդն խնդրով պարապել աղօթից զգիշերն ողջոյն և խնդրել ի մարդասէր Փրկչէն՝ բարձր առնել զանուն իւր մեծ ի մէջ բազմութեան ժողովելոցն հեթանոսաց, տալ բաժին պարծանաց ծառայից իւրոց, և զմասն ամօթոյ՝ ուրացողացն դասու: Եւ այնպէս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, սքանչելի ասպետան Սահակաւ մարզպանաւ և ամենայն զօրօքն Հայոց, յորդոր սրտիւ խնդրելով յԱստուծոյ օգնութիւն՝ կատարէին զսահմանեալ ժամս գիշերոյն. և հասեալք ի լոյս առաւօտուն՝ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Յոհան օրհնէր զամենեսեան, քաջալերեցուցանելով ասէր. «Յուսացեալքն յԱստուած ոչ երբէք ամաչեցին. և ընտիր անօթ սուրբ Հոգւոյն Պօղոս գոչէ համարձակաձայն բարբառով և ասէ. «Յոյս երբէք ոչ ամաչեցուցանէ, յորոց սիրտս սէրն Աստուծոյ սփռեալ է»: Զօրացարո՛ւք ի տէր և ի զօրութիւն բազկի նորա, և կարող լինիք զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել, զերևելիս և զաներևւոյթս: Եւ մի ոք ի բազմութիւն զօրու անօրինացն հայեցեալ զարհուրիցի ինչ. վասն զի

լինելով ընդ ձեզ Աստուած՝ բազմազոյնս զձեզ
ցուցանէ նոցա, և շարժեալ իբրև զխուլ ի սաս-
տիկ հողմոյ, ցրուեալ ընդ երեսս դաշտացոյ և
և բլրոց՝ վեր ի վայր կորուսանէ: Արդ՝ օրհնեսցէ
զձեզ աջ հզօրին և զօրացուցէ զձեզ, առաջ-
նորդեսցէ և յաղթող արասցէ. նմա փառք և
Որդւոյ իւրում և սուրբ Հոգւոյն յամենայն յա-
ւիտեանս. ամէն»:

Նւ ասացեալ ամենեցուն զամէնն՝ պատրաս-
տեցան ի պատերազմն. և զինեալ զունդքն
Հայոց ընդդէմ թշնամեացն՝ լինէր և երանելին
Յոհան յաղօթս: Սկսանէր այնուհետև զօրավարն
Հայոց Վահան Մամիկոնեան յօրինել ըստ պատ-
շածի զիւրաքանչիւր կողմն ճակատուն: Զմիջոց
կողմնն բազում այրուծիովն տայր ի ձեռն լաւի
առն Սահակայ մարզպանին սպայետի. և ի կող-
ման աջոյ թևին կարգէր զԲաշղ Վահեղունի և
զԲարգէնն Սիւնի և զԱտոմն Գնունի և զՓապակն
Պարունի, իւրաքանչիւր այրուծիով և այլ ևս յա-
ւելուածով. և յահեկէ կողմանէ հանդերձ ուխ-
տասէր Կամսարականօքն և իւր սիրելի եղբարբքն,
Վահանաւ, Ներսեհիւ և Հրահատաւ. և ընդ աջմէ
իւրաքանչիւր այրուծիով դնդացն՝ կազմէր զինքն:
Պատրաստէր և զայլ արս աւագս ընտիրս այրու-
ծիով հանդերձ և Վրենաւ Վանանդացւով. առ
որս և առաքէր զՊապ Արտակունեաց, զայր ոս-

տանիկ, զորդի Բաբոցի, ասել ցիւրաքանչիւր կողմանց աւագս, թէ «Զնշանս հօրւազոյն արանց, զոր յառաջազոյն տեղեակ եմք զարանց Պարսկաց և զԿատշաց և զգնդին Սիւնեաց՝ տեսանեմ զի դէպ ի մեզ դիմեալ գան. արդ՝ դուք մեզմով երթայք, և ուշադրեալ հայեցարժւք ի մեզ. թող մեզ նախ լինի յարձակել. և եթէ շնորհիւն Քրիստոսի մեք զմեր կողմնն շարժեալ փախուցանեմք՝ ապա այլ կողմանքն մեր և ձեր առաջի ոչ կարեն կալ»:

Եւ Պապայ տարեալ գարտազամն սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի առ իւրաքանչիւր աւագս կողմանցն, թէպէտ և կամէին ըստ հրամանի զօրավարին առնել, այլ ստիպով հատեալ դռնդն Պարսից յիւրաքանչիւր թէ կողմանցն՝ ոչ առային պարտապել, այլ դղրդեալ գկողմն տջոյ, ուր Բաշդն Վահեռունի էր՝ փախուցանէին: Եւ տէր Սահակ սասրեա յարձակեալ նիզակաւ ի վերայ փուշախականաց սաղարի՝ վրիպեցին ի միմեանց գնիզակնն երկոքեան, և մտեալ առ միմեանս երիվարացն՝ բուռն հարեալ զմիմեանց հերաց և կռուէին: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, թէ աղմկեցան զօրքն Հայոց և սկաբրացան առաջի թշնամեաց, ձայն արարեալ առ Վրէն Վանանդացի՝ «Ծառաջեաւ, տաէ, ի վերայ թշնամեացն և ձեան ի դարձ արտ պրատերգովել»:

Եւ նորա զարհուրեալ՝ ասաց, եթէ «Ոչ եմ կարող. յիս ինչ ապաստան յայսմ ժամու դու մի լինիր»։ Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի զօրացեալ սրտիւ, և նշանաւ խաչին կնքեալ զինքն՝ հանդերձ Կամսարականօքն երկոքումբք յարձակէին ի վերայ հասելոց սոցա թշնամեացն. և ոչ ինչ բնաւ տուեալ կալ առաջի, այլ շարժեալ սաստկապէս զկողմն իւրեանց՝ ի փախուստ դարձուցանէին. և առեալ զթէն զայն՝ արկանէին զմիւս ևս թեոյն զմիջոցի կողմանն. և արկեալ առաջի զկողմանցն երկոցունց զգունգան՝ անթիւ բազմութիւն արանց քաջաց ի փոքր լանջակողմանն դիաթաւալ յերկիր կործանէին և սաստիկ արեանց հանէին ճապաղիս։ Բայց միայն Վինն Խոռեան երկուք ևս այլ զօրաւոր նիզակացօք զօրու դարձեալ ընդդէմ խիզախէր. ուր անդէն առ նմին քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան սատակէր հօրեղապէս. և զԱտրվնասպն Տապեան տէրն Շիրակայ ներսեհն Կամսարական, և այլքն ամենեքեան իւրաքանչիւր զբազում արս քաջս ընկեցեալ յերկիր կործանէին։ Եւ հայեցեալ յայն՝ գունդն Բարշղի և այլ փախստէիցն Հայոց, և տեսեալ, թէ բեկաւ ոյժ զօրու գնդին Պարսից, և երթան փախստական առաջի գնդին զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ ոգի առեալ զօրանային. և դարձեալք անդրէն և զկնի հա-

լածչացն եղեալք՝ զբազումս սպանանէին, և զբազումս արկեալ առաջի՝ հալածականս առնէին: Եւ լինէր առաւելագոյն թիւ կոտորելոցն ի գնդէն Պարսից, քան թէ զերծելոցն փախստէիցն. վասն զի շատ ևս լինէր համար մեռելոցն ի տեղիս տեղիս վիրաւորացն, քան թէ կոտորելոցն ի գնդէն Պարսից անդէն ի տեղւոջն պատերազմի:

Եւ դարձեալ գունդն Հայոց բարի անուամբ և բազում փառօք, լաւ աւարաւ և սաստիկ ընչիւք առ պատուական կաթողիկոսն Հայոց Յոհանն ի բանակն, փառաւորելով և օրհնելով զտուիչն այնպիսի յաղթութեան զՔրիստոս. որոյ ընդ առաջ ելեալ յաղթող գնդին՝ ցնծալից սրտիւ օրհնէր զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ, և զուարճացեալ ոգւով զօրութեան սուրբն, և ասէր ցամենեսեան. «Ուրախ եմ յոյժ, և բանիւ վճարել զինդութիւնս սրտի ոչ կարեմ: Բայց ևս առաւել զուարճացեալ բերկրիմ, տեսանելով զԱստուած հաշտ ընդ ձեզ. քանզի յաղթութիւնս խնդացուցանէ զիս, այլ ևս առաւել բերկրիմ՝ զՔրիստոս տեսանելով զօրծակից ձեզ, որ ետ ձեզ՝ յաղթել, և ամաչեցոյց զհակառակորդս արդարութեան: Եւ Աստուած որ զօրացոյցն զձեզ այժմ՝ նա զօրացուցէ զձեզ հանապազ, և եղեալ ընդ ձեզ՝ մի թողցէ զձեզ մինչև ի սպառ»:

ՀԲ. Եւ մինչդեռ զօրացեալք ցնծալից սրտիւք

դարձեալ դային ի գործոյ պատերազմին, զոր վնարեալ եհան ի գլուխ ազդեցութիւն վերնոյն ըստ կամաց հայրապետին սրբոյն Յոհաննու և ամենայն զօրացն Հայոց՝ երկրորդ ուրախութիւն մեծ և լուր անկարծակի աւետեաց տարածեալ քարոզէր ընդ ամենայն բանակն Հայոց: Եւ եկն Վարդ ողջ, գերծեալ ի կապանացն զօրութեամբն Աստուծոյ, եղբայր զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի. և լցեալ այսպիսի աւետաւոր համբաւով ընդհանուր աշխարհս Հայոց՝ զրոհ տունեալ փութայր ամենայն ոք ի մեծ այցելութիւնն, զոր արար Աստուած աշխարհիս Հայոց. յորոց բազումք առ խնդին, իբրև տեսանէին զանհաւատալի տեսիլն՝ յերկուացեալք կերպարան և ոչ ճշմարտութիւն զիրան կարծէին: Բայց յիշելով զԱստուծոյ զօրութեանն զանընդդիմակայ սքանչելիս՝ փառս միայն և երկրպագութիւն մատուցանէին ամենահնարին, որոյ կամելութեան և հրամանի ամենայն դժուարինք և անհնարինքն զիւրինք են և հնարաւորք. յիշելով զցօղադարձութիւն հնոցին ի Բաբելոնի, և զսառնաչէն պարիսպն եգիպտական Կարմիր ծովուն, զգառնալն ընդ կրունկն Յորդանանու, և զանկմունսն Երիզովի պարսպացն՝ աղաղակաւ: Այս ամենայն յիշմունք հաւատացեալ խորհրդոց դրուատիս միայն գովութեան ընդունելի ազօթիւք մատուցանել

յօժարեցողցանէին ամենահզօրին. որ առաւելագոյնս քան առ սուրբ առաքեալն Պետրոս արար զգօրութիւննն. վասն զի զնա անձամբ միայն հանեալ հրեշտակին՝ արձակեաց զերծանել, յաճումն քարոզութեան կենաց. իսկ զայրն Մամրիկոնեան զՎարդ ոչ միայն լոկ անձամբ, այլ և ծառայիւք, դրամբ և կազմածով, յամուր տեղեաց շահաստանին, ի բարձրաբերձ պարսպացն և յասպարափակ բազմութենէ պահապանացն, ընկալեալ իբրև զարծուի ի թեա իւր և ընդ բազում անցուցեալ օթեանս՝ ածեալ հասուցանէր խաղաղութեամբ ի յերկիրս Հայոց:

Յայնժամ ծանուցեալ յիշէին ուխտակիցք, արք աստուածասէրք, զերդումն Մամրիկոնէին Վահանայ,—զընդունելութիւն Աստուծոյ դարձին նորա և վկայութեան և հաւատոց,—զոր ասաց յաւուր միաբանութեան առաջի սրբոյ Աւետարանին. «Թէ արդարև, ասէ, ծանուցեալ Աստուծոյ զբազմաժամանակեայ զթախանձ և զփղձկումն սրտի իմոյ, զոր հառաչէի յոգևոց հանելով ի մոլորութեանն, և ընկալաւ զպտուղ շրթանց խոստովանութեան իմոյ, և հաճոյ եղև ամենագիտին խորհուրդս իմ և ուխտ՝ ապա ըստ իւրում զօրեղ տէրութեանն արարեալ յիս նշան բարի՝ տացէ ինձ մերձ ընդ մերձ տեսանել ինձ զեղբայրն իմ զՎարդ և ուրախանալ»: Եւ էր այնուհետև լսել

յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, ի վկայարանս սրբոց, ի տօնս և ի ժողովմունս միաբանութեան, ի բերանոյ քահանայից և միաբան ամենայն ժողովրդոց, յարանց և ի կանանց առ հասարակ, թէ «Զի՞նչ բարի, կամ զի՞նչ վայելուչ, այլ բնակել եղբարց ի միասին»: Եւ առ սաստկապէս բեկումն թշնամեացն և բարձրանալ սրբոյ եկեղեցւոյ՝ ասէին սաղմոսելով. «Նոքա խափանեցան և անկան, մեք. յարեաք և ուղիղք եղաք». և «ամենայն եղջիւրք մեղսւորաց փրշրեցան, և բարձր եղև եղջիւր արդարոյն»: Եւ շնորհակալութեամբ գովութիւն ի մէջ առեալ ասէին. «Այլ մեք. ժողովուրդք և խաշն արօտիքո, խոստովան եղիցուք առ քեզ յաւիտեան. ազգէ յազգ պատմեսցուք զօրհնութիւնս քո»:

ՀԳ. Իսկ յետ աւուրց ինչ բազմաց անցելոց, տեսեալ իմաստախնդիր մարդոց և հանճարեղ անձանց զպսակումն քաջ սեպհին Մամիկոնէից զսրբոյն Վասակայ, զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ անդէն և անդ ծանեան, թէ վասն զի մերձ ուրեմն էր կատարումն սրբոյն. որ և խընդրեաց յԱստուծոյ սուրբն Վասակ՝ տեսանելի ի մարմնի զեկս անձկալի եղբօրն իւրոյ Վարդայ, և ապա զօր ըղձի խնդրոյ իւրոյ ըմբռնել ցնծալով: Եւ ամենահօրն Աստուած եղև փութով կատարիչ խնդրոյ սրբոյն իւրոյ, ոչ ինչ յերկա-

րեալ յազադեաց զկամս առնն, այլ վազվազակի և ճեպով ընկալեալ զինգիրն, և ածեալ զեղբայրն զՎարդ և ցուցեալ նմա և ամենեցուն՝ եթող ողջամբ առ մնացեալ կենդանի ծառայսն իւր, և զսուրբ վկայն իւր զՎասակ փոխեալ առ ինքն՝ պսակեալ բնակեցոյց յարքայութեան խորանսն, ընդ հրեշտակս յերկինս:

Գային հասանէին այնուհետև ի Ծաղկէտոս. և կամեցեալք առ վայր մի հանգչել ի Չերմկին որ կոչի Վարչակի՝ գայր հասանէր դեսպան ի Թագաւորէն Վրաց Վախթանգայ, թէ «Գունդ սաստիկ եհաս յերկիրս Վրաց, և իմ տեսեալ, թէ ոչ եմ կարող կալ առաջի՝ խոյս տուեալ ի լերինս Հայոց, մօտ ի սահմանակցութեանն Վրաց՝ մնամ ձեզ»: Եւ նամակ ունէր գրեալ ի Վախթանգայ խաբէութեամբ, թէ «Հոն գնդի հրաման ետու գալ, և չև ևս հասին. բայց մինչ դուք գայք՝ հասանեն, և այնուհետև դուք և մեք և Հոնք զնոսա կորուսանեմք: Բայց թուի ինձ, թէ յորժամ Հոն հասանէ՝ մեզ բնաւ և աշխատել ինչ ոչ հասանէ. նոքա իսկ վճարեն զգործն. զի անչափ բազմութեան հրաման ետու գալ»:

Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և ամենայն աւագ տանուտերացն և սեպհացն Հայոց, վասն զի երդումն էր Աւետարանաւ և խաչիւ ընդ Թագաւորին Վրաց Վախթանգայ՝

յարուցեալ վաղվաղակի և անյապաղ ամենայն
 գործն Հայոց առ արքայն Վրաց հասանէին, և
 բանակեալք առ վայր մի ի գաւառին Կանգարաց
 դադարէին: Ուր պատրողական բանիւք խարէու-
 թեան թարթափեցուցանէր թագաւորն Վրաց
 Վախթանգ զմիտս զօրավարին Հայոց Վահանայ
 Մամիկոնէի և զայլ աւագ տանուտերացն Հայոց-
 մերթ ասելով, թէ «Միհրանայ զձեր եկդ լուեալ՝
 խոյս ետ ի սահմանաց Վրաց, և յԱղուանս փա-
 խեաւ առ երկիւղի. և դարձեալ՝ թէ «Ջերկուա
 աւուրս՝ և գունդք Հոնաց հասանեն» . և անցեալ
 երկու աւուրք ժամադիր խարէութեանն՝ ապա
 յերրորդ և ի չորրորդ օր ձգէր զպատճառադրու-
 թիւնն, և յետ այնորիկ յայլ ի վեց և յեօթն օր:
 Դարձեալ լրտեսս տայր արձակել արս ի գնդէն
 Վրաց և Հայոց. որք իջեալ ի տեղիս ինչ դաշ-
 տացն՝ տայր երևեցուցանել լոյսս կրակաց բազ-
 մաց և կոճեղս ծառոց զինեալս այրանմանս, ըստ
 խարէութեան Մակեդոնացւոյ Աղէկսանդրի: Դար-
 ձեալ ասէր. «Ոչ գայ գունդն Հոնաց առ մեզ ի
 լերինսս, այլ ասեն, թէ աստ ի դաշտիս անձ ցոյց
 մեզ զՀայս, և ամենայն բանից քոց հաւատամք,
 զոր քո խօսեալ է ընդ մեզ և երդուեալ. և այ-
 նուհետև զոր ինչ և հրամայես առնել մեզ՝ զա-
 մենայն կատարեմք. ապա թէ ոչ՝ չհաւատամք,
 թէ Հայք ընդ քեզ միաբան են. բայց թէ արդարև

գայս տեսանեմք՝ այնուհետև զՊարսիկս ի մեզ թողէք, և ձեզ փոյթ մի լիցի: Արդ՝ թէ դուք ի դաշտն չիջանէք, և Հոն գունդքն, վասն ինձ չհաւատալոյ, ի վեր ի յաշխարհէն չչարժին ուրեք, և Միհրան դառնայ և զՎիրս աւերէ՝ ինձ ձեր եկք զի՞նչ օգուտ է»:

Եւ Հայոց գունդն, վասն զի ուխտադիր էր ընդ թագաւորին Վրաց՝ զոր ինչ զամ մի ասէր ստոյգ կամ սուտ՝ ջանային վասն Աւետարանին երկիւղի զամենայն կատարել: Զի թէպէտ և տօթ էր ժամանակն, հարկաւորեցան իջանել ի դաշտն Ճարմանայնու: Եւ յիշխանացն Հայոց ոմանք ոչ յաջող համարէին գէջս գնդին Հայոց ի Վիրս. զոր թէպէտ և բազում անգամ ասացին՝ չհաւատացեալ բանի ստողացն՝ լուեցին:

Եւ իջեալ գունդն Հայոց ի Վիրս և բանակեալք յառաջագրեալ տեղիսն, և չև ևս անցեալ աւուրք երեք կամ չորք՝ գայր հասանէր Միհրան և բանակէր դէմ յանդիման բանակին Հայոց, մօտ ի բանակն յայնկոյս գետոյն, զոր կուր գետն անուանեն. և բանակն Հայոց չուեալ յայլ տեղի հեռագոյն ի բանակէն Պարսից, և առնէին զիւրեանց օթևանին տեղին: Եւ բազմաց ի գնդէն Հայոց ի գիշերին յայնմիկ, մոռացեալ գերկիւղ ուխտին Աստուծոյ, և զահաւոր երդումն Աւետարանին առ ոտն հարեալ՝ պատգամագնացութեամբ գալտ

խօսեցան ընդ իւրաքանչիւր ոք սիրելիս զօրացն Պարսից, թէ «Մեք ի բռնութենէ զօրավարիս Հայոց Վահանայ և ոչ սրտի կամաւ անկեալ եմք յիրս յայս, արք թուով. բայց միտք մեր և խորհուրդք առ ձեզ են. և զիտեմք, եթէ ի ձերմէ ծառայութենէ չեմք ելանելոց, այլ վատ անձանց մերոց որսացեալ աճեցուցաք ցայժմ զՖնասս ի մեզ: Բայց արդ՝ եթէ չյիշիցէք զայս բանս մեր երբէք, և առնիցէք մեզ թողութիւն՝ դուք իշխեցէք: Այլ մեք վաղիւն, յորժամ ի կռուոյն տեղին գամք՝ զմեր անձինս և զբազումս և այլս ընդ մեզ փախուցանեմք ի գնդէս»: Եւ ընկալեալ երդմամբ ուխտի Պարսկացն՝ հաստատեցին զբանսն:

Եւ հասեալ ի վաղիւն ի տեղի պատերազմին՝ խօսէր և յայն ժամու արքայն Վրաց ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ և ընդ այլ աւագ տանուտեարս և ընդ սեպուհս Հայոց և ասէ. «Լաւ եղև մեզ կռուելս այսօր ընդ զօրս Պարսից. քանզի մեք իսկ բաւական եմք սոցա, և չկարեն կալ առաջի. բայց թէ այսօր ևս հեղացեալ էր մեր՝ գալոց էին Հոնք և զանուն յաղթութեանն և զօգուտ աւարիս նոքա տանելոց էին»: Եւ մինչև ցայն ժամ ևս յերկարեալ խաբէր պատիր բանիւք:

ՀԳ. Ապա սրտմտեալ ընդ սուտ և անպիտան

խօսս արքային Վրաց զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, ծանուցեալ և զթուլութիւն զնդին Հայոց, զոր տեսանէր լքեալս և մեղկեալս և ոչ ինչ բնաւ նմանս այլոց ժամանակաց փութոյն և յօժարութեան, սակայն զգունդն զօրացն կազմէր Մամիկոնեանն Վահան ըստ օրինի ճակատուն պատրաստութեան. և տուեալ զկողմն աջոյ ի ձեռս Բարշղի Վահևունուոյ և Սատոնի Գարեղինի, և զկողմն անեակ տայր Վախթանգայ արքային Վրաց, և զմիջոյ կողմն կազմէր զինքն երեքումբք արամբքն որդուովք երանելւոյն Արշաւրայ, և երանելեաւ տերամբն Գնունեաց. և զերանելին ասպետն Սահակ և զՍիւնին Բաբգէն ընդ մէջ իւր և Բարշղի կացուցանէր:

Եւ մինչ չև դիմեալք ի կռիւն, այլ կային ճակատեալք երկոքեան կողմանքն դէմ ընդդէմ միմեանց, Պարսից և Հայոց, և որ զնահատակութեան պսակն ընդունելոց էին յաւուրն՝ եցոյց վերին զօրութիւնն հայեցող աչօք մտացն. և յառաջ քան զկատարումն՝ յայտնապէս անծածուկ զահագնափութիւն երեսացն ի մահկանացու բնական տեսչութենէս ի լուսափայլութիւն վերին զօրութեանցն կերպարանի, և մանաւանդ զքաջութիւնն առնն զՎասակայ Մամիկոնէի, զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահանայ. որոյ փառաւորեալ երեսքն լուսով փառացն Աստուծոյ,

մինչև բազումք յընկերակցացն որք նիզակակիցք սրբոյն էին՝ հայել յերեսան փայլակնացայտ, ըստ փառաւորելոյ երեսացն մեծի մարգարէին Մովսէսի, ոչ հանդարտէին: Զոր և իւր իսկ եղբօրն մեծի զօրավարին Հայոց Վահանայ տեսեալ և մեծապէս զարհուրեալ՝ անդէն և անդ գիտաց, թէ սա յինէն և ի զազրալի կենցաղոյս այսօր առաւ և փոխեցաւ յայն բանակ զուարթոցն, որոյ բանակի զօրացն տեսիլ և կերպարոն այս է:

Եւ յարձակեալք ի վերայ միմեանց Հայք և Պարսիկք, թէպէտ և զօրավարն Հայոց Վահան երիւք Կամսարական եղբարքք հարեալ ի դիմի իւրոյ թշնամուոյն կողմանն, դիր և տար արարեալ դարձուցանէին ի փախուստ, մինչև տարեալ անցուցանէին զբազումս ի զօրացն Պարսից յայնկոյս Կուրն գետոյն, և զբազումս ի զօրացն Պարսից յերևելի արանց զօրուն կոտորէին քաջաբար: Անդ քաջի սեպհին Մամիկոնէից Վասակայ հարեալ նիզակաւ ուժեղապէս զայր ոմն հզօր ի դնդէն Պարսից յերկիր կործանէր. որ և բեկանէր նիզակն իւր յանկարծակի. և քաջին Մամիկոնենի Վասակայ ելեալ ի խնդիր այլում նիզակի և գտեալ՝ դառնայր անդրէն փութանակի ուրախալից: Եւ պատահեալ նմա Կամսարականին Ներսէհի տեսառն Շիրակայ, որոյ և նորա բեկեալ նիզակն՝ ի խնդիր էր այլում նիզակի. և քաջի Մամիկո-

նենին Վասակայ ձայն ի վերայ եղեալ ասէր. «Փութն, Ներսէն, գտանել նիզակ, և դարձիք եկ արագ. քանզի ոչ երբէք կարեմք գտանել ժամ սքանչելի այսպիսի վաճառու, ուր մահ զանմահութիւն և առժամանակեայս գյաւիտենա-կանն և ապականացուս զանապականելի կեանսն. վաղվաղեան, քանզի չեմք կալոց անմահք. գուցէ վրիպեալ յանուանի և ի փառաւորեալ կատարմա-նէս՝ անանուն և անպիտան մահուամբ ելանիցեմք ի կենցաղոյս»։ Եւ զայս լուր ի սրբոյ առնէն Վասակայ Մամիկոնենէ՝ հաւաստի երդամբ պատմէր մեզ բազում անգամ ինքն տէրն Շիրա-կայ Ներսէն Կամսարականն։

Եւ մինչդեռ զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան այսպէս մրցէր հանդերձ երանելի եղբարբն Վասակաւ և երկոքումբք որդւովքն Կամսարակա-նին Արշաւրայ՝ յանկարծակի փախուցեալք առ հասարակ սրանային գունդքն ամենայն Հայոց և Վրաց. որոց բազումք ի նենգաւորացն աղա-ղակէին առ միմեանս անհանգիստ, թէ «Փախեան Հայք, անձնապուրք լերուք»։ Եւ վասն զի ոչ ըստ փութոյ և յորդոր խնդրոյ շնորհէր ի ժամուն վիճակ մարտիրոսութեան ի վերին գուգահշողոյ աջոյ ամենագիտին, ըստ ծածուկ և անքնին իւրոյ կանխատեսութեանն՝ քաջի զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և այլոց ընդ նմա ուխտա-

պահ ընկերացն, որ ախորժելով տենչէին բաժակի մարտիրոսութեանն, և չգտան արժանիք, դարձուցեալ այնուհետև զերասականս երիվարացն՝ գնային և նոքա գհետ փախստէիցն Հայոց: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի եկեալ պատահէր Բաբգենայ Սիւնւոյ, անկելոյ ի զօրացն Պարսից կարէվէր. զոր հեծուցեալ ի վերայ իւրոյ նժուղի և հանեալ ի պատերազմէն ապրեցուցանէր: Բայց որք ընտրութեանն ցանկացողք եղեն և արժանիք ընդ սրբոյ ասպետին Սահակայ և ընդ սրբոյ քաջին Վասակայ Մամիկոնենի, և կատարեցան յաւուրն՝ և անուանքն են այսոքիկ...:

Իսկ զօրքն ամենայն Հայոց, ընդ որս և անպիտան զօրքն Վրաց, հանդերձ թագաւորան իւրեանց Վախթանգաւ, վատնեալք ցրուէին. զորոց զկնի հետամուտ եղեալ գունդքն Պարսից՝ զբազումս կոտորէին, և բազումք յայլ և այլ տեղիս գերծեալ ապրէին:

Բայց զՀրահատն Կամսարական, սաստկապէս վագս առեալ երիվարին իւրոյ՝ ընկենոյր, և հասեալ Պարսկացն, մինչդեռ էր հետիոտս՝ կալեալ ածէին առ Միհրան. զոր տեսեալ Միհրանայ՝ մեծապէս ուրախացաւ: Պատուհասէր զնա բանիւք խստութեան, և կապեալ տայր պահել զգուշութեամբ. և ուր երթայր յաշխարհիս Հայոց՝ ընդ իւր շրջեցուցանէր: Ընդ որս կալան և սեպուհ

մի Սիւնի, որում անուն էր Յագղ, և զայս ոմանս ի Վրաց աշխարհէն:

Հի. Իսկ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան երթալը առ վայր մի յամրագոյն տեղիսն Տայոց, ուր և սինլքորք փախստէիցն Հայոց առ նա ժողովէին և այլք յաւագ նախարարացն Հայոց. այլ Կամսարականքն երկոքեան ընդ նմա իսկ էին միշտ, և անքակ ի նմանէ և միաբանս: Զորոց գհետ եկեալ Միհրան գնդաւն իւրով և ջանայր կամ սպանանել պատերազմաւ, և կամ ունել հնարիւք, և կամ հաւանեցոցանել և նուաճել:

Եւ էր բանակ սաստկութեան զօրուն Արեաց ի գեօղն որ անուանի Դու, ի սահմանակցութեան Պարսից և Հոռոմոց. և զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան մերձ ի նա իբրև երկուք հրասախօք, ի գեօղ մի որ կոչի Մկնառինճ, արամբք որպէս թէ հարիւրովք և թերևս սակաւուք և կամ յոլովիւք: Եւ Միհրան այնչափ հազարօքն առ նա բանակեալ էր մօտ, և տեղին ուր զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան էր՝ յիշխանութեանն Պարսից թագաւորին էր: Եւ այնչափ սաստկապէս գեղեալ էր Աստուծոյ գմեժ շնորհ զօրութեան իւրոյ ի վերայ. քաջի առն Վահանայ Մամիկոնէի, զի ի մէջ այնչափ բազմութեան գնդի և ի զօրաւոր քաջորերոյ՝ զողա-

ցեալ սարսեալ կայր Միհրան գնդաւն, փակեալ ընդ երկիւղագին ահիւ վերնոյն, և չիշխէր դիմել ի վերայ և սպանանել զորս կամէր, և հալածել և կորուսանել զմնացեալ փախստեայսն. այլ բանիւ ողորմանաց պատգամաւորէր ընդ նմա հանապազօր ի խաղազութիւն, ասելով, թէ «Մի կորնչիր, և յարքայից արքայի ի ծառայութենէ մի ելաներ, և զաշխարհս Հայոց մի տար ի վատնումն. ի հնազանդութիւն եկ թագաւորին, և ես միջնորդ լինիմ. քանզի վասն իւրոյ բարերարութեան սիրէ զիս, և բանից իմոց լսէ. և ես աղաչեմ զթագաւորն, և հաշտեցուցանեմ ընդ քեզ, և ինչ որ արժան է տալ քեզ՝ ջանամ զի տայ»:

Եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի պատասխանի արարեալ ասէր ցՄիհրան, եթէ «Արեաց տէր որ լինի՝ արդար աչօք պիտի նայել յամենայն մարդ իբրև զթագաւոր, և արդարապէս տեսանել և արդարապէս լսել, ըստ արժանի թագաւորի: Բայց այր թագաւոր, որ ուղիղ աչօք չհայի ի ծառայս և ուղիղ լսողութեամբ չլսէ ուրուք զբանս, այլ համակ ըստ իշխանութեան վարի, և ոչ ըստ արժանի իրաւանց քննութեան, այլ առաւել ևս որ կարի դժնդակագոյն է և աշխարհի կորստեան պատճառ, և հանապազ զայն առնէ, և կամի տեսանել այլոյ աչօք և լսել այլոյ ակսնջօք՝ ծանր է ծառայու-

Թիւնն այն և դառն, և վտանգ՝ որում ոչ ոք կարէ կալ առաջի: Վասն զի տէր, որ յիւր ի ծառայից զլաւ և զվատթար չգիտէ ընտրել, և ըստ արժանի իւրաքանչիւր ումեք մատակարարել զպիտոյան ոչ կամի՝ այնպիսին լաւ ծառայի տէր դժուարաւ կարէ լինել: Արդ՝ Հայոց աշխարհս սրպիսի մեծ և պիտոյի աշխարհ է. և արդ ցոյց Թնձ այր մի յայտպիսի աշխարհի, որ թէ առաւելաւ Թագաւորութեամբ արժանաւորապէս հասեալ է ի տանուտէրութիւն. այլ որեաք աւագակ և անպիտան, հացկատակք և վատտոհմիկք, որ գան զայնպիսի մեծ Թագաւորութիւն խաբեն, և ընդ կրակի փառս զնեն և տէրութիւն. և ի ձէնջ ըստ կողմն ելեալ սակաւ մի՝ միզեն ի կրակն, և յանթեղ զաղբ իւրեանց արկանեն, և զվաճառականն և զվաճառն ի միասին թշնամանեն: Եւ այլ լաւութիւն և քաջութիւն և միտք և զիտութիւն, որով աշխարհ շինի և միջի լինի՝ այն շինողրի և արհամարհեալ է. այլ անպիտան և վատտոհմակ մարդկան պատրողութիւնն ի մէջ անցեալ յարգի, և դուք առ ճանաչողս ունիք գձեգ: Լուեալ է քո, որ Միհրանդ ես, և ամենայն Պարսից՝ զբանս զայս յԱրեաց տեսունէն ի Պերողէ առաջի ամենեցունց յատենի, թէ «Այր վատ և գունդ անպիտան Ասորի է. բայց քան զԱսորի այր՝ Հայ մարդ շատ վատթար է և անպիտան»:

Եւ ոչ արդեօք լաւ էր մահ քան զայն լուր
 յայնպիսի թագաւորէ: Եւ արգ՝ իմ երկուս կռիւս
 արարեալ է ընդ Արի մարդկան, և երրորդն այս
 է որ ընդ քեզ արարաք. և ընդ որս զերկուս
 կռիւսն արարաք՝ ընդ այնպիսի երևելի և քաջ
 մարդկան կռուեցաք, զոր ինքն Արեաց տէրն և
 ամենայն Արիք ճանաչէին, թէ սրպիսի որեար
 էին: Եւ օտար մարդոյ մեզ չէր օգնեալ, Հոնի
 կամ Հոռոմի և կամ այլ ազգի ուստեք մարդոյ.
 բայց միայն այս Հայոց, զոր դուք գիտէք, սոցա
 վճարեալ է զայնպիսի մեծ գործ, զոր դուք ամե-
 նայն Արիք լուայք և տեսէք. և ոչ բազում այ-
 րուծիոյ, այլ հարիւր արամբ և կամ ևս նուազիւ
 զհազար և զերկուս հազարս այր փախուցեալ է
 սոքօք: Եւ յայսմ կռուի մի զայս դմտաւ ածեալ
 պարծիք, թէ աւելի ինչ քաջութեամբ յաղթեցէք
 մեզ. այլ ի մեր երկպառակութենէ և ի նենգելոյ
 եղև մեզ վնաս: Զի թէ էր այս հայ գունդ, յորոյ
 վերայ ան և երկիւղ էր, որպէս Արեաց տեսան
 յիւր ծառայի վերայ, և յիմում ձեռին այնպէս
 էին, որպէս ընդ իմ նախնեացն ձեռամբ, և հա-
 մարձակապէս իշխէի զվատացեալսն ի կռուի
 տամբ և կենօք հարցանել և զխոլ պատիժ առ-
 նել, և քաջացելոցն կարէի բարի առնել և պատիւ
 տալ՝ ցուցանէի Արեաց տեսան և ձեզ ամենեցուն,
 թէ որ կարի գունդ յԱրիս անուանի էր և լաւ.

բայց եթէ լաւագոյնք ևս և քաջք չերևէին՝ այլ ի խոնարհ սակաւ մի և նուազ չտայի երևել: Բայց արդ՝ զոր ձեր ի վատ տոհմէ և յանպիտան ի մարդկանէ աշխարհիս Հայոց իշխան կարգեալ էք՝ դոքա ըստ իւրեանց յետնութեան կորուսին յաշխարհէս Հայոց զքաջութիւն և զանուն բարի և զլաւութիւն: Զի գնդի, որոյ զօրագլուխն վատ է՝ գնդին լաւ լինել չէ հնար, և աշխարհի, որոյ իշխանքն յետին են՝ աշխարհին այնմ անհնար է յառաջադէմ և անուանի լինել:

«Իսկ յագագս իմ դուք ամենեքեան գիտէք, զի ի հարցն իմոց ես տղայ մնացի. ոչ զվաստակս նոցա որ առ Արեաց աշխարհն լեալ է՝ գիտեմ, և ոչ յանցման նոցա հաղորդ ինչ էի: Բայց մինչ ես յանձինս զգացի, և ձեզ Արեաց տեսուն արբանեկութեան արժանի եղէ՝ ի մտի եդի առաջի Աստուծոյ և մարդկան՝ արդար մտօք տեսուն և ձեզ ծառայութիւն առնել և արդար վաստակս վաստակել: Եւ որչափ ես զլաւն հոգայի և ի լաւ վաստակսն յաւելուի՝ և վատ անարժան իշխանքդ Հայոց զինչպէտ բանսարկութիւնս առնէին, և դուք անքնին մտօք լսէիք և ընդ իս չհայէիք ուղիղ. ածի զմտաւ, թէ զինչ արդեօք այլ հնար դոյր, որով ես կարող լինէի զԱրեաց տեսուն և զաւագացն զմիտան ուղղել ընդ իս. եթէ գտանէի ինչ ոչ պարգևս՝ գոնեա լոկ աչօք

ուղիղ հայէին ընդ իս, և շատ էր ինձ: Եւ իբր ի վաստական, զոր վաստակէի ըստ իմում գիտելոյ, թերութիւն ինչ ոչ տեսանէի, և առաւելս ինչ յաւելլու և վաստակել չգտանէի հնարս, և զթշնամեացն բերանս ի բանսարկութենէ խնուլ ոչ կարէի, և տեսուն և ձեր ականջք ի բաց էին ի լաւ գստութիւն և չխորհել վասն իմ ուղղակի, և իբրև ոչ ինչ դատի պատճառանս ծանր տրտմութեանն որ կրէր յանձին իմում ի սպառ, և փախչել յաշխարհէս չկարէի՝ խորհուրդ չար ի մտի արկի, և անձամբ զանձն սպանի. և երանի՜ եթէ լոկ զմարմինս էր սպանեալ. այլ ես զհոգիս և զմարմինս ի միասին կորուսի: Քանզի ուրացայ զճշմարտութիւնն զոր գիտէի, թէ ստոյգ Աստուած է արարիչ և տէր ամենայնի, և երկիր պագի ստութեան և մոլորութեան. զոր այսօր առաջի ձեր և առաջի ամենայն աշխարհիս խոստովանիմ, թէ ստութիւն է և աղտեղի խաբէութիւն: Եւ յետ կործանմանն յորում կործանեցայ՝ մաշէի յերկիւղէ զամենայն օր, թէ գուցէ մեռանիցիմ սովին մեղօք և կորնչիցիմ զյաւիտենական կորուստն. կալեալ ի բռին զոգի իմ՝ ի բաց մերժեցի գերկիւղ թագաւորաց, ընկեցեալ յանձնէ կոխեցի զուրացութեանն խիղճ և լուսաւորեցայ: Այսուհետև ուրախ եմ և պատրաստ հալածանաց, աղքատութեան, վշտի և մահուան. զի որում և

դիպիմ՝ քրիստոնէութեամբ՝ ուրախ եմ և անահ:

«Յայց դու գոր խօսիսդ՝ և արդարև կարես առնել, և հաւանի թագաւորն նուաճել զմեզ՝ և նախ քան գամենայն՝ զքրիստոնէութիւն շնորհէ աշխարհիս Հայոց, և զաղտեղի վաճառդ հատանէ յաշխարհէս մերմէ, գոր անպիտան և վատ մարդիկ գնեն ի ձէնջ խարէութեամբ, և ընկալեալ ծաղր առնեն և զձեզ և զմոխիրն. և զմարդ ճանաչէք զլաւն և զանպիտան, և գործ խնդրէք յիւրաքանչիւր ումեքէ, և ոչ կատակարանութիւն. և ի գործ հայեք՝ տալ ըստ վաստակոց զհատուցումն, և ոչ ի լկտէրանութեան խարէութիւն. և կարէք զրել և կնքել, թէ ի մերմէ բռնութենէ եղև ձեր յանցումնդ, և ոչ ի ձեր ստահակելոյ և յանդգնութենէ, և թողուք. և գտոհմիկն առ տոհմիկս ունիք և զվատտոհմակն առ անտոհմակս. և թէ այդպէս նուաճէք զմեզ՝ մեր բնիկ տեարք էք և հարցն մերոց և նախնեաց, և մեք ծառայութիւն առնեմք և հպատակ լինիմք: Ապա եթէ նոյնպէս գլխտինան առ լաւան ունիք և զլաւան յետս տանիք, և աղտեղի մեղաց վաճառէք զիշխանութիւն աշխարհիս, և ոչ ըստ իրաւանց հայել յարժանաւորան և ի պիտանիսն տայք՝ մեք որ ապտամբեցաքն՝ ոչ եթէ զիտէաք, եթէ մեք Արեաց առաջի ինչ կարեմք կալ, զի և զմեր տառապանացս ոյժ զիտեմք և զԱրեաց այնպիսի

մեծ և անհամար գնդի և ուժոյ զսաստկութիւնս. բայց միայն զմեռանելն եղաք առաջի, և նմին պատրաստ եմք. և առաւել ևս ուրախ եմք, զի զանուանի և զլաւ մահ մեռանիմք քրիստոնէութեամբ, քան թէ ուրացութեամբ գնել զանցաւոր փառս, և զյաւիտենից կորուստն ժառանգել»:

ՀԶ. Եւ մինչդեռ Միհրան և զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան զայսպիսի բանս ընդ միմեանս խօսէին՝ յանկարծակի դեսպան հասանէր ի զբանէ և ստիպով զՄիհրան ի դուռն կոչէին: Եւ նորա չուեալ ամենայն բազմութեամբն գնայր ճեպով ի դուռն, առեալ ընդ իւր զկապեալն Հրահատ և գերանելին Յազգ և զայլ կապեալսն: Զորոց զհետ երթայր տրտմութեամբ և բազում փութով սիրելի եղբայր նորուն, տէրն Շիրակայ Ներսէհ, արամբք ընտրելովք, որոց տեսեալ զանհնարին անսպառ ողբումն Ներսէհի, սիրով խանդաղատեալ, զբարիս նոցա յիշելով՝ երթային ընդ նմա: Որոյ յօրէ ունելոյ զՀրահատն Պարսկացն՝ ոչ էր եղբօր նորա Ներսէհի տեսուն Շիրակայ դադարեալ ի լալոյ, և ոչ էր հանդուցեալ ի վերայ անկողնոյ, և ոչ ճաշակեալ հաց առանց արտասուաց. այլ և զոր ճաշակէրն՝ առ չարի դառնացեալ լինէր բերան նորա: Եւ երթայր զհետ գնդին Պարսկաց, ածելով զմտաւ, թէ ո՞ գիտէ, լրտեսեալ ուրեք ի զատագոյն թևի

զնդին՝ անկեալ ի վերայ կարասցէ զնա գերծուցանել. և կամ թէ ոչ՝ գոնեայ ես դիպեալ մահու՝ հանգեայց յանմխիթար տրտմութենէս: Եւ երթեալ բազում անգամ օթս զհետ, և ոչ ինչ կարացեալ գտանել հնարս, և մերձեալք որպէս թէ օթևանաւ միով ի սուրբ տեղի տան նահատակին Գրիգորի ի գեօղն որ անուանեալ կոչի Բագաւան, և տեսեալ Կամսարականին Ներսէհի գտեղին նահատակին Գրիգորի, և յիշելով գտրտմակցութիւն սրբոց ընդ վշտացեալս, և զհամարձակութիւն սրբոյ առն Գրիգորի առ Աստուած՝ ձայն սաստիկ բարբառոյ հանդերձ արտասուօք արձակեալ առ այրն Աստուծոյ՝ աղաղակեաց ասելով. «Տէր Գրիգոր, որ զսաստիկ մէզ ամբարշտութեանն մեղաց մերոց մերժեալ փարատեցեր յաշխարհէս Հայոց, փարատեան և զիմ սաստիկ մէզս տրտմութեանս ի սրտէս, և շնորհեան ինձ զանձկալի գեղբայրն իմ տեսանել առողջ առ իս. քանզի հնարաւոր է Աստուծոյ ամենայն, և զքո խնդիր քաջ ախորժելով կամի լսել և կատարէ»: Եւ այսպէս մեծածայն բարբառով և ողբալով աղաղակեաց Կամսարականն Ներսէհ առ այրն Աստուծոյ Գրիգորիոս. ոչ թէ բերանով բարբառէր, այլ սրտին աղաղակէր: Եւ նորա լուեալ վաղվաղակի ասաց ցՔրիստոս. և փրկչին Աստուծոյ անդ և անդ հանեալ զկապեալն Հրահատ ի շրջափակ զգու-

շութենէ պահապանացն, արձակէր խողադու-
թեամբ առ սիրելի եղբայրն իւր և յաշխարհ:

Յայնժամ տեսեալ զաներկիւղապէս և զքա-
ջաբար ելս Կամսարականին Հրահատայ՝ զօրա-
գլխին Արեաց Միհրանայ և այլ աւագանւոյն որ
ընդ նմա էին՝ հրաման տային ասել զերանելի
անպուհն Սիւնեաց զՅագգ ի նմին առուր զառա-
ջեաւ իւրեանց: Եւ սկսան աստիւ խօսել ընդ
նմա և պատուհասել. «Ոչ է, ասեն, հնար կեալ
մարդոյ, որ բազում փաստ և չարիս առ իւր
խակ նմանի մարդիկ գործեալ իցէ, թող թէ առ
տէրն Արեաց, որ աստուածանման է և իշխա-
նութիւն ունի ի վերայ ամենայն մարդոյ սպա-
նանել և կեցուցանել: Արդ՝ զփրասակարն Հրահատ
և զարժանին բազում մահուց, զոր ըստ նորա
չար գործոցն պաշարեալ մեծ փառացն արքայից
արքայի՝ ետ ի ձեռս մեր, զոր և մեք թէպէս և
խնայել կամեցաք և ապրեցուցանել, սակայն իւր
մահապարտութեան գործոցն որսացեալ զայրն՝
չետուն լինել նմա արժանի թողութեան, այլ
վաղ և կամ անագան կորուսանեն զնա. քանզի
ի մեծ և ի հօր իշխանէ ոք փախուցեալ՝ հակիւ
կարէ զանձն թաքուցանել, թող թէ փախուցեալն
յաստուածոցն ուր կարէ թաքչել և ապրել: Արդ՝
և դու ընկեր նորին չար գործովք մահապարտու-
թեամբ՝ ոչ իւրք կարես զտանել հնարս փրկու-

Թեան անձինդ և ապրել, բայց թէ ապաւինեալ ի կրակ՝ պագանիցես երկիր արեգական, և նոցա բարեխօսութեամբ գտանիցես թողութիւն ի թագաւորէն, և կեցցես: Եւ մեք խնայելով ի քեզ՝ տամք զայսպիսի խրատ քեզ. վասն զի կամիմք զկեանս քո և ոչ մեռանել»: Ի սոյն միտս յօժարեցուցեալ գրգռէր բազում անգամ պատգամաւորօք և թղթովք, էր երբէք և յորժամ ինքն առ աւագան Պարսից լինէր ի բանակի, անօրէն իշխանն Սիւնի Գղիհոնն, ի վերայ երանելի Սիւնւոյն սեպհին Յազդայ, իբրև զչարկամ և գնախանձոտ եղբարց, և ոչ զի ուրացեալ ապրեսցի, այլ զի ուրացութեամբ մեռցի վատանուն:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս երանելւոյն Յազդայ ի Միհրանայ և յայլ ամենայն աւագանւոյն Պարսից, ծանուցեալ զկամս և զխորհուրդս զանօրէն զեղբարց նոյն իւրոյ Գղիհոնի՝ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Զժամանակաւոր զմարմնոյ կեանսս թէ վաճառէր ոք, և հասանէր ինձ գնել և կեալ, յաղագս ցաւոց մարմնոյ և սիրոյ կենցաղոյս՝ տայի արդեօք զամենայն ինչ ըստ աղքատութեան իմոյ գիւտի և դնէի. բայց զյաւիտենից պատուհանս և զանշէջ գեհեհնին սպառնալիսն գնել ընդ կարասւոյ՝ յոյժ անմտութիւն է. մանաւանդ զի անյայտ է երևումն վաճառուն. քանզի ոչ ոք զիտէ զկեալն իւր,

զհեռին և զմօտեալն ի դուրս. գուցէ գնեալ խնդայցէ, և ի վաղիւն վախճանեալ յուղարկիցի ի խաւարն արտաքին: Այլ զայսպիսի ազտեղի և կորստական վաճառ, թէ ուրացեալ էր իմ, ընդէր այժմ գնէի զդա վասն կելոյ, այլ վաղ իսկ առնուի հանդերձ փառօք և մեծամեծ պատուովք. այլ զայս ընտրեցի յորում եմս, և զսոյն համարեալ լաւ և պատուական՝ ասէ, ուրախ եմ և խնգամ վախճանել քրիստոնէութեամբ, քան թէ զհազար հազարս ամաց կեալ ուրացութեամբ, ի յաւիտենից անվախճան պատուհասին լինել ժառանգաւոր»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն դատաւորացն ի սրբոյն Յազգայ՝ սրով կտրել զգլուխ երանելոյն հրամայեցին, մերձ ի տեղի սուրբ մատրանն առաքելանման նահատակին սրբոյն Գրիգորի, ի գեօղն որ կոչի Բագաւան, ի նահանգին Բագրեւանդայ, ի լանջակողման լերինն որ անուանի Նպատ. մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն որպէս երկու քարընկեցօք: Եւ կատարեալ սրբոյ Սիւնի սեպհին Յազգայ զընթացս նահատակութան իւրոյ յամսեանն հոռի, որ օր վեշտասան էր ամսոյն, և ամփոփեալ նշխարք նորա եղան անդէն ի սուրբ մատրանն Գրիգորի:

Հէ. Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան չուեալ գայր հասանէր յԱյրարատ գաւառ,

և կատարեալ զուխտ պատարագաց ի Վաղարշապատ քաղաքին, հանդերձ ընդ իւր ուխտապան նախարարօքն և այլ զօրօքն Հայոց, ի տանն Աստուծոյ և ի վկայարանս նահատակեալ կուսանացն, զուխտս պատարագաց և զսովորական նուէրս ընծայիցն Աստուծոյ. և նախ հոգացեալ զաղքատաց դարմանս՝ ապա մեծաւ ցնծութեամբ ուրախանային և ինքեանք, փառաւորելով զԱստուած: Եւ չուեալք անտի երթեալք հանգչէին ի բնական ոստանին Հայոց ի Դունի, մինչ զաւուրս ցրտաշունչ ձմերայնւոյն սառնամանեացն անցուցանէին:

Եւ մինչդեռ կամէին հանգչել առ սակաւ մի և ոգի առնուլ յաշխատութենէն՝ գային յանկարծակի ի կողմանց Վրաց արք զիւլազգեցիկք և խելաշուրջք, խօսելով բանս սուտս և տեսիլս խարէութեան, զոր ոչ էր տեսեալ, ի կործանումն և յերկպառակութիւն զօրաց նորին՝ առ զօրավարին Հայոց Վահանայ յոստանին. և ասէին ցամենեսեան, թէ յՈղջ են և կենդանի սքանչելի ասպետն Մահակ և քաջ սեպուհն Մամիկոնեան Վասակ. և զմեզ յղեցին առ ձեզ, թէ յ՝ փախչելն ձեր ի կոռույն Վրաց՝ մնացաք մեք ի կոռատեղն, խոցեալք կարէվէրք. և ըստ Աստուծոյ ազդեցութեանն, ի սաստկութենէ և ի կարևոր վիրացն, զոր ունէաք ի մարմնի մերում՝ մերթ ի սող և

մերթ անձնքարշուժեամբ հասաք առ միմեանս, և հոլովեալք անկաք ի խիստ թաւուտ թուփս դժնկաց. և կացեալ ի վերայ մեր ըստ Աստուծոյ ցուցակութեանն առն միոյ քահանայի հոգևորի ի Տեղացն անապատէ, և ի նմին ժամու բարձեալ ի մէնջ զմի մի ըստ անձին՝ տարաւ հեռի ի տեղեացն որպէս պարսկաւ միով հրասախաչափաւ. չև ևս գիտելով, թէ ո՞ ոք իցեմք և կամ յորմէ՞ գաւառէ, այլ ըստ առաքինութեան իւրոյ՝ իբրև զարս յաղագս Աստուծոյ վիրաւորեալս՝ ապրեցուցանել զմեզ. կամեցեալ, և կամ դիպեալս վախճանի՝ ամփոփել զոսկերս մեր յօգուտ հոգւոյ իւրոյ տենչացեալ. և ապա որպէս յանկասկած տեղի հեռացուցեալ զմեզ ի տեղուջէն առն՝ և լինէր անհոգացեալ: Երթեալ այնուհետև ի վանկունան իւր՝ բերէր մեզ կերակուր ինչ դուզնաքեայ և ջուր, ածեալ ընդ իւր և մանուկ մի միւս ևս այլ, և մատուցեալ մեզ աղաչէր ճաշակել. և մեր ընկալեալ ըստ՝ կարի զկերակուրն ի ձեռանէ սրբոյն ջամբելով՝ զօրացաք սակաւ մի: Եւ նորա դիտացեալ, թէ սակաւ մի բերեալ ոգի բացաք զաչս՝ սկսաւ նա այնուհետև հարցանել զմեզ, թէ ուստի՞ էք և կամ յորմէ՞ գաւառէ. քանզի ձեզ ձեր և կերպարան ազատս կարծեցուցանէ զձեզ: Եւ մեր զառաքինութիւն զառնն տեսեալ՝ զստոյգ իսկ ինչ պատմեալ ասացաք նմա զմէնջ յանուանէ.

և նորա լուեալ՝ ետ փառս Աստուծոյ. և թողեալ առ մեզ զմանուկն, զնայր ի մէնջ ի վանկուանս իւր: Եւ ի միւսում ևս զիշերին ածեալ զբառս, միւս ևս այլ մանկամբ՝ հանէին զմեզ ի զբառսն, և օժանդակելով մեզ երեքեան տանէին յանապատն, ուր ինքեանք բնակեալ էին. և թագուցեալ զմեզ անդ առ իւր աւուրս բազումս՝ բժշկեալ ողջացոք զօրութեամբն Աստուծոյ: Եւ որպէս սովորութիւն է հակառակորդ դիւին՝ շնչեալ յականջս ոմանց աստուածատեաց մարդոց՝ որալ զմեզ սկսեալ են անձանձրոյթ և կամին սպանանել, և անձանց փառս դտանել ի Պարսկաց և պատիւս: Եւ սուրբ վանականս ընդ բազում անապատ տեղիս և ընդ բազում խորածորս քարանձաւաց շրջեցուցանէ զմեզ ի ծածուկ. բայց ածել այդր առ ձեզ երկնչի. գուցէ, ասէ, քննեալ ուլուք զհետս՝ գտանիցէ զմեզ և սպանանիցէ: Բայց արդ՝ փութացարո՛ւք արձակել այտի գունդ սաստիկ և զօրագլուխ հաւատարիմ, և տանել զմեզ առ ձեզ, որպէս զի հասեալք առ ձեզ՝ լիցուք ի միասին վրէժխնդիրք հաւատոցն ճշմարտութեան»:

Եւ լուեալ զայսպիսի սատանայական խօսս արանց անմտաց՝ իսկոյն հաւատացեալ ասէին, թէ Վերդ փութալ և եթ պիտի. զի յորժամ նոքա ողջամբ ի Հայս գան, և Պարսիկք զայն լսեն, թէ արդարեւ նոքա ողջ են՝ խորտակին ամենայն զօ-

բուժիւնք նոցա, և լքանին: Այլ մանաւանդ յորժամ յականջս կանանց ևս եհաս բան արանցն իւրեանց, և լուան թէ ողջ են,— քանզի և զխօսս անգամ ի գիշերի գառն և զկնոջ խօսէին նշանաւ դիւազգեցիկ արքն և հաւատալի առնէին,— չառնէին այնուհետև դուլ կանայքն ի տուէ և ի գիշերի, բոտ սայթաք և անհաստատ բնութեան կանանց, այլ գրգռէին զսիրելիս իւրեանց և զագգականս, զդայեակս նոցա և զժառայս՝ փութալ ճեպել հասանել վաղվաղակի և ածել զնոսա:

Եւ զայս ամենայն բանս դիւազգեցիկ արանցն եկելոց ի Վրաց, և զկամս և զհաւանութիւն բազում արանցն ի Հայ մարդկանէ, ևս առաւել զանդուութիւն կանանց և զճեպս և զանժուժկալութիւն, որ նման բոցոյ տոչորէին ի խորհուրդս նոցա, և ոչ ոք զօրէր ցածուցանել, լուեալ ամենիմաստի և զգայուն մտաց Մամիկոնեանն Վահանայ զօրավարին Հայոց՝ ասէր. «Այդ բանք և խորհուրդք՝ արանց վատախորհրդաց են և որք չարաչար են իմաստիւք: Քանզի զիտացեալ զեկս պարսիկ գումարտակի գարնանի յերկիրս Հայոց՝ խորհեալ իմացան զայլ, թէ քայքայել կարեմք և պառակտել զժողովումն զօրաց Հայոց որ յոստանին էին, և այսր և անդր ցրուել. ապա թէ կարի սակաւ գունդ կայ ի Պարսից՝ թէպէտ և ձերբակալ արարեալ կորուսանեն զնոսա: Այլ թէ ընդդէմ ոմանց բանքս

իմ ոչ թուին՝ ես աշխարհակորուստ արանցն ողջ ոչ տայի գնալ յաշխարհէս Հայոց: Վասն զի գերանելի գեղբօրն իմոյ գնահատակութիւն յաւուր կատարման իւրոյ, և յառաջ քան զպսակելն նորա տեսի գպսակն. և նախ քան զվախճանն՝ ցուցաւ ինձ գոյնն և կերպարան բանակի այնր և զօրու, յոր բանակ նախադնելոց և վերանալոց էր. քանզի վաղագոյն քան զյարձակելն մեր և հասանելն առ միմեանս՝ լուսաւորեցան երեսք նորա լուսով, զորոյ գնմանութիւն լուսոյն ոչ կարեմ ասել. և զարմացեալ ընդ նորա տեսիլն՝ կամեցայ միւսանգամ հայել ընդ նա, և յևս առաւել ճառագայթարձակ լուսոյ երեսացն զարհուրեալ՝ ոչ ևս կարացի հայել: Որ թուի թէ և այլոց երևեցաւ նոյն տեսիլ սքանչելութեան գունոյ նորա՞ի ժամուն. և ես անդէն և անդ գիտացի, թէ նա առաջինէն և յայլ զօրս խառնեցաւ, որոյ զօրաց այն կերպարան է և լուսաւորութիւն: Եւ ես ասեմ, թէ գնա մի խնդրէք և վասն ասպետի մի աշխատիք: Ապա թէ որպէս զորդիս մարգարէիցն կամիք թարթափել յընդունայնս, որք զՆդիայն խնդրէին ապշեալք, որոց բողոքէր Նդիշայ՝ չաշխատել, և չլսէին՝ դառնայք ամօթով նոյնպէս և դուք, որպէս և նոքա դարձան ամօթալից և ունայնք: Բայց զի մի երևեցայց ումեք բարենախանձ՝ առաջի ձեր են արք զօրուդ Հայոց և նախարարդ. և որ ոք

կամի երթալ՝ չարգելում. բայց յիշեսալիք և գիտասալիք, թէ որքան կորուստ յանօգուտ երթիցդ յայդոցիկ հասանէ աշխարհիս Հայոց»:

Յայնժամ հաւանեցուցեալ անխորհուրդ և թեթեամիտ մարդոց, և մանաւանդ կանանց նահատակելոցն և նոցունց ընտանեաց և գայեկաց, զսեպուհն Մամիկոնէից զՄուշեղ՝ բազում այրընտիր զնզաւ արձակէին ընդ արան շաղաւաշուրթս և խաբերայս յիրս անօգուտս և ի ճանապարհս գոր ոչ գիտէին: Որոց տարեալ զնոսա ի սահմանս Վրաց՝ յածեցուցանէին զկնի սատանայի, որոյ և ինքեանք արբանեկեալք իսկ էին. և բազում պատրողական կարկատելով պատճառս՝ ատէին ցնոսա. «Փախուցեալք ի սպանողացն՝ ի թաքստոց էին, փոփոխելով յայլ և այլ խորածորս քարանձաւաց և ի ծառախիտ կատարս բարձր լեռանց»:

Եւ այսպէս ի բազում աւուրս խելացնորեցուցեալ յածեցուցանէին զսեպուհն Մամիկոնէից զՄուշեղ և զգունդն որ ընդ նմա, մինչև ցվախճանել ցրտաշունչ հողմոց ձմերանւոյն սառնամանեաց:

ՀԸ. Եւ եկեալ ժամանակ ծաղկոցաց գարնանւոյն օդոյն շնչմանց, աւետաւոր ջերմութեանց մերկոցն չքաւորաց՝ եկեալ հասանէր յանկարծակի յերկիրս Հայոց Զառմիհր Հագարաւուխտ, սաստիկ և բազում այրընտիր զօրօք. զիմեալ անցանէր ստիպով ընդ կամուրջ գետոյն Յրապոյ, և

ի գիւղաքաղաքին որ կոչի Արտաշատ՝ բանակէր այն օր: Քանզի զգացուցեալ էր նմա քաջ տեղեկութեամբ ուխտանենդացն յաշխարհէս Հայոց՝ գերթն կիսոյ գնդին Հայոց ի Վիրս, և թէ սպարապետն Հայոց Վահան Մամիկոնեան լոկ թուով նախարարօք և սահաւ այրուծիով ի յաստանիդ. «Յորոց վերայ հասեալ քո այսչափ ընտիր բազմութեամբ, թէպէտ և եգեալ նոցա զանձինս ի մահ, չկարիցես առնել ձերբակալս այդչափ բազմութեամբ այրուծիոյ՝ այլ երեքկնակի և չորեքկնակի պատեալ պաշարեալ զնոսս՝ հանես ընդ սուր դամենեսեան. և կատարեալ տանիս ի գրուի դիրս գործոյ աշխատութեան, և դու պատուեալ փառաւորիս ի թագաւորէն, և մեք հանդչիմք յերերազին աշխատութենէս յայսմանէ»: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս Հազարաւուխտոյ և այլ աւագացն որ ընդ նմայն էին՝ առաւել ևս ուրախանային, և ճեպով ի վաղիւն դիմէր ի վերայ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և զօրացն որ ընդ նմայն էին ի ժամուն: Եւ հասեալք մօտ ի քաղաքն Դուին՝ յօրինէր Հազարաւուխտ զճակատն ըստ օրինի գործոյ պատերազմին, և կարգեալ զազմն ի միջոցէ մայրւոյն, որում Խոսրովակերտն ասեն՝ անցուցանէր ի վերայ դաստակերտին, մինչև ի լեռնակողմնս զոր Ջրվէճն կոչեն:

Եւ տեսեալ սպարապետին Հայոց Վահանայ զայսչափ բազմութիւն զօրացն Պարսից, և այլ նախարարացն Հայոց որ ընդ նմա էին, և այլ ռամիկ այրուծիոյն Հայոց, թէպէտ և զանրնդդիմակայ չափաւորութիւն իւրեանց գիտէին, տեսանելով ծովացեալ գնդաւն Պարսից զամենայն դաշտն առհասարակ՝ այլ սակայն և ոչ կարի զարհուրեալք փախչել փութային. այլ ըստ բաւականի զօրուն իւրեանց բաժանեալ ի մի մի և յերկուս նախարարս՝ յարձակէին ի վերայ: Եւ առեալ քաջասրտաբար մասն ի գնդէն Պարսից՝ բազում արս ընտիրս դիաթաւալ յերկիր կործանէին, և իւրեանց դարձուցեալ գերասանակս երիվարացն՝ գնացին ի բաց քաջաբար: Վասն զի և քաջաբար փախուստ առն հօրի՝ սաստիկ ան երկիւղի գուշակէ առ միւսանգամ՝ գործ թշնամեացն գնդի. որ եղեալ առ յապա երեւցաւ բազմաց, և ճաշակեալ առին զհամ և զարմացան. մանաւանդ առաւել էր քան զայլսն. զոր և զիտաց քաջագոյն սնապարծ իշխանն Սիւնեաց Գդիհոն:

Բայց անդէն ի տեղուջն որք ընտրեցին կամաւոր յօժարութեամբ զմահ անձանց և նահատակեցան՝ երկուք արք ի նախարարացն Հայոց կռուեալք լաւաբար, և զքաջութիւն գործոյ ցուցեալ՝ երանելին Որդի ի տոհմէն Դիմաքսենից,

և երանելին Քաջաջ ի տոհմէն Սահառունեաց, եղեալ զանձինս ի վերայ ուխտին սրբոյ՝ պատկեցան: Անդ շարաշար խոցոտին և փախչին զօրքն Պարսից: Եւ զսուրբ հայրապետն Հայոց տէր Յոհան ընկեցեալ ի ձիոյն՝ թողին կիսամահ: Վասն զի այնպէս ճեպով հասուցին սաղրիչքն անօրէնութեանն զՀագարաւուխտ ի վերայ Հայոց, զի և ոչ աւուրբ միով յառաջ ժամանեցին խոյս տալ ի քաղաքէն և անձին հոգալ, և ոչ ինքն կաթողիկոսն Յոհան: Այլ ամենազօր զթութիւն Փրկչին Քրիստոսի ողորմեալ խնայեաց յուխտասէր հօտն իւր, և ածեալ ողջ զհայրն սուրբ՝ եցոյց խաղաղութեամբ ժողովրդեան իւրում և ուրախացոյց:

Եւ ի նմին աւուր, յետ վճարելոյ զօրծոյ պատերազմին, դայր հասանէր սեպուհն Մամիկոնէից Մուշեղ հանդերձ այրուծիովն որ էին ընդ նմա. և իբրև ոչ ինչ ժամանեալ յանբաւկ զօրծոյ պատերազմին պիտոյից՝ դարձեալ ընդ այլ փախստէիցն գնային ի բաց:

ՀԹ. Եւ այսպէս ցրուեալ այսր և անդր զօրքն Հայոց իւրաքանչիւր սփռէին: Եւ գնայր զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան ինքն և նախարարքն Հայոց որք ընդ նմա էին, հանդերձ իւրաքանչիւր ուրուք դայեկօք և սիրելի ծառայիւք, ուշ եղեալ երթալ դադարել առ վայր մի յամուր

տեղիս սահմանացն Թագրտեաց, ոգի առնուլ և հանգչել առ վայր մի, և մնալ յուսով և սպասել փրկութեան Տեառն: Զորոց զկնի հետամտեալ ձեպով անհանգիստն Հագարաւուխտ՝ երթայր զիմեալ ամենայն զօրօքն հանդերձ. և զբազում տեղիս ամրոցացն Հայոց ընդ երթալն առեալ հարկանէր, քակէր աւերէր և անցանէր. և զբազումս կոտորեալ՝ հանէր արեանց ճապաղիս. խնդրէր հնարս, փքալով մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զբաջ Մամիկոնեանն Վահան և կամ սպանանել պատերազմաւ, և ապա հանգչել:

Եւ երթեալ յՈքաղն՝ բանակէր մօտ ի գեօղն, որում անուն էր միումն Գիւղիկ և միւսումն Վարդաշէն. և բանակեալ անդ զօրն զայն՝ լսէր ի վաղիւն, թէ Մամիկոնեանն Վահան մօտ է ի նա ի Վարայրվարոյն ի Հոռոմ տան, ի գաւառին որ կոչի Շաղագոմ: Եւ կարծեցեալ անդ լինել զիմաստախորհուրդ Մամիկոնեանն յանհոգս, որպէս ի Հոռոմ տուն անկեալ՝ պնդեալ յանկասկածս զցայգ ի տեղին՝ տեղեակ առաջնորդօք հասանէր ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ գտեալ անդ բազմութիւն այլ մարդկան, ընդ որս զիպեցան և կանայք երկուց Կամսարականացն, տեառնն Շիրակայ ներսեհի և Հրահատայ, յորոց վերայ անկեալ յանգգաստս զօրացն Պարսից՝ զբազումս ի ռամիկ մարդկանէն Հայոց սպանանէին. և

գկանայս երկուց Կամսարականացն եղբարց,
զՆերսեսիի և զՀրահատայ, ըմբռնեալ տանէին ի
բանակն Պարսից:

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամի-
կոնենի և այլ ումեք ի նախարարացն որք ընդ
նմայն էին, ոչ պատահեալ՝ դառնայր ոչ ևս քաջ
դիւրասարտութեամբ, յաղագս ոչ կատարելոյ
խնդրոյն՝ որում հասանելն ցանկայր, և վրիպեցաւ:
Ստուգեալ վասն կանանցն Կամսարականաց, թէ
արդարև նոցա կանայքն են՝ զուարճացեալ ուրա-
խանայր ընդ միտս իւր. խորհելով այսպէս, թէ
արդ նոքօք հաստատ կարեմ որսալ և ըմբռնեմ
զՎահան. քանզի նոքա են նորա սիրտ և հաւաս-
տապէս միանձնապէս միութիւն. և թէ քակտեալ
նոքա ի նմանէ լինին գամ մի, և նա միայն
մնայ առանց այն արանց՝ կամ նուաճեալ հնա-
զանդի մեզ, որպէս և կամիմք, և կամ փախու-
ցեալ յօտար երկիր՝ կորնչի միայն առանձինն:
Բայց գկանայս նոցա, երկուց Կամսարականացն,
հրամայէր ըստ օրինացն քրիստոնէիցն, որպէս
լուեալ էր հաստատապէս, պահել սրբութեամբ
և ամենայն զգուշութեամբ: Եւ ինքն չուեալ
յՈքաղայ՝ իջանէր ի գաւառն Բասեան և բանա-
կէր մօտ ի գեօղն որ անուանի Դու, ի դաշտին
աղբերականց, զոր Արծաթաղբերմն կոչեն: Եւ
կացեալ անդ օր մի՝ դեսպան ի դրանէ հասանէր

առ նա հրովարտակաւ. յորում գրեալ էր թագաւորին Պերոզի՝ տալ գիտել նոցա զիւր ամենայն Արեաց ուժով ի վերայ Հեփթագին զգիմեցումն. և նմա հրամայէր երթալ ի Վիրս, և թագաւորն Վրաց զՎախթանգ կամ ունել և կամ սպանանել և կամ ի բաց փախուցանել յաշխարհէն, և զՇապուհն ի Միհրան տոհմէն անդէն յաշխարհին Հայոց թողուլ գնդաւ մարդպան:

2. Եւ Հազարաւուխտոյ ընկալեալ գհրովարտակն, և լուեալ գհրաման թագաւորին՝ թողոյր աստէն զՇապուհն պարսիկ այրուձիով, այրընտիր գնդաւ, գտէրն Սիւնեաց զԳղիհոն առ նմա ամենայն դաւառին Սիւնեաց գնդաւ, և ինքն փութով գնայր ի Վիրս: Եւ երթեալ անդ՝ ժողովէր առ ինքն զուխտանենգաց դասս, որոց նենգեալ թագաւորին Վախթանգայ և երդման Աւետարանին ստեալ՝ առ Հազարաւուխտ գային. ժողովէին առ նա և այնք ևս որք ընդ արքայից արքայի միաբանութեամբ էին: Եւ նա ումեմն թագաւորութիւն խոստանայր, և ումեմն զահ և պատիւ և պարգև բազում, և այլոց բազմաց զպէտս իւրաքանչիւր, և միաբանեցուցեալ զշատս յաշխարհէն Վրաց՝ գունդ կազմէր: Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Վախթանգայ, թէ իւրոցն ստեալ թողին գնա և գնացին առ Հազարաւուխտ, և Հայք դեռ ևս ինքեանք անձեռնհաս են և վտան-

գեալք՝ խոյս տուեալ յաշխարհէն Վրաց՝ ի կողմանս Եգեբր աշխարհին հասանէր առ վայր մի:

Իսկ Շապհոյ տարեալ զկանայս Կամսարականացն յամուր բերզն Բասենոյ, զոր Բողբերզն կոչեն՝ անդ թողոյր. և յանձն արարեալ Յրգատ՝ Վշնասպայ բերդակալի զկանայս Կամսարականաց՝ պատուիրէր նմա բազում զգուշութեամբ պահել ըստ օրինացն քրիստոնէից գնոսա, սրբութեամբ: Քանզի կանայքն իսկ Կամսարականացն զնոյն ասէին բազում անգամ համարձակապէս բողբքով. «Թէ զարմն մեր արդարե կամիք նուաձել՝ զայդ և եթ տուք լսել նոցա, թէ մեք խաղաղութեամբ եմք, ապա զոր ինչ հրամայէք նոցա՝ լսեն և կատարեն: Քանզի ամենայն Հայոց գիտելով ասեմք զայս, և վկայեն որ աստ առ ձեզ հայ մարդիկ են, զի քան զմեզ զայլ կին նոքա ոչ գիտեն. ապա թէ այլ ինչ լսեն վասն մեր՝ ի նախատանաց իսկ և յամօթոց, թնղ ի մեղաց և ի գարշութենէ՝ ըստ մերոց օրինացն, առաւել գնեն զանձինս ի մահ, կորնչին»: Քանզի և ինքն իսկ Շապուհ ոչ միայն ի լրոյ և եթ գիտէր զնոցա պնդութիւն յազագս քրիստոնէութեան, այլ ինքն իսկ որպէս իսկ ձեռնաստուն որդւոյ՝ տեղեակ էր նոցա ամենայն իրաց, և քրիստոնէութեան պնդութեան, և յայլս ամենայն ի հրահանգս և ի միտս: Որ վասն առաւել սուրբ պահելոյ զկա-

նայնս՝ բազում անգամ յանձն առնէր բերդակալին, և զնոյն համբաւ և պատուէր ստէպ տայր լսել Կամսարականացն. առ որս յդէր հանապազ, թէ «Մի կորնչիք, և արքայից արքայի ի ծառայութենէ մի ելանէք. այլ եկայք նուաճեցարուք, և զկանայս ձեր առ ձեզ առէք, և իմով միջնորդութեամբ զմնասդ թողուլ տամ արքայից արքայի. զոր ինչ արժանն է՝ շնորհել տամ ձեզ, և զքրիստոնէութիւնդ զոր սիրէքդ. որպէս ցայժմ կալեալ էք հաստատութեամբ՝ ևս առաւել յայսմ հետէ կալարուք, և մի երկնչիք. և ես վասն զի սիրեմ զձեզ իբրև զորդիս՝ զաւակաբար խրատ տամ ձեզ, որով կեալ կարէք և ի միջի լինելուպա թէ խորհել կամիք, և կարէք ինչ լաւ սպասցուցանել արքայից արքայի, և հնարէք զՎահան սպանանել՝ գտանիցէք ի թագաւորէն պարզևս և պատիւն, զոր ոչ է գտեալ ձեր ուրուք ի նախնեաց ի թագաւորաց. յորում վայելեալ ուրախանայք խաղաղութեամբ, դուք և ձեր որդիքն մինչև յաւիտեան»:

Եւ լուեալ զայսպիսի պատգամս երկոցունց Կամսարականացն ի զօրագլխէն Պարսից Շապհոյ, թէպէտ այլ և այլ պատասխանիս առնէին բանիցն, խաբելով զՇապուհ ի բազում աւուրս, ապա զլուիս հաստատապէս պատգամին Շապհոյ, երկոքեան անշարժ հաստատեալք ի հաւատս, տէրն

Եիրակայ ներսեհ և Հրահատ, գայս յղէին, թէ «Մեր գործ և աշխատութիւն չէ վասն երկրաւոր ինչ վայելից, և ոչ վասն կնոջ և որդւոյ, որ ձեզ ծանր թուի և կարևոր. բայց խորհուրդ է հաւատոյս մերոյ մեծ և պատուական: Մեզ, առահաւոր այնպիսի խորհրդոյն սիրով՝ ամենայն ինչ կենցաղոյս վայելչութիւնք փոքր թուին և ոչինչ, աշխարհ և կին և ստացուածք և մեծութիւն: Զի եթէ ոչ հաւաստեալ տեսանէաք, եթէ երկինք և երկիր և ամենայն որ ի նոսա է, չէ համեմատ այնմ պատուականութեան, որում մեք ցանկամք՝ չէաք այնքան անդգայք, թէ ոչ կարէաք խաբել զձեզ, որպէս և այլ հացկատակեանդ որ առ ձեզ են, և առնուլ կապիճ մի մոխիր և տալ ցաղախին մի մեր, որպէս նա գայն կամէր՝ պղծել. և մեք սնտոի փառօք ի ձէնջ առ վայր մի վայելէաք և պայծառք երևէաք, և ապա զյաւելիտենից կորուստն կորնչէաք չարաչար: Այլ վասն կանանցդ մերոց տամք ձեզ նշան ինչ, և ձեր փորձեալ քաջ քննեցէք. զի եթէ արդարև մեք յաղագս հաւատոյն, զոր սիրեմք և ունիմք հաստատապէս, և վասն այնր տենչալի յուսոյն և փառացն կրեմք գայս վիշտս, և հաճոյ է գործս մեր ճշմարտին Աստուծոյ և ընդունելի՝ զմեզ փրկէ ի նեղութենէս, և զկանայսդ մեր պահէ ամենայն սրբութեամբ և տայ ցմեզ. ապա թէ

ոչ այդպէս լինի՝ մերում թերահաւատութեան մեղադրեսցուք, և մի ինչ ձերում բռնութեանդ և սաստից»:

Եւ զայս բանս այսպէս յղեալ երկոցուն Կամսարական եղբարցն առ Հազարաւուխտ՝ ինքեանք ևս առաւել քան գառաջինն, անձամբ և զայս յորդորելով, փոյթք և պատրաստք էին արբանեկութեան զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի՝ զամենայն գործ, զոր և հրամայէր նոցա:

ՁԱ. Եւ զհետ գնացիցն Հազարաւուխտոյ ի Վիրա՝ Ֆաայր Շապուհ յՍքաղս, և ջանայր կատարել զհրամանն Հազարաւուխտոյ, և որսայր զՄամիկոնեանն Վահան՝ գտանել զնա ի գեղծի և սպանանել. և ոչ ինչ լինէր ձեռնհաս. քանզի ամբողջին վերնոյն շուրջ գնովաւ պարսպեալ պահէր զնա: Բայց Մամիկոնեանն Վահան զամենայն օր ոչ տայր դուլ առնուլ զօրօք իւրովք Պարսկաց ի դակշին. այլ զցայդ ամենայն նետածիզ լինելով ի ներքս՝ էր զոր ինքեանց Հայոց խոցոտեալ նետիւ սպանանէին, և էր զոր ինքեանք Պարսիկքն զինքեանս ի վերայ միմեանց կուտակելով հեղձամղձուկս առնէին: Եւ երթեալ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեանն հանդերձ արամբքն որ ընդ նմա էին՝ բանակէր ի գիւղ մի մերձ, որ էր ընդ իշխանութեամբն Մամիկոնէից, որում անուն էր Մաղիկ. կամեցեալ անցանել ի

կողմն սահմանակցութեանն Հաշտենից, յազազս գտանելոյ ի նոցանէ օգնութիւն:

Ազդ եղև Շապիոյ զօրավարին Պարսից, եթէ ահաւասիկ Մամիկոնեանն Վահան բանակեալ է ի գիւղ մի, և արք են ընդ նմա թուով յոյժ սակաւք: Եւ կանխեալ վաղագոյն ընդ առաւօտն զօրագլուխն Պարսից Շապուհ, ամենայն բազմութեամբն որ ընդ նմա՝ յանկարծակի ի վերայ ելածէր գնդին Հայոց: Եւ գունդն Հայոց իբրև հանապազագոյշս, վասն ցանգ անծոյլս յօրինելոյ գնոսա զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, լինելով պատրաստք՝ գնային ի տեղւոյն անփասօքսակայն գունդք զօրացն Պարսից ոչ ինչ փոյթ առնէին այլոցն, զկնի զօրավարին Հայոց Վահանայ անցանէին. քանզի ասէին. «Թէ նմա միայն գտանեմք հնարս՝ ամենայն իրք մեր վճարեալ են և յանգ»: Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան երթայր ընդ կողմն արևելից ծովուն Կարնոյ, և գունդք զօրաւորացն Պարսից զկնի նորա երթային անհասութեամբ: Եւ Մուշեղ ի տոհմէն Մամիկոնէից և Ներսէն Կամսարական տէրն Շիրակայ, ընդ կողմանն հիւսիսոյ ծովուն, վրիպեալք առ փոյթ ժամուն ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ Մամիկոնենէ, սակաւ արամբք երթային խռովեալք. և մերձեալք ի գիւղ մի Կարնոյ, որում անուն էր Արծաթի, և հասեալք

ի հեղեղատ մի որ մերձ էր ի գիւղ մի, և կամեցեալք յեղեր հեղեղատին առ վայր մի հանգչել, ուր և հնձողքն արտորայոցն շուրջ գտեղօքն գործէին: Եւ իբրև գիտացին Պարսիկքն, թէ ոչ եղեն նոցա հասու՝ կամեցան մշակացն տեղեացն փնասել, թէ ճէնդէր բնաւ ծառայից արքայից արքայի տայք շրջել յաշխարհի ձերում»:

Եւ տեսեալ Սուրսայ, որ էր ի գաւառէն Արշամունեաց, ի գեղջէն Շիրմաց, դայեակորդի տեառնն Շիրակայ Կամսարականին, զոմն ի Պարսից զօրացն, զի կամէր սպանանել զայր մի կարնացի ի մշակացն. և մշակն շուրջ գալով զբարդիւ միով խուսափէր ի սպանողէն. և տեսեալ զայն Սուրսայ դայեակորդւոյն Կամսարականին Ներսեհի, զայրացեալ ընդ սեպին Մամիկոնէից Մուշեղի և ընդ Կամսարականին Ներսեհի՝ ասէ աներկիւղապէս. «Ո՛չ ապաքէն մահ այլ աշխարհաց առնն, թէ մեռանի ի Պարսիկէն՝ ի մէնջ պահանջէ վրէժխնդիրն Աստուած»:

Եւ յարձակեալ նիզակաւ Սուրսն ի վերայ Պարսիկն՝ անդէն ի տեղւոջն սատակէր, և զերծուցեալ ապրեցուցանէր զկարնացին ի սպանողէն: Եւ զրգտեալք ընդ բանսն Սուրսայ սեպուն Մամիկոնէից Մուշեղ և Կամսարականն. տէրն Շիրակայ Ներսեհ, և ընդ գործն հայեցեալ ընդ Սուրսայ, զոր գործեաց քաջարար, տեսեալ և

զհետամուտան գկնի նոցա, թէ չեն կարի բազումք՝
յարձակեցան ի վերայ Պարսկացն սակաւ արամբք
որ ընդ նոսա էին, և զօրացեալ օգնականու-
թեամբն Աստուծոյ՝ բազում արեանց ճապաղիս
ի տեղուջն հանէին, և զայլն փախստականս
արարեալ՝ դարձուցանէին ընդ կրունկն ամօթով:
Եւ եղև թիւ մեռելոց ի տեղուջն եօթանասուն
և երկուց արանց: Եւ լուեալ զայսպիսի յաջողու-
թեան գործ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամի-
կոնէի՝ ետ փառս Աստուծոյ, որ և առանց նորա
կորացուցեալ խորտակէր Աստուած զգօրութիւն
թշնամուտն: Եւ ինքն գնայր ի սահմանս Հաշտե-
նից, ըստ յառաջագրեալ խորհրդոյն իւրոյ, և
հասեալ բանակէր ի դաւառին Արշամունեաց, ի
գիւղն որ կոչի Երէզ. կամեցեալ հանգչել աւուրս
երկուս:

ԶԲ. Եւ զօրավարն Սիւնեաց Գրիհոզն փու-
թացուցանէր ստիպով զգօրագլուխն Պարսից գնդին
զՇապուհն ասելով, թէ «Առնն Վահանայ Մամի-
կոնէից փորձ քաջութեանն և դու առեր և ամե-
նայն աշխարհն Արեաց. և ես իրաց և գործոց
առնն իմանալ ինչ ես ոչ կարեմ. զի թերևս
գունդն ամենայն ի Դունի առ նմա միաբանեալ
էր՝ նա մեզ անդէն զիւր քաջութեանն գործ
ցուցանէր. բայց արքայից արքայի թագն և Արեաց
փառքն մեզ այնպէս յաջողեցին, զի նորա իրք

այնպէս դիպեցան, որպէս տեսաքն, և մեզ բարի վճարուձն եղև: Եւ արդ՝ տեսէք, այդչափ սակաւ արամբք զինչ գործ գործէ այրն, և օր քան զօր նուագեցուցեալ զգունդս մեր և վատնէ: Արդ՝ թէ ուստեք ևս այլուստ կարէ գտանել օգնական՝ տեսչիք, զի նա ամօթով զմեզ դարձուացէ և սակաւաւորս. այլ և դառնալոյ իսկ մեզ անդէն անվատահ եմ շատ: Բայց փութան և մի տար առն հանգիստ առնուլ. գուցէ թէ մեք ծուլանամք, և նա առնիցէ զմեզ աշխատ, և ամաչիցեմք: Եւ եթէ յիս միայն թողուք զնա՝ ցուցանեմ ձեզ յաւուրս հինգ իմով իսկ զնդաւս, թէ որպիսի մատնեալ վատի կորուսանեմ զնա և որք ընդ նմայն են»:

Եւ վասն զի ոչ էին գործք առնն Գդիհոնի մաքուր հոգւոյ արժանի, այլ այսն պիղծ որ էր ի նմա՝ գուշակէր նմին զանձնէ իւրմէ, թէ յետ հինգ աւուր չար մահուամբ սատակելոց ես ի յարանցն, որք են ընդ Մամիկոնենին Վահանայքանդի թափուր գտեալ ամենեկմբ դիւին յԱտուծոյ խնամոցն զայրն՝ այնուհետև նման Սաւուղայ ուր կամէր սպանանէր զնա: Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրագլխին Պարսից Շապհոյ՝ ոչ տայր դուլ անձինն և ոչ զօրացն որ ընդ նմայն էին, այլ փութով զհետ առնն երթայր սրտմտեալ, և հասեալ ի տեղիս բանակէր. կար-

ծէր ի տեղիսն ուրեք անյայտ գետառուին թաքչել:

Եւ գորագարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և իւր ևս գորուն որ ընդ նմա, գոնեա պան գիշեր հանգստիւ յագեալ քնով, և հաւանեցուցեալ գարսն ի գեղջ Երիզայ. քանզի ամենայն անձն երկիւղիւ և կամաւ լսէր հրամանի նորա, իբրև թագաւորի, որ կարգեալ իցէ յԱստուծոյ ի վերայ երկրի. և ինքն Աստուած ընդ նմա էր յամենայն ի գործ՝ ուր և ուղղէր զկամս իւր: Եւ առեալ ընդ իւր գարս գորուն իւրոյ և զչինսականսն զԵրիզայցիսն՝ գայր հասանէր ի վերայ դակշին ի գիշերի. և սպարափակ արարեալ Երիզայցօքն զտեղի կռուոյն իւրեանց, և ինքեանք ըստ նմանութեան տեղատարափ շառաչման՝ նետաձիգ սաստկութեամբ զգունդս Պարսկացն ահարեկէին: Եւ խառնեալ ընդ միմեանս զամբոխն զօրացն որ ի դակշին էին՝ այլ ևս առաւել ինքեանք զինքեանս Պարսիկք առաթուր հարեալ կոտորէին. և լինէր ձայն լալոյ և ձայն գուժի ի բանակէ անօրինացն: Բայց ի Հայոց գնդէն Գաբաղ միայն, սեպուհն Գաբեղեան, կամաւորութեամբ կռուեալ և մեծ արութիւն ցուցեալ՝ խոցեցաւ. յորոյ վիրաց և կատարելութեան պսակի յետ սակաւ ինչ աւուրց արժանի եղև ընդունել յԱստուծոյ:

- 29. Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան զարձեալ ի կոտորածէ թշնամեացն՝ երթեալ հանգչէր գմնացեալ մասն ի գիշերոյն յՈղին գեղջն, զոր Շտեայ անուանեն, ի գոմս տեղեացն, մինչև յառաւօտուն ծագել. և ի ծագել լուսոյն՝ երթեալ բանակէր ի գիւղն Շտէոյ: Եւ մինչ կամեցեալ հանգչել առ վայր մի զօրացն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի ի ծանրութենէ գիշերոյն աշխատութեանց՝ զաչս ի վեր առեալ տեսանէին, և ահա հասեալ կայր ի վերայ նոցա զօրագլուխն Պարսից Շապուհ. զայրագնեալ սրտիւ մոմոայր իբրև զգազան: Վասն զի առաւել քան զամենայն աւուրց՝ այն գիշերոյն վնասք չարութեան առաւել թուէր նմա և կարևոր. որ եզեն իսկ արդարև այնպէս, այլ ոչ ինչ նման առաջիկայ մեծ բեկմանն, զոր սուժամայն էր տեսանելոց և ի սպառ բեկանելոց: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի զյանկարծահաս գիմեցմունս զօրագլխին Պարսկաց Շապիոյ ամենայն բազմութեամբ զօրուն ի վերայ նոցա, թէպէտ և անպատրաստ տեսանէր զիւր՝ գունդն ի ժամուն և կամ ի նուազս, ըստ սաստկութեան թշնամեաց զօրուն՝ սակայն զանգիտէր և բնաւ իսկ ոչ. այլ հրաման տուեալ՝ փութանակի կազմէր որքան իսկ էին. ի ձայն բարձր գոչէր աօիւծարար, ասելով, թէ «Մարդոյ հաւատացելոյ միում յեր-

կուց զրիպել անհնար է, և դիպժունք երկոքեան մեծարգոյ են և պատուական. այլ սակայն մինն յերկոսեան առաւել ևս մեծ ի վեր է և բաղձալի քան զմիւսն. և ոչ անյօժարք և անխորհուրդ դիպժունք, որում և պատահեմք յերկոցունց, և որ ցանկացայք կեալ ժուժկալութեամբ և մեռանել յուսով, այլ կեալն և մեռանելն մասն է պարծանաց. և մեռանել ի վերայ ուխտի սրբոյ՝ վիճակ է մարտիրոսութեան: Արդ՝ յաղթութեան մասամբն բազում անգամ պայծառացոյց զմեզ Աստուած, և գոհ եմք. իսկ որ առաւել մեծն է և քան զամենայն ի վեր՝ զայն ևս պարզեալ շնորհեսցէ մեզ հղօրն և պսակեսցէ: Բայց և այժմ մի զանգիտեալ ոք զարհուրեսցի թերահաւատութեամբ. վասն զի սուրբ Հոգին որ ասաց, թէ «Զորս տէր Աստուած հարկանէ և ի ձեռս իւրոց սիրելեացն ցուցանէ՝ մին զհազարս հալածէ, և երկուս զբիւրս շարժէ», արդ՝ և մեք Աստուծոյ, և Աստուած հայի ի մեզ օգնել: Եմք մեք թուով սակաւ, բազում հարիւր առաւել, թէ ևս յուրք և կամ նուազք. և եթէ խոստմունս ասացելոցն կատարել ի մեզ կամի հղօրն՝ ապա նոցա յերեք հարիւր հազարս զօրուցն շատ մարդկան բազմութիւնք պիտին. քանզի ոչ գոյ ի նոսա, ըստ կշռելոյ ական, աւելի քան զչորս հազար արանց: Բայց մեք Աստուծով պարծեսցուք զօրհանապաղ,

և անուան նորա խոստովան եզիցուք յաւիտեանս:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն բանս զօրովարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի. բաժանեալ որքան իսկ էին արք զօրուն ընդ նմա՝ տայ իւրաքանչիւր զօրագլխացն, զորոց կարծէր եթէ ի դէպ է և պատշաճս: Եւ մինչ գեռ ևս նա կազմէր յարձակմանն, և զօրքն Պարսից ճակատեալք կարգմամբ զային սաստկապէս ի պատերազմ՝ հայեցեալ տեսանէ, զի գունդն ամենայն Հայոց, դարձուցեալ գերեսս յուխտէն երգմանն Աւետարանին և ի խրատուէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի՝ երթային փախստեայք ամենեքեան: Եւ մնաց ինքն և յուխտապահացն Մուշեղ ի տոհմէն Մամիկոնէից և երեքեան կամսարականքն, որդիք երանելոյն Աքշաւրայ, ինքեանց երկուք կամ երեք դայեկօք, և այլ թուով արք, որք ի յազատաց և որ իւր իսկ ի Մամիկոնէից ասնէն, ընդ բնաւ որպէս թէ քառասնիւք կամ նուազիւք ևս: Որոց ևս տեսեալ զփախուսան ամենայն զնդին Հայոց առհասարակ և զարհուրեալք՝ ասէր ոմն ցգորավարն Հայոց ցՎահան Մամիկոնեան, թէ «Յնւշ, տէր, յնւշ»: այսինքն թէ հնար ինչ է ի ժամուս տեղի տալ և անձին զգուշանալ: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի տեսանագրեալ զինքն՝ բարձր ձայնիւ ասէր, թէ «Յիս արդ ոք յուշ մի ասէք: զի ինձ

յուսալ ի մարդ և կամ պարծել մարդով՝ քաւ լիցի, բայց միայն ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Եւ քաջաբար ի մէջ ամենայն զօրացն Պարսից յարձակէր հանդերձ լաւ ուխտապահ արամբքն սակաւուք, որ մնային առ նմա: Եւ ապշեալ ընդ ահաւոր աներկիւղ սուտին զօրավարին Հայոց Վահանայ և ընդ այլ սակաւ այնքան արանցն որ ընդ նմա, զօրագլխին Պարսից Շապոյ՝ ձեպով ցիշխանն Սիւնեաց առ Գդիհոնն յղէր, ասէ. «Ձեռն տուր յիս կողմն, վասն զի իրս անպատուսն իմն և նորոգս ցուցաւ. զի թէ արդարև զօրութիւն իմն աներևոյթ այլ է, որ օգնէ նոցա և մեզ չերևի՝ զայն ես ոչ գիտեմ. բայց եթէ անմտութեամբ ցանկան անձնամահք լինել՝ ապա ի մէջ արարեալ գամենեսեան զնոսա այսօր ձերբակալս առնեմք»:

Եւ իշխանն Սիւնեաց Գդիհոնն խնդալից եղեալ ընդ կոչն Շահպոյ՝ նշկահելով փութանակի ի տեղին արշաւէր: Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, հանդերձ ընդ իւր միասիրտ սակաւ արամբք, օգնութեամբ աջոյ հզօրին յարձակեալ՝ հերձանէր զբովանդակ գունդն Պարսից, որպէս յորդահոսանք բազմութիւնք շրոց, որ հեղեղատեն գերկիր և անցանեն: Եւ ինքն հզօրաբար քաջ ուխտակցօքն նման առիւծու ընդ մէջ ամենեցուն յայնկոյս ելանէր. և սպանեալ իւր և արանցն որ

ընդ նմա բազում արս հզօրս պատերազմողս ի զօրացն Պարսից՝ հարեալ խոցէին նիզակաւ ընդ անութ կարէվէր և զհպարտ իշխանն Սիւնեաց զԳրգինոն, և զահաւորալուր ամրութիւնն զինուն, յոր պանծացեալ յուսայր անօրէնն՝ ցելեալ վեր ի վայր թափ ընդ լեարդն զնիզակատէգն հասուցանէին: Որոյ դառնակոռոշ չարալլուկ հեծամամբ յաւուրս սակաւս վճարեալ զոգին՝ սատակէր անխոստովան. որ պարծէրն ամբարտաւանութեամբ և ասէր, թէ՛ «Ծս ընդ Վահանայ և ընդ այլ Հայերդ ոչ եթէ նետիւ կռուիմ, այլ զղզղկով պուղեալ զբոլորս ցնդեմ, ծն և անդր ցիր և ցան արկից ձորոցդ և դաշտացդ»: Եւ եղև բան հպարտութեան նորա բեկումն նմին. զոր մատնեալ Աստուծոյ ի ձեռս արանց զօրուն Վահանայ Մամիկոնէի մի անգամ և երկիցս զիշխանն Սիւնեաց զԳրգինոն, և դարձեալ երկայնամտեալ ի նա Աստուծոյ իբրև զմարդասէր՝ ներէր խնայելով, զի թերևս զղջացեալ գտցէ ժամ դարձի և ապաշխարութեան, և կեցցէ: Եւ իբրև ոչ զգաստացաւ, այլ բնաւ ամենևիմբ արհամարհեաց զճմարտութիւն և եղեալ անպատասխանի յաստուածային հարցմանն՝ ընկալաւ զաստակումն ամօթոյ իւրոյ զաստիս և զհանդերձելոցն: Եւ զօրքն Պարսից զկնի փախստէիցն Հայոց անցեալ երթային, յորոց և արս բազումս սպանին ի թուլացեալ մեղկացելոցն:

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի հանդերձ իւրովք գործակցօքն զգործ քաջութեանն վճարեալ Աստուծոյ զօրութեամբն՝ երթայր այնուհետև յանհոգս, որպէս Թևակից զօրուն Պարսից. և գունդք ամենայն զօրացն Շապուոյ և հայել ի նոսա լոկ ոչ իշխէին: Քանզի այնպէս արկեալ էր Աստուծոյ զահ և զերկիւղ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի ի վերայ զօրացն Պարսից, զի կարծէին, թէ ի հայեցաւածէ լոկ առն Մամիկոնենի և յարանցն որ ընդ նմայն էին՝ չզերծանիցին առանց վտանգի: Բայց ուխտապահ զօրացելոց արանցն, որք ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ յարձակեալք նահատակեցան ի ժամուն՝ երանելին Քոնթ Առաւելեան, և երանելին Ներս Յովսեպեան, և երանելին Ատգէն սեպուհն Վանանդացի, և երանելին Ղերպարզոս որ էր ազգաւ յոյն:

ԶԴ. Իսկ Սիւնեաց զօրուն Թափեալ զփորոտի իշխանին իւրանց յերկիր, վասն կարի զազրապէս հոտելոյն, և պատեալ եղիգամբ՝ առեալ գնացին ազգականք իւր և ծառայք յաշխարհն Սիւնեաց: Եւ զայն տեսեալ Սունեաց այրուծիոյն բովանդակի, քամակակոտոր խորտակմամբ ցրուեալք և քայքայեալք՝ ընդ այլ և այլ ճանապարհս գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Եւ Շապուհ պարսիկ գնդին զօրագլուխն

իբրև տեսանէր զքաղաքսնսն Սիւնի գնդին և զա-
 հաւոր զօրութիւն հակառակորդին Վանանայ Մա-
 սիկոնեանի՝ զմտաւ ածեալ յիշէր զանրնազգիմակայ
 զօրութիւնն, արամեռեալ զարհուրէր, և թէ զինչ
ստեղծէ՝ չիմանայր. զի ասէր. «Թէ ի կենդա-
 նութեանն այնպիսուոյ տան, որպէս Գգիհան էր,
 և այրընտիր գնդաւ յարթեալ գտաւ նա և որ
 ընդ նմայն էին, յաւերածով և այտոցիկ ձա-
 որ աստ են առ իս, և համարեալ առ ոչինչ Վա-
 հանայ, երեսուն վիսյն արամբք ի վերայ երկոց
 և չորից հազարաց յարձակեալ՝ խորտակեաց զա-
 մենեցունց գսիրոսս, և պատառեալ վեր և ի վայր
 զախչափ զօրաց բարձութիւն՝ զայնպիսի մեծա-
 մեծ գործեաց վնասս. իսկ այժմ հրալիսի վաստ-
 հութեամբ կարասցուք զայնպիսի քաջորեաց
 ունել զդէմ սակաւացեալքս: Այլ և զայս զմտաւ
 ածեալ երկնչիմ, մի գուցէ ըստ բարձեանոր
 իւրոյ իմաստութեանն, առաքեալ ի մերձակայ
 սահմանակից տեղեացս առ հայ մարդիկդ գտաւ-
 յին Սնձոտայ և կամ Փոփաց և Հաշտենից, և
 առեալ ի նոցանէ օգնականս, որպէս յիւրոց ազ-
 գականաց՝ չկարիցեմք և զապրումն անձանց, որ
 մնացեալքս եմք՝ գտանել այնուհետև: Այլ եկանք
 փութացնուք երթալ յոստանին Հայոց ի տեղիս,
 և ձեպաւ դեսպանօք զգացուցնուք արքայից ար-
 քայի: Վասն զի և նորա, թէ աստուածոց օգ-

Նութեամբն վճարեալ է զիւր գործն՝ ժամ է յոստանն դառնալոյ: Եւ այնուհետեւ թէ բուռն գնաւ, և կամ էւր իսկ գլխով՝ նա իշխէ որպէս և գտանէ առնել զուրի Հայոց գործոյս: Այլ ես դեռանգի գործոյն տեսչութիւնն իբրև գմտաւ ածեալ յիշեմ՝ ոչ գորեմ բնաւ խորհել ինչ և կամ իմանալ. զի թէպէտ և ոչ ինչ աւագ եմ ժամանակաւ, սակայն և ոչ երբէք յԱրեաց լուայ ի գորագլխաց, և կամ ես այժմու ժամանակաւ և կամ յանցեալ դարսնախի պատերազմողաց, եթէ տասն արամբ որ ի վերայ երկոց հազարաց այբրնախի արանց յարձակեալ և գայնապի գործեալ գործ՝ գնաց ինքն գերծեալ անվստա:

ՁԵ. Եւ զայս ամենայն գմտաւ ածեալ այսպէս Շապոյ՝ չուէր վազիւն ի գաւառն Բասենոյ, և եկեալ ի գիւղն, զոր Ալուարն կոչեն: Եւ մինչդեռ տարակուսեալ տանջէին խորհուրդք գնա յերկիւղէ գորագարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնեանի՝ եկեալ հասանէր յանկարծակի գետազան ի Պարսից, ոռնելով գոյժ չարաչար և նամականի բազում անողջոյն, զոր գրէր առ Շապուհ ի Պարսից աւագորերոյ, և յայլ իւրաքանչիւր ազգականաց և սիրերեաց, որք յանթիւ սատակ կոտորածէ Հեփթաղին գերծեալք էին: Եւ ընկալեալ Շապոյն գնամականին, և հատեալ ի վերայ ծանր և կարեւոր չարեաց, և գայնապի ահաւոր

զբեկուճն գաշխարհին Արեաց ծանուցեալ ի գրե-
լոցն՝ ի մեծ տրտմութիւն ապշութեան ընկղմեալ
զարհուրէր: Եւ կացեալ ժամանակս ինչ անխօսս,
իբրև թալկացեալ՝ ոչ ինչ բան կարէր հարցանել
զայրն թղթաբեր, և ոչ անձին զգալ: Եւ զգացեալ
յետ բազում ժամուց, որպէս յապշութենէ և ի
թմրութեանց, և կոչեցեալ զայրն՝ առանձինն
հարցանէր, թէ որպէս և կամ զիարդ սպառսպուռ
եհաս այնպիսի վախճան և կործանումն Արեաց
աշխարհին. և կամ ո՞ր կարացեալ զերծանել եբեր
զհամբաւ կոտորածին զայնչափ անթիւ բազմու-
թեան զօրացն բովանդակի, և կամ թէ զիարդ
արդեօք մեռաւ աստուածանման տէրն Պերոզ, և
կամ որպիսի մահու:

Եւ զեսպանին պատասխանի արարեալ ասէր,
թէ «Քո հարցանելդ պատշաճ և ի դէպ է, որպէս
ամենայն մարդ, որ կամի լսել ի պատգամաւո-
րացն զիրս պիտոյիցն և գտեղեկութիւնն. բայց
ինձ կարի ծանր է խօսել զվատ բանս, և տալ
զրոյց զայնպիսի չար աղէտից ի զերծելոց
փախստէիցն. և մանաւանդ որում ոք այնչափ
վնասուց և բեկման չէ պատճառ՝ բայց ինքն
աստուածանման տէրն Արեաց Պերոզ. և իբրև
ոչինչ առն ծառայի զաստուածոց ասել վատ ինչ՝
մահ է և կորուստ: Բայց վասն զի ի ժամուս
յաստուածոցն ցասմանէ վատ պատահումն եղև

տեսառնն Արեաց և բնաւի աշխարհին, և պատ-
ճառ ոչ ոք եղև այլ, բայց ինքն տէրն իւրում
անձինն և Արեաց՝ ասել զտեսեալսն և զլեւալսն
հարկ է, և չվճարի առանց ասելոյ: Նախ, մինչ-
դեռ այդրէն իսկ էր ի Վրկանի Պերոզ, և զօրա-
ժողով արարեալ յամենայն կողմանց, կամէր
խաղալ ի վերայ Հեփթաղին, խորհեալ առանձին
միայն, և ոչ զոք հարցանէր ի մարդկանէ զար-
ժանն և զանարժանն. բայց զայս ևեթ գիտէր
ամենայն գնդին մարդ, եթէ ընդ Հեփթաղին
կամի կռուել: Լքեալ և սրտաբեկեալ ամենայն
մարդ՝ տեսանել լոկ սիրով չկարէր զայրն Հեփ-
թաղ և կամ զանունն լոկ լսել, թող թէ կռուով
ընդդէմ Հեփթաղի երթալ և կամ յայտնի ելանել,
յիշելով զահ և զպաշարումն, զոր անցին ընդ
տէրն Արեաց և ընդ Պարսիկս: Եւ յայտնի աղա-
ղակէր ամենայն բերան. «Եթէ մահապարտ եմք,
և արքայից արքայ զմեզ սպանանել կամի՝ ինքն
իսկ աստէն սուր ի վերայ եղեալ հրամայեսցէ
սպանանել, քան եթէ սրով Հեփթաղին տայ կո-
րուսանել զԱրիս, որ գործ մինչև ցյաւիտեանս
զանձն և զԱրեաց աշխարհ վատանուն առնէ»:
Զսոյն բանս և ամենայն աւագանի դրանն խօ-
սէին առ միմեանս հանապազ, և մանաւանդ
սպարապետն Արեաց առաւել Վահրամ. զոր և
ճամարձակապէս յականջս Պերոզի բազում անգամ

հասուցեալ՝ և հրապարակուաւ բողոքէր: և նա ոչ լսէր ումեք, և ոչ զգայր և ոչ յիշէր ընաւ գաւառաջին թշնամանս խայտառականաց իւրոց, զոր եզիտ անձամբ և ամենայն Արեօք ի Հեփթաղէն: Դիմեալ ի վերայ աջնչափ բազմութեամբ Արեօք և անարեօք՝ գնաց. որք իբրև գմածապարս ի մահ; և ոչ իբրև զպատերազմողս ի կռուել երթային: Տային զրոյց ապրեալքն անտի և գնայեալ, թէ յորժամ մտնս հասաք անգր՝ առաքեաց ան Պերոզ Հեփթաղն, թէ ՎՊ ընդ իս ուխտ է երդմամբ, զրոզ և կնքով, թէ չկուռիմ ընդ քեզ. և սահմանս կարգեցաք, զորովք չիշխեսցուք թշնամութեամբ անցանել ան միմեանս: արդ՝ յիշեա՛ զուխտն և զնեղութեան պաշարումնն, յորմանէ սողորմեալ իմ արձակեցի զքեզ, և ոչ սպանի; և ի բաց դարձիր խնդաղութեամբ, և մի մեռանիր. ապա թէ ոչ լնես բանից իմոց՝ զիտն, զի կորուսանեմ զքեզ և զամենայն զանախաւան բազմութիւնդ, յոր դու յուսացեալ ես: Քանզի ես և արդարութիւն ուխտապահութեան ի միասին կուռիմք; և դու և ուխտազանցութեանն ստուրթիւն ի միասին էք. և արդ՝ դու ինձ զիտրդ կարեո՛ յաղթեալ: Եւ յուեալ Արեաց զբանսն Հեփթաղին՝ անէին ցՊերոզ, թէ Վնա արդար է, և մեք սուտ կուռիմք: Եւ Պերոզի սնտոկանդէս կարացեալ Արեաց անգամնէն՝ պատասխանի

արագ հազարաթեանք Հեղինազին և ասէ, թէ
 Եջայս բազմութիան գնդին, զոր որպէս տեսանեց՝
 կրտսեր ընդ ձեզ կուսիտ և կորոտանեմ, և կիւ
 սոխո գնող տեղեացոյ, ուր դու լինիս՝ կցել սոսմ,
 ուր ի ծագն և որ ի փունս, զոր հասին՝ լսումնս
 Եւ սոս անգգայութեանս պատին ոչ խանայց, թէ
 դիտեալք ծառայից իւրոց ընդց է գփանս, զոր
 վարեաց ի կորուստ անձին իւրոց և ամենայն
 Արեաց աշխարհին: Եւ հասեալք սոս միմեանս և
 հարեալք ի գրեմ՝ կարեալ ինքն ամենայն որդւոցք
 իւրոցք և աշխարհաւ: Եւ գերծեալք ի կործանս
 մանէն արք սակաւ, և հարեալք ի Վրկան՝ պատու
 մեցին ամենեցուն գամենայն անցս չարեացս
 այսոցիկ, և զամենայն արս աւագս և դայլ մարտ
 դինն ուր ի Վրկանին էին՝ փախուցին յԱտրեստ
 տան: Ինտարան արազին ի Վիրս սոս Հազարաթեան,
 և զիս աչաք սոս ձեզ արձակեցին, փախալ
 ժողովեց զձեզ սոս միմեանս, և դեսմեչ գնարոյ
 որով լինիցին ի միջի և ձեք անձինք և Արեաց
 աշխարհնս:

20. Եւ չաւեալ զայս ամենայն բանս Ծագեաց
 ի գետապանէն՝ պատասխանի տաւեալ տասց, թէ
 Ե՛մ և դգունդս զոր այժմ դու ընդ իտ տեսանեալ,
 թէպէտ և այդ լաւ չարեաց ճէր հասեալս իւրեւ
 բէաք պատահաւս զերծանելոյ ի գործոյս յորում
 եմքս: Վասն զի այնպէս զարեալեցուցեալ ասոյ-

չեցոյց և վատնեղեալ աշխատեաց զմեզ ապստամբն Վահան, որոյ իւր իրք և արարածք՝ չեն որպէս զայսր ժամանակի մարդկան, զոր մեր տեսեալ և գիտեմք, այլ իբրև գառաջին քաջացն, զոր ի վէպան պատմեն և լսեմք: Քանզի թնգ զայլ ժամանակաց զնորա և զարանցն որ ընդ նմա են յիշել զգործս և զաներկիւղութիւն, զոր իմ ե կամ այլ աւագորերոյ որ տեսեալ է, այլ յառաջ քան զաւուրս տասն՝ թուով երեսուն արամբ ոչ միայն ի վերայ այսր բազմութեան, որ այժմ աստ են և տեսանես, յարձակեալ կռուեցաւ, այլ աւելի ևս գնդաւ իշխանն Սիւնեաց Գրիհոզի իւր գաւառին այրնսիր ձիով աստ էր. և Վահան դէմ յանդիման այն երեսուն արամբ յարձակեալ ի վերայ, և նման արծուոյ, յորում ժամու ի կաքաւուց երամ սլանայցէ, իցէ զորսպանանիցէ և զայլ զամենեսեան ընդ ծերպս և ընդ սորս վիմաց տեղեաց ցրուիցէ՝ ըստ նմին օրինակի այսր անդր զայնչափ բազմութիւն զօրացն արկեալ վեր ի վայր ցրուեցին. սպանին և զսկայանման զայրն գրգիհոնն, և այլ բազումս կոտորեալ ի գնդէն՝ գնային ինքեանք անձեալք, չերկուցեալք բնաւ յումեքէ: Եւ արդ՝ ոչ անճանաչող և արհամարհոտ հպարտութեան Պերոզի հանեալ զայնպիսի որեար և զայսպիսի մեծ և զօգտակար զաշխարհ յԱրեաց ի ծառայութենէ.

զոր թէ այժմ գնյնպիսի գայր, որպէս և յառաջագոյն գ՛Վահանն գիտէի և այժմ քաջագոյն ևս գիտացի, և զնորուն զընկերսն որ առ նմա են, և մանաւանդ՝ զերիս եզբարսն սր ի Կամտարականն տոհմէն են, և հնարէի նուաճել և մեր առնել՝ որպէս մեծ մասն մխիթարութեան համարէի հասնելոյ ծանր բեկմանն ի վերայ Արեաց աշխարհին» :

Եւ խօսեցեալ զայս Միհրանեսանն Շապոյ և գեսպանին ընդ միմեանս՝ հրաման տային զօրուն, և ըստ կարի օր ըստ օրէ շուոցն ճեպեալք՝ հասանէին յաշխարհն Պարսից։ Բայց զկանայս Կամտարականացն թողեալ Շապոյ անդէն ի Բողբերդի՝ յանձն առնէր բերդակալին, ստէպ պատուիրելով՝ բազում զգուշութեամբ պահել և առաւելապէս սրբութեամբ, ըստ օրինի քրիստոնէից կարգի։ Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի լուեալ զայս ամենայն բանս և գիամբաւ՝ յԱստուծոյ այցելութիւն ընկենոյր և՛ զիրս համբաւոյն և զիւր գաշխարհիս Հայոց գպէատ և՛ գիսգողութիւն, որ գիտէն զիւրաքանչիւր ուրուք զպատշաճ և զօգուտ, և մատակարարէ ողորմութեամբ իւրով ըստ ողջախոտութեան խնդրողացն։ Եւ եկեալ հասանէր այնուհետև ի Վաղարշապատ քաղաք հանգերձ ողջախորհուրդ և աննենդ ուխտապահ նախարարօքն Հայոց. կանտարէր զսովորական ուխտս և զպատարագս ի սուրբ եկեղեց-

ւաջն կաթնորկէի, քոր հիմարկեալ նորագեաց
մեծազայծ առ շքեղութեամբ զհնացեալ գործ
նախնեացն իւրոց, քաջ գորախարն Հայոց Մամբ-
կոնեանն Վահան: Եւ թ սեղիս վիպարանայն
Նախ հարսեցանելով գորքատացն զպէտս՝ և սպա-
խեցեանց որախոցեալց զաւրանանային խնդու-
թեամբ: Եւ անտի շուեալ՝ յտունն թ Դուին
մտանէին, և դատարեալ անոր աւուրս՝ սպասէին
և ակն ունէին հրանանի առաջնորդութեանն
Քրիստոսի:

ՁԷ. Եւ լուեալ Հազարաւուրտոյ յաշխարհին
Վրաց զապանունն Պերոզի և զանթիւ կոտորած
բազմութեանն Պարսից՝ զգորնուրեալ տարակուսէր
յանն իւր, զնայ վաղժապիտ երթալ հասանել
յերկիրն Պարսից: Եւ հասեալ թ դուռն՝ ժողովէին
առ նմա մնացորդք Սրեաց աւագանւոյն, որունն
որդի և այլոյ եղբայր, ըստ զիւտից ազրերոց թ
ժամուն: Թորնուրդ թ մէջ առեալ, թէ զմ արժանի
թագաւորութեան նմանեցուցանել կարացեն: և
խորհեալ զայս թ բազում աւուրս՝ հաստատէին
միարանութեամբ զիրան թ վերայ Վաղարշու, որ
էր եղբայր թագաւորին Պերոզի, որպէս թ վերայ
առն բարերարի և հեզոյ: Եւ ժողովեալց ամենե-
քեան առ Վաղարշ՝ սկսանէր խօսել Հազարաւուրտ
և յայտնել նմա զխորհեալսն ամենեցուն, յիշե-
ցուցանելով նմա զանձնահաճութիւն և կամակո-

բուժիչն՝ զթագաւորին Պերոզի՝ «Սր բռնութեամբ
 միայն, ասէր, ըստ կամի, և թէ ընտել համարելով
 ինչ գործ և կամ խորհելով ընդ ումեք աննէր՝
 գործ ինչ և կամէր աննէր, և բռնաւոր կամաւոր
 բուժեամբ գործէր զինչ և կամէր: Որոց ելք
 անհարց գործ նորա իմաստիցն՝ ոչ միայն նորա
 անձինն՝ այլ ընդհանուր աշխարհիս Արեւաց բերին
 զկործանուած և զբեկուած: Եւ արդ՝ կամաւ յօժա-
 րեալ ամենեքեան մեք ընտելցաք զքեզ, որպէս
 քայլ քայլք և աշխարհաշէն; կանգնել քե և հաս-
 անանել զզայն թագաւորութեան աշխարհիս Արեւաց,
 ունել քե շէն գման մնացեալ Արեւաց աշխարհիս,
 և գայլ և՛ աշխարհն, որ ընդ թագաւորութեամբս
 այսուիկ հնազանդեալ են. քաղցրաբանութեամբ
 և սիրով անել ի հաւան զազգս, որ ընդդէմ և
 ապստամբ. ճանաչել զիւրաքանչիւր ոք յԱրեւաց
 և յանարեւաց ըստ իւրում արժանաւորութեան.
 Կիտել ընտրել կպիտանին և զանպիտանն. խորհել
 լնդ իմաստունն, սիրել զընկերասէրս, ասել և
 կորուսանել զնախանձոտս և զբանասրկուս. հայել
 յամենեանն, ճանաչել զբարեգործս, հատուցա-
 նել վաստակաւորաց զարժանի հատուցուննն վաս-
 տակոց իւրեանց»: Զայս ամենայն և զսոցին նման
 խորատա խօսեցեալ ընդ նմա և եղեալ վկայութիւնս՝
 բանակցուցանէին զնա ի գահու թագաւորութեանն
 Պարսից:

22. Խորհուրդ ի մէջ առեալ այնուհետև
 Հազարաւուխտոյ միաբանութեամբ աւազանւոյն
 յերկրորդումն աւուր թագաւորութեանն Վաղարշու՝
 խօսէր առաջի թագաւորին Վաղարշու և ասէր։
 «Պերոզ արքայից արքայ ձեր եղբայր, որպէս և
 դուք իսկ զիտէք, զի բունն և անձնակամ և ան-
 հաւան, և բազումք յարհամարհոտ նորա կամա-
 կորութենէն փախուցեալք են յԱրեաց թագաւո-
 րութենէ, որք շատ և ոչ սակաւ մասամբ փաստցին
 Արեաց աշխարհին։ Եւ նախ առաջին, որպէս մեծ
 աշխարհս Հայոց, որ և այսօր ի ձեր ծառայութենէ
 ի բաց կացեալ են. և այրն որ գաշխարհն ի բաց
 ունի ի ձէնջ՝ ի չճանաչելոյ գայր և զպիտանու-
 թիւն նորա, Պերոզ կորուսեալ եհան յԱրեաց
 ծառայութենէ գայր լաւ և զայնպիսի աշխարհ.
 և թէ որքան ինչ յայնմ առնէ փապք և հարուճն
 Արեաց աշխարհիս եղև՝ զիտեն ամենեքեան. բայց
 թուի թէ և ձեր լուեալ է զամենայն և տեղեակ
 էք։ Բայց աւելի Շապուհ-Միհրան, զոր դուք
 կարգեցէք՝ առ զնորա քաջութեան փորձ և զխրա-
 տու. և թէ հարցանէք և լսել կամիք՝ դոյն ինքն
 ասէ ձեզ»։

Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ զՄի-
 րան-Շապուհ զգործոյն Հայոց, թէ «Ձի՞նչ կարա-
 ցեր գործել գործ յաշխարհին Հայոց, և Վահա-
 նայ զի՞նչ միտք են և ոյժ, և որպէս կարաց

այսքան ամս զդէմ ունել Արեացս): [Աստուծոյ զօրութեամբն]: Եւ Միհրանայ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Արանց քաջ, զկուին զոր Հագարաւուխտ մեօք հանդերձ ընդ Վահանայ արար, և թէ Վահանայ իւր զօրքն բովանդակ անդ եղեալ էին՝ թուի թէ տանէր զյաղթութիւնն. այլ թէ պէտ և յաղթէաք մեք՝ զայս գիտեմ, զի անթիւ բազմութեան ի մէնջ կոտորած առնէին: Այլ ձեր թագ այնպէս արարին, զի գնդին Հայոց կէս, այրընտիր որեարն այլուր դիպեցան ի դործ: Սակայն սակաւ արամբք որպիսի ինչ փնաս արար՝ գիտէ ինքն Հագարաւուխտ և այլ պարսիկ որեար որ անդ էին աւագք: Իսկ յորժամ Հագարաւուխտ ի Վիրս գնաց և զիս անդէն զօրագլուխ եթոզ գնդին, և յայնմհետէ զինչ Վահան զմեզ աշխատ կալաւ կարի սակաւ արամբք,—զոր երբեմն թէ հարիւրօք ասեմ՝ չստեմ, և վկայեն ինձ դնդիս մերոյ աւագորեար որ անդ էին և այժմ աստ են,—կարի ծանր է ասել և անհաւատալի բանք, թէ այնքան սակաւուք դէմ յանդիման կռուել աներկիւղութեամբ, և զօր ամենայն ի զակչի վերայ գալ և մեծամեծ փնաս առնել: Բայց զմիոյ աւուր զործն ես իսկ յիշեմ որ անդ էի. սակայն նոր համարիմ և ի վեր քան զմարդկան իրս, թող թէ որ լսէ՝ զիմորդ կարէ հաւատալ: Քանզի թուով երեսուն արամբք ի վերայ երից հագարաց առն

յաներկիւզս յարձակեալ, և զաշխարհի որով վճարեալ, զոր ամենայն որ անդէն էին անտարժն ախոր յիշեն. թուի թէ երկիւզ գործոցն չեղանէ ի մտաց: Ձի և ոչ ինչ այլ իմիք նման չէին այն նորոգ իրք, բայց եթէ յորժամ ժիր մշակք քաջ սուր մանգաղաւ և գերանգեաւ զիստ հարկանդցեն, և բազում որայս մօտ ի մօտ ալ միմեանս կուտեալ թողուցուն, և ինքեանք ուրախակցցնժութեամբ աննոց յիւրաքանչիւր տունս գնայցեն. ստոյգ ըստ այնմ օրինակի յարձակեալք ի վերայ Միհրանայ այնքան արամբք՝ հերձին վեր ի վայր գրովանդակ գունդն, և շատ լաւ որեաք կտորեցին: Եւ զանաւոր այրն զԳրիհոն զՍիւնեաց տէրն սպանին. զոր յիմ միտս այսպէս ասէի, թէ լոկ Գրիհոն սիրայն ինքն տաան արամբ յիւր գնդէն պատահէր այնչափ պոն՝ այն միայն առնէր. և զաշխարհի այր և քայլ ականաւոր և քաջ արս ի պարսիկ մարդկանէ հանին ընդ սուր. և ինքեանք ոչ ինչ խոյս տուեալ ի բաց վարեցին զձիանս իւրեանց, այլ մօտ ի մեզ թևակից երթային յաննոգս ի բազում ժամս: Եւ ի մեր գնդէն ոչ ուրուք իշխեցեալ հայել ի նոսա. վառն զի աստուածք, և ոչ մարդիկ կարծեցեալ պակնեցուն թուէին մեզ: Վասն որոյ թէպէտ և առաջի ձեր յանդգնութիւն թուին բանքս իմ՝ պակայն յաղագս կարծեաց ժամուս համարձակիմ արեի,

դի քաղցրապահին Հայոց զմեծաբնին. և դոգրուան
 դայն գուք իսկ քաղ դիտէք. քայց արնն Վահանն
 և այլ որեւորն որ չնդ նեւս են, և այսօր խաղա-
 փութեամբ ի ձեզ ծառայութեան էին՝ սե՛ծ սեան
 քարույ և միջիթարութեան կարևոր հատերոյ
 պրականութեանս մերոյ համարէի գիտնն զայն: Այ
 յարժամ Հայք այնպիսի որեւոր մեր էին՝ Վիգօ
 և Աղուանք շիջիւէին քնաւ թփարել գանձինս և
 այրադգաւորնս ինչ խորնել»:

Եւ լուեալ զայսպիսի կարգեալ քանս թաղա-
 ւորին Վազարշու ի Միճրանայ և Հագարաւուխատչո
 և այլ ստե՛նայն Արեւաց սուպանուոյն՝ միտարան
 ստե՛նեքեան գառացեալն ի Միճրանայ քովէին,
 թէ արգարե որպէս են իսկ՝ նոյնպէս սուպեր
 յաւարար իմաստութեամբ գարգարն: Եւ վարժա-
 դակի և փութով գնիխոր գ՛նչնասարատ, գայր նեզ
 և զմտացի և աշխարհաշէն, քաղում աչքընտիր
 արամբք ի Հայս արձակէին: Պատուիրէր նմա
 ինքն իսկ թագաւորն, այլ ևս առաւել երգարար-
 ձութեամբ Հագարաւուխատ և այլ դրանն սուպանին,
 թէ «Ե՛րթ ի Հայս, և որ ինչ օրինակաւ և է՛
 ստե՛նայն քաղցրութեամբ և սիրով քաա կամացն
 Վահանայ և նորուն ընկերակցացն՝ նուածեալ գո-
 բեարն և յԱրեւաց ի ծառայութիւն ան՝ Բայց գրեջ
 լեր նախ ժողովել առ քեզ զայրուծին Ատրպատա-
 կանի որ մօտ ի Հայս իցեն, և զայրուծին Հեր և

Զարաւանդ գաւառի. մի գուցէ յղեալ քո առ Վահան, և նա պատճառանօք քաղցր խօսելով ընդ քեզ՝ խարիցէ զքեզ և ֆնաս ինչ առնիցէ: Վասն զի այրն ինքն քաջ է և բազմամիտ է. քանզի և ցայժմ ոչ այնքան գայնպիսի գործեան վճարեաց նա և որք ընդ նմա էին՝ լոկ քաջութեամբ. այլ դու քաջ պատրաստեալիր: Բայց թուի թէ արդ Վահան չխորհի զայդպիսի ինչ. զի զայդ գործ, զոր համարձակեցաւ Վահան գործել և որք ընդ նմայն էին՝ յանճանաչողութենէ Պերոզի զմարդկութիւնն, ըստ հպարտ և անճնական բարուցն իւրոց, և չկարացեալ Վահանայ և մարդկանն որ միաբանեցան ընդ նմա, տանել արհամարհանաց, դնելով զանձինս ի մահ՝ զիմեցին առնել զայսպիսի իրս առ հարկի՝: Եւ խօսեալ զայս ամենայն բանս տեսուն Արեաց Վաղարշու և ամենայն աւագանւոյն ընդ Վչնասպղատայ Նիխորոյ, և հրաժարեալ զնա արձակեցին ի Հայս:

2/Թ. Եւ եկեալ Նիխոր յաշխարհն Հայոց՝ ոչ իշխեաց միջամխել ի Հայոց տեղիսս, այլ դադարեալ ի գաւառին որ կոչէր Հեր, ի գետոն որում անուն էր Նուարսակ, առաքեաց նա պատգամաւորս առ Մամիկոնեանն Վահան զՇապուհ խորհրդեան դպիր և զՄիհր-Վչնասպ Ճուարշացի, որովք տայր զիտել նմա զիրս գալոյն իւրոյ ի Հայս, և թէ ճշրովարտակ ունիմ առ ձեզ ի թագաւորէն Վաղարշու՝ նուաճել զձեզ խաղաղութեամբ, և

զամենայն աւագորերոյ որ յԱրիս են՝ պատգամ
 ունիմ առ ձեզ. արդ՝ արիք եկայք և լուարնութ-
 և որպէս է ձեզ հաճոյ և խորհիք՝ ընտրեցէք որ
 բարին է»:

Եւ տեսեալ Վահանայ Մամիկոնէի զպատ-
 գամաւորսն Նիխորոյ, և լուեալ զայս ամենայն
 բանս պատգամին ի նոցանէն՝ ժողովէր առ ինքն
 զամենայն հաւատարիմ ուխտապահացն գունդ,
 զնախարարս և զազատս և զամենայն այրևծիոյ-
 և հրամայէր Մամիկոնեանն Վահան եկելոցն ի
 Նիխորոյ՝ ասել առաջի ամենեցուն զբանս թա-
 գաւորին Վաղարշու և զբանս ամենայն Արեաց
 աւագանւոյն: Եւ տուեալ լսել Մամիկոնենին
 Վահանայ ամենայն Հայորերոյն միահամուռ
 զպատգամն Նիխորոյ՝ ասէր ցպատգամաւորսն Պար-
 սից՝ առ վաղիւն առնել նոցա պատասխանի:

Եւ ժողովեալ ի վաղիւն ամենայն Հայորե-
 րոյն առ Մամիկոնեանն Վահան, և խորհեալ նախ
 ընդ միմեանս զվաղնջուց զպէտս և զինդիր
 իրացն, եկեալ և պատգամաւորացն Նիխորոյ
 յատեանն՝ սկսաւ խօսել Մամիկոնեանն և առնել
 պատասխանի բանիցն Նիխորոյ. «Եւ մեր ապրս-
 տամբութեան իրացն, և յայսպիսի կարևոր և
 մահաբեր գործ տալ զանձինս՝ բազում են բանք
 և կարևոր. և չէ հնար գրով վճարել և կամ պատ-
 գամաւ, բայց եթէ յանդիման խօսել ընդ նմա՝

որ Արեւիկայ տէրն է, և ընդ ձեզ՝ որ դրանն աւազանի էք: Բայց երիս բանս ասեմ ձեզ, որ թէ այս երկից բանիցս պատասխանի առնէ ինձ, որպէս ես կամիմ և ամենեքեան սորա որ ասալէն իսկ են, և կարէ զայս երիս խնդիրս տալ մեզ զբով և կնքով թաղաւորին՝ զամենայն զոր ինչ ասէք, զպատեհն և զարժանն՝ առնեմք, և բանի ձերոյ լսեմք՝ որպէս և նախնիքն մեր լուան: Քանզի ոչ իմ բանքս, զոր խօսիմս ես ընդ ձեզ այժմս, այլ նոցա ամենեցուն, աւագի և կրասերոյ, որ այժմ ձեր առաջի են. և ոչ եթէ այսօր ինչ խորհեալ և կամ իմացեալ է մեր զբանս զայս, այլ յաւուր, յորում տուաք զանձինս ի մահ՝ նախ զայս երիս ընտրութիւնս խորհեալ եղաք այր ամենայն առաջի: Եթէ յանձն առցեն Պարսիկք թողացուցանել մեզ զայս երիս իրս՝ ծառայեսցուք նոցա որպէս զբնիկ և զհաւատարիմ ծառայս. և եթէ ոչ հաւանին յանձն առնուլ, և խստանան՝ ելցուք ըստ աշխարհ և կորիցուք և խնդութեամբ մեռցուք, այլ Պարսկի առն երկիր ոչ պագցուք:

«Եւ է մին յերկիցն՝ նախ և առաջին խնդիրս այս կարևոր և պիտանի. եթէ զհայրենի և զբնիկ օրէնս մեր ի մեզ թողուք, և զՀայ այր զոք մի՛ մոզ ոչ առնէք, և ումեք յաղագս մոզութեան զահ և պատիւ չտայք, և զկրակարանս յաշխար-

հէս Հայոց ի բաց տանիք, և զեկեղեցւոյ թշնամանս յաղտեղի և յանպիտան մարդկանէ, որ ցայժմ լինէր, յայսմ հետէ մեզ շտայք տեսանել. և քրիստոնեայ մարդկան և քահանայից զկարգ և զպաշտօնն քրիստոնէութեան համարձակութեամբ և աներկիւղ տայք պաշտել՝ ուր և կամին. ապա բարի է, և առաջին խնդիրն մեր այդ է:

«Եւ երկրորդ խնդիրն այս է, թէ զմարդ ոչ իշխանաբար ճանաչէք, այլ իրաւաբար գիտել զլաւն և զվատթարն, ընտրել զպիտանին և զանպիտանն, իմանալ գտոհմիկն և զանտոհմիկն, ունել առ լաւն և պատուականս՝ զքաջն և զօգտակարն, արհամարհել և առ ոչինչ համարել զվատն և զանպիտանն. սիրել զվաստակաւորան և ատել զանվաստակն, ունել ի մօտ զիմաստունս և խորհուրդս առնել, և զանմիտն ոչ մօտեցուցանել, այլ և ի հրապարակէ ևս հալածել: Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս լինի՝ ամենայն իրք Արեաց աշխարհիս աջող լինի և անսխալ. ապա եթէ զընդդէմն սիրէք, որպէս և ցայժմ, և ոչ զդէպսն՝ և զործքն այդպէս ընդդէմ լինին, որպէս և եղենդ իսկ, և տեսէք:

«Եւ երրորդ խնդիր մեր այս է. որ տէրն է Արեաց և աշխարհի թագաւոր՝ կամիմք, զի ինքն տեսցէ իւրովք աչօք, և ինքն լուիցցէ իւրովք սկանջօք, և ինքն գիտասցէ և ինքն խօսեսցի:

իւրով բերանով. և մի այլոյ աչօք տեսցէ և այլոյ ականջօք լուհցէ և այլովք հանապազ գիտասցէ զմարդ լաւ և զանլաւ, և այլոյ բերանով խօսեսցի զպէտան: Յաղագս որոյ չլինի ուղիղ հայեցուածն, և ոչ արդար լսողութիւնն. այլ յովով սուտ խօսքն ճանաչին և հրամանքն ընդունայնք, և բնաւ այլ ընդ այլոյ լինի իմաստն ամենայն: Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս լինի՝ կործանեալ ամենայն վաստակք՝ ծառայիւքն կորնչին, և ոչ կարէ կալ աշխարհ և ի նմա բնակեալք անշարժ և հաստատուն: Բայց թագաւոր, որ իւրովք առողջ աչօքն հայի և աննախանձ լսողութեամբ լսէ և արդար բանիւ խօսի ընդ իւր ծառայս՝ կենդանացեալ ծառայքն՝ չյագին վաստակով, այլ յաւելեալ ի վաստակն՝ օր քան զօր աճեցուցանել ջանան զբարին: Այսպէս աշխարհ շինի, և տէրն շքեղացեալ պայծառանայ հանապազ:

«Արդ՝ եթէ զայդ այդպէս կարէք խոստանալ, գիտատացեալսն գրով և կնքով հաստատեալ տայք ցմեզ՝ ապա կոչեան, և զամբ կամաւ և լսեմք բանից ձերոց, և հրամանի թագաւորին հաւանիմք զոր ինչ ասէ: Ապա եթէ զայս երկու խնդիրս ոչ կարէք տալ մեզ, և գիտէք թէ չէ հնար՝ որպէս եղեալ մեզ մահ առաջի՝ պատրաստ եմք մեռանել, այլ ծառայութիւն առնել Արեաց տեառն չկարեմք: Եւ այլ բանք, որ ինչ են, թէ ինձ

լինի գալ՝ ինձէն իսկ խօսիմ ընդ նմա, ապա թէ ոչ լինի դէպ գալ՝ մնասցէ բանն և իրքն»:

Ղ. Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ ընդ Շապհոյ խորհրդեան դպրի և ընդ Միհր-Վշնասպայ Ճուարշացոյ՝ յուղարկեաց զնոսա. առաքեաց և Մամիկոնեանն Վահան ընդ պատգամաւորսն Նիխորոյ և յիւր ուխտակցացն զՅաշկուր Արծրունի և զՍահակ Կամսարականն, զԵրանելոյ զԱրշաւրայ զորդի, և զՎասաուրտ Կարքային, և զԱռաւան Աղբերկացի և զՊաճոկ ի Մարդպետական գնդէն: Եւ հրաժարեալ զամենեւեան զնոսա Մամիկոնենին Վահանայ՝ արձակէր խաղաղութեամբ առ Նիխոր:

Եւ երթեալ նոցա առ Նիխոր ի գաւառն ի Հեր, և տեսեալ Նիխորոյ զՀայերն, որ չոքան առ նա ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ ամենայօժար սրտիւ խնդութեամբ ուրախացաւ: Եւ հրաման տուեալ ընթրեացն՝ ընկալաւ զնոսա բազում գոհութեամբ և յոյժ սիրով, յիշելով հանապաղ ըստ ամենայն բաժակի զքաջ Մամիկոնեանն Վահան. և կատարեալ զուրախալից ընթրիսն՝ գնային յիւրաքանչիւր վանս: Եւ ընդ առաւօտն ժողովեցան ամենայն ատեանն Պարսկաց առաջի Նիխորոյ, և աստուածուրաց մարդիկն որ անդ էին. եկեալ և պատգամաւորքն որ ի Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին, Շապուհ և Միհր-

Վշնաստան, և հայ նախարարքն և այլ արքն ի Մամիկոնենէն Վահանայ որ ընդ նոսա էին: Եւ տուեալ զպատգամն Մամիկոնեանն Վահանայ՝ Շապհոյ և Միհր-Վշնասպայ առաջի ամենայն ատենին յայտնապէս: Եւ լուեալ Նիխորոյ զամենայն զբանսն և զխօսս Մամիկոնենին Վահանայ, և խնդալից եղեալ՝ ասաց առաջի ամենեցուն, թէ «Ամենայն բանքդ այդ և պատգամդ զոր յղեալ է Վահանայ՝ արդարև աստուածոց արժանի. քանզի որպէս անմեղ են մարդիկն այն, զորս բռնի տաբաւ Պերոզն և Հեփթաղին կոտորել ետ, և զամենայն զարիւնն զայն աստուածքն ի Պերոզի գլխոյն խնդրելոց են՝ նոյնպէս անվնաս է Վահանն յամենայն իւր իրքս, զոր խորհեցաւ և գործեաց. զի ի բռնութենէ չարութեանն Պերոզի գործեաց, և ոչ իւրով կամաւ: Եւ ես մինչև ցայսօր չէի մխիթարեալ ի մեծ բեկմանէն որ եհաս Արեաց աշխարհին. բայց այդ լուր ուրախացուցեալ մխիթարեաց զիս այսօր: Բայց տացեն աստուածքն և զօրն տեսանել, որ Վահան յիմ ձեռն նուաճեալ՝ Արեաց ի ծառայութիւն հնազանդի»:

Եւ խօսեցեալ զայս այսպէս Նիխորոյ առաջի ամենայն ատենին, և լուեալ զայս ուխտապահ նախարարացն Հայոց և այլ արանց, որ եկեալ էին ի Վահանայ Մամիկոնենէ՝ տային փառս Աստուծոյ, յորոյ ձեռս են սիրտք իշխանաց, և որք

պէս ինքն կամի՝ տայ բարբառել նոցա: Կոչէր այնուհետեւ վարդապետի Նիխոր գնոցն պատգամաւարա, զՃապրուհ խորհրդեան դպիր և զՄիհր-Վշնատայ Առաքաղացի, և գրէր նաեւակ տն Մամիկոնեանն Վահան օրինակ գայս.

«Լուայ, ասէ, գամենայն զխօսեցեալսն քո ի պատգամաւորացն, զոր ես առաքեցի առ քեզ. և գրեցի բովանդակ գնոցն բանս քո ի նամակիրդ, ծանուցանել քեզ, թէ արդարեւ խօսեցան ընդ ին գամենայն, և լուայ: Արդ՝ արի եկ առ ին վատսն հոլթեաւար, և գամենայն խնդիրս քո, զոր ի ձեռն գոցա յրեցեր առ իս, և այլ ինչ զոր դու ասես՝ ուխտեալ է Սրեայ տեառնն և ամենայն Արեայ ակազանուոյն՝ տայ լիով և կատարել. և գրէր և որ ընդ քեզ են, որպէս քո կամք են՝ Արեայ տէրն շքեղ առնէ և արձակէ ի Հայոս»:

Եւ գմախարարան որ եկեալ էին ի Մամիկոնեանն Վահանայ՝ սիրով ընդպրեալ Նիխորայ և պատուեալ՝ արձակէր ընդ պատգամաւորս իւր առ Մամիկոնեանն Վահան. մեծաւ պատուիրելով յանձնէր նոցա՝ վարդապետի և անյապաղ ամել զՄամիկոնեանն Վահան. և հրաժարեալ գնոսն Նիխորոյ՝ արձակէր սիրով: Եւ տեսեալ գոյն աստուածուրաց խաբեբայիցն, որք ի միաբանութեան Պարսկացն էին, թէ որպէս յազատամբացն եկեալ Հայք ի Նիխորոյ պատուեալք և մեծարեցան

ի Պարսկացն, և ինքեանք արհամարհեալք են իբրև զանպիտանս՝ դարձեալք լի ամօթով յերկիր կործանէին: Եւ տեսեալ զայն ուխտապահ նախարարացն Հայոց և այլոցն որ ընդ նոսա էին՝ ակն արկեալ ցուցանէին միմեանց զկորանս նոցա: Իսկ մի ոմն ի յուխտապահացն ասէ ցնոսա. «Զի եթէ լոկ ի բանիցն խօսելոյ ընդ մեզ սիրով Նիխորոյ գձեօք այդպէս ամպ մթազին և շափառուկ անկաւ, և չերևիք ի գետնոյդ, իսկ յորժամ շնորհեսցէ Քրիստոս, և տեսանիցէք փառաւորեալ զՄամիկոնեանն Վահան և զայլ ուխտապահսն որ ընդ նմա են փառօքն, զոր տալոց է Քրիստոս՝ խորտակիցիք իսկ արդեօք և հեղձանիցիք. այլ ի մեծի աւուր յանշէջ գեհեկնին զի՛նչ արդեօք գործիցէք հէքքդ և թշուառականքդ»:

Եւ զայս ասացեալ առն՝ գնային ընդ պատգամաւորսն Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան: Եւ հասեալ պատգամաւորացն Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան և մատուցեալ զնամակն Նիխորոյ, և յայնմանէ զիտաց ի գրելոցն, թէ լուեալ տեղեկացաւ Նիխոր ի պատգամաւորացն զամենայն յղեալսն իւր առ նա, և ոչ էր բան յամենայն խօսիցն Մամիկոնեանին Վահանայ՝ զոր թէ չէր թուեալ Նիխորոյ: Ի պատգամաւորացն տեղեկացեալ ծանեաւ և զայն, թէ որպէս ինդուլթեամբ և սիրով ընկալեալ զնախարարսն

մեծարեաց Նիխոր. պատմեցին և զչարաչար կորանս ուրացողացն ջոկոյ, և թէ որպէս կարի և փութով գերթս քո խնդրէ փափաքելով. զոր և պատգամաւորացն Նիխորոյ ստիպով հաւանեցուցանէին զնա երթալ:

ՂԱ. Եւ չուեալ այնուհետև զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի ամենայն ուխտապահ նախարարօք հանդերձ և այլ բազում և կազմ գնդաւ. սրոց լուեալ գուխտիւք զխնդիրն ի Նիխորոյ Մամիկոնեանն Վահանայ՝ կամաւ և ցնծալից սրտիւ երթային առ նմա: Եւ եկեալ Մամիկոնեանն Վահան ի գաւառն որ կոչի Արտազ, ի գետոն որ անուանեն Եղինդ՝ դադարէր անդ ինքն և ամենայն գունդքն որ էին ընդ նմա. և առաքէր առ Նիխոր և զիւր եկն տայր գիտել նմա: Եւ ասէր ցՆիխոր Մամիկոնեանն Վահան. «Արդ՝ եթէ թուի քեզ զալ իմ և տեսանել զքեզ՝ տո՛ւր ածել առ իս արս սուագս Արիս և յականաւոր տոհմաց, որ եկեալ կացցեն աստ առ իմ որեար, մինչև եկեալ ես տեսից զքեզ, և խօսեցեալ իմ և քո ընդ միմեանս՝ լուիցուք ի միմեանց՝ զոր ինչ ի դէպն թուի մեզ առնել»: Եւ Նիխորոյ լուեալ զեկն և զկամս խնդրոյն Մամիկոնենին Վահանայ՝ վաղվաղակի տայր տանել ցկամսարականն տէրն Շիրակայ Ներսէնն զԲագէ զԱտրպայական շահապ և զՎեհ-Վեհնամ զՀայոց հազարա-

պեա, և զՆերսիսյացուն զՄիհրանայ քեզրայր, և
 Երնգ ևս այր այլ ականգ Պարսիկա: Եւ Մամիկո-
 նենին. Վահանայ տեանայ գաւազարեալն զոր
 առաքեալ էր Նիխորոյ՝ ընդունէր զնոսա խնորու-
 թեամբ. և ի միասին ուրախացեալք այն օր՝ ի
 վաղիւն թորոյր զութեանն զնոսա առ իւր
 հաւատարիմ արս. որոց հրաման տայր՝ պատուել
 զնոսա արժանաւորապէս և զգուշանալ. և ինքն
 չուեալ զնգաւ և հազմութեամբ զնոցր առ Նի-
 խոր: Մերձեալք ի գիւղն ուր Նիխոր էր՝ հրա-
 մայէր զօրուն որ ընգ նմա էին՝ վառել ըստ
 օրինի պատրաստութեան պատերազմի. որք ընգ
 չեղ ի Մամիկոնենէն Վահանայ զհրամանն՝ պատ-
 րաստեալք յամենայնի կազմ ցուցանէին նմա
 զանձինս: Տայր հրաման Մամիկոնեանն Վահան
 հնչեցուցանել զփոյան պատերազմեանս. և ի
 սաստկութենէ փոյոցն ձայնից հնչեալ երկիրն
 թնփէր. յորմանէ զարեւրեալք արք զօրուն Նի-
 խորոյ՝ կարծեցին, թէ խաբէութեամբ ի վնասել
 զնոսա եկն Մամիկոնեանն Վահան, և ոչ սիրով
 ի նուանումն խաղաղութեան:

Եւ Նիխոր առաքեալ ընգ առաջ նորա արս
 աւագս՝ տայր ասել զՄամիկոնեանն Վահան, եթէ
 «Ոչ ըստ կարգի Արեաց առնես զու զայդ, այլ
 նորոգ իրօք այլ իմն ձեանաս. յորում յառմ հետէ
 քեզ կարի զԱրեաց զկարգն պարտ է ունել և

հաւանել. քանզի ի չուի՝ փոզով յԱրեաց բանակ սպարապետն միայն Արեաց իշխէ մտանել, և այլ ոք զայդ համարձակութիւն ի Պարսիկս ոչ ոք իշխէ առնել»։ Եւ Մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի տուեալ Նիխորոյ՝ ասէր. «Նախ արն գիս Արեաց տեառն ծառայ, ապա և առանց ի քէն իսկ ուսանելոյ՝ թուի թէ և ես իսկ գիտեմ զԱրեաց աշխարհի զկարգ և զարժանն. մի թուեսցի քեզ հաշուել զիս կարի մոռացկոտ. քանզի և ոչ բազում ինչ ամօք գնացեալ եմ ի ձէնջ»։

Եւ զայս բանս այսպէս ի ձեռն պատգամաւորի խօսեցեալ Մամիկոնենին Վահանայ ընդ Նիխորոյ՝ ապա ինքն իսկ եկեալ տեսանէր զնա յարտնի ժամու. վասն զի ընդ ծագել արևուն եկն Մամիկոնեանն առ Նիխոր։ Եւ Նիխորոյ տեսեալ զՄամիկոնեանն Վահան և զայլ նախարարսն զուխտակիցսն ընդ նմա՝ ցնծալից ուրախութեամբ բազում ժամս ընկալեալ ի գիրկս իւր՝ ողջունէր ենա, տայր և զողջոյն զԱրեաց տեառնն Վաղարշու և զամենայն աւագանւոյն. մի բատ միոջէ յանուանէ ողջունէր և գեկեալ նախարարսն Մամիկոնենին Վահանայ՝ յոյժ սիրով, նոյնպէս զամենայն արս գնդին, զաւագս և զկրտսերս։ Եւ լուեալ Մամիկոնենին Վահանայ զողջոյն Արեաց տեսանն և զողջոյն ամենեցունց դրանն աւա-

գանւոյն՝ շնորհակալութեամբ գոհանայր երկրպագելով և խնդալից ուրախութեամբ ընդունէր: Եւ հրաման տուեալ Նիխորոյ՝ զամենայն արս զօրուն Վահանայ Մամիկոնենի ի ներքս թողուլ, նոյնպէս և աւագ Պարսիկ որերոյ ի ներքս կալ յատենին հրամայէր: Եւ կատարեալ զամենայն ատացեալք Նիխորոյ, և լցեալ ամենայն ատեանն արամբք որ ընդ Մամիկոնենին Վահանայ էին, և այլ Պարսիկ որերով՝ սկսանէր խօսել Նիխոր ընդ Մամիկոնենին Վահանայ և ստէր.

«Թէպէտ և աշխարհակցութեան ընութեամբ չես կեցեալ ընդ իս, այլ ըստ բազում անգամ տեսանելոյ զքեզ ի դրան և լսելոյ յաշխարհի մարդկանէ, ի Հայոյ և ի Պարսկէ, ոչ յանճանաչող և յանպիտան մարդկանէ, այլ ի լաւ և ի հայեցող և յիմաստուն որերոյ, զոր այժմ յայտնապէս փորձիւ ի միտ առեալ գիտացաք ամենեքեան. զի գործ պատերազմի որպէս քաջութեամբ՝ նոյնպէս ևս առաւել խոհականութեամբ և իմաստիւք վճարի. որպէս և դու զերկոսեանն զայդ ի քում անձին լիով ետուր տեսանել ամենայն Արեաց աշխարհի և ճանաչել: Քանզի զքաջութիւն ցուցեր սակաւ արամբք. քանզի ցանկ կաս կռուելով սակաւուք ընդ բազումս, և մեծամեծ զայդպիսի վնասանի առնելով և աշխատունելով: Եւ զիմաստութիւն յայտ արարեր՝ զի-

տելով զժամ կռուոյն և զտեղի տալոյ, և ամլասս զգոռնդն ի միջի ունելոյ, և միւսում ևս ժամու գործոյ պատրաստ լինել և չերկնչել: Զի եթէ ոչ երկու այդ իրք ի քեզ լի եղեալ էին՝ զիւրդ հնար լինէր քեզ այդչափ կարի սակաւ և թուով արամբք կալ ընդդէմ այնչափ անթիւ բազմութեան պատերազմող որերոյ, և երբեմն մեծապէս յաղթել, և երբեմն զարհուրեցուցանել և աշխատել: Յաղագս որոյ զմտաւ ածեալ իմ դքս այդպիսի արարուած և զմտաւորութիւն՝ կարի քաջ ճանաչեմ զամենայն պատասխանիս, զոր առնելոց ես դու մեզ ամենայն բանի, զոր լսես ի մէնջ: Վասն զի թէ զապստամբութենէդ քումմէ հարցանեմք, թէ զիւրդ իշխեցեր խորհել, թող թէ և առնել՝ պատասխանի տուեալ ասես, թէ չճանաչողութիւնն Պերոզի և ի յետասհարութիւն բռնադատեաց զիս մեռանել. որ զժառայութիւնն և զվաստակ որպէս զաստուած խնդրէր, և զվաստակոյն զհատուցումն առնել՝ և ոչ իբրև զմի յանմիտ մարդկանէ խորհէր հատուցանել: Զի քաջի առն քան զբազում ժամս հարանօք կեցեալ՝ շատ լաւ է մի օր ծանուցանել զլաւութիւն անձին և մեռանել: Եւ ոչ ոք յԱրեաց կարէ քեզ մեղադիր լինել՝ խորհել քեզ այդպէս խորհուրդ և առնել, ոչ որ այժմ Արեաց տէրն է, և ոչ աւադանի դրանն, որ գամ մի ի միջի են, և դու զիտես:

Վասն զի Պերոզ արքայից արքայ իբրև իւրում անձինն և որդւոց չմարթաց հոգ տանել՝ բարի ծառայի առ նա լաւ ինչ զիմրդ կարէր խորհել և առնել: Զի գայդ գործ, զոր դու գործեցեր՝ բայց զի չկարէր ոք և զի չիշխէր գործել յայնժամ. այլ ամենայն ծառայ այր, տեսանելով զնորա ստամբակութեանն զանչափութիւն՝ գամենայն օր խորհէր առնել, և չկարացեալ մեռանել՝ կասէր»:

«Բայց քո և արանց որ ընդ քեզ եղեն միաբան, առ ոչինչ համարեալ զմահ անձին՝ դիմեցին յիրսդ քաջաբար. և որ մեռան ի ձէնջ՝ ի Պերոզի յամբարտաւանութենէն խնդրեն աստուածք զարիւնն զայն, և որք ապրելդ կարացայք և ի միջի լինել՝ անպարտ էք և անգնաս էք: Վասն զի որ այժմ Արեաց տէրն է և ամենայն աւագանին՝ գայդ ևեթ խօսին հանապազ, և անմիտիթար ողբան և տրտմին, յիշելով զՊերոզի զանհաւան և զամբարհաւաճ զբարսն, զոր ոչ ունէր նման մարդոյ, այլ նման չար և վայրենի գազանի: Որ կորոյս զինքն և զամենայն Արեաց աշխարհի զոյժ և զզօրութիւն, և զթագաւորութիւն մի մեծ և զազատ ի ծառայութիւն ետ չեփթազին. յորմէ ի դառն ծառայութենէ, մինչ կենդանի է Արեաց աշխարհն՝ զերծանել ոչ կարէ: Բայց դու թէ հաւանեալ նուաճիս, և ընիկ քո

Նախնեացն տեսան ծառայութիւն տանես, և որ ինչ վատթարն եղև ի մէնջ և ի ձէնջ՝ մոռանաս և ի բաց թողուս, զայս տանես իմով միջնորդութեամբ՝ դու աստէն ի Հայս կաս, մինչև թագաւորն կնքէ և տայ բերել առ քեզ. և եկեալ բարեաւ առ տէրն Արեաց, զամենայն որ ինչ բարի և արժան է, և՛ քում անձինդ և որում դու կամիս՝ տայ սիրով և կամաւ և կատարէ»:

ՂԲ. Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Նիխորոյ յատենին ընդ Մամիկոնենին Վահանայ և ընդ ուխտակից նախարարսն Հայոց որ ընդ նմա էին, և լուեալ Մամիկոնենին Վահանայ՝ տայր պատասխանի բանիցն Նիխորոյ և ասէր. «Աստուծոյ հաշտութիւն յորժամ է ընդ աշխարհի՛ յառաջահայեաց և իմացող մտաց դիւրին է անաշխատ ճանաչել: Յորժամ զիշխանո բարեսէրս տայ և լաւածանօթս և աշխարհաշէնս՝ անդէն և անդ արժան է նուազամտին գիտել զբարերարութեանն Աստուծոյ այցելութիւն, զոր սիրելոց է յաշխարհ և նորոգելոց, որպէս և այժմս ինձ երևի և ամենեցուն: Զի զտէրն Արեաց իմ չև ևս է տեսեալ. բայց կամիմ տեսանել, եթէ տայ ինձ Աստուած միջնորդութեամբ քո, տեսանել այնպէս՝ որպէս և ամենայն քրիստոնեայ անձն կամի և ախորժայ: Սակայն զքեզ տեսանելով, զոր նոր խաղաղարար և առիթ բարւոյ այնպիսւոյ աշխարհի

միոյ առաքեալ է, որպիսի Հայքն, և մեզ որ աշխարհին մարդիկ եմք՝ կարի հայեցող ակամբ տեսանել, և ամենեցուն զինաման և զբարիսն, զոր տալոց է աշխարհին և մարդկան որ յաշխարհին են. քանզի տեսանեմք զքեզ կամաւոր բարւոյ և սիրիչ, անձին համարելով զբարի զիւտն և զաշխարհին: Իսկ վասն Պերոզի արքայից արքայի բարուցն և անձնահաճութեանն զոր ասացեր, անընտրող մտօք ունելով զծառայս, չընտրել զլաւն ի վատթարէն, զքաջն ի վատէն, զիմաստունն յանմտէն, զվաստակաւորն յանվաստակէն՝ շատ իսկ և բաւական լիցի քո տեառն բանն և լիով ասացածն: Եւ ես գոհանամ զԱստուծոյ, զի զիս անաշխատ պահեցէք յառնելոյ զըստ հարցման քո զպատասխանիսն: Բայց իմ թէպէտ էր այդ ամենայն տրտունջ զՊերոզէ, որպէս հանապազ խաբէին զնա և զամենայն Արիս արք անպիտանք, ատեցեալք յամենայն սրբասէր մարդկանէ, փախստականք յաշխարհէն ըստ ադտեղի գործոց իւրեանց, լեառնախոյսք, աւագակապետք, արիւնապարտք, հացկատակք, բանորսողք, խաբեբայք, շագակրատք, անյարուչք, վատատոհմակք, ճանաչելով զանձինս թէ ոչինչ են, և կալ իւրք չկարեն, կասեալք յիրէ, լքեալք յորսոյ՝ գային անկանէին ի մոխիրն. և ձեր տուեալ զինդիրն՝ խնդալով յուղարկէիք, պարգևելով զահ

և պատիւ և զայլոց զտունս և զկեանս և զմեծութիւնս. և նոցա սակաւ մի խոյս եղեալ ի ձէնջ, լռեցից . զայլ մեծամեծ թշնամանսն, որով թշնամանէին զկրակն յիւրաքանչիւր ի տունս՝ այլ դատս և նախատինս աւելորդ ազտոյ իւրեանց զկրակն առնէին: Եւ վասն զի զայս գիտէ ամենայն ոք, և յայտնի է, զի ամենայն արուեստաւոր, որ զիւր արուեստն ինքն գիտէ և օգտեալ է յարուեստէն՝ զնոյն և սրբւոց իւրոց կամի ուսուցանել, զի կեցցեն. և այնպիսի խաբբայ մարդկան ճանուցեալ, թէ ոչ իմաստիւ և քաջութեամբ կեցեալ և մեծացեալ, այլ սուտ վաճառականութեանն մոխրով՝ զնոյն փութային և որդւոցն իւրեանց ուսուցանել: Վասն որոյ բարձեալ էր յաշխարհէն Հայոց և կորուսեալ վաստակք, միտք, քաջութիւն, տոհմակութիւն և արդարութիւն. և ի մէջ անցեալ փերեքտին դէմքն այդր ամենայնի. և ձեր Արեաց տեսանելով զայն ամենայն, և չճանուցեալ, թէ մեր զայն հրահանգ եղեալ նոցա, և թէ չեն ուսեալ ինչ և չգիտեն՝ չեն մեղադրելի, այլ և յատենի ևս այսպանելով՝ ամենայն վատաց և ի կռուոյ յետնելոց զՀայս ածէիք օրինակ, նախ Ասորւոց, ապա լքելոց. ապա լուծելոց, ապա անդամալուծաց: Եւ բայց թէ ապա և որ նոցա իսկ նման մարդ էր, որ ձեր խարող հացկատակաց ջոկն էր՝ և ոչ

կորացեալ մտանէր ընդ գետին. վասն նոցա և խնդութիւն ևս թուէր այնպիսի լուրն: Այլ որ մարդ էր, և ամօթ կայր ի սրտի, և զայնպիսի բանս յԱրեաց տեառնէն լսէր՝ ոչ միայն միանգամ և երկիցս և եթ ի դէպ էր մեռանել, այլ թէ և տասն անգամ կեայր, և հանապազ զնոյն լսէր՝ տասն անգամ արժանի էր մեռանել:

«Վասն որոյ և մեք իբրև զխորհուրդս զայս ի միտ արկեալ իշխեցաք խորհել, և զայդպիսի ձաղանաց բանս, որ ի վերայ աշխարհիս եգեալ էր Արեաց տեառնն և կայր ի նմին հաստատեալ. և թէպէտ ածաք զմտաւ երթալ ըստ աշխարհ ելանել և կորնչել, ճանաչելով զԱրեաց ոյժ և զբազմութիւն, — քանզի չէաք այնքան յիմարք և խելացնորք, թէ մեք Արեաց առաջի, թուով տառապեալ մարդիկ, այնչափ անթիւ բազմութեան զօրաց, ոչ կարեմք կալ ընդդէմ և կորնչիմք, քաջ տեղեկութեամբ գիտէաք. — բայց ապա զայս ածաք զմտաւ, թէ զաղտ բնաւ յանզգաստուց զարհուրեալ զնամք՝ առաւել ևս ստուգապէս հաստատեալ ժառանգեմք զանուն վատութեանն որ կայր ի վերայ մեր, թէ մարդիկ, որ այնպէս յետին և անպիտան էին՝ յիրաւի կորեան, և անհետ եղեալ չերևին ուրեք. արդ նոցա լինել ի միջի, ասէիք, և չլինել՝ զնոյն վճարէ: Ապա ընտրեցաք՝ նախ ծանուցանել զանձինս, և ապա

կամ մեռանել և կամ կորնչել: Եւ եթէ էաք կացեալ միաբանք, և չէաք պառակտեալք և քայքայեալք՝ ծանուցանէաք եկելոցն ի վերայ մեր, թէ արդարև որպէս զԱրի՛ այր եմք, և կամ թէ որպէս զԱսորի: Բայց զայս նշան մի տամ ձեզ, և փորձեցէք. զի զորեարն գայն, որ գամ մի Պերողի յիւրում թագաւորութեանն մոզութեամբ տէր է արարեալ, և այժմ գահ ունին և պատիւ, և յիւրաքանչիւր գաւառի իշխան են, և ձիոյ տէր են և զինու և զնդի՛ հրաման տուք, զի ժողովեսցին միաբան ամենայն իւրեանց այրուծիով. և մեք այս սոյն արք թուով, զոր դուք գիտէք, որոց ոչ գոյ ոչ տուն և ոչ ծառայ, ոչ գունդ և ոչ տանուտէրութիւն. և դուք որ Արիք էք՝ զձեր օգնութիւն վայր մի ի բաց կալայք, և գաշխարհս Հայոց ի մեզ և ի նոսա թողէք. և որ ոք կարասցէ ի միւսմէն հանել՝ նմա տաջիք, և ձեզ ծառայութիւն արասցէ:

«Եւ արդ՝ զի մի բազմաբանութեամբ զերագալուր ձեր միտս ձանձրացուցից, այլ լուի զօգուտն բազմաց և չասել անհնար է. քանզի յաղագս մեծի աշխարհի են բանքս իմ՝ գիւտի և կամ կորստեան, և հարկ է լիով ասել: Զի մեք, որ զանձինս ի մահ եղաք և յԱրեաց տեառնէն ի բաց կացաք՝ զայդ երիս ինչ ի ձեռն պատգամաւորացն գրեցի առ քեզ, և դու նոյնպէս

զրով երկրորդեալ ի թագաւորէն. մեզ այդ խնդիրք ժխտն պիտիք, և շնորհեցէք մեզ զրով և կնքով ի թագաւորէն: Զայլ ինչ պարգե, զչքեղութիւն, որ ոք վաստակել մարթացէ, և տեսանիցէք՝ հայեսջիք և ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան հատուցիք. և մեր բնիկ տեարք էք, և մեք ձեր բնիկ ծառայք եմք. ընկալայք զմեզ սիրով, և ծառայեցուցէք ինայելով. և զյանցումն, զոր ի բռնութենէ յանցանել ետուք՝ թողութիւն արարեալ շնորհեցէք մեզ»:

ՂԳ. Եւ Նիխորոյ լուեալ զայսպիսի կարգումն բանիցն ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ մեծապէս խնդալից արտիւ ուրախացեալ ասաց առաջի ատենին, թէ «Զտրումութիւն մեծ բեկման Արեաց աշխարհին որ եհաս, և զթանձրամած խաւարն որ եհաս և մածեալ նստէր ի վերայ սրտիս իմոյ՝ համարձակապէս և արդար խօսք Վահանայ և նուաճմանս աւետիք փարատեալ զամենայն՝ մխիթարեալ ուրախացուցին զիս»: Հրամայէր արձակել զատեանն: «Եւ որ ինչ, սսէ, պէտք են ինձ և Վահանայ այլ ևս բանից՝ խօսիմք օր ըստ օրէ, և աւելրս քանի մի ուրախանամք առ միմեանս»: Եւ այն օր հրամայէր Նիխոր Վահանայ՝ առ նմա ուրախանալ ամենայն նախարարօքն ուխտակցօքն և բովանդակ զնդաւն որ ընդ նմա էին. բայց զուխտանենդան ի Հայոց և զուրացողան հանին:

արտաքոյ ընթրեացն ամօթալիցս: Եւ ուրախա-
ցեալք այն օր ըստ օրինի մեծապէս ընթրեաց,
և հրաժարեալք ի Նիխորոյ՝ գնացին հանգչել ի
վանս իւրաքանչիւր:

Եւ ի վազըն ժողովեալ ամենայն բազմու-
թիւն մարդկան ի հրապարակն՝ հրաման տայր
Նիխոր, մինչդեռ ինքն առանձինն էր, զՄամի-
կոնեանն Վահան տանել ի ներքս ի սենեակ: Եւ
խօսեցեալ ըստ ժամուն ընդ նմա միայն ընդ
միայն զբազում ժամս զպէտս կարևոր իրաց
աշխարհի, ըստ իշխանաց հոգողութեան՝ գային
երկոքեան ի միասին ի տուն ատենին: Հրաման
տայր Նիխոր ամենայն եկելոցն ընդ Մամիկոնե-
նին Վահանայ, նախարարաց և ռամկաց, մտանել
յատեանն առ նոսա, և արանց Պարսիկ աւագաց
զալ առ նոսա յատեանն: Բայց զարան, որ զին-
քեանս հաւատարիմս Պարսկացն կացուցանէին,
հրաման առեալ նուիրակացն՝ և ոչ ի դուրսն
մօտել տային, ասելով, թէ «Գործոյ ինչ դուք
չէք իմաստուն բանից, և լսել իսկ չգիտէք. արդ՝
զտեղի ատենին յարժանաւոր առնէ ընդէր խա-
փանէք. զի թող նստի անդ մարդ այն՝ որ զխօսս
աւագացն և բանս իմաստնոցն լսել զիտէ և
օգտել»:

Եւ էր այնուհետև տեսանել յայտնի Աստուծոյ
արդարաքնին հատուցումն, սիրելի ուխտակա-

տարացն իւրոց տալ զպարծանս և զհամար-
 ձակութիւն, և խաբեբայ ուրացողացն դասու
 զգեցուցանել զամօթ և զանարգանս. և գայր ի
 յատկութիւն բան Գրոյն ճշմարտապէս, թէ
 «Աստուած լոյս է»: Վասն որոյ ըստ նմին
 լուսաւորեալ ծագէին և երեսք աստուածասէր
 պաշտօնէիցն իւրոց ըստ նմանութեան լուսոյն,
 զոր ընտրեցին ինքեանք և լուսաւորեցան: Իսկ
 ի վերայ երեսաց մոխրապաշտացն նոյն կերպա-
 րան մոխրոյն իջեալ՝ նստէր ի վերայ ամբարըշ-
 տացն, որով մերկացեալ դիմօք՝ պատրողական
 հացկատակացն երևեցան կերպարանք, ցուցակ
 ստոյգ լի ամօթալից ձաղանօք: Եւ էին գոյնք
 ամենեցուն արգարև, ըստ ասացածի եկեղեցա-
 կան հռետորին, ծիւրեալք, ծնկեալք, երիթացեալք,
 պատկերի նմանեալք. զորս արգարև յայտ
 յանդիման առաջի երբեմն գերչացն խայտառա-
 կեալ նշաւակեաց խաչելութիւնն Քրիստոսի: Եւ
 կատարեալ առ նոսա ելանէր ի գլուխ բան
 սաղմոսերգին. «Ոչ յայպէս են ամբարիշտք և ոչ
 այնպէս», որպէս էին թշուառացեալք և ոգորմելի
 մարդիկն այն, որոց ատրուշանն շնորհ չունէր,
 և յեկեղեցւոյ սրբոյ անձամբ մերժեալ արտաքս
 ընկեցան: Ժողովեալ նստէին առ միմեանս
 ապշեալք, քամակաբեկք, գարթուցեալք որպէս
 յերագոյ ցնորից գիշերոյ: Եւ ընդ Աստուծոյ զօ-

բուժեան գործ զարհուրեալ ապշէին՝ փութանակի և յանկարծ առնել զնոսա այնպէս դժմիտս և ձաղաղէմս առաջի սիրելեացն իւրեանց. ցանկային բազում զնոց առնուլ, թէ գոյր հնար, զապստամբութեանն անուն, և ոչ ոք տայր նոցա: Վասն զի որ ոք յայնպիսի անծանօթիցն կամէր երբէք մտանել յատեանն՝ ի բազմութեան ասէր ցնուիրակնն, թէ «Յապստամբացն գնդէն եմ», և վաղվաղակի թողուին ի ներքս. այլ ոչ ոք տայր մօտել ի դուրս ատենին, և ոչ լսել զխօսս իշխանացն որ զինչ խօսէին: Յայնժամ յայտնի տեսանէր յատակ ակն խորհրդոյ ճշմարտասիրացն զպայծառարար յաջողութեան ճախրումն զսրբոյն Գրիգորի, ամենայն ճգնազգեցիկ ընկերովքն իւրովք, ի վերայ յերկարահամբեր ուխտապահացն բանակին, որ զամենայն երեսս Պարսիկ մարդկանն և զայսն՝ ահիւ և խնդութեամբ հայեցուցանէր ի Մամիկոնեանն Վահան. որում տայր Բրիստոս իմաստ շնորհալից պատրաստաբան, աջողակ ի գիւտ խոհականութեան, ձայնարձակութիւն պատուեալ խօսիւք. և կատարեալ ելանէր ի գլուխ բան Փրկչին Բրիստոսի, զրեալն յԱւետարանն. «Ոչ եթէ դուք իցէք որ խօսիցիք, ասէ, այլ Հոգին Հօր ձերոյ, որ խօսիցի ի ձեզ»:

Եւ երկրորդեալ յատենին զնոյն բանս Մամիկոնեանն Վահանայ՝ սկսանէր միւսանդամ խօսել

ընդ Նիխորոյ և ասէր. «Յաղագս իւրաքանչիւր ուրուք խնդրոյ և օգտի, որ այժմ աստ են առաջի ձեր նախարարք և ազատք և այլք յաստանիկ մարդկանէ և յայրուծիոյ որերոյ՝ ճանաչող էք և կարող, և զիտէք հատուցանել զարժանն. բայց ես և որ ընդ իս ուխտապահ նախարարքն են, զոր ինչ խնդրեցաք ի քէն պատգամաւորօք և և գրելովքն, զոր և երէկ և այսօր դէմ յանդիման խօսեցայ ընդ քեզ, և դու հրամանաւ Արեաց տեառնն և հրամանաւ ամենայն աւագանւոյ դրանն գրով և կնքով խոստացար տալ մեզ, առանց որոյ անհնար է կեալ մեզ և ծառայութիւն առնել ձեզ.— հաւատոյ քրիստոնէութեան հաստատութիւն, մոգութեան և ատրուշանաց յաշխարհէս Հայոց բարձումն, զեկեղեցւոյ ըստ մեր կամաց զպայծառութիւն և զպաշտօն,— այդ որ կարևոր է մեզ և հարկաւորապէս պիտոյի՝ կնքով թագաւորին հաստատեա՞ մեզ. և այլ զոր ինչ գրեալ է ի նամակին՝ զիտես զամենայն, և ոչ ինչ է պիտոյ բազմաբանել սռաջի քո: Բայց յաղագս զահու և պատուոյ և շքեղութեան, հայելով յիւրաքանչիւր ուրուք վաստակս՝ տալիք անհողութեամբ և մի՛ զրկիցէք»:

Դ. Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ Մամիկոնենին Վահանայ՝ սիրով լսէր զամենայն Նիխոր, և ախորժելով յանձն առնոյր: Խնդրէր Նիխոր ի

Վահանայ զբնիկ Հայոց զայրուծին. «Կազմեան, ասէ, փութով և արձակեան ի դուռն. քանզի Զարեհ որդի Պերոզի, ընդդիմացեալ Արեաց արարուածի՝ գունդ դեռ կազմէր ի կորուստ անձին իւրոյ և հաւանելոցն ընդ իւր. և դու փութան արձակել զՀայ այրեծի, որ նախ քան զքո երթալն ի դուռն՝ և սպաս մի քո մեծ ծանուցանի արարուածքդ առաջի թագաւորին և ամենայն Արեաց: Վասն զի և ինձ հրաման ետ թագաւորն՝ վաղ-վաղակի մտանել ի դուռն. վասն զի՝ աստուածք զայս իրս յաջող և բարեբարութեամբ վճարեցին, զի ևս առաւել վաղադոյն երթամ անդր, ի դէպ է և պատշաճ»: Եւ ուրախացեալ Նիխորոյ և Մամիկոնեանն Վահանայ առ միմեանս ոչ բազում ինչ աւուրս՝ կազմէր ստիպով գործոյն պիտոյից: Հրաժարեալք ի միմեանց՝ չուէին խաղաղութեամբ, Նիխոր առ թագաւորն ի դուռն, և զօրավաթն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան ի Դուռն:

Եւ հասեալք յեզր գետոյն սաստկապէս ըստ ժամանակի իւրոյ պղտորութեանն, և զկամուրջն Արտաշատու գտին աւերեալ. և էր ինչ որ ի տեղեացն բնակչացն, և էր ինչ որ ի սաստկութենէն ջուրցն դիմեցմանց. և տարակուսեալ զօրքն՝ խնդրէին տեղիս անցի, և ոչ գտանէին. և փորձելով ոմանց զբազում տեղիս՝ ընկղմեալք ի ջուրսն, և հազիւ գտեալ անդրէն ելս ապրէին:

Իսկ քաջ՝ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան մերձեալ ի տեղի մի յեզր գետոյն, և տեառնագրեալ զինքն նշանաւ խաչին սրբոյ կենսատուի՝ իջանէր ի գետն, և որպէս ընդ յոյժ տեղի ծածաղ՝ անցանէր խաղաղութեամբ ընդ ջուրսն, որ և տեղին ամենայն գնդին լինէր ճանապարհ անցից անհողութեամբ: Եւ լինէր այս նշան մեծ յայտնի, որ և առ ոյժ կացածի արանց լինէր անցանել դիւրաւ ըստ կամի և ամենայն այրեւծիոյն. ի ճշմարիտ հիմնացեալ հաւատոյն քաջ զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ լինէր նշան որպէս Իսրայէլեան ժողովրդոցն՝ յանցանելն իւրեանց ընդ Յորդանան: Եւ ապա մտեալ յոստանն ի Դուին, և զշնորհակալութեան զպատարագն մատուցեալ Աստուծոյ արժանաւորապէս, և նախ զաղքատացն ողորմածութեամբ ըստ սովորութեան կատարեալ զտուրս՝ ուրախանային և ինքեանք ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն խնդալից սրտիւ:

Եւ կազմեալ Մամիկոնեանին Վահանայ զայրեւծին Հայոց՝ արձակէր ի դուռն, կարգեալ զդուռնդն ի ձեռն Վրենայ Վանանդացոյ. ընդ որս կազմեալ արձակէր և զիւր եղբորորդի մի, զորդին նահատակին Վասակայ գԳրիգոր: Որոց հասեալ ի դուռն ժամանք՝ երթային պատրաստութեան գործոյ պատերազմին, և հարեալք ի դիմի միմեանց զուռնդքն երկոքեան, և մատնեալ ի պար-

տուութիւն գունդն Զարեհի՝ փախստական լինէին, և բազում վիրաւորք անկեալ յերկիր կործանէին: Անդ քաջացեալ հայրանման սեպուհն Մամիկոնէից Գրիգոր, ցուցեալ մեծ քաջութիւն՝ յայտնի լինէր զօրավարին և զօրացն ամենեցուն, և հռչակեալ նորա լաւութեան անուն՝ հասանէր մինչ ի թագաւորն Վաղարշ: Հաւացեալ և սեպուհն Վանանդացի Վրէն, գործ երևեցուցեալ քաջանայր: Իսկ Զարեհն փախուցեալ ի լեռնակողմն տեղիս ամրանայր. զոր ձերբակալ արարին և ածին ի հրապարակն արքունի, և անդ նման անասնոյ փողոտէին յանինայ:

ՂԾ. Եւ յետ սակաւ աւուրց ստիպով ժողովեալ Մամիկոնեանին Վահանայ զայրևէին Հայոց, և ինքն և ամենայն ուխտակից նախարարքն ընդ նմա՝ չուեալ զնայր առ թագաւորն Վաղարշ. և զնացեալք ըստ պատեհի աւուրց օթեանաց ճանապարհին՝ երթեալ հասանէր ի դուռն: Եւ լուեալ թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանւոյն զերթան Վահանայ ի դուռն, վաղվաղակի և ճեպով ժամ արարեալ՝ յանդիման լինէր թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանւոյն: Եւ ածեալ զմտաւ զճանապարհորդութեանն աշխատութիւն թագաւորին Վաղարշու զՄամիկոնեանին Վահանայ՝ միայն ստէպ սիրով հարցեալ զողջոյն ուրախանայր, այլ ոչ ինչ աւելի քան զայն հարցանէր

զնա այն օր: Եւ ի վաղիւն ժողովեալ ամենայն աւագանի դրանն արքունի և այլ ամենայն բազմութիւն Արեացն՝ և լինէր խորան մեծ, լցեալ սաստիկ որերով:

Սկանէր խօսել թագաւորն Վաղարշ ընդ Մամիկոնենին Վահանայ. «Լուաք, ասէ, լիով զամենայն խօսեցեալսն ընդ Նիխորոյ, զոր ինչ պատգամաւորօք էիր ասացեալ, և զոր ինչ նամակաւ, և զոր ինչ դէմ յանդիման քո և նորա խօսեցեալ էր ընդ միմեանս՝ պատմեաց մեզ. և ոչ էր քո ստեալ ի բանիցն զոր խօսեցեալ էր՝ և ոչ բան մի: Վասն զի Պերոզի իմ եղբօրն անձնահաճութիւն կամացն և անհաւանութիւն խորհրդոյն և անխողութիւն ումեք և ամբարտաւանութիւն եթէ զքեզ միայն էր կորուսեալ յԱրեաց՝ թեթև ինչ էր վնասն. ծառայ մի կորնչէիր, որում թերևս փոխանակ գտանէր. բայց նա իւրով հպարտութեամբն այնչափ անթիւ բազմութիւն յաւորերոյ կորոյս, որոց այսօր փոխանակ չիք. յետոյ ապա և զինքն կորոյս և զօրդիս իւր և զկանայս: Արդ՝ եթէ դժւ եղեալ ես պատճառ քո կորստեանդ և այնչափ բազմութեանն որ կորեան ընդ քո ձեռն՝ դու այսօր հարցման արժանի էիր, և պատուհասի և չարաչար մահու. բայց իբրև այլ է պատճառ ամենայն գործոյդ այդմ և կորստեան, զոր դու գործեցեր՝ զքեզ ընդ այլոյ

բռնութեան և ֆրասու պատուհասել կարի ծանր է, և օրէնք մեր չհրամայեն: Քանզի այդ գործ, զոր դուդ կարացեր գործել՝ առ Պերոզի արհամարհոտ և կամակոր բարուցն՝ բազումք խորհէին յԵրիս գործել, բայց չեղեն ձեռնհաս. զի չկարացին զանձինս ի մահ տալ այդպէս աներկիւզ՝ որպէս դուքդ ետուք, քաղցր համարելով զկենցաղոյս տեսիլ. բայց դուք բնաւ առ ոչինչ համարելով զայս աշխարհ՝ քաջաբար մեռան որք մեռանն, և ևս առաւել քաջաբար կեցայք, որ ապրեցայքդ և ի միջի էք: Այլ երանի թէ և այլ որերոյն, զորք ի զուրն տարաւ կորոյս Պերոզ՝ կարացեալ էր առնել զայդպիսի քաջարտութիւն, զոր դուքդ արարէք, և թերևս այսօր կհնգանի էին իբրև զձեզդ և ի միջի և առ մեզ»:

Եւ պատասխանի առեալ Մամիկոնենին Վահանայ թագաւորին Վաղարշու, առաջի ամենայն բազմութեանն՝ ասէ. «Խօսել առաջի Աստուծոյ և առաջի ձեր թագաւորաց երկայն բանիւք՝ չէ արժան: Քանզի ես զամենայն զխօսս մեր և զինդիր և զհամարձակութիւն զործոյն, գնել զանձինս ի մահ, ցուցի ձեզ և ամենայն զրանն աւագանւոյ ի ձեռն Նիխորոյ զբով և կնքով. զնոյն բազում անգամ ասել՝ յերկարումն է խօսից և ձանձրութիւն: Վասն զի զկամս և զանհաւան բնութիւն, զոր ասացէք դուք զեղ-

բօրէն ձերմէ զՊերոզէ՝ շատ էր և առն թագաւորի անպատշաճ: Բայց ի յայլ ոք արդեօք, յոր լինէր ի նմանէ բռնութիւն՝ տամբ էր արդեօք և կամ կենօք և կամ պատուհասիւ ինչ այլով իսկ զմեզ՝ հոգւովք հարկանէիք. որում կարեաց և վտանգի ոչ մեր նախնիքն և ոչ մեք առաջի չկարացաք կալ: Եւ հանապազ բողոքեալք և բողոքեմք, եթէ սուտ թուին մեզ օրէնքդ ձեր, և մարդոց անմտաց բարբանջմունք են. և մի բռնադատէք զմեզ թշնամանել՝ զոր կամաւ և խորհրդով պատուել ոչ կարեմք և ոչ սիրել, զի ծաղր թուին մեզ և չհաւատամք. և իշխանաբար և ըստ բռնութեան չլսեալ բողոքոյն մերոյ՝ և կամէիք կորուսանել զմեզ, և կորուսաք: Քանզի օրէնք մեր գարբութիւն խնդրեն, և զամենայն աղտեղութիւն, որով հոգիք մարդոյ կորնչին՝ չառնուն յանձն և չկամին. և տերանց հրամայեն ծառայել և հնազանդ լինել, որպէս Աստուծոյ: Եւ արդ անէ ցուցէք այր մի որ ի Պերոզէ արքայից արքայէ, որ զձեր օրէնս կատարեալ է և պատուեալ են, թէ վասն պիտոյութեան և կամ ի կռուի վաստակ և գործ ցուցանելոյ գտեալ է: Վասն զի ձեր Արեաց զօրագլուխք բազում եղեալ ի տեղիս տեղիս, ասասցեն զմիոյ ուրուք ի դոցանէ զերեւելի գործ ինչ, զոր նոցա արարեալ է և ձեր զօրագլխաց տեսեալ, և վասն այնպիսի վաստակոյ

նոցա՝ ձեր հատուցումն արարեալ է: Իսկ զաղտեղի գործս նոցա և զմահապարտութիւն յայտնապէս գիտեն գաւառակիցք նոցա և այլ մարդիկ աշխարհին Հայոց, թէ որպիսի մարդիկ են, լի ամենայն աղտեղութեամբք, սուտք, անպիտանք, աղտեղագործք, գաղտաշուրջք, գողք, լեառնախոյսք, գերեզմանակրկիտք, խաբեբայք. և ընդ որս կրսեր շինականք մարդիկ աշխարհին Հայոց հաց զարշէին ուտել ընդ նոսա, և կամ բնաւ ի մօտ իսկ երթալ առ նոսա, զի մի պրղծիցին գուցէ ըստ հրամանի օրինաց մերոց՝ գային ի ձէնջ խաբէութեամբ զձեր օրէնսդ ունէին, և ըստ կամի աղտեղեալ զկրակն՝ զձեզ առ անմիտս ունէին:

«Յաղագս որոյ համարձակապէս ձայնիւ բարբառով առաջի ձեր ասեմ այսօր. ի բաց բարձէք զխաբէութեան զվաճառդ զայդ յաշխարհէն Հայոց, զոր չունիմք սու արդարս, և չպատուէ ոք իբրև Աստուած: Այլ յետինն զառաջինն, վատքն զլան, և անպիտանն զպիտանին, և որդի ստամբակ զհայր, և ծառայ չարագործ զտէր իւր, յորժամ ի յետս տանել (կամի) կամ կորուսանել՝ զձեր սուտ օրէնսդ ի ձեռն առեալ՝ զամենայն չարիս զոր և կամի գործել՝ դովաւ վճարէ: Բայց սղէ, դուք ի մէնջ որպէս ի ծառայից զձեր տերանց զպատիւն խնդրեցէք, զգործ

և զվաստակ և զհպատակութիւն, զօգուտ, զարդարմտութիւն, և աստուածաբար անզրկազ մաօք զիւրաքանչիւր մարդոյ ըստ իւրաքանչիւր վաստակոյ զարժանն հատուցէք: Մեր ամենեցուն այդ բանք են և այդ խնդիր. եթէ շնորհեալ հաստատէք զխնդիրդ զայդ մեզ, և ի ծառայութենէ ձերմէ զմեզ ի բաց չկամիք հանել՝ որպէս օրէնքն են թագաւորաց՝ զբով և կնքով զայդ մեզ հաստատուն արարէք, և ի մէնջ որպէս ի ծառայ որերոյ գործ խնդրեցէք և հպատակութիւն. և ձեր մտացի և ամենահայեաց պիամբ հայեցարո՛ւք յայր և ի գործ նորուն և հատուցէք զարժանն»:

Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ առաջի թագաւորին Վաղարշու և առաջի ամենայն աւագանւոյ դրանն՝ և բարձր ձայնիւ գովեցին ամենեքեան և առ լաւս կալան, զարմացեալ ամենեքեան ընդ իմաստութիւնն Մամիկոնենին և ընդ շնորհ աջողութեանն բանիցն որ ելանէին ի բերանոյ նորա: Բանդի ոչ միայն հաւատացելոցն, այլ և անհաւատիցն երեւեր բրգխումնն պարգևեալ յԱստուծոյ բանիցն առն Մամիկոնենի, որ ախորժակ քաղցրութեամբ լսելի լինէր յականջս ամենեցուն:

Որում պատասխանի տուեալ թագաւորին Վաղարշու՝ ասէր ցՄամիկոնեանն Վահան և ցա-

մենայն հայ նախարարսն ուխտակիցս Մամիկոնենին. «Եւ գամենայն զոր ինչ խորհեալ է ձեր և իմացեալ, և խօսեցաւ առաջի մեր ձեր Վահանն՝ տուեալ եղիցի ձեզ մեր գրով և կնքով գամենայն ինդիրդ ձեր այսօր մինչև ցյաւտեանս: Եւ զգործս ապստամբութեանդ, զոր ի բռնութենէն Պերոզի, և ոչ ի ձեր կամաց գործեցէք՝ թողեալ լիցի ձեզ այսօր, և մի ոք իշխեսցէ ի թագաւորաց որ զայս գահ ունին, և կամ Արի այր՝ յիշել զայդ կամ առանձինն յիւրեանց խօսս և կամ առաջի առն Հայոյ յայսմ հետէ մինչև յաւիտեան: Բայց դուք հպատակութիւն, զոր արժան է ծառայից առ տեառս առնել՝ հատուցէք առ մեզ լիով և կատարեցէք»: Եւ զայս ասացեալ արձակեցին գատեանն:

Ղ.Զ. Իսկ ի վաղիւն խորհեալ աւագանւոյ դրանն թագաւորին Վաղարշու, զոր գիտէին թէ և նա ինքն կարի սիրով ախորժէ և կամի լսել և առնել, տալ Մամիկոնենին Վահանայ գտէրութիւն Մամիկոնենից և զսպարապետութիւնն Հայոց. և թագաւորն կամաւ և սիրով յանձն առեալ՝ ծանուցանէին Մամիկոնենին Վահանայ զկամս թագաւորին Վաղարշու, միաբանութեամբ դրանն աւագանւոյ: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի արարեալ ասէր. «Ընդդիմանալ կամացն ձերոց և հրամանին՝ չունիմ իշխանութիւն,

և յիս կողմն կամք ձեր և արարուած կարի մեծ է և առաւել: Բայց կամէի այսպէս, թէ սակաւ մի գործ ցուցանէի և սպաս, որով ձեզ ըստ արժանի հաճոյ եղեալ՝ հայէիք ի վերայ, և ապա որ ինչ թուէր ձեզ և կամէիք առնել՝ առնէիք. բայց առ այս նուազ՝ կամէի թէ ներէիք ինձ»:

Եւ թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանւոյն լռեցուցեալ զբանս Մամիկոնենին Վահանայ՝ բազմեցուցանէին զնա ի գահու տէրութեանն Մամիկոնէից, տուեալ ցնա, ըստ օրինի նախնեաց իւրոց, և զսպարապետութիւն Հայոց աշխարհին: Շնորհէին և այլոց ուխտապահ նախարարացն Հայոց, որք ի միաբանութեանն էին ընդ տեառն Մամիկոնենից և սպարապետին Հայոց Վահանայ, իւրաքանչիւր ումեք ի ժամուն՝ որ ինչ պէտք էին պատշաճ ըստ անձին արժանաւորութեան: Եւ ընկալեալ զամենեսին թագաւորին Վաղարշու և ամենայն աւագանւոյն լի սիրով և կամաւոր պատուով ի հրաժեշտ կացուցանէին երթալ խաղաղութեամբ յաշխարհն Հայոց:

Եւ եկեալ տէրն Մամիկոնենից և սպարապետն Հայոց Վահան հրաժարել ի թագաւորէն Արեաց Վաղարշու և յամենայն դրանն աւագանւոյն՝ հարցանէր թագաւորն Վաղարշ զնա և ասէր. «Վահան սպարապետ Հայոց, զո՞հ ես զմէնջ, ք՞նջ կալաք, թէ պիտի և այլ ևս ինչ. ասա՛»: Եւ զօ-

բավարին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ պատասխանի տուեալ՝ ասէր ցթագաւորն Վաղարշ. «Զոր ինչ ձեր բարերարութիւնդ առ մեզ արար՝ բայց Աստուածն, որ ամենեցուն արարիչն է և զամենայն մարդոյ կամի զբարի և զօգուտ, նմա միայն հնար և վայելուչ էր առնել զայդ առ մարդ, զոր և դուք առ մեզ անարժան ծառայիցս արարէք. այլ մարդոյ մահկանացուի անհնար էր: Քանզի զփնանն թողէք, գահ և պատիւ տուեալ մեծարեցէք, մեռելութեան յարուցիչ եղայք, զգլորեալ և զկորուսեալ աշխարհ մի գտեալ կանգնեցէք: Բայց որովհետև հարցէք և համարձակեցուցէք զարդարն ասել՝ որպէս եղէք աստուածաբար կենդանացուցիչ մեռելութեանս իմոյ, և յարուցեալ ի միջի արարէք՝ կամէի, թէ զբովանդակ անձնս յարուցեալ էր, և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ տեսանեմ դեռ»: Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ ասէր. «Աղէ, յայտնապէս ծանո՞ մեզ զպէտս բանիդ, զի գիտասցուք»: Եւ սպարապետին Հայոց տեառն Վահանայ Մամիկոնէից ասացեալ. «Զի թէ էր և հնար էր շնորհել ձեզ գտանուտէրութիւնն Կասարականին՝ ապա բովանդակապէս շնորհեալ ի ձէնջ՝ տեսանէի զմեռելութիւն ամենայն անդամոցս կենդանացեալ:

Եւ թագաւորին Վաղարշու պատասխանի

արարեալ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոն-
նենից Վահանայ՝ ասէր. «Յագագս ոչ կարի
տրտմեցուցանելոյ զքեզ ի ժամուս, և դարձեալ՝
վասն զի նախ և առաջին զայդ պարզև խնդրեցեր
ի մէնջ՝ եղիցի վասն քո տուեալ զտէրութիւն
Կամսարականին: Իսկ յաղագս տէրութեանն Արծ-
րունւոյն թող վայր մի, զի գիտասցեն մարդիկն
[թէ] որ ի տոմէն են, սպաս ինչ արժանաւո-
րապէս ցուցանել առ մեզ և վաստակս ինչ յօգուտ
Արեաց աշխարհիս վաստակել. հայեցուք ապա
և մեք յարժանն: Բայց դու այժմու ի մէնջ
պարզևիդ գոհ լեր, և ջանս ամենայն ուժով տի-
րասէր լինել յայսմ հետէ և արդարամիտ և աշ-
խարհաշէն. և երթ բարեաւ ի քո ընտանիս և
յաշխարհն. և հասելոյ երբէք ի մէնջ հրամանի
կազմ կաց և պատրաստ»:

ՂԷ. Եւ հրաժարեալ թագաւորին Վաղարշու
զսպարապետն Հայոց զտէրն Մամիկոնէից զՎա-
հան և զամենայն նախարարս Հայոց՝ արձակէր
խաղաղութեամբ: Եւ եկեալ զօրավարն Հայոց
տէրն Մամիկոնենից Վահան յաշխարհս Հայոց,
ամենայն ուխտապան նախարարօքն Հայոց. որում
ընդ առաջ ելանէր սուրբ այրն Աստուծոյ կա-
թողիկոսն Հայոց Յոհան, պատուական նշանաւ
խաչին և սուրբ նշխարօք ճգնազգեաց նահատա-
կին Գրիգորի, որովք և յուղարկեացն իսկ ի դուռն

զամենեսեան: Եւ պատահեալ սրբոյն Յոհաննու կաթողիկոսին զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ և այլ նախարարացն Հայոց որ ընդ նմա և ամենայն զօրուն բազմութեանն՝ ողջունէր զնոսա օրհնութեան համբուրիւ, և ասէր ուրախալից սրտիւ. «Ծնծասցէ անձն իմ ի Տէր, զի զձգնեալ որդւոց եկեղեցւոյ իւրոյ Շնջեաց զքիրան, որ վասն անուանն Քրիստոսի քրտնեցան. հանգոյց զաշխատութիւնն, մաքրեաց զաղտ զինուցն, լուաց զոգիւն հաւատարմացդ ուխտապահութեան ջրոջն, և զգեցոյց ամենեցուն հանդերձ փրկութեան և պատմուճան ուրախութեան. և որպէս փեսայից եդ պսակս, և որպէս հարսն արքայութեան իւրոյ զարդարեաց զձեզ զարդու: Ծնորհեսցէ բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց՝ զարգարել զձեզ և այնու զարդու, որով զարդարին առաքեալքն և մարգարէքն յաւուրն Քրիստոսի. զորոյ զարդու պայծառութեան տեսչութիւն, զոր ակն ոչ ետես, և ունկն ոչ լուաւ, և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց»:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ կաթողիկոսին, և օրհնեալ զամենեսեան՝ նախ գային ի քաղաքն Վաղարշապատ որ այժմ անուանի Նոր քաղաք: Եւ ըստ սովորութեան իւրում սպարապետն Հայոց Վահան, ուխտակից նախարարօքն

Հայոց որ ընդ նմա էին՝ կային անդ աւուրս, և կատարէին գուլխոս և գնուէրս ի սուրբ եկեղեցւոցն Կաթողիկէի, և ապա յիւրաքանչիւր տեղիս նահատակելոց կուսանաց, և հոգացեալ նախ գպէտս դարմանոյ աղքատացն՝ լցեալք կատարէին: Գային միաբան ամենայն նախարարքն Հայոց և այլ բազմութիւն՝ զամենայն օր մեծապէս ցնծութեամբ, սաղմոսիւք և ճառիւք հոգևոր վարդապետաց եկեղեցւոյ սրբոյ. ուրախ լինէին զուարճացեալք առ զօրավարին Հայոց տեսունն Մամիկոնէից Վահանայ և առ միմեանս: Եւ կացեալ անգ աւուրս՝ ապա չուեալ զօրավարին Հայոց տեսունն Մամիկոնէից Վահանայ՝ գայր մտանէր ամենայն Հայոց բազմութեամբն ի բուն ոստանն Հայոց ի Դուին, օրհնելով և փառաւորելով զսուրբ Երրորդութեանն զօրութիւնն:

ՂԸ. Յայնժամ գայ յերկիրս Հայոց մարզպան, որում անուն էր Անդեկան, այր խելացի, մտաղիւր, իմաստահայեաց, որ զիտէր ճանաչողութեամբ որոշել զիմաստունն յանմտէն և զլան ի վատթարէն: Որոյ տեսեալ օր ըստ օրէ զօրավարին Հայոց զտեսունն Մամիկոնեանից Վահանայ զիմաստից զառաջատեսութիւն, զարդարախոհութիւն, զաշխարհահոգութիւն, զքաջութիւն սրտի, զգիպողութիւն պատշաճ յամենայն իրս, ի բնաւի գյառաջաղիմութիւն, տեսանէր և զայն, թէ յոր

գործ և յօժարեցուցանէր զինքն, թէպէտ և կարի ի դժուարինսն՝ Տէր յաջողէր ի ձեռս նորա, և ամենայն դիւրաւ վճարի և անաշխատութեամբ: Եւ ընդ այսչափ աստուածատուր իմաստուն աջողութիւնս, որ բնակեալ էին ի զօրավարին Հայոց տեառնն Մամիկոնենից Վահանայ, զամենայն օր ըստ օրէ տեսանելով Անդեկանն և զմտաւածելով՝ զարմանայր ի միտս իւր ի ծածուկ և ըստ բարեսէր մտաց իւրոց ուրախանայր:

Սիրէր զնոյն Անդեկանն, և ի դուռն ամենայն աւագանւոյն դրանն ստէպ և իւրոց սիրելեաց զիմաստալից միտսն առնն ծանուցանէր, տայր զիտել և թագաւորին Վաղարշու լիով զամենայն: Ընդ այսչափ յաշխարհէս Հայոց և ինքն Անդեկանն ի դուռնն՝ զամենայն աջողութիւնս զօրավարին Հայոց գտեառնն Մամիկոնէից Վահանայ (խօսէր) ընդ թագաւորին Վաղարշու, առաջի ամենայն դրանն աւագանւոյն, յոյժ զարմանալով, թէ «Եւ յամենայն այդպիսի լաւ իմաստունս, որ իմ առ ձեզ բազում անգամ գրեալ էր և այժմ ինձէն ասացի, առաւելապէս և օր քան զօր լինէր տեսանել աճեցեալ, և ոչ փոքր ինչ երբէք նուազեալ ի նմանէ զսոյն յառաջադիմութիւն: Յաղագս որոյ համարձակիմ առաջի ձեր ասել յայտնապէս, թէ աւելի ձեզ և անդէպ՝ այլ մարդպան կացուցանել: Քանզի այլ մարդպան

որ երթայ յաշխարհն Հայոց՝ նախ և առաջին զայն խրատ չունի՝ զոր այրն այն ունի. զի՝ յո՛ւմ անձին այնչափ շնորհ և աջողակ խորհրդականու-թիւն բնակեալ, բայց ի ձէնջ, որ աստուածանմանքդ էք և քան զմարդկային բնութիւնս ի վեր. այլ ոք ի մարդկանէ, համարձակապէս ասեմ, թէ սակաւ ոք է որ համեմատ է նմա:

«Եւ դարձեալ՝ օտար մարգպանն որ երթայ յաշխարհն Հայոց՝ աշխարհն մեծ է, յամս երկուս և երիս հազիւ կարէ ճանաչել նախ զիրս աշխարհին, զդիւրն և զդժուարն, ապա զմարդիկ աշխարհին, զլաւսն և զվատթարսն, զապիրատսն և զպիտանիսն, և վարելով ըստ անդիտութեան խառն ի խուռն՝ ոգւոց շատ ծանր լինի: Իսկ նա, զի բնիկ ի յաշխարհէն է՝ զամենեսեան ի յականէ ճանաչէ, և զլաւսն առ լաւս ունի և զանպիտանս առ յետինս: Առաւել ևս որ լինի յիրացն, զոր ես ասեմ ձեզ. մարգպանն պարսիկ որ երթայ յաշխարհն՝ կնաւ երթայ և որդւովք, զբամբ և սիրելովք, ծառայիւք և աղախնեօք. և այնք ամենեքեան թէ զԱրեաց տեառն զռոճիկ ուտեն՝ չէ սակաւ ծախսն, և թէ զաշխարհին ուտեն՝ շատ վտանգ հասանէ աշխարհին մարդկան: Իսկ նա թէ լինի՝ զիւր տանն համբար ուտէ, և այն ամենայն յարքունի գանձ համարի, և արքունի իրաց օգուտ լինի: Ես յառն Վահանայ ի լաւութիւն հայելով

և յաջողակութիւն, ի բազում ժամուց խորհելով ի միտս իմ և լաւ համարելով աշխարհին իրաց և արքունի՝ համարձակեցայ ասել: Խորհել զարժանն և առնել՝ դուք գիտէք, եղբարք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս յԱնդեկանայ թագաւորն Վաղարշ և ամենայն դրանն աւագանւոյն՝ հաճեալ ընդ բանսն ամենայն Անդեկանայ՝ զարմացան ամենեքեան որք լուանն, և մեծաւ գովութեամբ առ լաւան կալան զԱնդեկան, որպէս զայր տիրասէր և աշխարհաշէն:

ՂԹ. Վաղվաղակի հրամայէր թագաւորն Վաղարշ, միաբանութեամբ ամենայն աւագանւոյ դրանն և Արեաց՝ հրովարտակ առնել ի Հայս, և գտէրն Մամիկոնենից և զգորավարն Հայոց Վահան՝ մարզպան ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգել: Եւ բերեալ զհրովարտակ մարզպանութեանն՝ տային ցգորավարն Հայոց ցտէրն Մամիկոնենից Վահան, և աջով հզօրին Աստուծոյ մարզպան զնա ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգեալ հաստատէին:

Իսկ տէրն Մամիկոնենից Վահան, զօրավարն Հայոց և մարզպան, ընկալեալ զհրովարտակն մարզպանութեանն ի ձեռաց դեսպանին, թէպէտ և զխանտածութիւն Հայ մարդկան ճանաչելով ծանրանայր ընդ իրս՝ այլ սակայն և ոչ ընդդիմանալ հրամանի թագաւորին իշխէր և անհնազանդ լինել: Առեալ զհրովարտակն՝ խնդրէր

վազվազակի անդրուվար՝ երթալ ի տունն Աստուծոյ: Եւ լուեալ զայս մարդկանն որ ի քաղաքին էին, զրոհ տուեալ առ հաստրակ ամենայն մարդոյ, նախարարաց և ազատաց, ոստանկաց և ռամկաց, արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, այլ և հարսունք անգամ յառազատաց, մոռացեալ առ վայր մի առ խնդին զամօթ հարսնութեան՝ դիմեալ ընթանային յեկեղեցին: Եւ ոչ բաւեալ ընդունել զամենեսեան տանն Աստուծոյ՝ ընուին արտաքոյ սրահք եկեղեցւոյն և փողոցք և ամենայն տեղիք հրապարակացն շուրջանակի: Եւ էր այն օր անյազ խնդութիւն և անսպառ ուրախութիւն աստուածասէր բարեսիրացն և ողջախորհուրդ մտաց լաւահայեցաց, և սուգ թախանձալից և տրամութիւն անմխիթար՝ խօթամտոցն և խարդախաց:

Եւ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Յովհաննու տեսեալ զանկարծելի աւետաւորութիւնն, շնորհեալ յԱստուծոյ ի ժամանակս երանելոյն, բերկրեալ ցնծալից սրտիւ՝ տայր սաղմոսել ի ժամուն. «Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի». և կարդացմունս հրամայէր՝ զտեղի ելիցն Իսրայէլի ի ծառայութենէն Փարաւոզի, և ի Թագաւորութենէն՝ զընթերցուածն՝ ուր թագաւորեցոյց Դաւիթ զորդին իւր զՍողոմոն: Եւ եկեալ ինքն ի տեղի լսողու-

թեանն աստիճանին; և տուեալ զխաղաղութեան ողջոյնն՝ ասէ.

Ո՛. «Բագում կերպարանօք և ազգի ազգի ցուցակութեամբք Փրկիչն մեր և տէր Յիսուս Կրիստոս զիւրոյ գալստեանն և՛ մարդանալոյն ի սուրբ և յաստուածածին կուսէն ծրագրեալ՝ յայտաբերէր մեզ զօրինակն ի սկզբանէ. — մորենեաւն՝ զերանելի կոյսն, եզրպտական նշանագործութեամբն՝ զանազատութիւն հրէական օրինացն, զենմամբ գառինն՝ զազատաբերութիւնն Իսրայէլի, որոյ ճշմարիտ գառինն զենմամբ փրկելոց էին ամենայն արարածք. ծովուն ճանապարհորդութեամբն՝ զաւազանին զնորածնութիւն. հեղձմունս Սգիպտացւոցն՝ զհնոյ մարդոյն մեռելութիւն. ի Յորդանան ճանապարհորդելոյ ժողովրդեանն պատահումն, ըստ զրելոյ ի կարգին, երկոտասան բղխեցելոցն աղբերցն, և եօթանասուն արմաւենեաց ծառոցն, [«Ընտրեաց, ասէ, Փրկիչն այլ ևս եօթանասունս, զորս և առաքեաց ի բժշկութիւն հիւանդաց»]. որոց թէպէտ և պտղոցն ճաշակմունք զհամս քաղցրութեան ունէին յինքեանս, այլ անդէն տնկագործեալ ի տեղւոջն՝ ցուցան աղբերս: Իսկ ելք երկոտասան աղբերացն յորդարուղիս ականց ի բացարձակ տեղիս ծաւալեալ՝ զբագումս ծաւալեալ անդաստանս ցուցանեն ծագկալիցս և պտղալիցս և պտղաբերս. որք զե-

րանելի երկոտասանից առաքելոցն ունէին զկերպարանս. զորոց և այսօր սաղմոսերգն յայտնեաց զճշմարտութիւն, ըստ ասելոյն. «Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի»։ Այս յորդաբուլիս աղբերաց շնորհ, նման Եզեմեան զրախտին աղբեր, զորմանէ ասէ, «Ելանէր յերկրէ և ոռոգանէր զամենայն երեսս երկրի», ծծեալ սուրբ առաքելոցն ի կուսածին աղբերէ Բանին՝ լցեալ յուռթեցին զամենայն երեսս երկրի։ Ի սոցա քարոզութեան ծովուս՝ մեղք մեռանին, արարածք կենդանանան. Փարաւոն ընկզմի, Իսրայէլ ապրի. ծառայութիւնն սպառի, ազատութիւնն հաստատի. զառն բաշխի, ազինք անմահանան. ճաշակողք զառինն երկնաճանապարհորդք լինին, անճաշակողք ծովասոյգք կորնչին. հեթանոսք իսրայէլանան, սատանայ փարաւոնակերպ ի Յորդանանու յորձանան սուզեալ կիզու։

«Ո՛ նոր և անպատումն սքանչելեաց գործ։ Երեք անարատ մանկունքն՝ զբոց հնոցին ցօղացուցին, և վտակք երկոտասան աղբերցս քարոզութեան՝ զՂուբսն մկրտութեան աւագանին հրացուցին։ Այլ մի և նոյն բարեձև Բաբելոնի հնոցն և բաբելացի անօրինացն բոցանայր. և աստ զոմանց աւագանին ջուրք լուացեալ զաղտ զոգւոց մկրտելոցն՝ լուսազարդեալ նորոգեն, և զարդա-

րութեան թշնամին հանդերձ գործովք հին մարդոյն՝ յայրիչ հուր անանցական փոխեալ կիզուեն:

«Եկեղեցւոյ սիրիչք, առաքելոցն որդիք, Քրիստոսի արեան գինք. մի ծառայեցուցանէք զոգիս ձեր երկիւղի մարդկան. «տո՛ւք զկայսերն կայսեր, և զԱստուծոյն Աստուծոյ». «յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի»: Ահա սիրեցէք զեկեղեցի, և սիրեցայք յեկեղեցւոյ. զԹագաւորս քաղցրացոյց եկեղեցի. զգազանս ընդելացոյց, զգայլս գառինս արար. զձեզ պայծառացոյց, զթշնամիս ճշմարտութեան ամաչեցոյց:

«Այլ ես այսօր առ ցնծալ սրտիս և ուրախանալ մտացս, համբարձեալ զձեռս ի յերկինս՝ ընդ ծերոյն Դաւթայ աղաղակեմ առ Աստուած՝ զոր ինչ զրուատեաց գոհութեամբ նա յաղագս որդւոյն իւրոյ Սողոմոնի մատուցանէր Աստուծոյ բարձրելոյ. «Օրհնեալ է տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ ի գաւակէ իմմէ նստել յաթոռ իմ, և աչք իմ տեսանեն»: Ջայնակցելով ընդ մարգարէին՝ ասեմ զնոյն և ես. «Օրհնեալ տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ տեսանել զորդիս եկեղեցւոյս որ ինձ հաւատացաւ՝ պատուով շքեղութեամբ պայծառացեալ ի Քրիստոսէ: Հրէայքն պապանձեցին, ուրացողք ամաչեցին: Փախեալ Աղոնիա, որ առանց Աստուծոյ կարծէր Թագա-

ւորել. օգնականացն զգեցեալ զամօթ՝ սալարեալք ընդ սեղանոցն թագչին: [«Թագաւորեցին, ասէ, և ոչ ինև, դաշինս կոեցին՝ և ոչ իմով կամաւ»]: Ո՛ւր են առանց Աստուծոյ գոռոզացեալքն. ո՛ւր են առանց Աստուծոյ իշխանացեալքն. ո՛ւր են արիւնահեղքն. ո՛ւր են պոռնկասէրքն. [«Տ՛ուր ինձ, ասէ, զԱբիսակ Սոմնացի», «և զԱստուած ոչ խնդրեցին, և զՏէր զօրութեանց ոչ ճանաչէին»]. ո՛ւր են եկեղեցւոյ թշնամանիչքն, առոանհարուք օրինացն, սրբութեանն պղծիչք, շինիչք մոխրատանցն, մոռացողք ճշմարտութեանն, հայհոյողք արդարութեան. — փախեան, կորացան, ամաչեցին:

«Ո՞ տայր զգլուխս իմ ի ջուր, և զաչս՝ յաղբերս արտասուաց», և նստեալ լայի զհիգացելոցն կորուստ: Ահա տեսէք, ահա մեռանի իգատենչն. այլ մի՛ տայք մեռանել: Սատակի առաջի սեղանոյն արիւնահեղն. այլ օգնել փութացարուք: Գլխատի Սիմէի, այլ ձեռն տուք զթալով. «չէ աստ», ասացէք Սողոմոնի. և ոչ ի քարեղէն սալս գրեալ անթողութիւնք օրինացն: Քրիստոս է աստ, [«Ծափս հարէք, ամենայն հեթանոսք»], որ ասէ, թէ «եկայք առ իս, ամենայն աշխատեալք և ոյք ունիք բեռինս ծանաւեսս, և ես հանգուցանեմ զձեզ», և դարձեալ՝ թէ «Ոչ

եկի կոչել զարգարս, այլ զմեղաւորս յապաշխարու-թիւն»:

«Այլ և ձեզ պատուիրեաց, հզօրագունիցդ և կարողացդ, թէ «Դուք որ կարողդ էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէք»։ կոչեցեալք դուք ի Քրիստոսէ և բազմեալք, պատրաստեալք ուտել զհացն երկնաւոր՝ կոչեցէք և ընդ ձեզ զկադսն և զկոյրսն և զհիւանդս. և մի տայք թոյլ նոցա ընդ Ազոնեայ և ընդ Յովաբայ՝ զեղջերաց սեղանոյն բուռն հարկանել, [որ է անդամ մարմին, անբեղուն ըստ բուսոյ և անհամ ըստ ճաշակոյ, յուներէն]: Դիել կաթն յօժարեցուցէք զտգէտսն ի սննդականութիւն, և յուրախարար բաժակէն ըմպել ուսուցէք, յանուշարար ուրախութիւն ոգւոցն փրկութեանն. յայնմ կաթնէ և ի գինւոյ, զոր յառաջաձայնեալ իմաստնաբանն Սողոմոն շնորհօք սուրբ Հոգւոյն յերգս երգոցն ասաց. «Քանզի գեղեցկացան ստինք քո, քոյր իմ հարսն, քանզի գեղեցկացան ստինք քո՝ ի գինւոյ»: Բայց ի թմբրական գինւոյն հրաժարեցուցէք զտխեղծսն և զհիւանդացեալսն ոգւով զընկերսն, զոր ի հրէական ժողովրդոցն արբեալ անառակութեամբ՝ Արարած գիրք մեծ մարգարէին յանդիմանեալ յիշատակէ այժմ և մինչ ի վախճանն. «Նստաւ, ասէ, ժողովուրդն յուտել և յըմպել, և յարեան ի խաղալ»: Եւ մի՛ դարձեալ ի գինւոյն յայնմանէ»:

զոր Ղովտ և Նոյ արբին: Եւ մի ընդ Սիմէի ելանել տայք արտաքս քան զԵրուսաղէմ, և մանաւանդ յածել ի խնդիրս որդւոց Հագարու: ԶԻսահակայ տուք սերել զգաւակ, և ի նորա խնդրել ի գաւակէ զմարդացեալն Աստուած: Քանզի զհարճորդէզիրն ի քարեղէն զրեալ սալսն՝ համակ խստութիւն քարոզէ քարասրտացն և չարաց. զոր և Պօղոս ըստ այլաբանութեանն առակախօսեալ ասաց. «Քանզի Հագար, ասէ, լեռնն Սինեա է յԱրաբիա, հաւասար է այսմ Երուսաղէմի, և ծառայէ որդւովքն իւրովք հանդերձ. այլ վերին Երուսաղէմ ազատ է». և թողութեան Քրիստոսի վարդապետութիւնն «զրեալ յընդունողացն և միացեալ ոչ ի քարեղէն սալսն, այլ ի տախտակս սրտի մարմնեղէնս»:

«Բազում են եկեղեցւոյ սրբոյ բժիշկք. եկնյք այսր ամենայն աշխատեալք և ոյք ունիք, ըստ յառաջագոյն ասացելոցն, բեռինս ծանունս, և աստ ի բաց ընկեցեալ հանգերո՛ւք: Իսկ դուք որ այժմդ ի ներքսդ էք, լերո՛ւք կոչնականք և հրաւիրակք արտաքոյ անցաւորացն. ելէք ի հրապարակս և ի փողոցս. ժողովեալ զամենայն ախտացեալս ոգւովք և զբեկեալս մեղօք՝ ածէք այսր, և բժշկին ամենեքեան, բերելով ընդ ինքեան զխոստովանութիւն և զարտասուս [պահանջէ]: Եւ ըստ իւրաքանչիւր ախտից՝ բժիշկքն յայտնի

են և պատրաստ: Զմաքսաւորն առ Մատթէոս
աւետարանիչ ածէք և Զաքէոս. զպոռնիկս առ
կինն պոռնիկ, որ այսօր դուստր է Քրիստոսի.
զաւագակս՝ առ աւագակն դրախտաբաց. զուրա-
ցողս՝ առ արքայութեան ղոնապանն և փակակալ
Պետրոս: Եւ զին աւելի ինչ ոք քան զաղօթս և
զարտասուս ոչ պահանջէ. բայց միայն ի գոյաւո
բացն հայցի ողորմածութիւնն առ դատաստանաւն:

«Եւ արդ՝ ո՛վ ոք քան զայնպիսին կայցէ հէք
և թշուառական, որ վասն խոն արտասուաց՝
յերկնից արքայութենէն վրիպեալ գտանիցին.
և կամ քան զմիւսն ևս հրաշալի և երջանիկ, որ
ընդ սակաւ օր ըստ օրէ արտասուաց՝ զյաւիտե-
նից բարութիւնան ժառանգիցէ: Քանզի եթէ զկին
սիրելի և կամ զորդի և կամ զայլ ոք ի կարևոր
բարեկամաց տեսանէիր մեռեալ, ո՛չ ապաքէն լայիր
չարաչար, և լուել երբէք և ոգի առնուլ ոչ կամէիր:
Եւ արդ՝ զքոյին իսկ զհոգիդ տեսանես հանապազ
մեռեալ առաջիդ. և անշէջ հրոյն երկիւղ և գեհեցնին
սպառնալեացն յիշումն միշտ զխորհուրդսդ խոցոտէ,
և դու յորսայս անկեալ հեղգաս. զիմրդ հանդարտել
իսկ և կամ առ վայր մի կարիցես լուել և ոգի առնուլ:

«Նաւատացէք, զի ես ընդ բանսս իսկ զար-
հուրեալ դողամ: Վասն որոյ զձեզ աղաչեմ, զՉոկս
հաստատնոցդ դեռ ևս և անզայթիցդ. մի նմանե-
ցուցանէք զաղօթս ձեր փարիսեցւոյն, թէպէտ և

բիւր բարեաց զանձինս գտանիցէք եղեալ պատճառ, այլ ասացէք, եթէ «Մառայք անպիտանք եմք»։ և մի առանց իւր բառնալոյ ընդ անմիտ կուսանսն ճանապարհորդիցէք ի հարսանիսն. գուցէ փակիցի դուռնն, և մնայցէք ամօթալից արտաքոյ։ Եւ մանաւանդ դուք, որ զամենայն ցերեկութեանն աշխատութիւն, գտօթոյ, զքրտան, զվաստակոյ և գտևորութեան յաստուածային այգեգործութեան տնկելոյ յոգւոյ ուրուք՝ յամենայնէ վրիպիցիք, և զբնաւն կորուսանիցէք։

Արդ՝ եղիցի ձեզ ընդ այդպիսի դարդու՝ և գերկնից փափաքելի զգենուլ զգարդն, և ընդ այսպիսի ուրախարար պսակի, որ թուով աւուրս պայծառացուցանէ զստացողս իւր՝ զլուսատեսիկ և ղերկնաւոր պսակն, զանապականն և զմշտնջենաւոր ընդունել յաջոյ Փրկչէն մերոյ և Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի, լսել զփառաւորեալ և գերանելի բարբառն, թէ «Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի»։

«Որում լիցի մեզ արժանի լինել և ամենեցուն, շնորհօք և մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր միանգամայն և Հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք, իշխանութիւն և պատիւ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»։

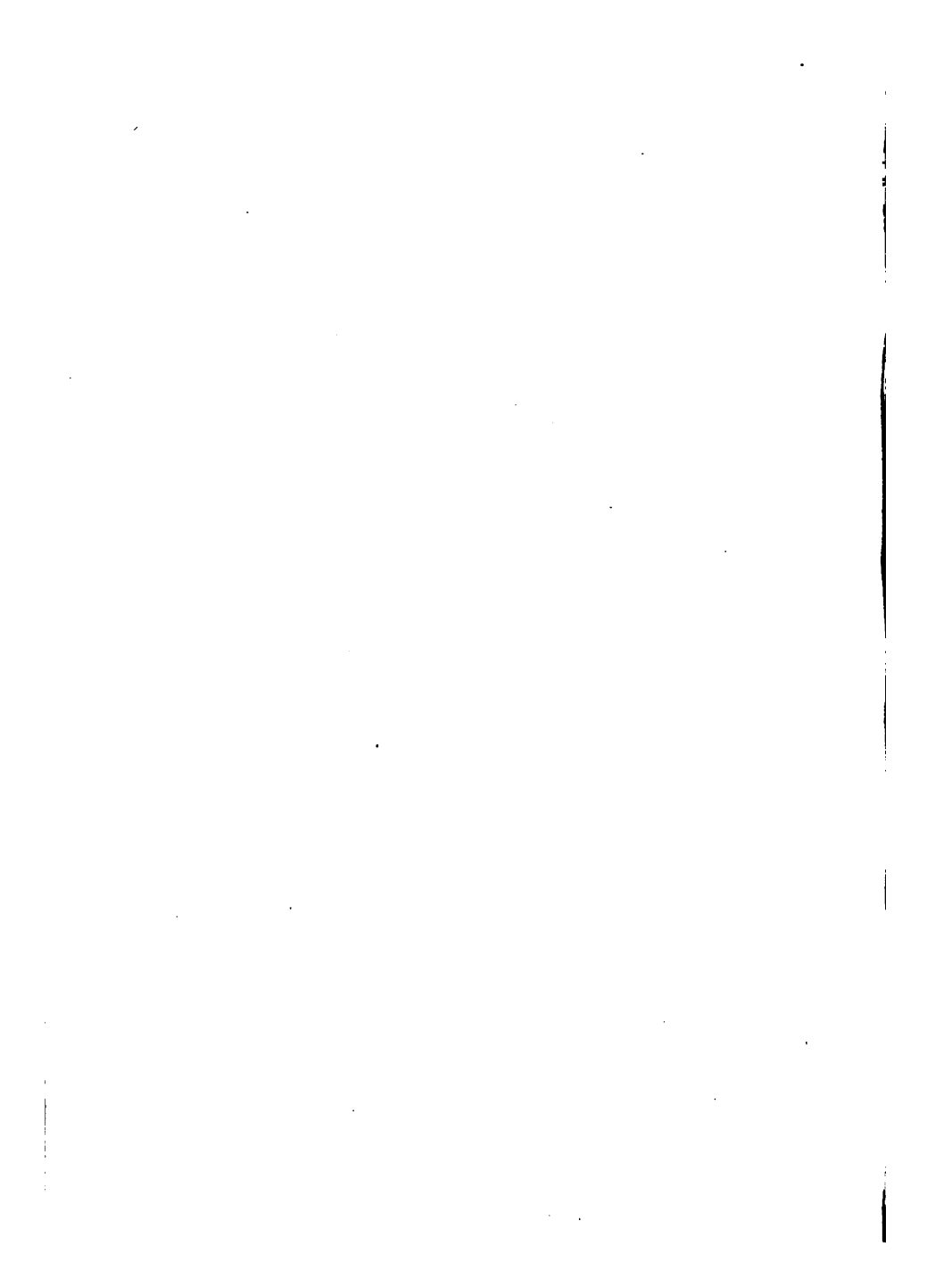
ԹՈՒՂԹ

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՄԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՏԱԽՕՄ ԱԲԵՂԱՅԻՑ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ ԹՂԹԱՅՍ

ԱՌԱՔԵԱԼ ՅԱՄԻԹ ՔԱՂԱՔԷ

Լուսաւորէ միշտ շնորհ աստուածային զսիրողս արդարութեան և մանաւանդ զայնոսիկ, որ աստուածային բանին պարապեցին քննութեան. քանզի ուսան ի Քրիստոսէ որ ասէ. «Քննեցէք զգիրս»: Զի շահ մեծ անձանց համարելով զերկնաւոր բանն, միշտ կիրթ ունելով գնոյնն, զի թեւաւորեացեն զոգիս իւրեանց և զլսողացն՝ այնպիսի մասանց առաքինութեան. քանզի պատճառ զօրութեան և իմաստութեան ընկալան, ուսեալ ի մարդարէէն. «Որ հանէ զպատուականն յանարգէ՝ բերան իմ եղիցի»: Քանզի բան ճշմարիտ, արգար և օրինաւոր ի խրատաբանութիւն ժողովրդոց՝ ծագկեալ պտղաբերէ զոգիս լսողացն երկնաւոր լուսովն: Սոքա զօրէն վաճառականաց ընդ ծով և ընդ ցամաք աշխատասիրեալք՝ վասն յոլով առնելոյ զխորհուրդս մտացն անապական երկնաւոր գանձուն, տալ որոց խնդրէ ի նոցանէ

ղբանն աստուածային ի գիւտս փրկութեան անձին:

Յորոց մի յայսպիսեացս երանելին Ղազար, նախանձաւոր և աշխատասէր այսպիսի երկնաւոր արուեստի, անդատին ի մանկական տիոցն սկիզբն արարեալ բանական գիտութեան՝ Յունաց յաշխարհն ճանապարհորդէր, և անդ քաջաց և առաքինի մարդոց պարապեալ՝ լիով զմարգարիտն, զբանն աստուածային, ընկալեալ յինքեան՝ եկեալ հասանէր յիւր աշխարհն:

Եւ քանզի սովորեաց մարդկայինս բնութիւն, զի իմաստունքն և մեծամեծքն գնեն ի վաճառականաց զմարգարիտն և զպատուականս հանդերձիցն, զի երևելիք և պայծառք երևեսցին ամենայն մարդկան յերևելիսս՝ սոյնպէս և զսորս զգիտութիւն բանի լուեալ իմաստուն և գիտուն մարդոց ընթերցուածոց պատուիրանացն Աստուծոյ՝ գովեցին, և խնդացին նովաւ յամենայն ժամ եկեղեցիք և վկայարանք սրբոց և տեղիք վարդապետարանք. ծաղկեալք լինէին հոգիք լսողացն ի շնորհացն որ ելանէին ի բերանոյ նորա. և ի մէջ հայրապետացն և եպիսկոպոսացն իբրև զարուսեակ պայծառացեալ երևէր բանական գիտութեամբն:

Կամեցեալ մեծի իմաստութեանն Վահանայ մարզպանին, զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից, զնա իւր առաւել մերձաւոր և սիրելի

առնել՝ շնորհէր նմա զհոյակապ և զակնաւոր տեղին ի նոր քաղաքի, որում անուն էր սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցի, վանօքն. և նորա ընկալեալ զբանն մարգպանին՝ խնամածէր գտեղին:

Պատահեաց նմա կրել տրտմութիւն ի վայրապար մարդկանց, զի ի հրոյ վնասեալ փայտաւերտն եկեղեցւոյն: Վասն որոյ ածեալ զմտաւ և յիշելով զբանն Պօղոսի, զի յամենայն ժամ աստուածասէրքն առանց խղճի մտաց կեցցեն, որպէս աղօթս առնէր ասելով. «Խնդրեմք յԱստուծոյ, զի մի չար ինչ պատահեսցէ ձեզ»: յայսմանէ կամ եղև նմա գնալ ի կողմանս Յունաց. հասանէր յԱմիթ քաղաք, և անդ առ ժամանակ մի գտեղի առնոյր: Տեսանելով զայս չարանախանձ մարդկան՝ յաւելուին բանս սուտս գտեղւոյն և զուամանէն ևս զնորա, զի զբարձր անունն խոնարհեցուցանել կարացեն:

Լուեալ զայս ամենայն Ղազարու՝ իբրև զքաջ պատերազմող զինեալ զինքն, զի բանիւ զօրութեան զիւր ոգւոյն և զքաջալերութեան և զպատկեր կերպարանաց ի ձեռն զրոյ Թղթոյս այսորիկ ծանուցէ նոցա, զվաստակ բանի իւրոյ որ առ նոսա յառաջագոյն լուսափայլեալ, զի կարճեսցին բերանք չարախօսացն զնմանէ. զի այսպէս, ասէ, ի ձեռն անիմաստ և վայրապար մարդոց եհաս հալածումն լաւաց և պիտանի մարդկան աշխար-

հիս Հայոց: Եւ մանաւանդ զի վստահ եղեալ
յամենիմաստ մարգպանն, եթէ գիտէ ճարտարու-
թեան բանի լինել չսող և գիտել զիրաւունս,
զի անմեղադրելի զինքն արասցէ ի ձեռն գրոյս:

Եւ առեալ ի ձեռն զգէն գիտութեան, զի
յաղթող երևեսցի. և առաքէ զգրեալս ի ձեռն
բարեսէր մեծի և պատուական նախարարին
Մամիկոնենին Համագասպայ, որ և պատճառ իսկ
եղև նմա այսրէն դարձին. զի յաղբերէն գիտու-
թեան նորա արբցեն միւսանգամ մարդիկ և
պտղաբերք լիցին Աստուծոյ զարդարութիւն:

Վասն որոյ և զԵրրորդ Պատմութիւնս Հայոց
երանելի իմ Ղազար պատմագրեաց: Ընդ նմին
զրեցաք և զԹուղթս, զի ընթերցասէրքն զՊատ-
մութիւնս կարդալով, ընդ նմին և զԹուղթս ըն-
թերցեալ՝ զփորձ առցեն նորա լաւութեան բանին:

Փրկիչն մեր և Տէր Յիսուս Քրիստոս քաջ զգուշացուցանելով պատուիրէր առաքելոցն, թէ «Յորժամ գամենայն արդարութիւնս կատարիցէք՝ ասասջիք, եթէ ծառայք անպիտանք եմք»: Իսկ ընդէր և հոգևոր մշակն Աստուծոյ սուրբն Պօղոս, զկծեալ իմն երբեմն վասն արանց խանդացելոց ընդ մեծ շնորհն որ էր ի նմա, և բանս անհանձարս խօսելոյ ընդ նորադարձ աշակերտեալսն, ի կործանումն լսողացն, — զորս անուանադրեալ սուտ մշակս կոչէ. — և չկարացեալ տանել գայթակղութեանն՝ արտաքոյ Քրիստոսի կանոնին վարեցաւ, և անձամբ գանձին լաւութիւնս և զճգունս մեծամեծ պարծանօք զրեալ մի ըստ միոջէ կարգեաց. և ոչ իմն ըստգտեալ խոտեցաւ, այլ կաց մնաց ի նմին առաքելութեան պայծառապէս: Եւ եթէ ընդէր այս այսպէս լինէր՝ ծանիցէ քննողն, թէ կարասցէ, ապա թէ ոչ՝ լռեսցէ:

Արդ՝ դու, տէր, այր քաղցր ես և խոնարհամիտ և արդարահայեաց և կշռաքնին, և հաւատոց Աստուծոյ առաւել ընտանի, որպէս և ամենայն

նախնիքն քո: Եւ ես անպիտանս և ամենեցուն կղկղանք, թէպէտ և երևիցիմ առաջի տեառն, առն եղեալ որդի, իբրև զանզգամ, որպէս մեծ առաքեալն Պօղոս՝ այլ քո տեառն, քրիստոսանմանութեամբ տարեալ, ներելով անզգամութեանս իմում՝ ընկալ զիս իբրև զանզգամ:

Ձկեալ զիմ ի տղայութեանն՝ զայն տէրդ իսկ ինքնին քաջ գիտէ: Տարեալ զիս ըստ վարդապետաց իմոց հրամանի ի Հռոմս՝ ժամանակեցի անդ ամս. և եկեալ անտի կեցի առ Կամսարականսդ յամենայն ամբոխսն, մինչև յամս նուաճման ձերոյ: Եւ զհետ այնորիկ, որպէս թէ ձանձրացեալ յաշխատութենէ շփոթիցն՝ կամեցայ պարապել ազօթից և հանգչել: Եւ երթեալ ի Սիւնիս՝ կեցի անդ ամս երկուս, զձմեռն ի քարայրի, առ առն միում հոչակելոյ ի բնակչաց զաւառին յամենայն կրօնաւորութիւնս, որում անուն էր Մովսէս, և տեղին անձուկ. և զամառն, յաղագս տօթոյ տեղւոյն, քահանայապետ աշխարհին տէր Մուշէ տանէր զիս առ ինքն՝ ուր և լինէր ի հովու:

Արդ՝ զառաջին կելոյն իմոյ զվարս տէր ներսեհ և Հրահատ Կամսարական գիտեն. զՍիւնեացն՝ յառաջագրեալ եպիսկոպոսն աշխարհին: Եւ դու յայց ելեալ ինդրել զիս, և գտեալ յաշխարհին յայնմ՝ ածեր ի տուն, ոչ իբրև զաղքատ

զոք ի կազմածէն և ի մանկուոյն, և ոչ իբրև օտար զոք ի քէն և կամ զծառայուրուք. քանզի պարեգօտաւորք ազատեալ են ի Քրիստոս: Իսկ որ զատոյցն զիս պարեգօտիւք ի ծառայութենէ աշխարհիս և ազատութեան եղև մեզ առիթ, տէր Ադան՝ քո տեառն քեզի էր: Ըստ այդմ մասին ի Հայս քեզ տեառն անկ էի:

Իարձեալ՝ երանելի մայրն քո յորժամ առ բզեշին ած զձեզ, յորում դրան և զմեզ ուսուցանէին, սակայն թէպէտ և ըստ տիոց աւագագոյնք քան զձեզ էաք, այլ սննդակիցք էաք ձեզ և խաղակիցք, կրելով ի խաղու զարկանելիս ձեր զկնի ձեր. սնուցանէ մայրն ձեր օրհնեալ և Անուշ-Վուամ ըստ իւրեանց հոգեսիրութեանն և զմեզ ընդ ձեզ՝ որպէս և զձեզ: Այլ ըստ այնմ ամենայնի քեզ տեառն անկ էի: Իսկ ըստ առաւելեալ շնորհիս, զոր ետ ինձ Քրիստոս, — եթէ արժանաւորի կամ անարժանի՝ զայն տուիչն քաջ զիտաց, — ապա արդարև քեզ իսկ և արժանի:

Վասն զի ի դարուս յայսմ զքո զբաշուիւնդ զօրացուցեալ պայծառացոյց վերին խնամակալութիւնն քան զամենեցունց, որք էին և կամ որ այժմ են ի Հայս, և զիմ շնորհս՝ քան զբազումս պարեգօտաւորաց, — ահա անզգամեցայ և ճառեմ. ներեան, աղաչեմ, փոքր մի անզգամութեանս իմոյ, — ապա ստոյգ առաւել քեզ իսկ էի արժանի:

Եւ եմ ես այն Ղազար, ըստ առ ի քէն տեառնէ և այլոց բազմաց ասացածի, որում ոչ ոք գոյ փոխանակ: Իսկ այժմ, առ նախանձու աղետի, բազումք նկրտէին լինել իմ փոխանակ. բայց եթէ իցեն:

Քանզի ի սկզբանէ արարածոց բազում օճիրս գործեաց նախանձ յաշխարհի: Անդէն և անդ ի սկզբանն զնախաստեղծն ընկճեալ նախանձու բանսարկուին՝ դարձոյց զնա ի հող. և վկայէ Գիր ի Կաթողիկէսն, եթէ «Նախանձու բանսարկուին եմուտ մահ յաշխարհ»: Երկուցն միայնոյ դեռ ևս յԱդամայ ծնելոց յաշխարհ, Կայէնի և Հաբելի, որպէս ի փոքրիկ և ի նեղ՝ յանբաւ բնակութիւն տիեզերաց հայեցուցեալ զԿայէն նախանձարկու դիւին՝ եղբայրասպանութեամբ զաւակաց: Ի ձեռն նախանձու զրգռեալ Եսաւ ի վերայ Յակովբայ՝ մահ խորհէր: Ի ձեռն նախանձու զանմեղն Յովսէփ մոլեգնութեամբ եղբարքն ի ստրկութիւն վաճառեցին: Եւ ի ձեռն նախանձու զերկուս հոգեշնորհ անձինս, զԱհարօն և զՄարիամ, յանարժան խորհուրդ յանդգնեցուցեալ՝ բորոտեցուցանէր զմարգարէ կիինն: Ի ձեռն նախանձու զախոյեանաբեկ և զժողովրդակեցոյց զայրն զԴաւիթ՝ անհանգիստ որսայր Սաուղ ի կորուսանել:

Եւ արդ՝ զի՞նչ ևս ասեմ զարարածոցս առ միմեանս, ուր և զամենեցուն զարարիչն և զՏէր

Յիսուս Քրիստոս առ նախանձու ժողովուրդք Հրէիցն և քահանայապետք նախ ժամանակօք ձաղեալ այսպանէին, կոչելով զնա երբեմն կախարդ, յասելն, թէ «Բէեղզերուղաւ իշխանաւն դիւաց հանէ դա զդեա»։ և դարձեալ՝ զինեմով անուանէին և զեխասէր, ասելով ցաշակերտսն, թէ «Ընդէր վարդապետն ձեր խառն ընդ մեղաւորս և ընդ մաքսաւորս ուտէ և ըմպէ»։ Այլ և չպահնցողութեամբ և անժամակերութեամբ եպերէին. ասեն. «Ընդէր աշակերտքն Յովհաննու և փարիսեցիքն պահեն, և քո աշակերտքդ խառն ուտեն»։ Կոչեցին զնա և դիւահար. «Ո՛չ, ասեն, ստոյգ ասեմք, թէ Սամարացի ես դու, և դև գոյ ի քեզ»։ Եւ ժողովեալ սուտ վկայս՝ առ մոլեգնութեան քինուն զինչպէտս տային խօսել, և քրքուէին խրախացեալք առաջի դատողացն. ուր ծանուցեալ Պիղատոսի, ըստ վկայութեան աւետարանչին, թէ «առ նախանձու մատնեցին զնա», լուացեալ զձեռս՝ ասէ. «Անպարտ եմ ես յարենէ առնդ, զի ոչ ինչ գտի ի դմա քլաս արժանի մահու. դուք առէք, ասէ, և ըստ ձերոց օրինաց դատեցարձք»։ Եւ ընկեցեալ զնա յօրէնսն և ի ժողովուրդս, որք էին երկոքեանն մահապարտք, և՛ ժողովուրդք Հրէիցն և՛ օրէնքն։ Որոց չհանդուրժեալ դիւամով նախանձուն՝ վիճակեցին մահու, և ոչ ուղղոց, այլ անիծից, իբրև զշարա-

գործ և մարդասպան, այսինքն՝ խաչի, զարարիչն և զնորոգիչ, զկենսատուն և զմահասպան, զերախտաւորն առ ամենեւեան, զքաղցրն և զբազումողորմն:

Եւ զայս ամենայն կարիս կրեալ յանձն իւր յաղագս մեր՝ զսոյն և իւրոց աշակերտացն ստէպ զգուշացուցանէր, թէ և ձեզ դիպելոց է այս ամենայն. յորում մի իբրև զանկազմս և զանպատրաստ գտեալք հասելոց ի վերայ ձեր վշտացն՝ զանգիտիցէք: «Եթէ զիս սիրեցին՝ ապա և զձեզ սիրեսցեն. եթէ զիս ընկալան՝ ապա և զձեզ ընդունին. ապա թէ զիս հալածեցին՝ և զձեզ հալածեն. եթէ զիս ատեցին՝ և զձեզ ատեն. և եթէ զիս որ տանուտէր էի, Բէեզգեբուղ կարդացին՝ որչափ ևս առաւել զձեզ և զընտանիս իմ»:

Դորին նմանեօք ըստ ժամանակի որսացեալ առ նախանձու՝ կուտէին և ի վերայ իմ բազում բանսարկութիւնս, ասելով, եթէ «Ղազար ասէ, թէ պոռնկութիւն մեղք չեն. զսոյն և մարգարային սաղրէ»: Եւ եթէ ընդէր այդ այդպէս՝ դու, տէր, քաջ գիտես քան զսուտ կարծողմն: Եւ ընդունէին զեղիս և անսուրբ անձինք քաղցր ակորժելով զլուր այդպիսի բանից, ի սատարութիւն բունելոց յինքեանս չար գործոցն:

Արդ՝ որ ոք յանօրինաց, թող թէ ի քրիստոնէից, ի միտս իւր խորհել զայսպիսի ինչ բան,

Թող թէ և առ այլու՛մ գայապիտի շնչել բանս. որ անմիտ, որ տգէտ, որ Հրեայ, որ այլազանդ: Եւ Ղազար գայդ քարոզէր. ում, և կամ ուր, և կամ երբ. — որ տգէտն է գրոց, որ անհրահա՛նգն է յուսմունս, որ մովսիսական օրինացն օտանր է և քրիստոսատուր շնորհին անտեղեակ: Եւ չիցե՛ն արդեօք արեղեանս Հայոց արժանի ողբոց արտասուաց և բազում սգոյ — համբաւել զանպիտանս, խօսել առ նախանձու զանարժանս:

Քանզի ո՞ արդեօք զերկայնամիտն և զանցասու՛մն Աստուած դրդուեալ՝ յայնպիտի ահաւոր շարժեաց ի բարկութիւն, — ածել զՉրհնդեղն ի վերայ ամենայն երեսաց երկրի, մինչև զամենայն ծածկել զլերինս. ո՞չ ապաքէն բորբոքեալքն ի պոռնկութիւն: «Տեսեալ, ասէ, որդւոցն Աստուծոյ զգտտերս մարդկան՝ խառնակեցան ընդ նոսա»: Յազագս որոյ իրիք համարեցաւ այնպէս մեծ արդարութիւն Ահարոնեան Փենեհեզի ազգէ յազգ մինչև յաւիտեան՝ եթէ ոչ յազագս հարկանելոյ գեղարդեամբն և ցցելոյ ընդ գետինն զԶամբրի՛ հանդերձ Մաղիանացի բողիւն, և ցածուցանելոյ զբարկութիւնն Աստուծոյ: Յորո՛ւմ պատուհասի քսան և չորք հազարք արանց ի միում աւուր անկան ի ժողովրդենէն Տեառն: Ամոն ո՞չ ապաքէն վասն անհանձար խօսիցն բազմաժամանակեայ քինակալութեամբ սպանաւ յեղբօրէն:

Կամիցիւն՝ զսոցուն անգատին ի Մովսիսագիր պատմութենէն և յայլոց մարդարէից լսել զհակառական. հայեսցիւն ընդ առաջին ճանապարհ հարցն ասպաշխարութեան: — Այրն Աստուծոյ Ենովք, ընդ ամուսնացեալսն օրինաւորութեամբ և գտեալ հաճոյ Աստուծոյ՝ յանմահական փոխեցաւ վիճակն: Նոյ բազմաժամանակեայ պահելով զկուսութիւն մինչև ի հինգ հարիւր ամ, և զկնի այսորիկ յաղագս որդեծնութեան ամուսնացեալ սրբութեամբ՝ երկրորդ աշխարհիս սերելոյ գտաւ պատճառս: Ըստ սմին և մեծն ի մարգարէս Մովսէս. սոյնպէս և պաշտօնեայ նորին, պարկեշտասէր կուսութեամբ պատուեալն Յեսու: Իսկ զարմանալի զառնէն զՅղիայէ ճ ոք բաւական իցէ ասել բանիւ զգովութիւն, որ ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով զքաղաքավարութիւն՝ հրեղէն կառօք ի հոգեղէնսն վերացաւ ի կեանս: Իսկ եթէ ի Քրիստոսատուր շնորհէն զսոցունց բաղձայցեն զնմանս՝ զխստագոյնս գտցեն և զզարհուրելիս. որ զբնաւ գործելոցն մեկուսի ընկեցեալ զմեղանշականութիւնս, և զլոկ ի պատճառս տենչից հայեցմունսն ընդ կատարեալ շնութեանն լծեաց Փրկիչն ասելով, թէ «Որ հայի ի կին մարդ ի պատճառս ցանկութեան՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում»:

Այլ և զհեթանոսաց ևս զվարդապետին

յաւելլեալ ի սոյնս զքարոզութիւն՝ լուեալ լուեսցեն լիրբքն և անամօթքն, որ այլոց բանիւ զիւրեանց կամացն խօսին զախորժս, և չսոսկան արամբն, որով Գրիստոս խօսէր ընդ աշխարհի, որ զմնացորդս չարչարանաց Փրկչին յիւրում ի ճգնափորձալից ի մարմնի կրէր, Տարսոնացի սերովբէն Պօղոս: Սա զոր ինչ յաղագս պոռնկացելոցն չժառանգելոյ զարքայութիւն զրեաց յամենայն յիւր ի Թուղթան՝ յոյժ բազում են, և գրեյ զբնաւն մի ըստ միոջէ շատ աշխատութիւն համարիմ և աւելորդս. քանզի ընդ գլխանոյ օրինաց են խօսքս: Այլ սակաւ բանիւք զոր յերկրորդումն Թղթին դրէ ի Կորնթացւոցն՝ ճանաչի և այլն ամենայն, թէ «Ընդէր իսկ բնաւ և անուանի ի միջի ձերում պոռնկութիւն»: Եւ առ Եփեսացիան՝ թէ «Պոռնկութիւն և ամենայն պղծութիւն և կամ ազահութիւն մի անուանեսցի ի միջի ձերում»: Եւ անդէն առ նմին՝ թէ «Զայս գիտասլիք, զի ամենայն պոռնիկ կամ պիղծ կամ ազահ, որ է կռապարիշտ, ոչ ունի ժառանգութիւն յարքայութեանն Գրիստոսի»:

Արդ՝ անդէ ասացեն հէզք և թշուառականք. ընդէր առ նախանձ սրկանիցեն զանձինս ընդ անապաշխար մեղօք, զորոց և Յովհաննէս յիշէ ասելով, թէ «Են մեղք՝ որ մահու չափ են». զոր և յաւետարանչացն կարդան ցանդ և զանց առ-

նեն իբրև զարհամարհոտս, թէ «Որ հայհոյեսցէ զՀոգին սուրբ՝ մի թողցի նմա,—մի՛ յայսմ աշխարհի և մի՛ ի հանդերձելումն»։ Այլ գործէ ոք մեղս ըստ թուլութեան մարմնոյ, որպէս և եսս, որ մեղաւորս եմ քան զամենայն կենդանիս. այլ ասել զմեղան չգոլ մեղս՝ ճրպիսի արհամարհոտ և ամբարիշտ հոգի կարիցէ ածել զմտաւ։ Իսկ որ ճանաչէ զյանցանան և զարհուրեալ սրտիւ կարող լինիցի փութալ ի զղձումն՝ վաղվաղակի պատահի թողութեան. իսկ որ կամիցի ապաքինել ըստ ձևոյ անմիտ կուսանացն՝ չգիպի ողորմութեան։

Այլ ասեն. «Աղանդաւոր է»։ Եւ զայս ստէպ ծանուցանել ամենեցունց ճեպէին. զորս հաւատացուցեալ ի տկարամտաց՝ թեր ի վարդապետութիւն շնորհին ար էր ի յիս՝ հայեցուցանէին։ Որ և զանուն անգամ աղանդոյն, որով բամբասէին յանդգնեալքն՝ կարի յոյժ համարիմ աղտեղի՝ նշանակել գրով։ Այլ նկատումն հայհոյանացն զնոցունց իսկ զյառաջագրելոցն բերէ զնմանս,— թեթեա և չնչինս համարել զպոռնկացելոցն զգործս։

Բայց իմ ըստ կարի պարտապեալ յունական ուսմանցն, և ըստ զօրելոյ տկարամտութեանս իմոյ կարդացեալ զդիրս արանց սրբոց, որք վառեալք սուրբ Հոգւոյն զինու՝ զսուրս հոգեփոզոտս աղանդաւոր ուսմանցն դարձուցանէին անդրէն

ի սիրտս նոցունց, և զաղեղունս նոցա փշրեցին, և զփրկագործ վարդապետութիւնն՝ իւրեանց գրով մեզ աւանդեցին, հոգացեալ իբրև զարդարև ոգեսէր հարս՝ զամենայն տգէտ-խորհուրդ մարդոց զօգուան. զորոց յերկար ոք և ջերմ սիրով ընթերցեալ զգրեալս՝ անփասս և դիւրագերծ կարէ լինել հրարձակ նետից չար ձգողացն. զարբոցն ասեմ զԱթանասէ Աղեքսանդրացւոյ, և զերկուց միանուն արանցն՝ զԿիւրղէ Աղեքսանդրացւոյ և զԿիւրղէ Երուսաղեմացւոյ, և զԲարսղէ Կեսարացւոյ, և զԳրիգորէ Նազազացւոյ, որ և յաղագս առաւելեալ ի նմա շնորհի ուղղափառ գիտութեան Աստուածաբան յորջորջեցաւ. և զմերոյին առաքելանման նահատակին Գրիգորի, զվարդապետէն Հայոց, և զնոցունց նմանեացն, որք զնոյն շաւիղ առողջամտութեանն հետևեալ վարդապետեցին....

Յաղագս որոյ և զայլսն ամենայն և զորս առ նոսա արանցն՝ ծառայք նորա ունին զամենայն գրեալսն, զԱրիստի Աղեքսանդրացւոյ և զԱպողինարոսի Լաւողիկեցւոյ, և զՆեստորի զԱնտիոքացւոյ, և զՆևտիքեայ Կոստանդինուպոլսեցւոյ, և զԿոմբրիկայ ստրկի, որ և յետոյ Մանի զինքն անուանափոխեաց, ուստի և Մանիքեցիք կոչեցան աշակերտեալքն նմա. և զայլոցն բազմաց զնոյնանման կորստեան ճանապարհին ուղեկցաց, զորս սուրբ կաթողիկէ և առաքելանման եկեղեցւոյ

նզովեալ և արտաքս ընկեցեալ՝ յամենայնէ ի բաց և մեկուսացեալք ի յՄատուծոյ ուղղափառ ուխտէն, մինչև ցայսօր վարին ներկեալք իւրաքանչիւր ախտիւ, անծածուկքն միմեանց, և յայտնի են ամենայն ուղղափառ ժողովրդոց:

Եւ արդ՝ թէպէտ և գթեալ սոքա անբժշկութեամբ կազան ի հաւատն՝ այլ սակայն բանիւ, և ոչ գործով. զի ըստ մարմնոյ պարկեշտութեան յամենայն ճգնութիւնս մի զմիով ելեելս առնեն, և մանաւանդ ի կերակուրս և յմպելիս և ի զիջութեան ժուժկալութիւնս. և զայս տեղեակ զիտեն յամեալքն ի Յոյսս:

Իսկ Հայոց աշխարհի աղանդ զոր ասեն՝ անանուն է ըստ վարդապետի և անգիր ըստ բանի: Ի հաւատոյ և յուսմանէ տգէտք երեկն, և ի գործս ծոյլք և անժոյժք. յորոց, ըստ անգիտութեանն որ է ի նոսա, և անկարգ ըստ վարուց՝ այդպիսի իսկ արդարև աղանդոց վայել էր բուսանել, ըստ յօդուածոյ առասպելաբանութեանն, թէ «Ըստ խոզի հարմնացելոյ՝ կոյաջուր բաղանիք»: «Մի արդարև պատմեսցի այս ի Գէթ, ըստ բանի ողբոյն, և մի լուիցի ի դրունս Սակաղովնի»: Իսկ որ ընթեռնուն՝ ի միտ առցէ»:

Իայց ես թէ և գիտէի զոք յայնպիսեացն՝ ընդ լրոյ դատել զոք և կամ պարտաւորել ամենեւեմ ոչ կամէի. վասն որոյ կարծէին չարա-

Թոյնքն, թէ և ես նմանիցիմ նոցա: Քանզի ուսեալ էի ի Փրկչէն, որ ոչ հրամայէ ամենեցունց՝ յոխորտ խել զորումն ի ցորենոյն մինչև ի ժամանակ հնձոցն, և առաքել զհրեշտակս իւր ի ժամանակի հնձոցն. զորս կամ հրեշտակս իսկ ասէ, և կամ ճշմարիտ վարդապետս. որպէս սովոր են զվարդապետս հրեշտակս անուանել աստուածեղէն Գիրք, որպէս և զիշխանս՝ աստուածս ասացին մարգարէքն: Իսկ ես, ոչ հրեշտակս՝ և վարդապետ և ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս, ըստ երբէք ի հարցողաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան, և ոչ երբէք: Քանզի յաղազս ատելոյ զիս, թերևս արդեօք և ըստ անարժանութեան, սուրբքդ և անարատք և յամենայն մեղաց ազատ ուսուցիչքդ Հայոց, թո՛ղ ի մեծամեծսն ձգտեցուցանել զիս, յեպիսկոպոսութիւն և կամ ի նոցին յառաջին զգաստութիւն, և կամ յեկեղեցւոյ դատաւորութիւնս՝ այլ և քորեպիսկոպոս ոք չարար, զոր Պարսիկք և արք անարժանք գործեն և այսօր:

Ինձ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել ի վարդապետութիւն, որպէս և զբազումս տեսանէի յանպիտանաց՝ այնպէս յահագին առնէն սարսէի, ի Յակովբոսէ, որ բողոքէն ցանկ, թէ «Մի բազում վարդապետս լինիք, եղբարք. գիտասջիք զի մեծ դատաստան ընդունիք». և ոչ դարձեալ

իրևել զլցեալսն պիղծ և վատթար գործովք, որոց չհայեցեալ յիւրեանց գերանն՝ յայլոց մատուցեալ յակնն՝ գննեն հանել շիւղ: Եւ այսպիսի կեղծեօք հնարեն կարծեցուցանել աշխարհի զանձինս արդարս. և այն ոչ երբէք ծածկի, այլ ևս առաւելեալ յաւելուածովք կուտեն անձանց բարկութիւն յաւուրն բարկութեան. և չլսեն զՊօղոսի բողոքն, եթէ «Չանձինս դատէաք»: Եւ այլք ազահուլթեան ախտիւ վարակեալք՝ արկանեն ընդ պարտեօք զարդարս և զոչարգարս, և կարացեալ ևեթ ըմբռնել զմամոնայն, յաղագս որոյ խուենն՝ այնուհետև զամենեսեան արդարս անուանեն և անմեղս, և զմարգարէին Ամբակումայ ստունկանեն զաղաղակ, մանաւանդ թէ նովաւ զսուրբ Հոգւոյն, թէ «Վայ որ պահէ զազահուլթիւն չարի տան իւրում»:

Գարձեալ ասէին, թէ «Գամ մի պիղծ որ է և չարագործ՝ Ղազարայ վանք անդ են, և սիրտ գնոսա»: Եւ զայնպիսի բանից զասացողաց զգործս ես անա լուծմ, զի ոչ ինչ է ինձ հարկ ասել. բայց օր անագին և անաչառ Քրիստոսի ատենին չլուէ, այլ անշէջ բոցոյն մատնէ: Եւ անուանէին բարեկամս ինձ եղբարսդ սրբոյ զղին գրուանին զքո տեառն եղբօրորդւով: Եւ ունին երեքեան արքզ զամենայն սննդեան և խրատու մասն և զհրահանգ հոգեպէս և մարմնապէս, և զծանօ-

Թուփիւնս ուղղափառ հաւատոյ՝ յօրհներոյ ի մօրէն քումմէ և ի քէն ի տեառնէ: Եւ են արք ոչ թերուկատարք ինչ հասակաւ և կամ տիեղօք, այլ յամենայն մտաւորութիւնս և յիրս արիութեան լիք և կատարեալք: Ընդ նոսին և գԱբեղենից տէր, որ և նա ի քո տեառն սիրոյն և յամենընկալ բարերարութենէդ ունի զամենայն յարգանաց իւրոց և լինելոյ ի միջի զպատճառ, և առ ի Տեառնէ. և են ի Քրիստոսի շնորհէն ամենեքեան ողջ և միջի: Հարցցին ըստ մարմնոյ զհայրութեան իմոյ խրատս և զըստ հոգւոյ զվարդապետութեան իմոյ զբան, և զոր ինչ լուեալ է յինէն՝ չունելով պարտաւորութիւն յօգիս իւրեանց՝ ասացեն անսուտ:

Բայց սիրէին երեքեան եղբարքն զվանսն սրբոյ Կաթողիկէի՝ պտղովք և ամենայն պիտոյիւք. որոց իւրաքանչիւր ուրուք տուրն յայտնի էր, և զրով մնաց ի տեղւոջն. որք արդարև քո տեառն կամացդ դոքա երևեցան կամակատարք: Վասն զի յօրէ, յորմէ հեռէ դու, տէր, ըստ քո անարգամեծար խնամոցդ յանձնեցեր զիս քո ընտանեաց՝ դոքա երևեցան յիս հրամանակատարք բանի քում, ուրոյն ըստ կամի զպտղատրութիւն տեղւոյն հատուցանելով, և ուրոյն զիմ պէտս և զկարօտութիւն հոգալով. այլ և զբանս իմ յոյժ ախորժիւք և պատուականութեամբ ընդունէին,

որպէս և զառողջ վարդապետի, և պատուէին
որպէս և զհայր. և մանաւանդ առաւել տէր Հա-
մագատայ, որում «տացէ Տէր ոգորմութիւն,
որպէս և տանն Ռնեսիփորայ», բարեխօսութեամբ
ասողի զբանդ. զի բազում անգամ հանգոյց զիս
և ի հալածմանն կերակրիչ իմ եղև:

4:

Իսկ ոմանց ի տանդ տեառն ես իբրև զանօթ
էի յաւելորդ: Քանզի յաղաքս որոյ արուեստի
դու, տէր, զիս սպասաւորեալ մեծարէիր՝ այսմ
ինչ դոքա չէին տենչողք. արծաթ և ոսկի, զոր
թէ իմ ի շատ ումեքէ գտեալ էր, որում թէ
ոք ի խնդիր էր՝ զայն ի պէտս տեղոյդ ծախէի:
Թոհակերութիւն ուսեալ իսկ չէի, եթէ ձկան
աղիս ըստ ուրուք ճաշակելեացն մարթէի յօրի-
նել, և կամ զհաւուց փորոտիս, որովք թերևս
կարէի ումեք հաճոյ լինել:

Բայց ես և այլ նոր իմն բանս տսեմ տեառնդ,
զոր եթէ թուիցի արդարախնդիր մտացդ՝ նախ
քան զամենայն աղաչեմ զտէրդ՝ քննել զայդ.
յորոյ ճշգրտիւ հասեալ ի վերայ՝ կամ զարմասջիր
և կամ խոտեալ իբրև զոչարդար՝ անգոսնեսջիր:
Քանզի յօրէ, յորմէ հետէ տարար դու, տէր,
զիս ի տեղիդ, մինչև յօր հալածման իմոյ, ի
մտից տեղոյդ և կամ յերախայրեաց մինչև ցղրամ
մի յանձն իմ ոչ էր յարեալ, և յիրս իմոց պի-
տոյից ումեք ինչ ոչ էր տուեալ. և զիտեն զայս

քնակեալքն ընդ իս, այլ առաւելագոյն այր մի Ակիրթ անուն, որ եկեալ ի տեղիդ ի Գարդմանայ վանաց ի նմին աւուր, յորում հիմն արկաւ տեղւոյդ, և մինչև ցգնալն իմ ի տեղւոջդ էր, և արդ լուայ, թէ առ Անդոյ է. նա առաւել գիտէ, քանզի յոլով նորա արքանեկեալ էր զպէտս տեղւոյդ. հարցցի, թէ կայ ուրեք և ասասցի: Այլ կարգեալքն ինձ ըստ տարւոյ ի տեառն Ներսէնէ և Հրահատայ ի պէտս դարմանոյ և հանգերձոյ և ձիոյ՝ յայտնի է, նոյնպէս և ի քո տեսուն յեղբորորդեացդ. և այն իսկ շատ լինէր ինձ և բաւական, այլ երբէք և յաւելորդացն ի պէտս տեղւոյդ ծախէր յիմոցն: Բայց բերեալքն իմ յԱղուանից և ի Վրաց և ի Սիւնեաց և յԱրշարունեաց, և որ ի գոցունց իսկ ի քո տեսուն եղբորորդեացդ՝ ամենայն իւրաքանչիւր ուրուք տուրն որոշողութեամբ մնաց ի տեղւոջն գրով. և զիս հանին մերկ և թշնամանօք յամենայն ← արարելոց իմոց, զոր ի մանկութենէ արարեալ էի: Զի անգամ և զհոռոմ գրեանդ ոչ ետուն զկնի իմ. որք կան այդր ընկեցեալ ի կերակուր ցեցոյ. բայց արդեօք կարդացեալ լուսաւորիցիս ի դոցանէ բնակեալքդ ի տեղւոջդ, և կամ զայլս լուսաւորիցեն:

Եւ դու, տէր, զայս և մի ինչ ոչ գիտացեր, բայց զիտել արժան էր. քանզի լուայ, եթէ

ասէին զկնի իմ, եթէ չգոյր ինչ ի տեղւոջս: Զի ամենայն կահիւ կազմածով եթէ սակաւ մի երևէի նուազեալ քան զայնոսիկ, որք յերկերիւր ամէ շինեալ վանորայքն՝ չհամարէի գանձինս արժանի կալոյ: Զի թէպէտ և միանգամ և երկիցս ջարդեցաւ բոլոր կահն յանհաստատութենէ շինուածոյն, այլ զվերջինան թէ գիտացեալ էր տեառնդ, և պահանջեալ յինէն համարս, դէմ յանդիման գերևելիս գոլ առաջիք ընտրութեան, գովութեան և կամ պարսաւանաց էի արժանի: Բայց ես ընդ օձտելոյն ևեթ այսր անդր . . . . .

Զի տրտում եմ անմխիթար մինչև ի մահ, որ նման գայլոց յարձակեցան յարարս իմ և գիշատեցին յանխնայ, տեսեալ զիս՝ եթէ մերժեցայ յաչաց քոց: Եւ արդ իմով ընչիւք շրջին պճնեալք, ծաղր առնելով զիս: Այլ որ ինչ ի տեղւոջդ մնաց իմ՝ ուրախ եմ և ցնծամ, զի ի սուրբ և ի հոգևոր տեղւոջ մնաց:

Դարձեալ այլ շոգմոգ բանիւք զայրացուցանել զքեզ, տէր, ընդ իս փութային, թէ «Մանուկ մի՛ հոգաբարձ տեղւոյն չկարէ առնել»: Եւ ինձ հրեշտակ ոք ոչ մարմնացաւ, որ թերևս ըստ հոգեղէն բնութեանն տեսեալ զառ ի ծածուկ ձգեսլ զորոգայթ թշնամեացն՝ մարթէր զգուշանալ և յանձն առնոյր լինել ինձ երկրորդ: Մարդ, զոր և առնէի՝ անդէն և անդ հասեալ մօտ

անկանէին ի դաւաճանութիւն նենգիչքն, և արբուցեալ հրապոյրս պղտորս՝ ասէին. «Մ՛վ անմիտ մարդիկ, ընդէր վաստակիք յանօգուտս. հիմ լայք ի զուր ի խորշակահար տեղւոջդ, և խօլութեամբ անճնամահք լինիք: Զի են ի Մամիկոնէից տանէ աւագ ծառայք ոմանք, և այլ քահանայ աւագ որ է ի տանն, որոց ընդ մեզ բանք են երդմամբ, թէ երբ և է՝ Ղազարայ իսկ չտամ հանգչել այդր, թող թէ նորա ումեք»: Եւ այսպիսի բանիւք թուլացեալ լսողքն՝ այնուհետև ի շալակս իւրեանց առաւել քան ի տեղիդ փութային համբարել: Սակայն ես նման մեղուի բերելով յամենայն կողմանց՝ բաւական լինէի և՛ ծախողացն և՛ մթերից տեղւոյն:

Բայց դու, տէր, այր յերկարայուշ ես և անմոռաց, մանաւանդ թէ ըստ ի քեզ հոգասիրութեանդ՝ և կամաւ ևս խորհիցիս գլիշելդ, գտուեալ պատգամն երանելոյն Յովհաննու, Գիւտայ կաթողիկոսի եղբօրորդւոյն, քեզ տեառն ի Սեկոյ դրախտին՝ յարանց ոմանց, որք խոստանալով քեզ տեառն կարասի՝ խնդրէին գտեղիդ: Եւ քո տեառն կոչեցեալ գտէր Վարդ, զքո եղբայր, և զՀայրիկ և զիմ անարժանութիւնս՝ հրամայեցեր միւսանգամ երկրորդել տեառն Յովհաննու զպատգամսն. յոր ասացեալ քո տեառն և այլ բազում ինչ բանս՝ զլուխ պատգամի պատասխանւոյն արարեալ, եթէ

«Պարտ էր նոցա իսկ ածել զմտաւ, և զայդպիսի ինչ չյղել առ իս. բայց որովհետև նոքա անզգամեցան՝ սակայն ես զայսպիսի քրտամբ մեծ զվաստակս և բազում աշխատութեամբ զծախս՝ վատ վաճառականութեամբ ընդ թեթև ընչի տալ ոչ կարեմ, և ոչ զհոգևոր և զյաւիտենական գանձ՝ անպիտոյ և անցաւոր կարասւոյ փոխանակել»։ Եւ ընդ տեառն Յովհաննու զայրացար, թէ «Բնաւ իբրև քեզ առն լսել իսկ էր արժան զայսպիսի բանս, թող թէ առ իս բերել»։

Եւ ես վասն զի տկարամիտ և անզգուշացող այր եմ յերկրաւոր միտս՝ ոչ զգացի ժամոյն դաւոյն. այլ պարտ էր փութով և երազ երազ անկանել ի յոտսդ արտասուօք և աղաչելով, և ի բաց փախչել ի հոգաբարձութենէ տեղւոյդ։ Եւ ահա լինէի պրծեալ ի չարաթոյն ժանեաց գազանացն, որք յայնմ հետէ դարանամտեալք ի ծածուկ, և ըստ անհամար մեծութեան իւրեանց սաստիկ կարասաւ գնեալ բազում յեսան՝ «սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, և թոյնք իժից էին ի ներքոյ շրթանց»։ Եւ ոչ իմ մարթացեալ աղօթել իբր զսաղմոսերգն, թէ «Պահեա՛, Տէր, ի ձեռաց մեղաւորի, և ի մարդոյ չարէ փրկեա՛ զիս»։ որոց հետամտեալ այնուհետև խափանեցին զգնացս իմ, և հասեալ խոցոտեցին զիս ի մահ։ Այլ խնդամ ցնծացեալ, զի այն վիրօք և որ յառաջագոյն խո-

ցոտեալ իմ հոգիս մեղօք՝ առողջացեալ զօրացաւ:

Եւ այսպէս վճարեալ զամենայն կամաց խնդիր ի վերայ իմ՝ այնուհետև ուրախ լինէին որպէս ի կատարելում տօնի զուարճացեալք: Որոց պարտն էր լալ զիս իբրև զանցուցեալ, նստեալ շուրջ զինև ի սենեկի, և արտասուել պատել իբրև զվիրաւոր և դեղ դնել. այլ զսոցունց հատուցին զհակառակն. այսն առնելով պատեցին շուրջ զինև, ի սիրտս իւրեանց խնդալիցք. «Բացին ի վերայ իմ զբերանս իւրեանց և ասացին. վնշ վնշ, տեսին աչք մեր»: Եւ զի ոչ լոկ բանից ընդվայրախօսութիւն է զոր ասեմս, այլ ճշմարտապէս արդիւնաւոր փորձիւ՝ յանդիման կացուցանեմ տեսնող զբանս:

Ձերևելի սեպուհ մի յականաւոր տոհմէ առաքեցի առ գլխաւորդ Հայոց քահանայութեան, առ հիւանդտեսդ հոգւոց, ասեմ. «Առ ի բժշկութիւն վիրաւորաց փութա՛, հաս յօգնել. խոցոտեցայ ի թշնամւոյն անթիւ նետիւք. կարեվէր եմ մերձ ի մահ. քեզ է այսուհետև հարկ՝ դնել դեղ և բժշկել. կամ թէ մեռանել՝ տանել ի շիրիմ և թաղել»: Եւ նորա պատասխանի արարեալ ասաց, — և պատգամաբերն շնորհելով Քրիստոսի ողջ է, և այրն ոչ ինչ թեթև, — եթէ «Ես և տեսանել իսկ չիշխեմ զքեզ առ երկիւղի. դու ասես, եթէ զամ

բժշկեմ, և կամ թաղեա. մի գուցէ զգացեալ ուրուք՝
և զիս ընդ քեզ թաղիցէ»:

Մեր աներկիւղութիւն քաջ հովուի է. ուր
հոգողութիւն արդար ուսուցչի. ուր քրիստոսա-
նմանութիւն առողջ հայրապետի: Արարածոց
արարիչն յաղագս մեղաւորաց գիւտի մարդ եղև.
բազում թշնամանաց համբերեաց, կուփանաց և
թուք յերես առնլոյ, և փշեղէն պսակի, հանդերձ
այլովք ևս մեծամեծօքն. դա և ջուր անգամ
սրսկել ընդ երեսս թալկացելոյ վիրաւորի ոչ
իշխեաց՝ ի մարդկան երկիւղէ: Առեալ լիաբուռն
զդահեկանս ի Շամարտացի գթածէն, զգինս դար-
մանոց հիւանդաց՝ ի սապատս համբարէ, և զհի-
ւանդս հանեալ ի պանդոկոյն՝ ընկենու արտաքս
բազում անփութութեամբ: Փրկիչն Քրիստոս
բարձր կոչմամբ զամենայն օր խնդրէ զմեղաւորս.
«Եկա՛յք առ իս, ամենայն աշխատեալք և վաս-
տակեալք, և որք ունիք զբեռինս ծանունս, և ես
հանգուցանեմ զձեզ». և Պօղոս զանյարական
զարկուսն զանյայտ դիպեցման յաշխարհիս՝ չև ևս
գլորելոցն զգուշացուցանէ, գրելով առ Գաղա-
տացիսն. «Եղբարք, ասէ, եթէ յանկարծ ըմբռ-
նեացի որ ի ձէնջ յինչ և իցէ յանցանս՝ դուք որ
հոգևորքդ էք՝ հաստատեցէք զայնպիսին հոգևով
հեզութեան. զգոյշ լինիցիք անձանց, զի մի և դուք
փորձիցիք. զմիմեանց բեռն բարձէք, և այնպէս

կատարեցէք զօրէնսն Գրիստոսի»: Իսկ դա զնորին հակառակն աղաղակէ, թէ «Յո՞ւզաս. չկամիմ, չիշխեմ տեսանել»: Արդեօք տարնւ զիս ի սենեակ միանգամ և երկիցս, և խօսեցանւ ընդ իս, որպէս հրամայէ Փրկիչն, միայն ընդ միայն, և կամ միով և կամ երկու ընկերօք, և դտեալ անհաւան, համարեալ իբրև զմեղաւոր և զմաքսաւոր՝ հալածէր:

Յիշեալ, ասէ, ուրումն երբեմն առն աւագի զանուն իմ առաջի ոմանց պարեգօտաւորաց՝ ասաց տրտմագին հառաչմամբ, եթէ «Ոչ եղև իրաւացի հեռանալ առն յաշխարհէս, քանզի զարդ էր եկեղեցւոյ»: Եւ ոչ այլ ինչ կարացեալ ասել լսողացն՝ զայս և եթ ետուն պատասխանի, եթէ «Յաղագս հալածման նորա մեք չեմք ինչ պարտաւորք. բայց վասն գիտութեանգ որ ասէքդ՝ արդարև յառաջնում քաջ համեզս ասէր և զօրաւորս, բայց ապա յարդի ժամս բնաւ վատ ասէր»: Եւ զայս ոչ կարացին գիտել, թէ ի յանդիմանութիւն և յամօթ անձանց իւրեանց խօսէին զայնպիսի բանս:

Այլ աղէ ասացեն, յաղագս ո՞յր շնորհեալ պարզեւէի վարդապետութեան բանս: Ասողի՞.— ոչ ապաքէն վասն ունկնդրացն ախորժալրութեան և խնդրուածոյ: Նայեցարո՞ւք ընդ ժողովուրդն Յունաց. յորժամ քարոզն լուեսլ աղաղակէ, և որ կամին ասել՝ ի կարգեալ տեղիսն մատչի՝ ամենեցուն զարթուցեալ զսիրտս առ Աստուած վե-

րացուցանեն. տարածեալ ձեռք խաչանմանք լինին. միաձայն խնդրուածովք և արտասուուալից գոչմամբ զՓրկիչն թախանձեցուցանեն. «Տնւր, ասեն, բան. առաքեան շնորհ. գու իսկ ինքն դովաւ, որպէս սրբովն Պօղոսիւ, խօսեան ընդ մեզ. նմա ծանո՞ գհաշտութիւն քո ընդ ծառայս քո: Մի նմանեացէ դա յաղագս մերոց մեղաց՝ ստերջ ամբոց. այլ անձևահոս բղխմամբ յորդեսցէ յանդաստանս հոգւոց մերոց, որովք ծաղկեալք՝ պտուղք արժանիս հաճութեան կամաց քոց բերեալ մատուցուք»:

Եւ արդ՝ ճյր ուրուք ի տգիտաց, թող թէ սակաւ մի և ի հետևելոց բանի, ոչ զարթնուցու միտք, չվառիցի խոհարանն, չվերաբերիցէ ի գանձուն սուրբ Հոգւոյն գնոր և գհինս. մանաւանդ որ ըստ խոնարհութեան ոք, և ոչ հպարտական գիտութեամբ մատչիցի յասելն, ի լսողացն յաղօթս, և ոչ յանձինն պանծայցէ գիտութիւն: Զի եթէ ընտիր Աստուծոյ անօթն Պօղոս առ իւր աշակերտեալսն յԵփեսոս գրէր, աղաչելով, «Աղօթս արարէք, ասէ, և վասն իմ, զի ինձ տացի բան ի բանալ բերանոյ իմոյ», և արդ՝ եթէ որ հազարապետն էր խորհրդոցն Աստուծոյ, աղօթից կարօտէր և աղաչէր՝ ձրչափ ևս առաւել այժմու մարդիկս, զգածեալ բազում տկարութեամբ:

Իսկ Հայոց արեղէնքս առ դառնաշունչ

Նախանձու, որ միացեալ է ի սիրտս նոցա՝ զնոցունց հակառական երկնեն, և արդարև ըստ ասացածի մարգարէին՝ «Յղանան զցաւս և ծնանին զանօրէնութիւն»։ աղօթս իսկ չառնեն ի վերայ ասողին. այլ և եթէ յանկարծ շնորհի բան ի մարդասիրէն՝ հեղձնուն ի նախանձուէ։ Եթէ զոք տեսանեն ի ժողովրդենէն եթէ գովէ՝ ծաղր առնելով ամաչեցուցանեն. «Արդ լուել ինչ, ասեն, չգիտէ, և ընդ վայր աղաղակէ և քրքուի»։ Իսկ Յունաց ժողովուրդան և տղայքն անգամ ի վերայ ուսոց ծնողացն, շարժեալ զձեռներն ի գովութիւն այլոցն՝ ձայնս անյօդակապս արձակեալ յայթռեն։ Եւ դոքա նստին զլիարկեալք, պատատեալք երեսօք, որպէս առ հոտեալ դիական, պապանձեալք որպէս համր դև։ Եւ եթէ գթացեալ մարդասիրին, կամիցի տալ բան խրատու ի ժողովրդոցն փրկութիւն, հայեցեալ ի դառն խորհրդոցն նոցա որոճմունս՝ յինքն ամփոփեալ արգելու զշնորհն։ Անդիմակայ արդարև, ըստ գրելումն յՕրհնութիւնս օրհնութեանց, երկոքին սոքա, սէր և նախանձ. «Թռիչք նորա թռիչք բոցոյ հրոյ»։ յորոց իւրաքանչիւր ոք յայսց ի բարի վարողացն՝ արքայութիւն առթէ, և ի չարիս աճեցուցչացն՝ զդժոխս ժառանգեցուցանէ։

Եւ արդ՝ իցէ՞ ոք ի ժամանակս նմանող մարգարէին Երեմիայի, որ ասէր ողբալով, թէ «Ո՞ր

տայր զգլուխս իմ ի ջուր, և զաչս յաղբերս արտասուեաց, և թող նստեալ լայի զթշուառութիւն աշխարհիս»:

Եւ ասեն. «Ի նախնուսն գիտնաբար խօսէր Ղազար, և այժմ անգիտաբար»: Մինչ ի դոսա դեռ ևս լռեալ էր նախանձն՝ յասողս զօրացեալ էր շնորհն. իսկ յորժամ տեսին զբազմութիւն ժողովրդոցն յօժարեալս ի լսել, յորդորեալս ի գովութիւնս, պատմելով միմեանց զշնորհին յորդորմունս, յարգելով և անմոռաց զարմանալով զլուսաւոր և զանգայթ բանին բղխումն, ի հրապարակս և ի փողոցս յայս ևեթ հռչակելով առ միմեանս խայտացեալք՝ ի կոր կործանեցան, և այնուհետև սկսան յղանալ զոխակալութիւնն և ծնանել զնախանձ: Իսկ յորժամ ի դոսա այնպիսի առաւելաւ չարակամութիւն՝ լռեալ արգելաւ բանն, և ոչ թէ յասողէն,—քաւ լիցի, քանզի անգեղջ է շնորհն, և անպակաս են պարգևքն,—այլ ի դոցանէ, զի մի լուիցեն զբան փրկութեան իւրեանց: Առ որս կատարի բան Հոգւոյն, որ ասէ, թէ «Տաց ձեզ սով, ոչ սով հացի, և ոչ ծարաւ ջրոյ, այլ սով՝ լսել զպատգամս Տեառն»:

Սահեցողեցալ զմտածութիւնսն ի բազում յածմունս՝ և զայս ևս յօդեալ յայլ չարախորհութիւնսն՝ ասէին. «Այդ գիր ոչ կարդայ, և զընթերցուածն այնպէս ասէ անսայթաք՝ որպէս

Թէ գրոցն՝: Եւ յայս ոչ հայեցան գիտել, թէ որք քաջ գիտեն՝ գսադմոսն Դաւթի պաշտել միայն պիտոյ է ի ժամունն անսխալ, և ոչ միշտ զգիրան ի ձեռին ունելով՝ խօսել զայլ ալյս իբրև զբանդազուշեալս: Իսկ մեր երանելի վարդապետքն զամենայն զկտակարանս եկեղեցւոյ երիցս և չորիցս ուսուցեալ մեզ ի սկզբանէ մինչև ի կատարած գրոցն՝ համարս պահանջէին ի մէնջ գնոյնս, և իբրև գԴաւթի սաղմոսն պաշտել մեզ հարկաւորէին: Իսկ այժմ յոլովք ի լիրբ մախողաց՝ և զանուանս անգամ և կամ զբանսօնութիւնս կանոնեալ եկեղեցական գրենոյ հազիւ կարեն գիտել, և զրգոութեամբ նախանձարկու դիւին, նստեալք առ միմեանս՝ լու ի լու ալոցն զինչպէտս խօսին:

Եւ արդ՝ զի՛նչ ևս ասեմ. զի չէ բաւական ժամանակս՝ համարելոյ զանթիւ յիս ի նետաձգութենէ թշնամւոյն զվէրս, զոր աւուր աւուր և ժամու ժամու ընկալեալ վտանգիւ՝ տանէի ամենայնի ի հարկէ: Քանզի և կծկեալ, որպէս սաստիկ և պինդ կապով, քաղցր և ամենահեշտ քո տեառն ախորժակ սիրովս,—զորոյ եթէ գամ ճաշակեալ ուրուք առցէ զհամ անուշութեան՝—կամէի մեռանել քան թէ յայսմանէ վրիպել:

Բայց այժմ եկեալ յաւարտումն բանիս՝ ի դէպ և ի պատշաճ համարիմ յիշել զգարմանաււոյ և զերիցս երանելւոյ աւագակին զբան, զոր ի

խաչին սաստելով ասէր ցեղկելի յիւր ընկերն, թէ «Մեք ըստ արժանի զոր գործեցաքն՝ ընդունիցիմք զհատուցումն»։ և ի Փրկիչն հայեցուցանելով՝ թէ «Իսկ սա ընդէր»։ Արդ՝ ես անա ըստ արժանի որոց գործեցին՝ ընկալայ զպատուհասն, և խոստովանիմ առաջի հրեշտակաց և մարդկան. իսկ այլ առաքելանման մարդիկն ընդէր այսպիսումն և ևս առաւել քան զսոյնս զիպեալք ի յաշխարհիս ի յայսմ՝ խստագոյն վշտիւ վախճանեցան։

Երանելի փիլիսոփոսն Մովսէս, որ արդարև մինչդեռ էր ի մարմնի՝ ցանկ երկնային զօրացն էր քաղաքակից. ո՞չ ապաքէն ի տեղւոյն ի տեղի արեղեանդ Հայոց հայածական արարին։ Ո՞չ զլուսաւորիչն և զտգիտահալած զգրեանն նորա՝ առ անգիտութեան փաթաղ-իկէս կոչէին. և այլ բազում ինչ իրօք թշնամանեալ՝ յետոյ ապա յաղագս այլոց ամօթոյ՝ զխարէական զեպիսկոպոսութիւնս նման դեղոց մահու արբուցեալ սրբոյն՝ հեղձուցին։ Որոյ ի ժամ վախճանին զինչպիսի անաւոր նգովս զրով ի վերայ զլուսաւորաց քահանայութեանդ ասացեալ է՝ ձեզէն իսկ զիտէք տեղեկացեալք . . . .

. . . զտեառնէ, զնա կացոյց ի վերայ անչափ անհանգիստ աշխատութեանց և վաստակոյն՝ զցայգ և զցերեկ, ի լուսաւորութիւն աշխարհիս

Հայոց: Զոսկերսն ի գերեզմանէն հանել տային և ի գետ արկանել: Զհրեշտականման այրն զՏէր՝ նոյն անհանգիստ հալածանօք վախճանեցուցին, որք և այժմ դեռ ևս անյագութեամբ քինով ընդ մեռելոյն կազին:

Անարատ և յամենեցունց յարգելի յոյսն տէր Խոսրովիկ, չև ևս հասեալ ի սահմանս մեր, մինչդեռ գայր ի ճանապարհի, և լուան՝ որպէս ի վերայ թշնամւոյ ընդդէմ զինեցան, ասելով. «Ահա ո՛ր գայ միւս ևս թարգմանն»: Եւ օրհնելոյն ի հեռաստանէ լուեալ զդռնչիւն մահաձայն աղեղանցն՝ աղօթեաց առ Բարձրեալն, և վաղվաղակի ընկալաւ զինդիրն. որում և տենչալի նշխարացն այլք, և ոչ մեք, արժանի եղեն ընդունակութեան:

Այլ ի դէպ համարիմ ընդ նոսին յիշել և գտէր Աբրահամ զեպիսկոպոսն, որում ըստ ձայնի խորհրդոյն և չհանգուցանէր ի ծերութեանս, և կարող լինէի առ նմա գոնեա սուղ ինչ ժամանակ մնալ. թէպէտ և ոչ թերակատար գոլով սուրբ և ստոյգ հաւատ, զոր ուսեալ ի տղայութեանն յերանելոյ Ազանայ՝ կեամ նովիմբ ի նմին անփոփոխութեամբ մինչև ի վախճան կենցաղոյս իմոյ. այլ յաղագս իմաստաւոր բանի, ըստ նորա տեսոն մեծ հրահանգին, շահեալ ի նմանէն՝ հանգոյն մեծի գանձու ամփոփելոյ հա-

շուէի զպարապուստն զայն:—Յորոյ վերայ տեսեալ պարեգօտաւորաց զայրագնեալ իմն՝ զօրհնելոյ տիկնոջ աւագի զմիտան՝ ոչ ծանուցին առ ժամայն, նա աղաչելով զերանելի մայրն՝ հոգացեալ իբրև զեղբարս ի վերայ եղբօր: այլ առաւելս զայրացուցեալ զըզուելով՝ զկամացն իւրեանց նովաւ կատարեցին զհաճոյսն:

Եւ այսք այսպէս թշնամանեալք և հայրոյանօք հալածեալք, ոչ յերեկոյս ինչ ժամանակաց զքուցատրութեամբք յումեքէ համբաւուց ծանուցաւ մեզ, այլ առ մեօք իսկ և ի մերում ժամանակի եղեալ տեսաք զայս ամենայն: Իսկ զյառաջագոյն գրելոցս սուրբ արանցն, զորս ի Պատմութեանն նահատակին Գրիգորի գրողմեալ յիշատակէ, զի՛նչ ևս ասացից, — զարդար և զարժանաւոր բարեպաշտ կաթողիկոսէն՝ զսրբոյն Ներսիսէ, և զկրօնաւոր առաքինւոյն և զմեծ լուսաւորչէն Հայոց՝ զտէր Սահակայ, և զայլոց բազմաց, որոց ոչ բացեալ ի բարեբան զբերանս իւրեանց ի վերայ աշխարհիս այսորիկ՝ վախճանեցան:

Յաղադս որոյ երկնչիմ զարհուրեալ, մի գուցէ և ի դոսս յարիցեն Աւետարանին սպառնալիքն, որ ասէ. «Ահաւասիկ ես առաքեմ առ ձեզ մարգարէս և իմաստունս և դպիրս, և ի նոցանէ սպանանիցէք և խաչիցէք և տանջիցէք ի ժողո-

վուրդս ձեր, և հալածիցէք ի քաղաքէ ի քաղաք. որպէս զի եկեսցէ ի վերայ ձեր ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր, յարենէն Աբելի արդարոյ մինչև ցարիւնն Ջաքարիայ որդւոյ Բարեքայ, զոր սպանէք ի մէջ տաճարին և սեղանոյն. այո՛ ասեմ ձեզ, զի խնդրեցից յազգէդ յայդմանէ»։ Այլ մխիթարիցիմք ի տղիտաց՝ առ ժողովուրդն միայն Հրէից կարծեցեալ զբանիդ ասացումն։ Խոկասցի այնպիսին ուշադրելով. «Յարենէն, ասաց, Հաբելի արդարոյ», որպէս զի հայեցեալ ի ժամանակ սպանման նորա՝ ծանիցէ երկիւղիւ, թէ առ ամենեսեան է բանդ, որ նոյնպիսի գործոց լինին նմանողք։

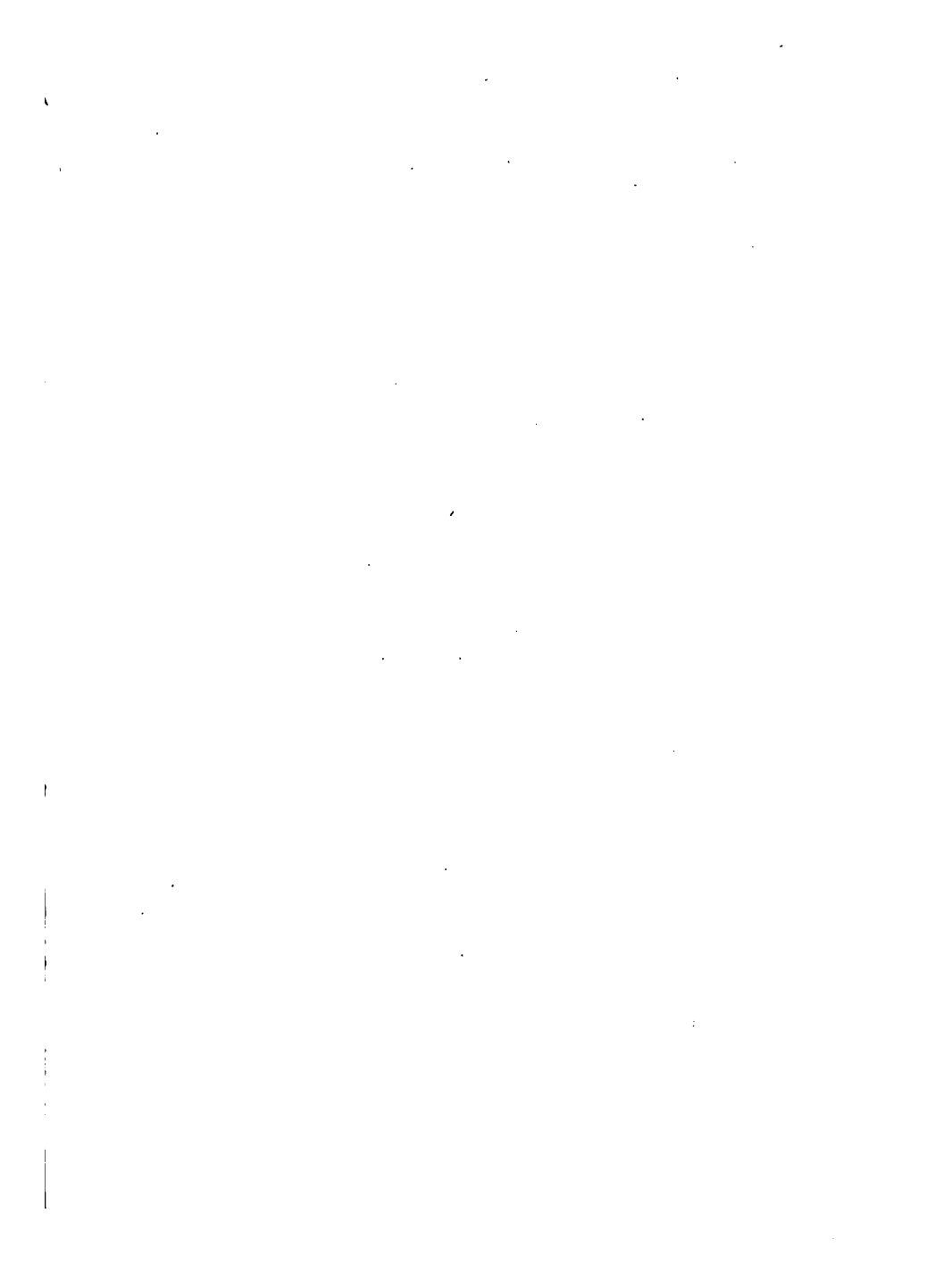
Համարձակիմ ասելի սոյնս յանդգնութեամբ և զայս ևս.— և եթէ ոչ իցեն ստոյգ կարծեցեալքս յինէն, դու տէր, քաղցրութեամբ զանց արարեալ՝ ներեսջիր ինձ որպէս տկարամտի.— զի քոյուժ իսկ ամենասքանչ անձինդ, յորմանէ ամենայն մարդ ի Հայս, յաւազ և ի կրտսեր, հասեալ է մեծապէս օգտակարութիւն և զահ և փառք, իսկ ոմանց՝ և ի մահուանէ ի կեանս, և ի կորստենէ գտանել և ի միջի լինել, դու տէր, եղեալ ես պատճառ։ Եւ արդ՝ տեսանելով զայդպիսի օրըստ օրէ զքո տեառն յԱստուծոյ փառաւորութեանն լցեալ զհմտութիւն, որ պարզեալ առ նոսա բերեալ շքեղութիւնս և պարծանս, և թէ էր՝ կա-

մէին գտանել հնարս՝ շատք էին, որ առ նախանձու
չհատուցանէին զբարի փոխարէնս փոխանակ քո
տեառնդ բարւոյն, այլ գնոցուն հակառակսն:
Իսկ վերին արդարատես ակնարկումն չհայի ի
չար կամացն խնդիրս, այլ իւր ինամակալու-
թեանն յաջողութեամբ՝ կատարէ հանապազ ան-
փոփոխութեամբ ի բարիս, ի փառաւորութիւն
անուան իւրոյ սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւի-
տեանս յաւիտենից. ամէն:

Յ Ա Ն Կ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

ՑԱՆԿ ԾԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Արեղեանք 92, 122, 142, 423	Աղբակ 220
Արէլ 439 տես և Հարէլ	Աղէքսանդր (Աղէկսանդր) Մակեդոնացի 292
Արիսակ Սոմնացի 398	Աղձնիք 134
Արրահամ եպիսկոպոս 437	Աղուանք 14, 87, 88, 90, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 110, 112, 115, 133, 137, 140, 143, 179, 182, 259, 351, 425
Արրահամ երէց ի Չենակաց 203, 204, 229, 230, 232	Ամատունիք 77, 92, 98, 125, 126, 146, 160, 185, 264
Արրահամ նահապետ 67, 145	Ամբակում 422
Արրահամ սարկաւազ Սրածայ 161, 166, 185, 186, 188	Ամիթ 405, 407
Ազաթանգեղոս 5, 7, 9, 10	Ամիրնեբրէհ որդի Վասակայ 116
Ադամ 422	Ամոն 415
Ադոնիա 397, 399	Այրարատ 19, 21, 23, 78, 134, 136, 143
Աթանաս Աղէքսանդրացի 419	Այրարատեան գաւառ 18, 24, 203, 310. Տես և Այրարատ
Աթիկ 264	Անակ Պարթև 7
Ալուար 339	Անանիա 91
Ակիթ 425	
Ակիտովփէլ 162	
Ակոռի 272, 276	
Ահարոն 412, 415	
Աղան Արծրունի 13, 92, 411, 437	

- Անատոլ 157
 Անգեղ տուն 134
 Անգղ 127
 Անդեկան 390, 391, 393
 Անդուլ 425
 Անի բերդ 265
 Անձևացիք 91, 92, 98, 160, 185, 278, 280, 281 (Ան-
 ձևացիք).
 Անձտայ գաւառ 338
 Անուշ-Վոամ 242, 411
 Անտիոք 134, 157, 180
 Աշոցք 92, 160
 Աշուշա 98, 108, 116, 125, 234, 235, 242
 Աշտատ 236, 237, 249
 Աշտիշատ 76
 Ապահունիք 92, 98, 142
 Ապար աշխարհ 185, 191, 205, 220, 231
 Ապողիհնարոս Լաւոզիկեցի 419
 Ապրսամ Արծրունի (միւս) 160, 185
 Առանձար Ամատունի 146, 185
 Առաւան Աղբերակցի 357
 Առաւան Անձևացի 185
 Առաւան Վանանդեցի 92
 Առաւելեանք 92, 153, 160, 185
 Առաստոմ Գնունի 268, 272, 274, 276
 Առեստ 280
 Առնակ Ամատունի 185, 246
 Ասկաղոն 420
 Ասորեստան 54, 189, 230 —232, 342
 Ասորեստանեայք 232
 Ասորիք 12, 33, 54, 243, 256, 369, 371
 Աստուածաշունչ կտակա-
 րան 33
 Ատգէն Վանանդեցի 337
 Ատոմ Գնունի 92, 185, 268, 272, 274, 276, 284
 Ատրնեբսէհ փուշտիպանան
 սաղար 282
 Ատրորմիզդ Արշական 156
 159, 160
 Ատրպատական 265, 267, 351, 361
 Ատրվշնասպ Յոզմանդեան 259, 260, 265, 266, 270, 271, 273
 Ատրվշնասպ—ի —Տապեան 282, 286
 Արարիա 400
 Արած 161, 166, 185
 Արահեզ 241
 Արամանայ գիւղ 120, 122
 Արիոս Աղէքսանդրացի 419

- Արիք 39, 48, 50, 80, 84, 228, 244, 425
 87—89, 95, 99, 100, 101, Արշաւիր Արշարունի Կամ-
 113 — 115, 133, 136, սարական 92, 122, 135,
 155, 160—162, 165, 166, 138—140, 152, 160, 177,
 168, 169, 173, 175, 176, 181, 185, 220, 228, 236,
 179, 181, 182, 187, 210, 244, 268, 274, 295, 297,
 255, 262, 270, 299—303, 334, 357
 305, 308, 322, 329, 339 Արշէն 161, 168, 185, 216,
 —348, 351—356, 358, 218, 220
 359, 362—372, 376, 377 Արսէն Ընծային 154
 —382, 386, 392 — 393 Արտազ գաւառ 147, 283,
 Տես և Պարսիկք 361
 Արծաթադբերք 321 Արտակ Մոկացի 92, 98,
 Արծաթի 327 107, 108, 152
 Արծակ 128 Արտակ Պալունի 135, 154
 Արծկէ 47 Արտակ Ռշտունի 98
 Արծրունիք 13, 91, 92, 98, Արտակունիք 284
 108, 152, 160, 161, 168, Արտաշատ 166
 185, 278, 388 Արտաշատ գիւղաքաղաք 317
 Արծրունիք (միւս) 160, 151, Արտաշատու բերդ 265
 168, 185 Արտաշատու կամուրջ 377
 Արձան 149 Արտաշէս որդի Հմայնկայ
 Արշակ որդի Պապայ 5, 18, եղբ. Վահանայ 242
 19, 24 Արտաշէս որդի Վրամշապհոյ
 Արշակ որդի Տիրանայ 6, 17, 39, 47, 48, 50—52
 19, 53 Արտաշիր Ստահրացի 5, 7
 Արշակունիք 7, 9, 17, 24, Արտաւազդ Մամիկոնեան
 25, 27, 30, 37, 39, 51— 185
 54, 70, 71 Արտաւան, Արտևան Արշա-
 Արշամունիք 328, 329 կունի 5, 7
 Արշարունիք 92, 122, 152, Արտէն Աբեղէնից իշխան 142

Արտէն Գաբեղեան 157	Բարշղ կամ Բաշղ Վահեու-
Աւարայր 147	նի 284—286
Աւետարան 97, 110, 111,	Բարսեղ Կեսարացի 419
115, 122—124, 129, 136,	Բերդկունք 128
141, 183, 184, 206, 264,	Բզնունիք 47, 91, 232
266, 289, 291, 293—322,	Բիւզանդիոս քաղաք 10, 11
334, 375, 438	Բիւզաս 10
	Բլուր 75
	Բճնի 264
Բարգէն, Բարկէն Սիւնի 185	Բողբերդ 323
268 272, 273, 276. 284	Բոնավէժ 266
295, 298	Բրքիշոյ 54, 55
Բարելոն 246, 288, 396	
Բարիկ որդի Վասակայ	Գաբաղ Գաբեղեան 331
Սիւնոյ 116	Գաղ 91
Բարիկ Ռոփսեան 185	Գաղիշոյ Մախազ, Խորխո-
Բարիկ Սիւնի, «լաւ այր»	սունի 98, 142, 247—250,
246	255, 265
Բարոց Արտակունի 285	Գաղրիկ Արեղեան 92, 122
Բազաւան 307, 310	Գաղատացիք 430
Բազրատունիք 142, 267	Գարդմանայ վանք 425
Բազրեանդ, Բազրաւանդ,	Գարեգին Սրուանձտայ 154
75, 91, 120, 128, 168,	Գարջոյլ Մախազ 268, 272—
220, 310	274
Բազէ շահապ 361	Գդիհոն, Գդիհոֆն Սիւնի
Բակուր 185	274, 282, 309, 318, 329,
Բաշղ Վահեունի. տես Բարշղ	330, 335, 336, 338, 344,
Բասեան, Բասեն 91, 120,	350
161, 321, 323, 338	Գէդէոֆն 273
Բասիլ 91	Գիւղիկ 320
Բարեք 439	

Գէթ 420	Դաւիթ երէց 92
Գիւտ կաթողիկոս 241, 246 —254, 427	Դաւիթ մարգարէ 41, 116, 236, 412, 435
Գիւտ Վանկունի 92, 98, 135, 142	Դենշապուհ. տես և Վեհդեն- շապուհ 211, 212, 221, 223, 224, 227, 229, 230
Գնէլ 53	Դիմաքսեանք 92, 122, 139, 154, 185, 318
Գնթունիք, Գնդունիք 154, 160, 275	Դողժճ 146
Գնունիք 92, 154, 185, 268, 272, 276, 295	Դու գիւղ 299, 321
Գոտորդ 13	Դուին 265, 276, 282, 311, 317, 346, 377, 378, 390
Գութք 10	
Գրիգոր, Գրիգորիս, Գրի- գորիոս Լուսաւորիչ 5, 8, 9, 34, 43, 54, 55, 56, 57, 65, 70, 71, 76, 80, 85, 103, 107, 116, 131, 149—151, 195, 196, 199, 204, 263, 268, 307, 310, 375, 388, 419	Եգերաց աշխարհ 316 Եգիպտացիք 24, 395 Եղեմեան դրախտ 396 Եզնիկ 91 Եկեղեցաց գաւառ 31, 134 Եղրայր 91 Եղեգեակ 168, 185 Եղիա 315, 416 Եղինդ 361 Եղիշայ մարգարէ 315 Եղիշէ եպիսկոպոս 92 Ենովք 416 Եսայի 36 Եսաւ 412 Երասխ 267, 316 Երեմիա եպիսկոպոս Ապա- հունեաց 92
Գրիգոր Նազազացի 419	
Գրիգոր որդի Վասակայ Մա- միկոնենի 378, 379	
Գրիգորի Պատմութիւն 438	
Գրիգորիսի Գիրք 5	
Դանիէլ եպիսկոպոս 31	
Դանիէլ մարգարէ 68, 394, 397	
Դատ Առաւելղեան 185	

- Երեմիա եպիսկոպոս Մարթապատանի 91
 Երեմիա հրէց 122
 Երեմիա մարգարէ 433
 Երէջ 329, 331
 Երիզացիք 331
 Երիքով 288
 Երուսաղէմ 10, 150, 195, 400
 Եւտիքէս Կոստանդինուպոլսեցի 419
 Եփեսոս 432

 Զամբրի 415
 Զանգակ 144
 Զանդաղան յՈստանեայ տանէն 128
 Զարաւանդ, Զարեանդ 144, 147, 282, 352
 Զարեհ որդի Պերողի 377, 379
 Զարեհաւան 132
 Զարմիր կամ Զառմիր տես Հազարաւուխտ
 Զաւէն 92
 Զաքարիա որդի Բարեբայ 439
 Զաքէոս 401
 Զենակք 203

 Ընծային 154
- Թաթ Կամսարական 185
 Թաթիկ 91, 161, 189
 Թաթուլ Դիմաքսեան 135, 185
 Թաթուլ Վանանդեցի 158
 Թէոդոս (Փոքր) 157
 Թրակացիք 10

 Իսահակ նահապետ 67, 400
 Իսրայէլ 394—397
 Իսրայէլացիք 109, 378

 Լևոն (Բ) կայսր 247
 Լիփինք 139

 Սաղիսաղ գիւղ 137
 Սաղտիք 158, 320
 Սողոցիմք 78
 Սոսրով Ա. 7, 8
 Սոսրով Գ. 17, 25, 26, 27, 28, 37
 Սոսրովակերտ մայրի 317
 Սոսրովիկ 437
 Սորէն հրէց 92, 122, 203, 204, 229, 232
 Սորէն Մախազ Սորխոռունի 135, 138, 153, 154
 Սորխոռունիք 98, 142, 154
 Սորձեան 31

Պուժաստան 161, 248	Բիւզանդիոս քաղաք 11
Պուժիկ 192, 204 — 210, 220—226	Կորիւն 28, 76, 149
Պուրս Արշամունի 328	Կորնթացիք 59, 417
	Կումբրիկոս. տես և Մանի 419
Մաղիկ 326	Կուր գետ 137, 140, 293, 296
Մաղկէտան 291	Կուուակք 269, 270
Մաղկուտ գաւառ 127	Կրման արքայ Վոամ 37
Մոփք 134, 338	
	Հարէլ որդի Ադամայ 412, 439
Կամարականք 141, 161, 166, 185, 241, 284, 286, 320—324, 334, 345, 388	Հարէլ քահանայ 30, 31
Կայէն 412	Հագար 400
Կանգարք 292	Հադամակերտ 14
Կատշաց գունդ 274, 275, 285	Հագարաոււխտ 259, 316, 317, 319, 320, 322, 326, 343, 346, 348, 349, 351
Կարմիր ծով 288	Համազասպ Համազասպեան, եղբայր Վարդանայ 76, 122, 153, 185
Կարնացի 328	Համազասպ, հայր Վարդա- նայ 76
Կարնոյ ծով 327	Համազասպ Մամիկոնեան
Կարնոյ քաղաք 327	«մեծ նախարար» 408, 424 (?)
Կիւլիկիեցւոց գաւառ 206	Հայաստան աշխարհ. տես և
Կիւրեղ Աղէքսանդրացի 419	Հայք (աշխարհ) 6, 8, 9, 12, 14, 28, 34, 242, 290
Կիւրեղ Երուսաղէմացի 419	
Կողթեկ կամ Կողթեակ 266	Հայդիկ 427
Կոպրիք 267	
Կոստանդիանոս (Մեծն) 10, 11	
Կոստանդինուպօլիս. տես և	

- Հայք, Հայոց աշխարհ 5— 120—129, 133, 156, 165
 —8, 12, 13, 17, 18, 24, 193, 205, 210, 232, 255,
 27, 30, 33, 34, 36, 37, 256, 274, 292, 296, 297,
 38, 47, 48, 52, 55, 58, 313, 351—353, 359, 367
 76, 78, 84, 87—89, —369, 377, 387, 411, 439
 92, 95, 96, 98, 99, 102, Հաշտահանք 134, 327, 329,
 103, 104, 106, 121, 124, 338
 125, 129, 133, 148, 150, Հացեկաց գիւղ 27
 153, 154, 156—158, 160 Հեղինէ 10
 —162, 165, 168, 170, Հեր 144, 147, 282, 351,
 176, 177, 179—182, 185 352, 357
 —187, 189, 191, 192, Հեփթաղք 322, 339, 341—
 194, 200, 201, 203—205, 343, 358, 366
 214, 219, 226, 228, 229, Հմայեակ Դիմաքսեան 92,
 232, 236, 237, 240, 241, 122, 135, 154
 243, 244, 246—248, 251, Հմայեակ Մամիկոնեան 76,
 252, 254, 255, 258, 259, 119, 122, 134, 138, 156,
 260, 262, 264—271, 273, —159, 242, 245
 274, 276—278, 280—303, Հոն, Հոնք 141, 179, 257,
 305—307, 310, 311, 314 260, 262, 263, 266, 278,
 —323, 326, 327, 329, 291, 292, 294
 331, 332, 334, 336—339 Հոռոմոց աշխարհ 180, 181,
 345, 346, 349, 355, 358, 249, 320 (Հոռոմ տուն)
 360, 361, 367, 369, 371, Հոռոմք 249, 262, 299, 302,
 372, 376—379, 383, 385 410. տես և Յոյնք
 —394, 406, 408, 415, Հոռմայեցիք 109
 419—421, 429, 432, 436 Հոռվմայեցւոց քաղաք 8
 437 Հրահատ Աղոցայ 92
 Հայք (ազգ) 5 — 8, 14, Հրահատ Կամսարական 268
 92, 98, — 109, 110, 272, 274 — 276, 284,
 112, 114 — 116, 118 298, 306—308, 320, 321,

- 325, 410
 Հրեայք 110, 395, 397, 413,
 415, 439
 Հրիւ 236, 237, 239, 248
 Հրիւ-Շնորհապուհ 237
- Զինական Վրէն 92
 Զուրկ 242
- Ղազար, յարուցեալ 195
 Ղազար Փարպեցի 1, 4, 5,
 13, 406—408, 412, 414,
 415, 417, 427, 434
 Ղեկավար գետ 10
 Ղերպարգոս 337
 Ղևոնդ 92, 122, 148, 150,
 —152, 161, 163, 164,
 168, 169, 173, 174, 176,
 183, 184, 197, 211, 214
 —217, 219, 220, 225,
 226
 Ղովա 400
- Ճուրմանայնու դաշտ 293
- Մադիանացի 415
 Մամիկոնեանք 76, 92, 98,
 104 — 108, 114, 115,
 122, 123, 124, 126,
 129, 133 — 142, 145,
 151, 152, 161, 166, 175,
 185, 234, 241, 244, 267,
 269, 270, 272, 273, 290,
 296, 316, 319, 326—329
 324, 385—388, 390, 391,
 393, 406, 427
 Մանազկերտցիք 241
 Մանանադի 92
 Մանդակունիք 185
 Մանէճ Ապահունի 92, 98,
 142
 Մանի 419
 Մանիքեցիք 419
 Մանձկերտ 91
 Մաշտոց 27—33, 35, 77,
 78, 149
 Մասիաց լիառն 272
 Մատթէոս Աւետարանիչ 401
 Մարգաստան 91
 Մարդպետական այրուծի
 135, 357 (գունդ)
 Մարիամ Ս. Կոյս 130
 Մարիամ քոյր Ահարոնի
 412
 Մարկիանոս 157
 Մարվիոսոս 169
 Մելիտէ եպիսկոպոս Մանձ-
 կերտոյ 91
 Մելիտէ կաթողիկոս Մա-

- նազկերտցի 241
 Մերուժան Արծրունի 134
 Միհրան զորավար Պարսից 292, 293, 398, 299—301, 306, 308, 309, 322, 349, 350, 351
 Միհրան տուն 249, 322
 Միհրնեբուն 79 — 82, 86, 89, 96, 113, 133, 136, 166, 169, 173, 175, 187, 212, 234
 Միհրշապուն մարդպետ 152
 Միհրվչնասպ ձուարշացի 352, 357—359
 Մկնառին 299
 Մոկք 91, 92, 98, 107, 108, 152, 278, 280
 Մովան անդերձապետ 189, 210, 221
 Մովսէս կաթողիկոս Մանազկերտցի 241
 Մովսէս կրօնաւոր 410
 Մովսէս մարգարէ 416
 Մովսէս փիլիսոփոս 436
 Մուշ Դիմաքսեան 139
 Մուշեղ Մամիկոնեան 185, 316, 319, 327, 328
 Մուշէ Աղբակեցի, զրան երկից Արծրունեաց 161, 168, 184, 216, 219, 220
 Մուշէ եպիսկոպոս Արծրունեաց 91
 Մուշէ քահանայապետ Սիւնեաց 410
 Մուշէ Տարօնացի 31
 Մուշկան Նիւսաբաւուրտ 31
 Մրեն 92, 122
 Յազդ Սիւնի 306. 308—310
 Յազկերտ Ա. եղբայր Վրամայ, որդի Շապհոյ 37, 39
 Յազկերտ Բ. որդի Վրամայ 75, 78, 79, 89, 92, 96, 98, 99, 101, 113, 116, 125, 155, 156, 160—162, 165, 175, 183, 195, 186, 188, 220, 228, 230, 234, 235, 242
 Յակոբ նահապետ 67, 412
 Յակոբոս առաքեալ 421
 Յաշկուռ Արծրունի 357
 Յեսու 416
 Յրդատվչնասպ 236, 249, 232
 Յոբ 276
 Յոհան Անձաւացի 280, 281
 Յոհան Եկեղեցացի 31
 Յոհան կամ Յովհան կաթողիկոս 269, 276, 277, 281—284, 319, 388, 395
 Յոհան Մոկացի 280
 Յոհան Ռոփսեան 185

- Յոյնք 11, 12, 17, 18, 24, Ներսէն Կամարական տէր
 25, 26, 32, 37, 120, 134, Շիրակայ 268, 272, 284,
 157, 158, 178, 247, 406, 286, 296, 297, 306, 307,
 407, 420, 431, 433 տես 320, 321, 325, 327, 328,
 և Հոռոք 361, 410
- Յովար 393 Ներսէն Ուրծայ իշխան 142,
 Յովաննէս եղբորորդի Գիւ- Ներսէն Քաջբերունի 153,
 տայ կաթողիկոսի 427, 154
 428 Ներսէնապատ 283
- Յովաննէս Մկրտիչ 413, Ներսէս կաթողիկոս պարթև
 417 24, 35, 39, 53, 438
- Յոզնաթան 236 Ներսշապուն 362
- Յովսէփ երէց, կաթողիկոս Նիխոր Վշնասպդատ 351—
 91, 148, 150, 152, 161, 353, 357—364, 367, 372,
 168, 170, 174, 184, 197, 373, 377, 380, 381
 198, 211, 213, 217, 220, Նիխորական 199
 241 Նիկիացւոց քաղաք 59
- Յովսէփ նահապետ 52, 412, Նիւշապուն 186, 189, 204,
 Յովսէփ Գողնացի 31 209, 229
- Յորդանան 288, 378 395, Նոյ 400, 416
 396 Նոր քաղաք տես և Վաղար-
 Յուդայ 111, 131, 152, 264 շապատ 77, 122, 389, 407
- Յունաց աշխարհ. տես Յոյնք Նուարսակ 352
 Նպատ 310
- Նախճաւան 267
- Նեստոր Անտիոքացի 419 Շաղազոմք 320
- Ներշապուն Արծրունի 92, Շամարտացի գթած 430
 98, 161, 168, 184, 185 Շամուէլ 55
- Ներս. Յովսեփեան 337 Շապուն Ա. 17, 26. 27, 37,
 Ներսէն հրուանդունցի 280, 39
 281 Շապուն Բ թագաւորեալն

- Հայոց 37, 39
 Շապուհ խորհրդեան դպիր 352, 357, 359
 Շապուհ Միհրան 322—324, 326, 327, 329, 330, 332, 335, 337, 339, 343, 345, 348, 357
 Շաւասայ Արծրունի 185
 Շափուլ 231
 Շիրակ 260, 268, 272, 276, 286, 297, 306, 320, 325, 328, 361
 Շիրմանց գիւղ 328
 Շմաւոն Անձեացի 92, 98, 160, 185
 Շնգին Արծրունի 185
 Շոհայ կամ Շոտեյ գիւղ 332

 Ողամու 255
 Ողին գիւղ (?) 332
 Ռնեսիփոր 424
 Ռսասնեայ տուն 128
 Որդի Դիմաքսեան 318
 Որկովի 203
 ՈրՏնհաղ 158
 Ուրծ 142, 266
 Ոքաղ 320, 321, 326

 Պալուհիք 92, 142, 154
 Պաղանական տուն 31
 Պաղասն 11. տես և Կոստանդինուպոլիս, Բիւզանդիոն
 Պաճոկ 357
 Պապ Արտակունի 284, 285
 Պապ Քազաւոր 5
 Պարզև Արծրունի 185
 Պարթևք 39
 Պարխար 158, 159
 Պարսիք 17,—19, 24, 25, 26, 37, 39, 52, 80, 98, 101, 112, 115, 125, 132, 137, 139, 142, 146—148, 152 — 156, 158, 159, 161, 162, 179, 180—184, 186, 202, 209, 219, 235, 242, 243, 245, 247, 248, 260, 261, 263, 265, 267, 269, 271—274, 276, 282, 283, 285, 287, 293—296, 298—301, 306, 309, 313, 314, 318—321, 324, 327—329, 331, 334—337, 339, 341, 345—347, 354, 357, 359, 360, 363, 364, 373, 375, 421
 Պարսք, Պարսից աշխարհ 75, 80 140, 141
 Պետրոս առաքեալ 289, 401
 Պետրոս Երկաթի 144

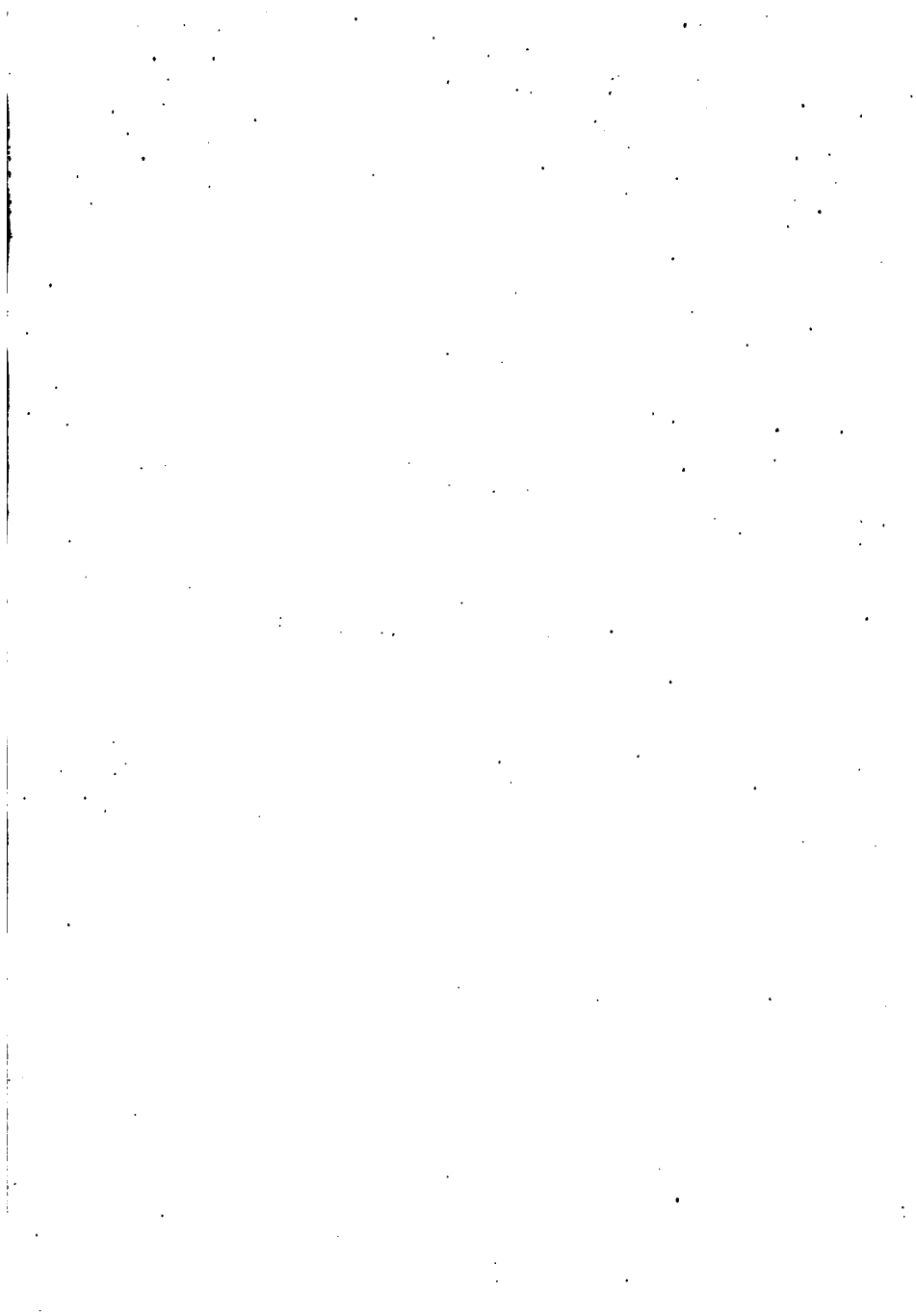
Պերոյ 235, 240, 242, 245,	Սահակ եպիսկոպոս Տարո-
247, 248, 256—259, 301	նոյ 91
322, 340—342, 344, 346	Սահակ կաթողիկոս 29, 31,
—348, 352, 358, 365,	32, 33, 35, 36, 39, 40,
366, 368, 371, 377, 380	41, 47—51, 55, 56, 60,
—382, 385	65, 75, 77, 109, 119, 438
Պղղատու 201, 215, 413	Սահակ Կամսարական 357
Պօղոս առաքեալ 43, 45, 57,	Սահակ Ջախող 144
58, 66, 109, 110, 206,	Սահակ Մանդակունի 185
283, 400, 407, 409, 410,	Սահառունիք 276, 319
422, 432	Սամարացի 413
	Սամուէլ մարգարէ 137
	Սամուէլ քահանայ Արածոյ
Ջնիկան մայպետ 189, 210,	161, 166, 185, 188
221, 224	Նասան 5, 7
Ջրվէժ 317	Սասանեանք 5, 7
	Սատոյ Դիմաքսեան 185
Ռեան 209, 220	Սատոն Գարեղեան 295
Ռշտունիք 91, 98, 161, 168,	Սաւուղ 330, 412
184, 220, 278	Սերուխտ Նիխորական 136
Ռոփսեանք 185	Սեւկոյ դրախտ 427
	Սեւուկ Անձևացի 280, 281
	Սիմէի 398, 400
Սագրայ բերդ 206	Սինեայ լեռն 400
Սահակ ասպետ Բագրատու-	Սիւնիք 79, 84, 86, 88, 91,
նի 267, 269, 276, 277,	98, 121—123, 125, 126,
283—285, 295, 298, 311	129, 132—136, 141—144,
Սահակ եպիսկոպոս Ռշտու-	153, 156, 159, 161, 163
նեաց 91, 161, 168, 170,	—165, 176, 178, 180—
174, 184, 197, 211, 213	183, 234, 267, 268, 272,
—217, 220	274, 282, 285, 308, 318

- 321, 335—337, 344, 350 334—339, 344—346, 349,
 410, 425 351—353, 357—364, 367,
 Սողոմոն արքայ 394, 397 372, 373, 375—381, 384
 —399 —393
 Սուրբ գիրք 32, 109 Վահուենիք 92, 98, 135,
 Սուրեն Պահլավկամ Պալիաւ 142
 48, 49, 50 Վահրամ սպարապետ 341
 Սուրեն Պահլաւ գորագլուխ Վահրիճ 30, 31
 282 Վաղարշ արքայ Պարսից 346,
 Սուրմակ 47, 52, 91 348, 351, 352, 379—381,
 Ստահրացի 5, 7 տես է Ար- 384—388, 391, 393
 տաշիր Վաղարշապատ 8, 60, 77,
 Սրուանձտայ ազգ 154 311, 345, 389
 Վալոյց ձոր 78, 220
 Վանանդ 91, 92, 153, 155,
 220, 255
 Վազգէն 259
 Վախթանդ 259, 261, 278, Վառդոշ Գնթունի 275
 291, 295, 298, 322 Վասակ Արծրունի 13
 Վահան Աղուան 140 Վասակ Մամիկոնեան 242,
 Վահան Ամատունի 77, 92, 263, 268—270, 272, 273
 98, 125, 126, 134, 160, 276, 290, 291, 295—298,
 180, 185 311, 378,
 Վահան Գնունի 154 Վասակ Սահառունի 276
 Վահան Կամսարական 280 Վասակ Սիւնի 79, 80, 92,
 Վահան Մամիկոնեան 1, 7, 98, 116, 121—123, 125,
 12—14, 242, 245, 246, 126, 128, 129, 132—136,
 255—263, 268, 269, 276 141—144, 161—165, 176,
 —278, 280, 283—292, 178—181, 184, 234
 294—300, 306, 310, 311 Վասաուրտ Կարբային 357
 —314, 317, 319—321, Վարազդն Առաւելդեան 185
 324, 326, 327, 329—332, Վարազկերտ 269, 270

Վարազներսէ 266	98, 99, 100, 102, 103,
Վարազապուհ Ամատունի 264	106, 108, 109, 110, 115, 116, 125, 179, 234, 235,
Վարազապուհ Պալունի 92, 142, 157	242, 291—295, 297—299, 311, 314, 316, 317, 425
Վարազվաղան Սիւնի 79, 80, 81, 83, 183	Վուրկն Լփնացի 139
Վարայր Վարոյ 320	Վռամ Կրման որդի Շապհոյ Ա. 37
Վարդ 242, 263, 288—290, 291, 427	Վռամ որդի Շապհոյ Բ. 39, 47—50, 52, 54, 55, 75, 78
Վարդան հայր Մաշտոցի 27	Վռամշապուհ 27, 28, 30, 33, 35, 37, 39
Վարդան Մամիկոնեան 76, 92, 98, 101, 102, 104, 106—108, 112, 114, 115, 118, 120, —129, 133— 146, 151—155, 157, 165, 169, 173, 174, 178, 180— 182, 184, 219, 240—242, 245, 406	Վրաց աշխարհ 98, 232, 271 Վրէն Ձինական 92 Վրէն Վանանդացի 284, 285, 378, 379 Վրէն Տաշրացի 160, 185 Վրիւ գործակից Վահանայ 256—258 Վրիւ Մախազ 92
Վարդաշէն 320	Վրկան 185, 200, 205, 228, 229, 341, 343
Վարդգէս գաւառ 188, 226	
Վարձայ Կամսարական 185	
Վարշակի 291	
Վեհեհնշապուհ 189, 191, 198, 200, 202, 204—214, 217, 218, 221, 223, 227, 229, 230	Տաճատ Արծրունի 13, 185 Տաճատ Գնթունի 154 Տաճատ եպիսկոպոս 91 Տայք 91, 156, 157, 203, 241, 267, 299
Վեհշապուհ 136	Տաշիր 160
Վեհվեհնամ 261	Տաշրացիք 185
Վին-ի Ոսոսեան 282, 286	
Վիրք 14, 87, 88, 90, 96,	

Տարբերունիք 92	Քաջաջ Սահառունի 319
Տարսոնացի 417	Քաջաջ սարկաւազ 161, 168,
Տարօն, Տարուն 27, 75, 91	185, 216, 219, 220
Տեղաց անապատ 312	Քաջբերունիք 154
Տէր 415	Քասուն եպիսկոպոս Տար-
Տէր Խորձենացի 31	բերունւոյ 92
Տիգրոն 248	Քոնի Առաւելնեան 337
Տիրան Բ 6, 53	Քուշանք 185
Տիրոց իշխան Բագրատու-	Քրիստոս 6, 8, 34—36,
նեաց 142,	42, 43, 46, 57, 60, 66,
Տղմուտ 147	67, 76, 91, 97, 103, 104;
Տուարծատափ 120	107, 110, 111, 117—120,
Տրդատ արքայ 8	123, 129, 137, 138, 142,
	145, 146, 150, 151, 163,
	175, 192—195, 201, 202,
Փայտակարան քաղաք 133	209, 218, 220, 227, 233,
Փափազ, Փափակ, Փափազ,	259, 263, 264, 268, 274,
Առաւելեան 92, 153, 160,	275, 279, 280, 282, 287,
185	307, 319, 335, 346, 360,
Փապակ Պալունի 284	374, 375, 389, 395, 397
Փասսուժ (?) 235	—402, 405, 409, 411,
Փարաւոն 394, 396	413, 422, 429, 430, 431
Փարսման Մանդակունի 185	
Փաւստոս, Փոստոս Բիւզան-	
դացի 5; 9, 12	
Փենեհէղ Ահարոնեան 415	
Փղորինա 157	Օշական 77

ԳՐԱԴ ՐԵՆ
ԳՐԻԳՐԻ ԱՊՈՒԵՍՏՆԻ
Կարգաթիվ.....

